ISSN 2233-1468

ГОДИШЊАК 2/2012

Друштва чланова Матице Српске у Републици Српској

Бања Лука, 2012.

ГОДИШЊАК
ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

YEARBOOK
OF MATICA SRPSKA– MEMBERS OF THE SOCIETY IN REPUBLIC OF SRPSKA

Редакција:
Проф. др Драго Бранковић,
проф. др Бранко Летић, Слободан Наградић,
Зоран Пејашиновић, Ранко Рисојевић,
Ранко Павловић, проф. др Љиљана Шево,
проф. др Младен Шукало (главни и одговорни уредник), мр Игор Симановић (секретар редакције)

Editorial board:
Dr Drago Branković,
dr Branko Letić, Slobodan Nagradić,
Zoran Pejašinović, Ranko Risojević,
Ranko Pavlović, dr Ljiljana Ševo,
dr Mladen Šukalo (general editor and editor-in-chief), mr Igor Simanović
(secretary of editorial board)

Адреса редакције:
Матица српска - Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бана Лазаревића 1, 78000 Бања Лука
e-mail: drustvoclanovamatice.rs@gmail.com

РЈЕШЕЊЕМ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЈЕТЕ И КУЛТУРЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ БР. 07.030-053-8-13/11, ОД 30.12.2011. ГОДИНЕ, ЧАСОПИС “ГОДИШЊАК” УПИСАН ЈЕ У РЕГИСТАР ЈАВНИХ ГЛАСИЛА

Матица српска
ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

ГОДИШЊАК бр. 2/2012

Број уредили:
Др Младен Шукало
Мр Игор Симановић
Мр Драган Драгомировић

Бања Лука 2012.

САДРЖАЈ

Уводна ријеч
Introductory word 11

СТУДИЈЕ, ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ
ARTICLES AND DISCUSSIONS.....13

Милан Драгичевић:
Белешке о заменичким облицима у говору Срба Јања из југозападне Босне
Milan Dragičević:
Some notes on the pronominal forms used in the speech of the Serbs of the region of Janj in southwest Bosnia 15

Бранко Летић:
Културни идентитет Срба у средњовековној књижевној баштини Босне и Херцеговине
Branko Letić:
Cultural identity of the Serbs in the medieval literary heritage of Bosnia and Herzegovina 25

Миленко Стојичић: Ћопић, спрам Сервантеса
Milenko Stojičić: Copic beside Cervantes 35

Драго Бранковић, Ненад Сузић:
Неформално насиље међу младима
Drago Branković, Nenad Suzić:
Informal youth violence 47

Бранимир Куљанин:
Руска идеја у постмодерном свету
Branimir Kuljanin:
The Russian idea in postmodern world 73

Брацо Ковачевић:
Нове религије и алтернативни духовни покрети
Braco Kovačević:
New religions and alternative spiritual movements 91

Немања Ђукић:
Друштвена улога медија − контрола друштвене реалности
Nemanja Đukić:
The role of media in society – control of social reality 121

Ранка Перић-Ромић:
Специфичности наших градова на путу модернизације
Ranka Perić-Romić:
Specific features of our cities on their road to modernization 143

КОМПАРАТИСТИКА
COMPARATIVE STUDIES 159

Уводна напомена
Introductory note 160

Миодраг Радовић: Кафка у европском контексту
Miodrag Radović: Kafka in European context 161

Никола Страјнић: *Lógos* света и *lógos* песме
Nikola Strajnić: Logos of the world and Logos of the poem 175

Јасна Стојановић: Дон Кихот из „златне књиге”
Jasna Stojanović: Don Quixote from ‘the golden book’ 183

Ненад Крстић:
Волтеров „Сан Платонов“ у два српска превода
у првој половини XIX века – компаративни приступ
Nenad Krstić:
Voltaire’s Plato’s Dream in two Serbian translations
of the first half of 19th century – a comparative approach 195

Младен Шукало:
Мотиви и сижеи наших народних умотворина у
Бокачовим новелама
Mladen Šukalo:
The motif and subject matter of Serbian oral tradition in
Bocaccio’s novellas 211

Игор Симановић:
Андрићева *Госпођица* у европском контексту
Igor Simanović:
Andric’s *The Woman from Sarajevo* in european context 225

Драган Драгомировић:
Хронотоп пута и сусрета у Андрићевим приповијеткама „Пут Алије Ђерзелеза” и „Јелена, жена које нема”
Dragan Dragomirović:
The chronotope of journey and encounter in Andric's short stories of „Put Alije Djerzeleza” and „Jelena, zena koje nema” 241

Александар Павловић:
„Са топлих усана народних”: уређивачки поступак Вука Караџића у компаративној перспективи
Aleksandar Pavlović:
'Words trickling from the warm lips of the folk: Vuk Karadzic's editing practice viewed in the light of comparative studies 257

ГРАЂА ИЗ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ
CULTURAL HISTORY MATERIAL 279

Видосава Грандић:
Развој ликовне уметности у Бањалуци у периоду после Другог светског рата
Vidosava Grandić:
The development of fine arts in Banja Luka in the period following the World War II 281

Ранко Рисојевић:
Ћопићев улазак у књижевност
Ranko Risojević:
On Copic's entering the world of literature 299

Милош Зубац:
Из рукописне заоставштине Душка Трифуновића
Miloš Zubac:
From the manuscript legacy of Dusko Trifunovic 335

Никола Томовић:
Нетко беше Ристо Кременовић (1939−1960)
Nikola Tomović:
There existed once Risto Kremenovic (1939−1960) 353

Миленко Филиповић:
Етнографске и историјске белешке из Зворника и околине
Milenko Filipović:
Ethnographic and historical notes from the town of
Zvornik and its surrounding area 387

ПРИКАЗИ
REVIEWS 397

Игор Симановић:
Античко позориште
Igor Simanović:
Ancient theatre 399

Бранко Летић:
Поводом едиције „Десет векова српске књижевности”
Branko Letić:
On the publication of the „Ten centuries
of Serbian literature” edition 403

Бранко Летић:
Књижевни историчар др Злата Бојовић
Branko Letić:
Dr Zlata Bojovic, a literary historian 407

Бранко Летић:
Косово и Метохија у цивилизацијским токовима
Branko Letić:
Kosovo and Metohija in the course of civilization 413

Данијел Дојчиновић:
Устаничка поезија Филипа Вишњића
Danijel Dojčinović:
Rebellious poetry of Filip Visnjic 417

Мариана Седић:
Поглед на Адонисов врт
Mariana Sedić:
A view on the garden of Adonais 423

Предраг Бојић:
Огледало и ја
Predrag Bojić:
Mirror and myself 427

Соња Леро:
Књижевност као свједочанство о времену у којем настаје
Sonja Lero:
Literature as a testimony to the era in which it is created 437

Слободан Наградић:
Искушења босанскохерцеговачког државног експеримента
Slobodan Nagradić:
The temptations of the state experiment
in Bosnia and Herzegovina 443

Мирослав Нишкановић:
Стари занати у Републици Српској
Miroslav Niškanović:
Old trades in the Republic of Srpska 451

ХРОНИКА
CHRONICLES..... 455

Некролог за Чедомира Попова:
И Србин и грађанин
Cedomir Popov – obituary:
A Serb and a citizen at once 457

Јеленка Пандуревић:
In memoriam Лука Шекара:
Jelenka Pandurević:
In memoriam: Luka Sekara 459

Слободан Наградић:
Наш сусрет са хашком истином
Slobodan Nagradić:
Our encounter with the truth from the Hague 469

Слободан Наградић:
О српском језику у Вишњићевом завичају
Slobodan Nagradić:
On the Serbian language of Visnjic's birthplace 471

Слободан Наградић:
Јубилеј српског духовног феникса
Slobodan Nagradić:
The jubilee of Serbian spiritual Phoenix 473

Слободан Наградић:
Маргинализација културе и говора о њој
Slobodan Nagradić:
The marginalization of culture and of talk of it 475

Слободан Наградић:
Прво представљање матичиних издања
Slobodan Nagradić:
First display of the Matica Srpska's editions 479

Игор Симановић:
Извјештај о активностима Друштва у 2012-2013. години
Igor Simanović:
Report on the activities of the Society 483

ДОКУМЕНТИ
FILES 489

Одлука о формирању Редакције едиције „Српска књижевност у БиХ"
Resolution to form the Editorial Board of The Serbian Literature in Bosnia and Herzegovina edition 491

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ ГОДИШЊАКА
GUIDELINES FOR THE AUTHORS OF THE YEARBOOK 493

УВОДНА РИЈЕЧ

Други број *Годишњака* Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, на првом мјесту, наставља да проводи основне уређивачке интенције, назначене у првом броју. Поново се тежило да часопис искаже сву ширину дјеловања чланова Друштва, кроз студије, чланке, расправе, грађу из културне прошлости, хронике, приказе, као и извјештаје и информације о активностима Друштва у протеклој години. Уводно поглавље („Студије, чланци, расправе“) у најбољој мјери потврђује намјеру редакционог одбора да *Годишњак* буде отворен за све аспекте који доприносе његовању и развоју, прије свега, културе српског народа, али и уопште популарисања културе, умјетности и науке. Такође, претходни број је најавио могућност да се из овакве свјесно постављене тематске разуђености издвоје специјализовани струковни часописи, по узору на рад Матице српске.

У том контексту, други број *Годишњака* већ доноси једно посебно поглавље, под називом „Компаратистика“, које треба да покаже могући образац и модел реализације и издвајања засебних часописа, који би били усмјерени на уже научне дисциплине. Мишљења смо да се оваквим приступом знатно унапређују и брже остварују замишљена концепцијска начела проширивања активности на објављивању периодичних гласила, а што би додатно учврстило опредијељеност Друштва чланова Матице српске да постане један од кључних носилаца културног живота Републике Српске.

Младен Шукало

СТУДИЈЕ, ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ

УДК: 811.163.41(497.6)'366.54
DOI: 10.7251/GMS1301015D
(Оригинални научни рад)

МИЛАН О. ДРАГИЧЕВИЋ
Универзитет у Бањалуци
Филолошки факултет
milan.dragicevic@unibl.rs

БЕЛЕШКЕ О ЗАМЕНИЧКИМ ОБЛИЦИМА У ГОВОРУ СРБА ЈАЊА ИЗ ЈУГОЗАПАДНЕ БОСНЕ

Резиме: *У раду се приказују важније особине система заменичких облика говора Срба Јања, области из југозападне Босне. Дијалекатска грађа прикупљена у овоме говору пореди се са одговарајућом грађом из других наших говора, а пре свега са оном забележеном у говорима северозападног огранка херцеговачко-крајишког (источнохерцеговачког) дијалекта.*

Кључне речи: *говор Срба Јања, заменички облици, припадност говорима северозападног огранка херцеговачко-крајишког (источно-херцеговачког) дијалекта.*

Уводне напомене

0. О Јању и Јањанима компетентно је писао, осим неколицине других, у више својих радова проф. Раде Ракита, иначе и сам пореклом Јањанин, при чему је, за податке које овде износим, најважнији онај његов рад који је у приложеној литератури означен скраћеницом Ракита 2003. Према подацима које он у томе раду износи, а у шта сам се и сам приликом теренских истраживања уверио, именом *Јањ* назива се једна релативно мања предеона целина укупне површине од око 314 км^2 из југозападне Босне, „смештена“ нешто западније од горњег тока реке Врбас. Чини је брегoвита планинска котлина окружена са више страна планинским венцима обраслим „густом четинарском шумом“ коју, готово на два подједнака дела, пресеца ток живописне планинске речице Јањ (по којој је поменута предеона целина и добила име), десне притоке реке Пливе (*ibid*., 11−15). Административно ова предеона целина припада данас општини Шипово и обухвата југоисточни део њеног простора, онај на потезу према Купресу. Сличност Јања предеоним

целинама које га окружују, како истиче проф. Р. Ракита, испољава се у томе што и у њему, као и у пределима у окружењу, преовлађује оштра планинска клима и живи горштачко становништво (Ракита 2003: 9), с тим што, „за разлику од сусједних предионих цјелина“ у којима живи конфесионално хетерогено становништво (православци, муслимани и католици), просторе Јања настањује „искључиво српски живаљ православне вјере“ (*ibid.*, 15–16). Све појединости о досељавању Срба у овај крај ни до данас нису посве проучене, али биће да је проф. Р. Ракита у праву кад међу овдашњим становницима разликује потомке, данас увелико бројним родбинским везама повезана, два слоја некадашњих миграната – оне „који за себе тврде да су ‚старинци', (старосједиоци) и да су ту од ‚бир вакта' (прије доласка Турака)“ и „касније досељенике“ који су се у Јању настанили, углавном током 17. и 18. века, а које „старинци“ обично називају „дошљама“ или „дошљацима“. Потомци првих миграната „само нагађају одакле су даљом старином“, док знатан број потомака каснијих „досељеника тачно знају одакле су се доселили у овај предио“ (*ibid.*, 194–195), при чему је интересантно и то да, ако се изузме известан број локалних миграција, као и малобројна досељавања из ближег окружења – каквих је било и током 19. и 20. века – „Јањ није насељаван становништвом из непосредне околине“, већ, углавном, „из удаљенијих крајева“, претежно из Далмације и Лике (*ibid.*, 199)[1]. Ово не треба да буде чудно јер су, за разлику од прометне изолованости којом је Јањ током већег дела 19. и 20. века, „са појавом модерног саобраћаја (...) заобиђен и остављен ‚у скуту никоме на путу'“ (*ibid.*, 9), саобраћајне прилике у ранијим временима биле знатно другачије. Не само да су преко Јања водили путеви којима су ишле и неке дипломатске делегације, о чему сведоче и Курипешићеви записи (в. Курипешић 2001: 21), него је преко Јања пролазио и огранак бивше римске цесте[2], тзв. соларског или паклинског пута, којим је из приморских крајева допремана со у замену за паклину, добивану „из смоле од четинарских шума којима је овај предио богат“, а која је, највероватније, служила „за импрегнацију бродова“ (Ракита 2003: 13). Поменута „дуготрајна саобраћајна изолованост“ у новијем времену[3], ако и није била главни чинилац који је пресудно утицао на то да Јањ у другој половини 20. века, слично пределима у окружењу, постане изразито депопулациони простор[4], засигурно јесте – ту се морамо сложити са проф. Р. Ракитом –„главни узрок зашто су се овдје добро очували

[1] Ракита напомиње да се из наведених крајева „највећи број дошљачких родова настанио (...) у Јању након куге која је 1730. и 1783. опустошила многа села у Босни“ (*ibid.*, 199), а предања о њиховом личком или далматинском пореклу (претежно „од Врљике“, местанца у Далматинској Загори) забележио сам и сам од бројних информатора на јањском подручју.

[2] Исп. за ово и Мургић-Радојчић 2002: 282–283.

[3] Прва модернија асфалтна саобраћајница, која је поједине делове Јања повезала са општинским средиштем Шиповом на северу и преко Купреса са другим местима према Јадрану на југу, званично је пуштена у саобраћај тек 1985, дакле свега неколико година прије познатих догађања која ће довести до распада бивше СФРЈ. Условили су то првенствено неки други разлози на које речито упућује „Табеларни преглед кретања броја домаћинстава и броја становника у посљедњих сто година“, који је у свом раду дао проф. Р. Ракита (*ibid.*, 191), а у коме се приказују резултати званичних пописа становништва јањске области повремено вршених у раздобљу од 1879. до 1981. године. Видљиво је из тамо изложених података да је укупни број становника Јања, уз мање осцилације које су, несумњиво, изазвала страдања током трајања двају великих светских ратних конфликта у 20. веку, непрекидно растао до 1961, када је забележено да је у Јању живело 9178 житеља. Од тога времена – и ту је проф. Ракита у праву – што „због одласка радне снаге у градове гдје се послије Другог свјетског рата

старински обичаји и традиционални начин живота“ (*ibid.*, 9). Могуће је да она представља и главни разлог због чега су и досадашња дијалектолошка испитивања углавном заобилазила овај крај, тако да и данас о говору Јањана, како сам већ истакао у једном свом раду, једва да знамо нешто више од онога што омогућава његово „сврставање у ширу заједницу говора херцеговачко-крајишког (источнохерцеговачког) дијалекта“ (в. Драгичевић 2012: 172). У поменутом раду напоменуо сам, такође, и то да сам 2009. год. започео интензивније истраживати „говоре становника Јања“, с намером „да резултате наведених истраживања (...) објавим у посебном монографском приказу“ (*ibid.*, 172). Досад сам већ прикупио завидну количину дијалекатске грађе из које сам за овај краћи пилот-рад издвојио податке о важнијим особинама заменичких форми којима се у свом свакодневном говору служе Јањани, забележене у ових шест јањских насеобина: *Гре́да* (скр. Г), *Ба̏бин Дô* (БД), *Ба̏бићи* (Ба), *Во̀дица* (Во), *Ва̀ган* (Ва) и *Стро̀ʲице* (Ст). Ево оног најважнијег што о њима треба рећи.

Грађа и коментари

1. Карактеристичне падежне форме личних заменица углавном се јављају у оним ликовима у којима се остварују и у главнини других северозападних ијекавских говора. Тако, на пример, облици једнине личних заменица 1. и 2. лица и тзв. повратне заменице најчешће се употребљавају у овим ликовима:

Н. jâ тӣ -
Г. мѐне, ме тѐбе, те сѐбе, се
Д. мѐни, ми тѐби, ти сѐби
А. мѐне, ме тѐбе, те сѐбе, се
И. мнōм/мно́ме то̀бōм/тебōм со̀бōм/себōм
Л. мѐни тѐби сѐби

а множински ликови форми заменица 1. и 2. лица у ликовима:

Н. мӣ вӣ
Г. нâс/нâске, нас вâс/вâске, вас
Д. на̏ма/на̏ми, нам ва̏ма/ва̏ми, вам
А. нâс/нâске, нас вâс/вâске, вас
И. на̏ма/на̏ми ва̏ма/ва̏ми

почиње развијати индустрија“ (...), „те масовног одласка омладине на школовање у веће градске центре широм Југославије“, као и одласка „радне снаге из Јања на привремени рад у иностранство“ (*ibid.*, 192), долази до константног опадања укупног броја становника стално настањених у Јању. Кулминацију демографског пражњења јањског простора изазвала су позната ратна збивања с краја прошлога века. Наиме, пошто је у операцији званој „Маестрал“, наставку операције „Олуја“, хрватска војска 1995. протерала целокупно становништво овога краја, након Дејтонског споразума, којим је област Јања враћена у састав Републике Српске, овде се вратио само мањи број, претежно старијих прогнаника, чији је повратак, углавном, био мотивисан жељом да се умре „на родном прагу“. Речито о томе говори и податак да су се 2009, кад сам започео дијалектолошка истраживања у овом крају, слободне процене мојих информатора о укупном броју јањских повратника (званични подаци о томе не постоје) кретале од броја 1900 до броја 2100. Године 2012, међутим, кад сам последњи пут „обилазио“ овај крај, такве слободне процене обично су упућивале на то да их „данас у Јању живи око хиљаду песто“.

Л. нàма/нàми вàма/вàми

Једнако тако, парадигма најчешћих облика личних заменица 3. лица гласи:

Н. ôн òно òна òни òна òне
Г. њѐга, га, њга њê, је/е њȋ, и
Д. њѐму, му њôј, њôјзи, јој њȋма, им
А. њѐга, га, њга, њ њу, је/е њȋ, и
И. њȋм/њи́ме њôм/њо́ме њȋма
Л. њѐму њôј, њôјзи њȋма

2. У вези с наведеним парадигматским облицима напомињем следеће:

а) Понекад се неки од акцентогених облика личних заменица остварује и у ликовима са дужим изговором завршног вокала, и то најчешће онда кад се та дужина јавља као резултат контраховања вокалских секвенци у сантхију, насталих као последица губљења иницијалног *j-* из глаголске енклитике *је*: *мѐнē* (<мене је) *ȋ овō ко́штало*, *мѐнē* (<мене је) *при́мō Мȋтар* (Г), *њѐгā* (<њега је) *свàк вòли*^{j}*о* (Во), *њѐгā* (<њега је) *свàк познáвō* (Ба), *њѐмȳ* (<њему је) *ôн при́чō* (Ва), *њѐмȳ* (<њему је) *òна рѐкла* (БД, Ва), *òнā* (<она је) *знàла* (БД, Ст) *òнā* (<она је) *мѐне спáс*^{ll}*ла* (Ба), *òнā* (<она је) *њȋма исплаћи́вала* (Ст), *сѐбē* (<себе је) *дòбро снàбди*^{j}*о* (Г), *тѐбē* (<тебе је) *òна вòлла* (Ба), *ȕ њимā* (<у њима је) *тô* (Ст), и др.

б) Од форми инстр. јд. личне заменице 1. лица свуда су обични у свакодневној употреби ликови типа: *зàмнōм, сàмнōм, прѐда мнōм* и сл., док се у спорадичном јављању примера типа: *бȉ*^{j}*ō с мно́ме* (Ст) и *шàли*^{j}*о се мно́ме* (БД) огледају резултати новијих књишких утицаја. Факултативна јављања аналошких форми (в. Белић 1962: 104) типа: *прѐ-себō̄м* (Ба, БД), *сàсебō̄м* (Ва, Ст) и *зàтебō̄м* (Ба, Во, Ст), ако се узму у обзир поменути подаци о вековним везама овдашњих људи са становништвом јужнијих икавских говорних зона у чијим је говорима јављање оваквих облика знатно обичније[5], као и позната чињеница да су овакве форме забележене и у ијекавским говорима распоређеним западније од јањског простора (в. Петровић 1973: 105, Дешић 1976: 243, Драгичевић 1986: 147. и Далмација 1997: 115), и не представља неко изненађење. У укупној маси случајева, ипак, честота јављања оваквих форми далеко заостаје за честотом употребе стандардних облика:

[5] Исп. за ово Пецо 1986: 199, Рамић 1999: 370. и тамо поменуту литературу.

сȍбō̄м, зȁ собō̄м, зȁ тобō̄м, с тȍбō̄м и сл. Од двојних ликова форми инстр. јд. личних заменица 3. лица, изгледа, да се чешће употребљавају облици *с њȋм/ш њȋм* и *с њô̄м/ш њô̄м*, мада ни фреквенција јављања форми *с њи́ме/ш њи́ме* и *с њо́ме/ш њо́ме* није занемарљива.

в) Форме с партикулама *–зи* и *–ке* чувају се релативно добро: *да́де јој кàвē̄ ỳ њō̄зи* (Ва), *да́ли њô̄зи јȅсти* (БД, Во), *ја́вли њô̄зи* (Ба, Г) *ȍндā њô̄зи просвје́тлло* (Ва), *òни су њô̄зи рȅкли* (Ст), *прȏбā па дâвā њô̄зи* (Ва), *рȅкли њô̄зи* (Ба, Г, Ст); *вâске нȉко нѐ гонī̄* (БД), *зà вāске* (Ба, Ва, Г, Ст), *тра́жили вâске* (Ба), *бȁцāли нâске дȍље* (Во, СТ), *ба́цило нâске ỳ шуму* (Ст), *кòд нāске* (Ба, БД, Ва, Во, Г, Ст), *нâске òтац сȁмо штрȅкнē̄* (Во), *рȅкō̄ да ће нâске во́де у кокòшињāк* (Ст), *ỳ нāске ако нȇће ћȁћа дȁти* (Во), *ỳ нāске од кȕдиљē̄* (БД, Ст), *ỳ нāске трȋ дâна бȕдē̄* (Ст), иако се, разумљиво је, данас ређе употребљавају од стандардних облика *њô̄ј, вâс* и *нâс*. Међутим, за разлику од наведених облика са партикулама, старије множинске форме *нȁми* и *вȁми*, чија је употреба широко распрострањена у главнини северозападних ијекавских говора (в. Петровић 1973: 105. и 1978: 98, Дешић 1976: 243, Драгичевић 1986: 148. и Далмација 1997: 115), овде се јављају само спорадично: *бȉл тī̄ ùшла с нȁми* (Ва), *и нà вами би стȁјало* (Г), *јâ јȁдна нȉшта вȁми* (Ба), *јâ ћу вȁми пока́зати; мȋ дȑжīмо њȅму - ôн нȁми* (Ст).

г) Једини стални енклитички облик заменице *она* у облицима ген. и акуз. јд. представља енклитика *је*, а она се, због губљења иницијалног *ј-* из интервокалних позиција у сантхијским везама, понекад остварује и у аломорфном лику *е*: *да знâ да е нȇће отрȍвати* (Ва), *да́дȳ е њȅму* (Во), *довȅдȳ е кȕћи* (Ст), *ћȅ ћемо е ỳ шкō̄лу* (БД), *ȕдȳ да е обу́кȳ* (Ба), *јâ е не мȍгу* (Г), *јâ е не́ћу* (Ба), *нêмā̄ е нȉће* (БД), *нȅко е трâжī̄* (Г), *не́ћē̄ да е ỳдајȳ* (Ст), *одвȅдȳ е тȁмо* (Во), *тȋ е нâјдȳ* (Ва), *ỳзмȳ е зȁ рȳке* (Ст). То што се облици ген. и акуз. мн. личних заменица 3. лица најчешће јављају у ликовима без финалног *х* (*њȋ, и*) последица је још увек недовољне реинтеграције поменутог сугласника у консонантски систем овдашњег говора.

д) Енклитички облици *њга* и *њ* јављају се једино у оним предлошким везама у којима се остварује тзв. специјално преношење акцената на проклитике, при чему се стиче утисак да се енклитика *њга* употребљава нешто чешће: *ка-сам јâ удáвала ћȇр зá њга* (Ст), *нȉзā̄ њга* (Ба, БД, Ва, Г, Ст), *ȍдā̄ њгā̄ кô̄ље* (Г), *пȍдā̄ њга* (БД, Во, Г, Ст); *дòшла зâ њ* (БД), *прȅдā̄ њ* (Ба).

У овим предлошким везама у којима се остварује

специјално преношење акцената на проклитике обично је и јављање других енклитика: *глѐдајӯ ý те* (БД) *дрêкнē нá ме* (Во), *зá се* (Ба, БД, Ва, Во, Ст), *зá те* (БД, Во, Г, Ст), *нá се* (Ба, Г,Ва, Ст), *нá те* (Ва, Г, Ст), *нѝзā се* (Г), *пòгледаше ý ме* (Ба), *порýчи*^{ј}*о гȍре пó ме* (Ст), *прѐдā ме* (Г, Ст), *прѐдā се* (БД, Ба, Ст), *ý се* (Ба, БД, Ва, Во, Г, Ст), а у овакве проклитичке односе укључују се, понекад, и пуни заменички облици *њŷ, нâс, вâс* и *њû*: *зá њу* (Ба, Бд, Г, Ст), *ȍдӯ пó њу* (Ва), *прѐдā њу* (БД, Во, Ст), *ȕзā њу* (Ва); *вȁв*^{и}*јēк зá наске бúло* (Ст), *зá нас* (Ба, Г), *нá нас* (БД, Ва, Ст), *па нȁдā нас нàднесӯ пȕшке* (Ст); *зá вас* Ба, Г, Ст), *мѐђӯ вас* (Г, Ва, Ст); *чȕла зá њи* (Ст), *нá њи* (Ба, Ва, Ст) *мѐђӯ њи* (БД, Г). На то да се поменути пуни заменички облици употребљавају овде у предлошким везама и у неенклитичкој служби упутило је већ неколико примера наведених у т. 2в, а показују то и ове потврде: *дòшли сȕнови пò њӯ* (Ва), *ôн зà њӯ нѐпријетељ òстō* (Ст), *ỳ њӯ* (Ба, Г, БД); *кòд нāс* (Ба, Во, Г, Г, Ст), *òд нāс* (БД, Ва, Г, Ст), *ỳ нāс* (Ва, Во, Ст); *зà вāс* (Ба, Г, Ст), *òд вāс* (Ба, Ва,Во, Г, Ст), и: *вишѐ њū* (Во), *зà њū* (Ба, Г), *нѐком ѝж њū кâжē* (Ба), *òд њū* (Ва, Ст), *прѐд њū* (БД, Ст), *ỳ њū је свѐ на û* (Во).

О томе да преношење акцената на проклитике и са других акцентогених заменичких облика представља сасвим обичну појаву, сведоче и ови примери, који су готово насумице изабрани између далеко већег броја забележених потврда: *ѝ јā* (Ба, Ва, Во, Ст), *нѝ јā* (Ба, Ст), *зà мене* (Г, Ст), *ѝ мене* (Ст), *нà мене* (БД, Г), *òд мене* (Г, Ст), *нà мени* (Ба, Ва, Г, Ст), *ѝ тū си* (Ба), *ò-тебе* (Ва, Г, Ст), *ò теби* (Ба, Во), *зà себе* (Во, Г), *прекò себе* (Ст), *нà себи* (Г), *нѝ мū* (Ва, Г), *прѐд нама* (Ба, Ст), *ѝ вū би* (БД, Ва, Ст), *зà вама* (БД), *зà њега* (Ба, Ст), *кòд њега* (Ба), *окò њега* (Ст), *ỳ њега* (Г), *зà њūм* (Ст), *сà њūм* (Ва), *нà њему* (Ба), *ỳ њему се вòда дȑжāла* (Г), *ѝж њē* (Ба, Ва, Ст), *зà њōм* (БД, Ст), *прѐд њōм* (Ба, Во, Ст), *ò њōј* (Ва, Г), *ỳ њōј* (Во, Ст), *сà њима* (Во, Г), *ỳ њима* (Ст).

3. И главнина форми осталих именичких заменица остварује се овде у оним ликовима у којима се најчешће сусрећу и у већини других ијекавских говора размештених западније од Врбаса[6]. Упућују на то, између осталог, честа јављања упитних облика типа: *кȍ – кȍг/кôг/кòга – кȍм/кòме – с кûм/кúме*, затим отприлике подједнако честа употреба у упитном значењу форми *шта* и *што*, чак и у говору једне те исте особе: *штȁ рâдūш?/ штȍ ȍће?* (Г), *штȁ би мû?/штȍ ѝмā?* (БД), *штȁ глѐдāш?/ штȍ би тû?* (Ба), *штȁ е тô?/ штȍ ти*^{ј}*е?* (Во), *штȁ си јела?, штȁ ћемо?/ штȍ би ôн?* (Ва), *штȁ би јȍш?, штȁ е тô бúло?, штȁ ће бȕти?/штȍ тō*

[6] В. о томе Дешић 1976: 245, 249–250, Драгичевић 1986: 149–150. и тамо помињану литературу.

нȍсӣш?, штȍ ће? (Ст), њихова употреба умјесто упитних облика *зашто* и *због чега*: *штȁ и нȍсӣш тȁмо?* (Ст) *штȁ вам тô трȅбā?* (Ба), *штȍ ме нѐ волӣ?* (Г), *штȍ ми нѝје дȁла?* (БД), *штȍ ми тô гȍворӣш?* (Ст) и сл., као и готово обавезно јављање опште заменице *свако* у постави *свак*: *свȁк је мо́рō знȁти* (Г), *свȁк ѝмā* (БД), *свȁк је ра́ди*^{j}*о, свȁк мо́рō* (Ба), *ѝмā свȁк у дȑвету, сȁт свȁк кȗвā с ге́рмōм* (Во), *нêмā свȁк* (Ва), *а свȁк одјѐвен, ѝмā свȁк спȍсобан, свȁк је знâ, свȁк свȗкудā* (Ст).

4. Ни већина облика придевских заменица из овдашњег говора не разликује се, у основи, од оних које у својој свакодневној комуникацији употребљавају остали западнији прековрбаски Срби. Постоје, ипак, двије појединости које, у том погледу, чине говор Јањана донекле специфичним:

а) За разлику од изразите превласти у појединим падежима облика придевских заменица с наставцима старих тврдих основа у другим прековрбаским ијекавским говорима (в. Петровић 1973: 107. и 1978: 99−100, Дешић 1976: 246, Драгичевић 1986: 150-151. и Далмација 1997: 118), овде је, изгледа – у поређењу са фреквенцијом облика с наставцима некадашњих меких основа − јављање таквих форми знатно скромније. Исп:

тӣ^{j}*ē, с тӣ*^{j}*ем дотáцијама, ћȗшнēш ѝни*^{j}*ēм* (Г*), ѝмā ѝ садā тȁки*^{j}*ē коса́цā, тӣ*^{j}*ē кóсā* (Ба), *ѝшло се тӣјем тôком* (Во), *тӣ*^{j}*ē шêс кȗћā* (Ва), ѝмā *свȍ*^{j}*и*^{j}*ē љу́дӣ, мȍ*^{j}*и*^{j}*ē Мȁксимовӣћā бȅг, од ȍви*^{j}*ē, с мȍ*^{j}*и*^{j}*ēм, свȁкакви*^{j}*ē би́ло, свȁкаквӣ*^{j}*е ша́лā, свȍјијē чȅтверо, с ȍтијēм* (Ст);

са, утисак је, чешћим:

з-ȍнӣм, за твȍ^{j}*ӣм, мȍјӣм, њѐговӣм, с њӣ*^{j}*овӣм, с ȍвӣм, ш ње́зинӣм ȍцом, ш њȗвӣм* (Г), *за ȍвӣм, мȍ*^{j}*ӣ, њѐговӣ, с тȗм* (БД), *би́ло свȁкаквӣ, би́ло тȁкӣ коса́цā, код ȍвӣ нȁшӣ, код ȍнӣ тȁмо, от кȁкӣ су тȗ, пȍ тӣм ȕвалама, с мȍ*^{j}*ӣм ȍцом* (Ба), *ѝмā свȁкаквӣ, на свȍ*^{j}*ӣ дȅсет нȍкāтā, од ȍвӣ дȍмāћӣ колáчā, од ȍнӣ дȑвенӣ тȍчкȍвā, по ȍвӣм пре́лима, ȕ тӣм нȁћвама* (Во), *би́ло нѐкаквӣх, нȁшӣм љу́дима, о-тȗ вȁшӣ, са тȗм свȍ*^{j}*ӣм стри́цом* (Ва), *би́ло нѐкӣ једȉнӣцā, , зȁ нашӣм, за њѐговӣм, за ȍвӣм, к ȍвӣм кȕћама, на ȍвӣм крȁјовима, од мȍ*^{j}*ӣх, од ȍвӣ стȁрӣ, пȍ-нӣм тȁмо, пȍмӣрӣш се с тȗм, прȁвили с тȗм, с ње́зинӣм, у ȍвӣм* (Ст), итд.

б) Говор познаје облике демонстративних заменица типа: *тȍјā, тȍ*^{j}*ӣ љȗди* (БД), *тȍ*^{j}*ē жѐне* (Ба) *ѝшли тȍјōме, према тȍјōм, тȍјā бȁба* (Ва), *с тō*^{j}*ӣм трȍшит, су́шило се свѐ тȍјō, тȍјā, тȍ*^{j}*ē,*

тȍ^{j}ū су свȕ, тȍјōг(а), тȍјōј (Ст), који су у већини других прековрбаских српских говора потпуно непознати.

Могуће је да прва појединост представља последицу новијих уравнања, насталих као резултат дејстава оних бројних чинилаца на чија је деловања поодавно указао и проф. П. Ивић (Ивић 1971: 90. и д.), док другу појединост не би требало толико доводити у везу са сличним стањем које карактерише неке говоре околине Дервенте и Теслића (в. Баотић 1983: 131−132, Козомара 2005: 80. и Драгичевић 2011: 224−225), колико са одговарајућим приликама које владају у икавским говорима распоређеним у ареалима нешто јужније од јањских простора (исп. Пецо 1986: 201. и Рамић 1999: 351), с чијим говорницима су Јањани, поменуто је већ напријед у два наврата, имали у прошлости бројне блиске контакте.

Завршна белешка

5. Све у свему, дакле, може се закључити да изложени подаци о важнијим особинама система прономиналних форми говора јањских Срба недвојбено упућују на чврсте везе овога говора са осталим западнијим прековрбаским српским говорима. Ово између осталог и стога што и неколико уочених локалних посебности, на које је у ранијим одељцима скренута пажња – посматране у својој укупности – ипак не превазилазе онај ниво разлика какав се и иначе мора претпостављати и уважавати чак и приликом систематскијег истраживања оних идиома којима се служи становнишштво настањено у просторно знатно мањим и дијалектолошки гледано – могло би се рећи – јединственим говорним ареалима.

Литература

Баотић 1983: Josip Baotić, „Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente“, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, IV, Sarajevo, 7−208.

Белић 1962: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1: речи са деклинацијом*[2], Београд: Научна књига.

Далмација 1997: Стево Далмација, *Ијекавски говори Поткозарја*, Бањалука: НУБ „Петар Кочић“.

Дешић 1976: Милорад Дешић, „Западнобосански ијекавски говори“, *Српски дијалектолошки зборник*, XXI, Београд, 1−316 + карте.

Драгичевић 1986: Милан Драгичевић, „Говор личких јекаваца“, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, Београд, 7−238 + карте.

Драгичевић 2011: Милан Драгичевић, „О морфолошким особинама говора Срба трију насеља из околине Дервенте у северној Босни“, *Јужнословенски филолог*, LXVII, Београд, 217–239.

Драгичевић 2012: Милан Драгичевић, „О говору Срба села Мујџићи из западне Босне“, *Српски језик*, XVII/1–2, Београд, 103–111.

Ивић 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.

Козомара 2005: Драгомир Козомара, *Говор Чечаве (села у сјевероисточном дијелу општине Теслић)*. Магистарски рад у рукопису. Бања Лука: Филозофски факултет

Курипешић 2001: Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530* (reprint izdanje prevoda Đorđa Pejanovića), Beograd: Čigoja štampa.

Мургић-Радојчић 2002: Јелена Мургић-Радојчић, *Доњи Краји – Крајина средњовековне Босне*, Београд: Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањалуци, Историјски институт у Бањалуци.

Петровић 1973: Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад: Матица српска.

Петровић 1978: Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета.

Пецо 1986: Asim Peco, *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, Sarajevo: ANU BiH.

Ракита 2003: Раде Ракита, *Јањ 1.- Географскоисторијска и антропогеографска студија*, Бања Лука: ЈУКЗ.

Рамић 1999: Никола Рамић, „Ливањско-дувањски говорни тип“, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, Београд, 263–426.

Милан Драгичевич

ЗАМЕТКИ О МЕСТОИМЕННЫХ ФОРМАХ В ГОВОРЕ СЕРБОВ ЯНЯ ИЗ ЮГОЗАПАДНОЙ БОСНИИ

Р е з ю м е

В работе показаны более важные особенности систем местоименных форм говора сербов Яня, области из югозападной Боснии. Диалектический материал собранный в этом говоре сравнивается с соответствующим материалом из других наших говоров, прежде всего с теми, отмеченными в говорах северозападной группы герцеговинско-краинского (восточногерцеговинского) диалекта.

Ключевые слова: *говор сербов Яня, местоименные формы, принадлежность говорам северозападной группы герцеговинско-краинского (восточногерцеговинского) диалекта.*

УДК: 316.75:323.1(=163.41):[821.163.4(497.6)
DOI: 10.7251/GMS1301027L
(Оригинални научни рад)

Бранко С. Летић
Филозофски факултет
Источно Сарајево
vucilovac@hotmail.com

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ СРБА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ КЊИЖЕВНОЈ БАШТИНИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Резиме: *Културни идентитет Срба у средњовековној књижевној баштини Босне и Херцеговине прати се на тематским сегментима: Баштина и преци, Хришћански православни корени, Немањићка традиција, Надгробни путокази, Писани облици. На тај начин се најбоље може сагледати његов историјски развој према ширим цивилизацијским утицајима и локалним историјским условима.*

Кључне речи: *баштина, традиција, идентитет, језик (црквенословенски, народни), писмо (црквена ћирилица, службена ћирилица, народна ћирилица).*

1. Баштина и преци

Баштина, једна од тема овог скупа („Развој културног идентитета и заштита културне баштине Републике Српске“), обухвата најшире схваћена материјална и духовна добра која смо у разним облицима *баштнили* од својих предака у заједничкој нам *башти.* Та *башта* подразумева простор који је у појединим периодима и регијама називан Хумом, Захумљем, Травунијом, Херцеговином, Босном, а који данас покрива назив Босна и Херцеговина. О том оквиру и идентитету „баште“ сагласни су сви тумачи културне баштине. Међутим, недоумице настају кад се поведе реч о *прецима*, корену подељених народа чије садашње *неразумевање* није настало због њихових различитих језика, попут вавилонског *пометенија*, него због различитих ставова о истом културном наслеђу, на истом језику и писму. У прошлости је акценат често био баш на гло-

балном, заједничком идентитету: прво *пансловенском*, кад је пред туђинским, пангерманским и панроманским, „Ave Maria“ и „Pater Noster“ требало, по Ћириловом и Методијевом учењу, сачувати своје „Богородице Дјево“ и „Оче наш“; потом *словинском,* барокном и романтичарском, када је у јужнословенским и босанским оквирима требало потврдити и очувати свој угрожени идентитет. Зато је Иван (Џиво) Гундулић (1589–1638) певао о моћном словенском дубу, храсту богатом гранама и огранцима сродних народа, који може да одоли свакој „сили од вихара“, захваљујући заједничком корењу, али га обори и „лагани повјетарац“ кад се у њему заметне „малахни црв“ нелоге. По Гундулићевим матрицама певао је у 19. веку, у време романтичарског националног препорода, и босански фрањевац Маријан Шуњић (поема „Родословна Словјенкиња вила“), о једном корену, „пању“, свих јужнословенских народа:

Црногорци, Срби, Херцеговци

Па Бошњаци, Славонци, Словенци

Сви су нове с новим презименом

Старог пања гране и младице.[1]

Свест о истом „корену“ имали су у турском периоду и исламизирани сународници: „отац један, једна мати“ – подсећали су браћу у „старој вери“ и призивали да им се прикључе, „прињите нам ви на виру“, како би избегли сурову судбину: „јер ћемо се паски клати?“ („Позив на вјеру“).[2] Временом се та идеја о „заједничком корену“ свих народа у Босни и Херцеговини преобразила у идеју о корену једног народа и бастардним сународницима, што је узрочило бројне расправе о аутохтоности и праву на баштину сваког народа (Тутњевић, 2012: 129).[3] Исконструисана је „вертикала“ само једног народа, тобоже од *посебног* корена – „богумилског“, односно „јеретичке босанске цркве“ – који је са потоњим исламом обликовао идентитет данашњих Бошњака, „једиих“ наследника универзалне културне баштине. Заборавља се при том да је у периоду од 10. до 12. века код Јужних Словена „била формирана *једна скоро национална религија, која је представљала* ***мешавину старих паганских елемената, источњачких јереси и византијске ортодоксије***“ (Марковић, 2002: 111−112). Чак је и папин став био, без обзира на регионалне поделе и различите језике у служби, да је

[1] *Bosamski prijatelj,* IV, Sisak 1870.

[2] У време Кандијског рата певао је Мухамед Хеваи Ускуфи (1601/02–1650/51): „Отац један, једна мати,/ Прво би нам ваља знати! / Јер ћемо се паски клати? /Ход те нами ви на виру!“(Наметак, 1981: 122).

[3] „У потрази за сопственим коријенима сви су спуштали своје сонде идентитета до тог заједничког великог и разгранатог коријена настојећи да га у што већој мјери идентификују као почетак и основу свог националног стабла, при чему је разумљиво да су се различите националне заједнице неријетко хватале за исте дијелове тог коријена“ (Тутњевић, 2012: 129).

„све то једна црква“ (Исто). Ради истицања своје посебности, различитости од браће друге вере, игнорисане су и потоње чињенице о „заједничкој судбини“: на пример, да су због „прискрбних времена“ – „јакоже нест језику казати можно таково зло и озлобљеније“– баш припадници *православне* вере најмасовније прелазили на ислам. На једној црквеној књизи забележио је презвитер Вук 1517. у Сарајеву („в мјесте Врхбосњу, рекомем Сарајеву“): *„Тогда бо в тије дни, в тое земљи бјеше великое умножение агарјанских чед **а православније** вери христијанских в тожде земљи умаление иако не обрести се ничтоже“* (Вукићевић, 1901: 310). Очигледно, требало је таквим тумачењем „посећи“ један корен „старог пања“ и искључити његов изданак из заједничке баштине. У том циљу преименовани су ранији општи „словински“ језик („језик пука словинскога“, Дивковић) у локални „босански“, стара заједничка ћирилица („српска слова“, Дивковић) у специфичну „босанчицу“ а целокупно средњовековно писано наслеђе у „босанско“.

2. Хришћански православни корени

За разлику од још увек конфузног тумачења богумилства, за сада више на претпоставкама и противречним аналогијама него на научним чињеницама,[4] и то као појаве тек од 12. века, када је Немања прогнао неку јерес из Србије, хришћанска традиција, и то источне – грчке и византијске провенијенције, може се документовано пратити у више историјских слојева: у раном хришћанском периоду, још пре Миланског едикта, на мозаицима у долини Требишњице; за време византијске доминације, од 6. до 8. века, дуж Јадранског залеђа све до севера Италије, доказ „православне крстионице“ у базиликама до Равене (Симић, 2000: 12−14, 32); у периоду „народне цркве“ за владавине жупана, претходника Немањића, од 10. до 12. века; у периоду Немањића, владара „Србљем, Поморју и Захумљу“, како стоји у њиховим повељама (Маринковић, 1996: 52, 54, 61−62), и у постнемањићком периоду у знаку светосавске традиције, итд. За рани период потврде су мозаичке представе великог крста у трпезарији храма у Панику, и три крста на рукаву Орфеја, праслике Доброг пастира (Чремошник, 1976; Симић, 2000: 16-18). На храмовима из 10. и 11. века трагови

[4] Уп. универзитетски уџбеник: Dr Salih Jalimam, *Historija bosanskih bogumila,* Tuzla 1999.

су „грчке архитектуре“ и натписа „грчким алфабетом“ на остацима фресака, што су карактеристике источне цркве у Јадранском залеђу (Симић, 2000: 165). У том знаку су и „преднемањићке“ задужбине у Хумској области (нпр. црква у Петровом пољу код Требиња и св. Михаила у Стону, с почетка 11. века), на које ће се наставити немањићка градитељска традиција, задужбине кнеза Мирослава (Марковић, 2002: 130−131) код Благаја (Диздар, 1971: 47) и на Лиму (Маринковић, 1966: 7); потоње светосавске цркве, прво епископија у Стону, да штити териториј Хума од утицаја латинске цркве, затим задужбине Хранића и Косача[5] у Шћепан-пољу, Стефана Вукчића Косаче у Сопотници, Бијелића и Влаћевића у Видовом пољу, Храбрена – Милорадовића у Житомислићу, и још цела мрежа других храмова, средњовековних и потоњих, широм данашње Босне и Херцеговине, коју у својим радовима научно реконструишау Љ. Шево (2003; 2011), Нина Лојовић-Милинић (2012), Мајна Паријез (2012). Иако су поједини ктитори, из разних разлога, повремено прихватали и другу веру, чињеница је да су своје задужбине градили као припадници Православне цркве, што показују и градитељски и писани трагови. Да је у раној традицији заједничке „народне религије“ и Кулин бан градио своју задужбину сведоче ћирилички ктиторски запис; запис о ктиторској фрески код врата храма (Диздар, 1971: 48); записи о сликаним крстовима (Исто, 49). Да је којим случајем тада био јеретик, противник православља, сигурно не би у својој дворској канцеларији држао православне писаре,[6] нпр. Десивоја, нити би му дозволио да у његову повељу Дубровчанима унесе хришћански топос у инвокацији (нпр. „У име Отца и Сина и Светог Духа“), нити да апострофира православног светитеља, Светог Јована Крститеља, у датацији повеље по православном рачунању („... месеца августа у двадесет девети дан, *Усековање главе Јована Крститеља*“/ Маринковић, 1996: 6). Није ли га и папа означио „шизматиком“, кад је тражио да са својим поданицима пређе на католицизам? У сваком случају, цео низ је „референци“ које сугеришу закључак о Кулиновој блискости, па и повременој припадности оновременој грчко-православној цркви.

[5] „Историјски извори дају разлог за претпоставке да се неке од личности могу довести у везу са православном црквом – херцег Стефан Вукчић подигао је више православних цркава и даривао православне монахе на Синају, његов стриц Сандаљ био је ктитор шћепанпољске православне цркве, сграђене у духу рашке архитектуре Немањића...“ (Шево, 2012: 183).

[6] У Кулиновом ктиторском запису на цркви код Високог спомиње се писар „крстјанин Радохна“, али крст и хришћанске формуле у запису показују да „крстјане“ не треба схватати као јеретике. Уп. Шево, 2011: 188−189.

3. Традиција Немањића

Велика српска песникиња Десанка Максимовић, историчар по струци, није без покрића певала о немањићким звонима све до Хума. Та веза с Немањићима није била, како би се сада рекло, ни „специфична“ ни „паралелна“ него животна и животворна,[7] и то „од давнина“. У повељи манастиру Хиландару 1198, Немања каже да је „подигао, обновио и учврстио *палу дедовину“* и потом јој „додао нове области“, које набраја поименце. Међу „додатим“, именованим, нема Хума, Захумља и Травуније, што значи да је те крајеве подразумевао као „дедовину“ (уп. Марковић, 2002: 89−94). Тиме је или потврдио да су ти крајеви припадали породичној лози бар у претходне три генерације, или је на метафоричан начин означио породичну старину, корене отачаства, дедовину. Потврда томе могу да буду црква Св. Михаила у Стону, у коју је Свети Сава сместио 1219. једну епископију, Немањина повеља Сплићанима из 1191, у којој им је дозволио да тргују по „Хумској земљи сина Растка“ (Маринковић 1966, 9), ктиторске повеље и записи кнеза Мирослава (Исто, 7), титула „Херцега од земље Светог Саве“ Стефана Вукчића Косаче, којом се овенчао 1448. у Милешеви и тиме дао целој покрајини име Херцеговина, те потоња народна традиција о Херцеговини „светог Саве дедовини“. Зато не треба да чуди што је и у тим крајевима, као уосталом и у Србији, српска црква добила изразитији православни карактер: Немања је постао „црквам просветитељ“ и „правоверију (православљу) наставник“ од кога се стара „народна црква“ временом преображавала у светосавску, специфичну српско-православну.

4. Камени путокази

Уз цркве су одувек била и гробља верника, „отачаства“ како стоји записано на стећцима („земља ми је мајка а гроб отачаство“). Ранија тумачења да под надгробницима у облику стећака не почивају православни, одавно су побијена чињеницама: да су слични по облику са саркофазима раних хришћана у катакомбама, али и у задужбинама Немањића; и по положају запад–ис-

[7] Уп. на овом скупу наслов рада Љ. Зуковића: „Везе са Србијом – ни специјалне, ни паралелне, него животворне и трајне“.

ток; и по експлицитности знака крста у функцији хришћанске инвокације; и по рељефним мотивима са хришћанским симболима (лоза, јелен, стрела, и сл.); и по аналогији рељефних призора у аркадама на стећцима са призорима на црквеном зидном сликарству (Кајмаковић, 1973: 297−306); и по експлицитним исказима у записима да под стећцима леже попови и њихове удове, потоње монахиње (Марковић, 2002: 298−299; Шево, 2011: 184); и по стећцима ктитора задужбина, Бијелића, Влаћевића, Храбрена-Милорадовића,[8] итд. Занимљиво је у том погледу сведочење фра Грге Мартића, образованог фрањевца, у документарном путопису у стиховима („Путовање у Дубровник 1882. године“), о траговима некадашњег живота Срба на Пељешцу. У близини Стона запазио је „стародревну камену кућу“, тада самостан „сестара реда Фрањевога“, чији су облици и крстови сведочили „да ту бјеше његда манастире/ колудрица реда источнога/ задужбина српских властелина“ (Мартић, 1990: 241). Око некадашњег манастира лежали су „стећци споменици“, толико запуштени да су изазвали Мартићев критички уздах: док културни народи откопавају вековима затрпану Трoју, ми своју прошлост намерно заборављамо. Мартић примећује да су на стећцима уклесани крстови („На њима су крижи уклесани“) и да су „на грчку окренути руку“, тј. запад−исток. За Мартића то су *српски* гробови, на својој баштини:

Не би тудје Срб се укопао,
Да би њега позлатио жива,
Али хоће да кости сахрани,
Гдје му се је старина копала
Тер и мртав за баштином сеже. (Мартић, 1990: 242)

Није тешко у тим стиховима препознати Мартићево тумачење правне функције стећака, да су и тапије о баштини, као ни његову имплицитну полемику с оним који су оспоравали таквим гробовима, „каурским“ и „грчким“ – како су их у народу још звали, српску православну провенијенцију, кад каже: „Не би тудје Срб се укопао“, тј. да није његова баштина, „тер и мртав за баштином сеже“.

[8] „Под стећком у цркви светих апостола у Ошанићима сахрањен је војвода Радосав Храбрен, а на најпознатијој од свих некропола са стећцима Радимљи, сахрањен је феудалац Радоје Храбрен. Храбрени Милорадовићи познати су као ктитори православних цркава у Житомислићу“ (Шево, 2011: 185).

5. Књижевна баштина

Настарији црквени и надгробни споменици сведочанство су и о оновременој писаној култури, најпре по епиграфским записима на њима, истоветним по језику и писму. Али они сведоче индиректно и о другим облицима писмености. Један облик била је писменост на црквенословенском језику и писму, негована у српским манастирима и црквама. Она је била одређена монашким обавезама, садржаним у типику, да у скрипторијама преписују неопходне књиге за црквену службу и обавезама презвитера да те књиге тумаче верницима и на њима описмењавају младе у манастирима (Типик Светога Саве). Али то није била сва „српска књижевна традиција“, како су неки волели да је тумаче искључујући из ње секуларну писменост неговану у дворским канцеларијама босанских владара и обласних господара. Постојала је, дакле, и лаичка писменост практичног карактера чији су творци професионални писари, дијаци (Ковачевић-Којић, 1978), који се потписују испод својих преписа на књигама, службеним канцеларијским актима, црквеним и надгробним споменицима. Они су писали у канцеларијама службеном ћирилицом, а на надгробним споменицима „народним“, рустичним словима. И једну и другу ћирилицу називали су повремено „српским писмом“, посебно кад је требало нагласити разлику према истом документу на латинском, нпр. да су „две повеље *латински* а две *српски* златом печаћене*“* (Monumenta 1864: 107). Тим писмом су се потписивали и дародавци повеља, као Немања и брат му Мирослав на повељи Дубровчанима.

Посебни рустични облик ћирилице био је заступљен на стећцима, што је и разумљиво с обзиром на образовање народних уметника, клесара, и тешкоћу резања слова у камену. Тим писмом штампао је почетком 17. века своја дела у Венецији фра Матија Дивковић, називајући га „српским“. Он је своје књиге хтео да приближи необразованом „пуку словинском“ и језиком и писмом које, како је тврдио његов потоњи сабрат фра Стјепан Маргитић „и пастири знају“ (Георгијевић, 1969: 150). Додајмо још и то да су у појединим документима становници Босне именовани Србима, као у повељи Матије Нинослава (Ћирковић, 1964: 350; Тутњевић, 2012: 41−42), односно истицана српска националност и православна вера појединих становника у Босни још пре њеног пада под Турке (Шево, 2011: 187)[9].

[9] „О епископу који је из Босне. Православни је јер је Србин ... јер јесте православан и у православној хиротонији од православног патријарха тог мјеста.“

Све то показује да су у средњовековном Хуму и Босни пре пада под Турке препознатљиви трагови српске традиције, да јој корен сеже дубоко у прошлост баштинећи из ње цивилизацијске и духовне специфичности свог садашњег културног идентитета. Зато је одговор на питање постављено у позиву за овај скуп АНУРС – како очувати своју баштину у данашњим околностима – двојак: један је начин научно идентификовање и штампање српских књижевних споменика са терена данашње Босне и Херцеговине у научним публикацијама, *чуварима историјског памћења,* а други начин правна заштита свих споменика на босанскохерцеговачком терену као баштине заједничке свим „ограницима“ метафоричног „старог пања“.

Литература

Вукићевић 1901: Милан Вукићевић, „Из старих Србуља“, *Гласник Земаљског музеја,* јуни–септембар, Сарајево.

Георгијевић 1969: Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni,* Zagreb, MH.

Диздар 1971: Мак Диздар, *Стари босански текстови*, Сарајево, Свјетлост.

Кајмаковић 1973: Zdravko Kajmaković, „Neki ikonografski motivi na stećcima“, u: *Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“*, Zenica.

Ковачевић- Којић 1978: Десанка Ковачевић-Којић*, Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево.

Лојовић 2012: Нина Лојовић-Милинић, „Градитељско насљеђе Источне Херцеговине“, *Крајина* 41−42, Бања Лука.

Маринковић 1996: Радмила Маринковић, *Писах и потписах*, Београд, Нолит.

Марковић 2002: Василије Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Београд, Ars Libri.

Мартић 1990: *Izabrana dela fra Grge Martića*, I−III, Sarajevo, Svjetlost.

Миклошић 1864: Franz Miklošič, *Monumenta serbica*, II, Graz.

Наметак 1981: Dr Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti,* Sarajevo, Svjetlost.

Паријез 2012: Мајна Паријез, „Црква светог Архангела Михаила у Аранђелову код Требиња“, *Крајина* 41−42, Бања Лука.

Симић 2000: Прибислав Симић, *Црквена уметност*, друго допуњено издање, Београд.

Тутњевић 2012: Станиша Тутњевић, „Статус српске књижевности у Босни и Херцеговини“, *Крајина* 41−42, Бања Лука.

Чремошник 1976: Ирма Чремошник, „Римско насеље у Панику код Билеће“, *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*, Сарајево.

Ћирковић 1964: *Историја средњовековне босанске државе*, Београд.

Шево 2003: Љиљана Шево, *Културна баштина Републике Српске*, Нови Сад, Православна реч.

Шево 2011: Љиљана Шево, „Камени надгробници средњовјековне Босне и Хума“, *Крајина* 41−42, Бања Лука.

Branko S. Letić

L'IDENTITÉ CULTURELLE DE SERBES DANS L'HÉRITAGE DE LA LITTÉRATURE MÉDIÉVALE DE BOSNIE-HERZÉGOVINE

Résumé :

L'identité culturelle de Serbes dans l'héritage de la littérature médiévale de Bosnie-Herzégovine est suivie par des domaines thématiques : L'héritage et les ancêtres ; Les racines chrétiennes orthodoxes ; La tradition de Nemanjići ; Les tombeaux ; Les formes écrites. C'est la meilleure manière de comprendre son développement historique par rapport aux influences extensives de civilisations et aux conditions historiques locales .

Mots-clés : *héritage , tradition, identité, langage (le langage de l'église orthodoxe et le langage populaire), l'alphabet (le cyrillique de l'église orthodoxe, le cyrillique officiel, le cyrillique populaire) .*

УДК: 821.163.41-32.09: 821.134.2-31.09
DOI: 10.7251/GMS1301035S
(Оригинални научни рад)

Миленко Стојичић
Радио Бањалука
zajcbl@yahoo.com

ЋОПИЋ СПРАМ СЕРВАНТЕСА
(Поетика вољења и умијећа писања у „Башти сљезове боје“)

Резиме: *Есеј „Ћопић спрам Сервантеса“ јесте компаративно трагање за неколиким нијансама Ћопићевог умијећа писања; прије свега, донкихотовски „младежи“ на лицима Ћопићевих јунака, њихова „наивна креативност“, зачуђеност пред свијетом (небом и земљом“), хуморни поглед на свијет и живот; Ћопићева поетичка оригиналност (природност реченице, ритмика и језичка резонанција реченице, језик завичајне семантичке еманације, дневна и ноћна прича (реалитет и фантазма, мјесечарство причања).*

Кључне ријечи: *ликови и прототипови, стилосфера, динамика реченице, завичај књижевности, прича и причари, „сљезова фантастика“, метафизичка прича, језик и метафоричник.*

У киљеру свеопште књижевности чува се, између осталог, орах из Христове назаретске пећине рођења, библијски бисер, Бахова смоква, вавилонско јаје, лавандино сјемено зрнце, зрнце шафрана, цимета, алоје, Хекторов орах, Евина јабука раздора и јабука Лијепе Јелене, кесица смирне и јабуке „за јачање“ из пјесме Соломонове, Терситова трешња за ухом и каменчићи које баца у воду, жир, кедров плод, „паклена поморанџа“, маслиново зрно и зрно грожђа у Сафиним устима... Та остава симбола, до дањега дана, пуна је страсних тумача и истраживача...

Тврди, котрљајући орах-коштуњац литерарног опуса Бранка Ћопића („*само орах и ништа друго... нема већег и љепшег дара на овоме свијету*“) још увијек се, попут врућег кромпира, баца из руке у руку тумача и „зналаца“. Орах књижевности остаје неразбијен, неоткључан, а златна мезгра (у форми људског мозга) затајена иза

људске суштине вољења и умијећа писања! Фасцинантно дјело Бранка Ћопића, „шарника“ млинско-таванске алхемије писања, полако тоне у маглину заборава – превид познат у књижевно-социолошком рецепису-налазу као „ерозија писца и дјела“! Књижевно-критички незнан/ невид „задовољен“ је само писцем „у једну руку“; тупа бистурија естетичке валоризације и интерпретације не задире вертикално, у дубље семантичке и лексичке зоне (про)тумачења. Валоризацијски „час анатомије“ Ћопићевог тијела „текстра“ углавном је фиксиран на срце и душу хуморног и хумористичког, сатиричног, шаљивог и „смијешног“! (Сервантес, међутим, на Дон Кихотова уста опомиње – да шалу „*исувише озбиљно схватам*“! Унамуно, пак, пише да је „*једним шаљивим дјелом стигла и душа нашега народа*“.) Ћопићев осебујни, разбокорени, многозначни корпус своди се у једну димезију, „стеже“ у упрошћеност писаног у описаном, у канон у којем нема Ћопића, „богомданог умјетника, писца који осјећа читаоца“ (Крлежа), нити његове литературе утемељене на „виспрености, домишљатости али и мудрости и постојаности да се опстане и лукавости да се надтраје“ (Р.Трифковић). Колико год био шерет, засмијач и шаљивџија у животу, Ћопић се у „књижевном животу“, јавно и притајено, уткивао у прозни текст на различите начине, полемишући са будућим читачима и тумачима о сржи писања, о „*тесарском умијећу одвајања битног од небитног*“ у грађењу, „вођењу“ приче. У аутопоетичким отвореним исказима Ћопић, на себи сопствен „стидљив“ начин, говори о координатама заузетог жанровског и стилског система „*мени од руке иде управо кратка прича... лирско-хуманистичка прича... максимум лирског*“) и признаје подражавање узора („*чеховљевска проза*“). Тај ћопићевски лирски (с)укус приче, завичајни литерарни капитал „позлаћен“ патином носталгије флуиднији је од мезгре поетског језгра. („*Под том смиреном и разливеном водом ћутало је његово дјетињство са свим својим тајнама, несташлуцима и непоновљивим чарима... Потопљен као и свака прошлост, завичај ће живјети својим животом нијеме сјенке и за ведра, суначана дана, он ће се вјероватно чак и назирати у бистрој мирној води језера*.“) Дакле, ликовизовати, литераризовати сјенке, осјенчења и назирања! Ријеч је, наравно, о лирској фантастици, о лирици која се преображава у делирику читаног и доживљеног („*јавља се поново у мени – блистав*“). Међутим, лирска фантазија није никакво

„жонглирање облацима“, „фантазија због фантазије“, јер – „*ништа нисам измислио и... у овоме се послу не може измишљати*“! Другом приликом Ћопић лични печат ауторства, аутопоетички аршин (прожимање особности личног и особености универзалног) објашњава аристотеловском поучницом (студирао је филозофију!) – прича треба да је једноставна и јасна! („*И данас кад пишем, ја пишем онако како сам причао.*“) Ријеч је о „сложеној“, нијансираној, привидној једноставности и слојевитој јасности! Ћопић је у младости савладао „стилске вјежбе“ домишљања и дописивања „Робинсона Крусоа“, јер није било „првих и последњих страница“, а књиге је „од стрица Ђуре“ куповао за крушке! Причу, кортазаровску матуру књижевности, писац је усавршавао у „вијећу“ хашанских причалица-енглеңија. („*Био сам награђен тиме што сам се слободно могао понамјестити међу госте и слушати њихове разговоре...*“) Писати, у ћопићевском естетикуму, значи – скупљати прећу мјесечине и дјети је у стогове приче!

Ћопић на неколико мјеста уздиже свога праучитеља, Сервантеса („*бесмртни Сервантес*“) и прву прочитану (пра)књигу „Дон Кихот“ (из библиотеке „ружичаста књига“) од које се „*моја машта разиграла*“. Компаративни промишљај „открива“ парадоксалну „усудну судбину“ тумачења дјела писца и његовог праучитеља. Наиме, „Дон Кихот“ је дуго превиђан „омладинским писцем“ а његово фасцинантно дјело – „омладинским штивом“! Ћопић је и данас више „живи“ у заточеништву једнозначне одреднице – „велики дјечји писац“! Временом ће модерни новотумачи васкрснути Сервантеса у првог модерног романописца а његово „омладинско штиво“ у – романескну полифонијску загонетку! Унакрсно компаративно „суочење“ показује – да су многи Ћопићеви ликови (антиликови!) помјерених свјетова и свјетоназора („погледа на свијет“) „рођаци“ Дон Кихота („*мој вољени Дон Кихот, узор и дика свих витезова-луталица, пјесника и знанственика*“), Санча Пансе и осталих Сервантесових хидалга. („*Шпанију сам обишао послије рата. Колима сам тада прешао преко четири хиљаде километара. Желео сам, просто, да видим Севантесове јунаке, највише Санча Пансу. Доиста, тамо на сваком кораку можете да сретнете неког Санча пансу, Дон Кихота и шпанску аристократију је теже видети...*“). И У Ћопићевим Хашанима књижевности сре(ш)ћемо Дједа Раду и

Николетину Бурсаћа, Дон Кихота из Хашана (јуришника на божанске вјетрењаче, не вјетрењаче вјере), „сторуког сељачета“, камарата Санча Пансе (обојица јуришају на магацине и складишта хране)... Попут Сервантесових и Ћопићеви „коњи и јунаци“ опремљени су симболичном „ормом“ и метафоричним „свијетлим оружјем“, свежњевима симболичних кључева! У „књижевној коњушници“ обојице писаца су душевни и дурашни коњићи, „*права чељад*“, притегнути епским коланима и самарима, из чије зобнице одјекује глас изабраног: „Сам човјек, само човјек; човјек на коњу – еп!“ Ко је тај „*добар и занимљив свијет*“ у Ћопићевој галерији ликова, ко су донкихотски антиликови, спадала, напрћивачи, „периферијски змајеви“?

„*Мене су највише привлачили гости мога дједа Рада: ...пензионисани аустријски ‘фељбаба’ Вук Рашета, стари лопов Сава, и доста некаквих косматих старчина с кожним ћемарама и торбацима у којима се крило пола тајни овога свијета...*“; „*српски добровољци, амерички рудари и некакви досадни глагољивци који ‘гањају политику’*“, „*куме, прије и наше расквоцане тетке и ујне с торбицама пуним дарова*“; „*стари самарџија Петрак*“; „*опчињени, брадати сликар скитница... несигурне умјетничке среће*“; стриц Ниџа „*кога насели необјашњив немир*“; лопови украдених прича; „*буљук разних потукача*“; „*личка спадала*“; „*злопоглеђа Дане Десница*“; „*будалаш знани сваком дјетету у селу*“...

Шарено је и друштванце „кихотизираних“ (Унамуно) ликова Сервантесовог именика: свињари, крчмари, дјевојчуре, мазгови, бакаларети, трговци, коњушари, козари, попови, берберини, пастирице и остале причалице „простране бесједе“.

Ћопић, као и Сервантес, воли у причи витезове „лијепих“ умјетности: писце и сликаре, прије свих. Илустративне су и изазовне „есејистичке партије“ дједа Раде о поетици „наивног“ сликарства (вук је зелен, лисица црвена... „*Сљез мора остати црвен!...*“), те полемички бриљнтини са брадатим сликаром или са „умјетником“-самарџијом Петраком који „*прошива стељу од самара*“, и за којега, у сфери самарџијске „филозофије“, „*само добар човјек може личити на коња*“. Он брадатом сликару, који

је „*сељацима, за малу пару, моловао иконе светаца, мученика и угодника божјих*“, реплицира поводом феномена „светога сликарства“ и коњског модела у сликарству. („*Како ће свеца сликати крај појате, на кориту, еј?... Толике свеце насликати, толике иконе, па сад у коње замијешати.*“ Дјед Раде је „кихотирао“; под дејством растројства чула, том „незнајши у бојама“ се „*спектар своди на свега четири боје*“. У центру „надреалне ликовности“ и фантастичног далтонизма овога генијалног „*незнајше у бојама*“ је основна „међубоја“ („*жуто је, а као да није жуто, него нешто онако – и јест и није*“). Сходно уроћеном погледу на колоритни свијет алхемичара, Раде је „шарен“ ликовни умјетник-наивац, пребојен „и јест и није“ бојом, који исправља ликовно „незнање“ Природе преко камиша и кроз плавичаст дим луле привиђајући и превиђајући у башти сљезове боје „*башчу модру као чивит*“. У његовом размаштаном, „лудом“ хербаријуму, као у очуђеном расаднику, осим бијелог и црног има црвени и плави сљез, лист кукуруза од којег „шушти предео“, лист ораха, лист „*опорог жилавог граба*“ који „*засвјетлуца озелењеним пуповима*“, струк коприве, љубичице, ражи... Ћопић риса слике сервантесовским кистом уобразиље, догледа „оком које све привиди“ (да парафразирамо Роб-Гријеа). У аутопоетичким укивницама интерполираним, „интертекстрираним“ у прећу приче, писац сугерише, упућује, провоцира на самосвојну стратегију умјетности приповиједања, на текстирање чија је сушт у (про)оформљеном тексту, у тексту који ритмује полифонијским дамарима и тако задобива „вишу“ лијепост, виши ступањ литерарног (п)остварења. „*Паметније (је) бити мјесечар*“, отвара Ћопић шарпељ своје поетике, „*него с миром сједити код своје куће, тјешити се ракијом*“ (Писац се тјеши мастилом мјесечине, новом малвазијом, емулзијом и сомом стварања!)

За Ћопића је писање виша форма мјесечарења у језику, гдје је вид у привиду, мисао у примисли, слух у прислуху, звук у призвуку. Само се тако – језичким мјесечарењем – „*плету разноразне приче обично пуне страве, везане за смрт, нечисте силе и губљење душе*“.

(И Севантесов Дон Кихот је „обасјан мјесечином“!) Оваквим аутопоетичким надградњама Ћопићев приповједачки корпус крунисан је ауром модерности; писати причу, причати писано, значи-

ло би, у новом кључу тумачења прозног дискурса, читача не само изводити на свјетлост појавног свијета реалије („*прави живот*“), него га завести и у завид/ заживот алхемије, у мрак метафизичког, у там мистичног свијета опривиђеног „*мјесечевом варком*“)! Врхунац Ћопићеве приповједачке праксе и вјештине надахнућа је – писати пробуђеним „*благородним шестим чулом*“... „*на млинском прагу и гледати у пун мјесец*“. То је креативно стање „*кад ниси знао јеси ли још на земљи или заједно с мјесецом рониш кроз распрјане навиљке облака*“. (У часу стваралачког усхићења Дон Кихот је пјесник с лаутом, који „*пузи по земљи и рецитује стихове*“. Он је и новоикар „*зраком ношен... с необичном брзином увијен у какакв црни или густи облак, или на каквим огњеним колима*“; „*не мичући се с мјеста језди кроз области ваздуха и области ватре*“) Ти „помјерени“, надреалистички „искошени“ свјетови онеобичени су сјајем реченица и синтагми у којима се „осјећа“ мистична атмосфера, приче/ приприче/ заприче, слике/ прислике/ заслике и звука/ призвучја/ за-звучја: „*свијет по коме путује куга с косом* (писац пером ту предскажућу, бошовско-диреровску кугу вуче за косу); „*ноћ са звијездама од леда*“; „*наше мјесечине, насмијане зоре, тамне сутоне*“; „*дани у рану јесен... празнични, сјајни, пуни шапата*“; „*месец исплута иза решетака дрвећа на бријегу, бљештав, надомак руке, тајанствен и нијем, златопера риба*“; „*у вијавици слијепој гуши се бијели дан... кроз маглу путује глас, тајни завјета зов*“; „*прозирна поплава млаког михољског љета*“; „*у помрчини толико звијерам и зазирем*“; „*незаборавна плава самарџијина времена*“; „ *‘Петракови дани’ у рану јесен обично су увијек били празнични, сјајни и пуни шапата, па ме тако повуку и ошамуте*“; „*зурим у нијем свјетлуцав рибљи рој а онда се пред мојим засјењеним очима одједном разграна густа крошња питомог кестена*“; „*кад ме сутон опколи и притјера кући, ево ти нове напасти – мјесеца*“; „*вири мјесец кроз прозор, гори читаво двориште*“; „*поменуше мјесец*“; „*кад ми кроз крошњасто дрвеће букне у сусрет, сасвим изблиза, огроман мјесечев пожар, ја све заборављам*“; „*у обасјаној ноћи, пред хладњикавим неземаљским видиком какви се јављају само у сну, помало је и страшно и тужно*“; „*разиграм пламичак дједове ватре, који се неосјетно преселио у мој сан, и тамо се разрастао у моћан и стравичан мјесечев пожар*“; „*голубије сунчано јутро*“; „*нешто далеко од свјетлости*“; „*скупљали мјесечину и*

дјели у стогове“; „стојим распет између смирене дједове ватрице, која постојано горуцка у тамној долини, и страшног бљештавог мјесечевог пожара, хладног и невјерног, који расте над хоризонтом и силовито вуче у непознато“; „сумрачне бестрагије“; „уклета ноћна хука“, „звучна јутарња лепеза“, „брујање марљива поточара“; „око сваког млина згуснути неки врбик... и некакав шумарак, обично љескар“; „жежено подне“; „распрштена магличаста омаја“; „у рано прољеће, кад опори жилави граб засвјетлуца првим озелењеним пуповима“; „ноћ лази од подводна врбика уз голе њиве“; „незамјењљива чудесна ноћ“; „вјечите страшне сјенке изакрајње границе свијета“; „зачарано јесење поподне“; „млако јесење вече у коме шушти презрео кукуруз, налијеже на рамена језгро згуснутих звијезда“; „весео јесењи вјетар ковитлао је по ваздуху лишће, сламу и перје, хујао кроз усталасано грање воћака и звао да се пође некуд, надуване кошуље и залепршаних гаћа“; „засјењен и заглухнут, опијен млаким јутром, пустих се низ вјетар, добри свемоћни вјетар“; „освитало је неко горопадно и љуто јутро с тешком росом“; „сипи топло мливо дана и ноћи“; „за обасјана августовсог дана, кад све сјенке спавају отежале од вруће безбриге“; „утишана поткровља“; „прастари мрак, сјенке“; „заблијештен даном и животом“...

Таван, „*ризница утишаног поткровља*“, Ћопићев је фаустовски кабинет, библиотека, атеље. Ритам реченице „интониран“ је „сферама“ и атмосферама „*сјеновитог богатог тавана пуног тишине, препуног изненађења, крцатог смиреним тајнама*“. Свака његова прича крунисана је „*дубоким, срећним уздахом којим казујеш да си нарастао до неба*“, а реченица се надима, грана, уздише у семантичкој, лексичкој, звучној и надзвучној карти емпирија затомљеног, осијереног свијета тајанстава. У небесном тавану се „*узбудљив свијет литературе неосјетно сплео са богатим свијетом поткровља*“. У томе притајеном алхемијском чину рађа се Ћопић, опчињен писац, који причу „отешчава“ поступком набрајања, „инаугурисаном“ још у хомеровским еповима. Ево садржаја утробе тавана, регистра, списка предмета и ствари које израњају из „*тавана потопљеног у сјенке и тишину*“: „*старе справе и алатке... судови*“; „*офарбано дрво, гвожђе, месинг, стакло и хартија*“; „*пуцаљке од зове“; „гвожђа за креје“, „ратне дописнице и обична писма“; „љубавна пошта“; „пуни сандуци*

'Српског књижевног гласника"; „књиге и старудије"... (Данило Киш ће поступак набрајања у „Башти, пепелу" и „Пешчанику" овити љубичастом ауром препознатљивости свога литерарног проседеа!) Чином набрајања читачу се „нуди" живо присуство у просторима, у свијету приче, његово активно, динамично учешће у откривању (разоткривању) атмосфера и простора приче и причања којима „тече" радња и вријеме. Јер набројане и именоване ствари и предмети на тавану су својеврсни „органи" опоетизованог простора и времена; тај регистар предмета и ствари истовремено је и знак прохујалих времена и „бића" којима су припадали. Таван је „енциклопедија мртвих" људи и времена у којој је „*похрањена историја сваке куће и свих њених станара, године и десеци година набацани једно преко другог"*.

У причи „Дјечак с тавана" Ћопић је лирски „транскрибовао" башларовску „феноменологију тавана", поткровља „шуме симбола", „препјевао", опричао онирички страх, прогледао „у страху великим очима". Страх је *spiritus movens* свијета приче и причања који је писац нијансирао, дао му различите форме из приче у причу. Код Ћопића „страх очију има" и свако око зјеницом страха различито вића и привића. (И Дон Кихот јуриша, ношен рушилачком снагом страха. Он, међутим, своје кукавичје јаје страха подмеће Санчу Панси: „*Страх твој, Санчо, чини да ти нити право видиш, нити чујеш како ваља..."*) Једино се, дакле, ошрашеним очима задобивају „страшне" љепоте живота и времена. Само водиља страшње доводи до „*златне паучине и сребрне магле приче"*. Она је, на примјер, „отелотворена" у „*свијету по коме још путује куга с косом*", у „*апокалиптичној немани с косом смрти*". Страх-љепота („*згранут и пресрећан*") основна је естетичка апорија Ћопићевог умијећа писања! Ћопић је мајстор „сликања" манифестација страхова и страшја. Једном страх буди „*црну слутњу*", други пут „креира" „*звијезде од леда*", трећи пут камџија страха шиба „*црне коње и црне коњанике*", „*мрке убице с људским лицем*". Страх се потом преображава у „*многе страхоте*", у варијације „*хладне језе*"... Ћопићеве приче су лепезе страха и љепоте, „*обично пуне страве, везане за ноћ, смрт, нечисте силе и губљење душе*" („*стравични мјесечев пожар*", „*страшни бљештави мјесечев пожар*"), а ликови на различите начине страхују. Дјед Раде „*плашио се не само разних животиња (змија, даждевњака и риба) него је за-*

зирао и од многих справа и машина: од пушака, термометара, васер-ваге“. Његов страх је оживљавао у вртоглавици и „*стуживало би му се у стомаку*“; према сату се односио са „*посебним страхопоштовањем гледајући у њему тајанствено биће“*. Иако се волио наругати „*вјечитим страшним сјенкама иза крајње границе свијета*“, дјед Раде од страха „*приорну и поскочи као нападнут пух*“. Ћопићев приповједач „*звијера*“ и „*помало се прибојава*“ мјесеца, страх му креира „*узнемирени дјечји сан*“ а срце страха мјери ритмију и аритмију „првог срца“, одређујући и изазивајући силину тутња „*наших врапчијих срца*“ као „*поплашени лепет невидљивих крила*“...

Ћопићеве причаонице су и „*распричани сеоски млинови поточари... забити, укривени, приче се око њих плету“* и *„никакав освит, макар како јасан, не скида прозрачне трепетљике тајанствености које играју око распричана млинчића“*.

Млин тече шехерезадском „*бескрајном причом дрвета и камена*“, говори брујем и клепетом. Тајновита мјеста приче су и гробља, цркве, џамије, „*штокакве јаруге, кланци, провалије и раскршћа гдје обноћ воли засјести докони ђаво“,* мјеста која проговоре „*с првим сумраком*“. Ноћ и сумрак су причалице над причалицама и са њима и кроз њих „*млин без престанка брује и зузуље, па све изазива у буди ону скривену бубу у теби*“. То је та буба маште, примисли, имагинације, фантастике! Та „скривена буба“ приче и причања, мистична водиља надпричама, тај мољац разговора и приговарања сановник је и становник богомоља, гробаља, јаруга и раскршћа, који су „*одисали хладноћом и тугом напуштености, мирухом шушња и невена*“, „*на скровитом мјесту иза батаљене појате*“, „*у скровитој вртачи“, „у дједовом собичку потрпаном мраком и тишином, ту потече друга прича, невесела тамна понорница чији се жубор само ноћу чује“*. Млин је Ћопићева праста ра библиотека, музеј, писмара, а на брвнима (рафама) траг је оставила рука и оловка неког „*љетописца-млинописца*“. У брвнарској угљеној прози млинске књиге „*дотични има штогодарце и да прочита*“. Осим за писмене, у идеалној млинској књизи у двије руке „*нађе се ту понешто и за неписмена човјека... нацртано невјештом руком*“. Међутим, из млинске перспективе гледано (загледано), све је ту „*грдно увећано дарежљивом руком каквог маш-*

товитог чобанина“. Неодољива сличност са „грдно увећаним“ цртежима неког „кубисте“ или онога пећинског „прасликара“! Око страха, дакле, „грдно увећава“ слику! (И у сервантесовским халуцинантним литерарним просторима и пејзажима све је „грдно увећано“ снагом „*клепетушанског страха*“. У Дон Кихотовом ошрашеном оку визионарско-уобразиљска зјеница привида „прелама“ дјевојчуру из крчме у Дулчинеју од Тобоза, крчмареву књигу (у којој „записиваше сламу и јечам“) у – „јеванђеље“, вјетрењаче у дивове, крчму у замак, тањир у шљем, стадо оваца у војску, зрно жита у Дулчинејиној руци у зрно бисера, лутке од тијеста и мјешину црнога вина у непријатеље, кључину Росинанта у расног ата... Са друге стране, на примјер, „забуњени“ дјед Раде, у сату види „*живог створа*“ („*гледање у сат... као гатање у длан*“), у књизи – књигу која се само гледа а не чита а у цртежу коња – „*коњску икону*“; Петрак својим самарџијским оком у коњчићу Вранчићу види „душу од коња“ („*само добар човјек може личити на коња*“); Ћопићевом приповједачу-дјечаку Бранчилу се „*нијем свјетлуцав рибљи рој*“ премеће у „*крошњу питомог кестена с раскоканим презрелим презрелим чаурама*“, дједова „питома“ ватрица у „*бљештав мјесечев пожар*“ а нацртан „лоповски светац“ у дједа Рада; „брат Сава“ у нацртаном млину „упорно види цркву“ а за „брату Вука“ млин је „света“ кућа у којој се курвао Игњатије Богоносац („*обноћ се ваљао са женама по млину*“); „забуњен“ је и „*пар доконе коњчади*“, који у брадатом сликару „виде“ вука („*канда није вук, а*?“); брадати сликар („иконорисац“) креативним „забуњеним“ оком накострије шеног киста у Дјеви Марији види „*какву грмечку чобаницу*“, у „*неком косматом вучјем свецу*“ – ловца, а у кобили коња... И Ћопићеви предјели и панораме сличе и приличе сервантесовским распуклим и пропуклим пејзажима, распечаћеним просторима имагинације и маште, аркадијским просторим сликаним бојама помутње и сијернућа. У једном тренутку Дон Кихот се „*изненада нађе... у мрежи од зелена конца, која је била разапета између дрвећа*“. Ћопићеви ликови израњају из величанствених простора, долина, брегова и прибрежја, омрежених концем мјесечине, златне паучине, плавети и пожара времена, хладњикава неземаљског видика, окађених димом тамјана из луле деда Раде... Једном рјечју – Уна се улива у таласе Ебра...

На крају (или на почетку) Ћопићева реченица је „богата“ квасцем пријесне, природне семантике и метафорике. Таквом једном „савршено“ избрушеном реченицом, златном жицом у канури текста, прича почиње, завршава се или је „крунска реченица“ уткана у среди мреже приче. Те реченице, посластице за читача, помажу му да у приповједачком клупку ухвати „знам за јадац“ приповиједи.

MILENKO STOJIČIĆ

LE PARALLÈLE ENTRE ĆOPIĆ ET CERVANTES
(La poétique de l'amour et de l'art de l'écriture dans le roman „Bašta sljezove boje“)

Résumé:

L'essaie „Le parallèle entre Ćopić et Cervantes“ est une recherche comparative de quelques nuances de l'art de l'écriture de Ćopić; avant tout, „les grains de beauté “ donquichottesques sur les visages des personnages de Ćopić, leur „créativité naïve“, l'étonnement face à la vie (face au monde et au ciel), le regard humoristique sur le monde et sur la vie; l'originalité poétique deĆopić (la spontanéité de phrase, la rythmique et la résonance de phrase, le langage duquelle emane la sémantique du pays d'origine, le conte du jour et du soir (la réalité, le fantasme, le somnambulisme dans le procédé naratif)...

Mots-clés: types et prototypes, stylosphere, dynamique de phrase, la littérature du pays d'origine, conte et conteurs, „le fantastique de mauve“, conte métaphysique, langage et métaphorique...

УДК: 343.615-053.6
DIO: 10.7251/GMS1301047B
(Оригинални научни рад)

Ненад Сузић, Драго Бранковић
Филозофски факултет
Бања Лука
nenad_szc@yahoo.com
drago.brankovic@teol.net

НЕФОРМАЛНО НАСИЉЕ МЕЂУ МЛАДИМА

Резиме: *Аутори разликују формално и неформално насиље и констатују да неформално насиље до сада није истраживано. Овај рад посвећен је управо том виду насиља. Први проблем у истраживању неформалног насиља је што не постоје адекватне и теоретски развијене разраде тог феномена. Аутори прво дефинишу неформално насиље, а затим приказују како су израдили инструмент ННО – Насиље, неформални облици. Након факторизације и баждарења инструмента, добијене су врло високе мјерне крактеристике овог инструмента; на примјер, унутрашња конзистентност мјерена Кронбах-алфа коефицијентом (α = 0,95) врло је висока, а сплит-халф метод дао је високу корелацију (r = 0,90). Аутори прилажу инструмент у додатку овог рада. Примјеном ННО нађено је да постоји шест видова неформалног насиља: оговарање, сегрегација, медијски мобинг, вријеђање пред вршњацима, вријеђање преко Интернета и ругање. Ово су уједно кључне компоненте или фактори нефомалног насиља које су аутори издвојили варимакс ротацијом у факторској анализи главних компонената инструмента ННО. Ове компоненте постављене су као предиктори школског успјеха и у мултиплој регресији показало се да само сегрегација битно утиче на школски успјех ученика (β = 0,12). Ово није снажан предиктор, али показује позитиван утицај на школски успјех, што представља куриозитет и феномен за даље истраживање. У генералном сагледавању аутори констатују да је око 10% ученика надпросјечно изложено вршњачком насиљу. Уз наведене налазе и инструмент, овај рад нуди на крају и неколико атрактивних тема за даље истраживање.*

Кључне ријечи: *неформално насиље, вршњачко насиље, сегрегација, мобинг, школски успјех.*

Увод

Вршњачко насиље постаје све актуелнија тема јер смо свједоци перманентног ширења ове савремене почасти која захвата све више младих. Конкрено, Дан Олвеус је 1995. године нашао да је око 15% ученика у Норвешкој и Шведској искусило насилништво (Olweus, 1995, стр. 22) у школи, било као жртва или насилник. Петнаест година након тога аутори упозоравају да је насиље међу младима постало национални проблем у САД (Wang, Iannotti, & Nansel, 2009), а њихово истраживање је показало да близу 36% адолесцената има искуство са насилништвом током школовања. Из тих истраживања можемо закључити да се насиље међу младима све више шири. Поред очигледног ширења, насиље данас добија и све суптилније димензије. Које врсте насиља можемо препознати?

Овдје нас занима насиље (bullying) према младима и насиље међу младима. Једна класификација разликује три типа насиља: отворено насиље, социјално насиље и вршњачко искључивање (Sandstrom & Cillessen, 2003). У класификацији УН налазимо пет типова насилничког понашања: физичко, вербално, социјално, психолошко и сајбер насиље (UN, 2011). Сваки од ових типова насиља има своју формалну и неформалну димензију. По чему се разликују формално и неформално насиље? Формално насиље је најчешће видљиво и можемо га доказати, било физичким чињеницама, било свједоцима, а неформално насиље често не можемо доказати јер има прикривену форму, јер се изводи тако да се може учинити као и да није насиље.

„Неформалним насиљем означавају се они облици насиља у оквиру којих се испољава насиље, а жртва и насилник нису у директним, већ у *скривеним* односима. Формални контакт, дакле, не постоји. Насилници кроз неформалне облике насиља често нису познати ни самој жртви. Између насилника и жртве постоје *празни* простори или се ти простори попуњавају преко посредника“ (Бранковић, 2010, стр. 34).

У овом раду смо се позабавили првенствено неформалним насиљем зато што је оно суптилно, до сада неистражено и у своме дејству може имати теже посљедице од оних које задаје формално

насиље. Једна класификација неформалног насиља послужила је као основ за даље разраде ове проблематике. Ради се о класификацији Драге Бранковића од шест типова неформалног насиља: гласине, трачеви, провокације, сегрегација, маргинализација и медијско неформално злостављање (Бранковић, 2010, стр. 35). На гласине, трачеве, сегрегацију или неку другу форму неформалног насиља ученик може бити отпоран, али, исто тако, може бити јако осјетљив. Како мјерити овај феномен уз такве крајности? Управо и првенствено томе посвећен је овај рад.

Када разматрамо неформално насиље према и међу младима, треба да имамо у виду да оно има првенствено социјалну димензију. Ради се о коришћењу разних средстава како би се жртва социјално деградирала, понизила или осрамотила. Ту је врло ријетко укључена материјална корист насилника, за разлику од формалног насиља које у форми уцјене и изнуђивања има баш ту димензију. У неформалном насиљу жртве су често предмет манипулисања пријатељством уз настојање насилника да остале одврати од жртве, да је социјално искључи. Истраживање је показало да социјално насиље најбоље објашњава четворофакторски модел: отворено нападање, искључивање или сегрегација, вербално и невербално насиље (Blake, Kim, Sohn McCormick, & Hases, 2011, стр. 61). Истраживања су се до сада фокусирала на вербалне форме социјалног насиља, али је било запостављено невербално социјално насиље (ибидем, стр. 57), као што су: подругљив израз лица, колутање очима, плажење језика, комуницирање из премале удаљености и слично. Жртве често нису свјесне невербалног социјалног насиља, тако да се осјећају беспомоћно (Simmons, 2002).

Истраживање је показало да агресија има негативан утицај на академско постигнуће као и на вршњачке односе (Moffitt, 1993). Агресија, међутим, није само физичка, она може имати и своје неформалне облике. То је, такође, захваћено нашим истраживањем. Наиме, занима нас који од неформалних облика насиља има негативан утицај на школски успјех и да ли је то уједно и најистакнутији вид неформалног насиља.

Програми сузбијања вршњачког насиља дају добре педагошке ефекте. То је показала једна мета-аналитичка студија у којој су анализирани програми сузбијања школског насиља у више земаља

Европе и САД (Merrell, Gueldner, Ross, & Isava, 2008). Ова студија показује да ниједан програм није био посвећен неформалном насиљу, али да су у већини програма захваћене одређене компоненте неформалног насиља. Разлог томе је што до сада неформално вршњачко насиље није посебно истраживано. Сигурно је да би посебно конципиран програм за сузбијање неформалног вршњачког насиља дао пожељне педагошке ефекте уколико би био базиран на искуствима радова обухваћених у наведеној мета-анализи.

Значајно питање у нашем раду је мјерење неформалног насиља. Познато је да дјеца и млади често желе прикрити да су жртве или насилници, посебно када се ради о неформалним видовима насиља. Мјерење овог феномена тиме постаје сложеније. Анализирајући бројне радове у мета аналитичкој студији, аутори су издвојили пет „метода“ или приступа у мјерењу насиља: самоизвјештавање ученика, самоизвјештавање наставника, извјештај наставника о понашању ученика, изјаве вршњака, школско снимање (Merrell и сарадници, 2008, стр. 37). Три су методолошка приступа у мјерењу оваквих феномена: самоизвјештавање, опсервација понашања и реакција у животним околностима и мјерење психосоматских показатеља као што су пулс, креатинин, кортизол, електродермалне реакције и слично (Suzić, 2007). Дан Олвеус је сачинио један једноставан инструмент са 11 питања за жртву и 11 паралелних питања за насилника (Olweus, 1993), којим је путем самоизвјештавања добио вриједне и корисне налазе о томе колико су ђацу у Норвешкој и Шведској изложени насиљу, а колико су насилници. Трагом тог искуства, овдје смо се опредијелили да сачинимо инструмент који ће се базирати на самоизвјештавању ученика, а посебну пажњу смо посветили баждарењу тог инструмента.

Наше истраживање

Основни циљ овог истраживања био је сачинити инструмент који ће мјерити неформално вршњачко насиље, тим инструментом снимити колико је ово насиље евидентно међу ученицима а потом статистичким и методолошким укрштањима установити да ли неке

од компонената неформалног насиља утичу на школски успјех ученика. Претпоставка је да ћемо открити најмање једну компоненту неформалног насиља која битно утиче на школски успјех ученика те да ћемо успјешно дијагностификовати форме и нивое неформалног насиља међу ученицима основних и средњих школа.

Метод

Узорак су чинили ученици десет основних (819) и шест средњих школа (161), укупно 980 ученика узраста 9 до 17 година са подручја бањалучке регије. Ради се о ученицима свих разреда, од трећег основне до трећег разреда средње школе. Узорком је обухваћено 437 ученика мушког пола и 543 женског, а $\chi^2 = 11,47$ значајан на нивоу 0,01 показује да узорак није уједначен по полу.

Процедура

Инструмент *ННО – Насиље: неформални облици* има 45 ајтема разврстаних у шест субтестова. Први субтест *Оговарање* састоји се од 16 честица које су међусобно високо конзистентне ($\alpha = 0,91$; види Табелу 1), а мјери колико су и на који начин ђаци изложени оговарању. Један од ајтема гласи: *Неко протура причу около да се ти дрогираш*. Други субтест ($\alpha = 0,81$) *Сегрегација* има седам честица а мјери колико су дјеца изложена искључивању из игре и учења те игнорисању од стране вршњака. Једна од тих честица гласи: *Неко од дјеце ти брани да се укључиш у игру са осталима*. Трећи субтест *Медијски мобинг* односи се на то колико су дјеца изложена мобингу преко писаних порука или мобилног телефона. Има шест ајтема од којих један гласи: *Примаш увредљиве текстуалне поруке на мобилном телефону*. Унутрашња козистентност мјерена Кронбах-алфа тестом износи $\alpha = 0,84$. Четврти субтест под насловом *Вријеђање пред вршњацима* има осам ајтема уз унутрашњу конзистентност $\alpha = 0,79$. Један од ајтема гласи: *Неко ти јавно добацује ружан надимак*. Пети субтест *Вријеђање преко Интернета* има пет честица, а мјери колико су ученици изложени разним провокацијама и увредама преко Интернета. Кронбах-алфа

за овај субтест износи α = 0,77. Посљедњи, шести субтест *Ругање* има три честице, а мјери колико су ученици изложени поругама. Један од ајтема гласи: *Неко се јавно пред свима наругао твојим патикама, твојој одјећи*. Унутрашња конзистентност ових ајтема износи α = 0,73. На сва питања одговара се скалом Ликертовог типа при чему испитаници заокружују једну од четири бројке које значе сљедеће: 0 = *не, никад*, 1 = *ријетко*, 2 = *често*, 3 = *скоро увијек*. Унутрашња конзистентност за цијели инструмент, односно за свих 45 ајтема, мјерена Кронбах-алфа коефицијентом износи α = 0,94. Ово је заиста респектабилна конзистентност честица, али смо ипак одлучили да инструмент тестирамо сплит-халф методом. Подијелили смо цијели инструмент на двије половине при чему су у првом половини били парни ајтеми, а у другој непарни и потом израчунали Пирсонову корелацију за двокрако гранање. Добили смо r_{sh} = 0,90 што показује да ННО скалер заиста поуздан инструмент са високом унутрашњом конзистенцијом.

ННО скалер примијењен је тако што је испитивач читао питања а ученици су на листовима за одговоре заокруживали једну од четири бројке скале Ликертовог типа. На овај начин постигнута је динамика испитивања, а и тачност одговора јер ученици нису имали времена да се предомишљају. То је ефекат познат на детектору лажи, гдје се брзином одговарања постиже спонтаност испитаникових одговора. Ученици су у току тестирања могли подићи руку, зауставити тестатора и питати га за нешто што им не би било јасно. На овај начин су избјегнуте нејасноће у значењу ајтема, а добили смо на цјеловитости одговарања јер се испитаници нису предомишљали да ли да изоставе одговор, или га касније одговоре. Око 2% листова на концу нису били важећи, а 98% је било исправно попуњених листова за одговоре. У тим листовима испитаници су прије одговарања на тестаторова питања попунили заглавље у коме су подаци о њима, њиховом школском успјеху, доби и родитељима.

Подаци за свих 980 ученика унесени су у рачунар и обрађени статистичким програмом SPSS 13 Statistica for Windows.

Резултати

Први резултат овог истраживања је инструмент *ННО – Насиље: неформални облици.* У конструкцији овог инструмента пошли смо од теоријског одређења по коме се разликују формално и неформално насиље (Бранковић, 2010). На самом старту показало се да постоји проблем у поређењу различитих теоретских сагледавања. Наиме, у нама доступној литератури нисмо нашли теоретске разраде неформалног насиља тако да смо као полазиште имали само властиту имагинацију и креативност. Конструисали смо 50 ајтема, разврстали их у десет субтестова, али нам је одмах на старту било јасно да су неки субтестови, ако их посматрамо у Веновом дијаграму, превише преклопљени, превише подударни. Након анализе и разних комбинација, ипак смо одлучили да овај „посао" препустимо рачунару и факторској анализи. То се показало врло оправданим.

Опредијелили смо за анализу главних компонената (principal components; за извођење у SPSS-у види код: Bryman and Cramer, 2001, стр. 264). Основна сврха анализе главних компонената је да се у обрачун узму све варијансе (тотална, заједничка и специфична; ибидем, стр. 264) јер се на тај начин обезбјеђује максимална релијабилност инструмента који факторизујемо. Овим постижемо да је тест који користимо за процјену перфектно релијабилан и да нема грешке. Наравно, индекс релијабилности показује колико је то „апсолутно". Овдје је значајно истаћи да прва компонента или први екстрахирани фактор објашњава највише варијансе, да други фактор објашњава мањи проценат варијансе од првод и тако редом (ибидем, стр. 265).

Како одредити број фактора? Постоји више метода. Један од њих је базиран на сумирању варијансе главних компонената. „Сумирањем варијансе сукцесивно екстрахираних главних компонената можемо утврдити постотак или процедуру варијансе која је садржана у дотад екстрахираним компонентама" (Fulgosi, 1979, стр. 122). Овдје смо се одлучили за Кателов тест одрона (Scree plott) који на графички илустративан начин даје преглед колико

фактора можемо задржати (Cattell, 1966), а колико треба одбацити (Suzić, 2007). По том тесту, ми смо задржали шест првих фактора (Графикон 1).

Графикон 1: Кателов тест одрона за утврђивање броја фактора

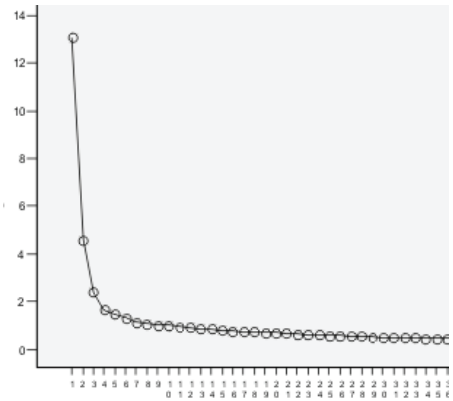

Напомена: На ординати је унешена својствена вриједност (eigenvalue), а на апсциси ајтеми

Након што смо одвојили шест фактора (табеле 1 и 2), сумирали смо објашњену варијансу. Ових шест фактора објашњава 54,47% варијансе, што је статистички значајно с обзиром на феномен кога мјеримо. Наиме, неформално насиље није лако мјерити јер велики број испитаника настоји прикрити ово насиље. Овдје смо се базирали на својствене вриједности (eigenvalue) како би на основу њих добили износ објашњене варијансе. „Својствена вриједност која одговара некој главној компоненти подијељена са *n* даје пропорцију тоталне варијансе коју објашњава та ајген вриједност“ (Fulgosi, 1979, стр. 122). На овај начин смо максимално редуковали број ајтема у скалеру НИО.

Сада смо приступили провјери броја ајтема или честица у сваком од тих шест фактора. Урадили смо анализу варијансе уз примјену Фридмановог χ^2 за Такијев тест неадитивности (Табела 1). Показало се да су сви субтестови довољно дискриминативни да одвоје испитанике јер су сви χ^2-коефицијенти статистички значајни, а то значи да није потребно додавати нове ајтеме како би

се повећала дискриминативност ових субтестова и цијелог инструмента. Дакле, почетних 50 ајтема сада је сведено на 45 а њихова унутрашња конзистентност (α = 0,94) представља респектибилан ниво Кронбаховог алфа коефицијента.

Табела 1: Подаци о баждарењу скалера: Насиље – неформални облици

Субтест/тест	**Такијев тест неадитивности**			**Кронбах-алфа** *(α)*
	Сума квадрата	Фридманов χ^2	*p*	
Оговарање	80,35	302,83	0,000	0,91
Сегрегација	93,26	275,53	0,000	0,81
Медијски мобинг	15,78	172,33	0,000	0,84
Вријеђање пред вршњацима	11,14	20,73	0,000	0,79
Вријеђање преко Интернета	39,65	345,98	0,000	0,77
Ругање	7,82	34,77	0,000	0,73
Цијели скалер: Насиље – неформални облици	350,63	1025,04	0,000	0,94

Да бисмо „распоредили“ варијансу по факторима, извршили смо ротацију корелационе матрице. Основни циљ ротације је био постићи максималну једноставност и јединственост сваког фактора. Одлучили смо се за Кајзеров (Kaiser, 1958) критеријум. „Каизеров варимакс критериј темељи се на Кајзеровој концепцији о нумеричкој дефиницији једноставности фактора“ (Fulgosi, 1979, стр. 216). Иако смо добили максимализацију свих ступаца по вертикали, нисмо још увијек имали оптималну апроксимацију једноставности структуре. Прије ротације било је потребно нор-

мализовати факторска оптерећења на свим ступцима факторске матрице. То смо урадили тако што смо факторска оптерећења подијелили вриједношћу квадратног коријена комуналитета сваке варијабле. Сада је услиједила варимакс ротација у којој је вриједност нормализованог критеријума највећа. Овим смо постигли растерећење варијансе првог фактора, и расподјелу тог „вишка" на остале факторе. Ротирана матрица са факторским оптерећењима по ајтемима и компонентама, односно факторима дата је у Табели 2.

Сад је услиједи тежак посао – именовати факторе! Чистоћа и јасност тврдњи доведена је питање јер је факторизација покупила ајтеме са једног „грозда", односно нашег почетног разврставања у десет група, на други, а неке од тих група питања потпуно избацила, односно распоредила на компоненте или новонастале факторе. Увидом у садржај и значење првих шеснаест ајтема (види Табелу 2 и Прилог), одлучили смо се да овај фактор назовемо *Оговарање*. Можда постоји и бољи назив за овај фактор, али трудили смо се да у једној ријечи, или у једноставној синтагми нађемо најбоље име. Сљедећих пет фактора именовали смо на исти начин. Сада смо се вратили почетним Бранковићевим критеријумима класификације (2010, стр. 35) и добили готово подударне категорије неформалног злостављања.

Табела 2: Подаци о факторизацији инструмента Насиље – нефор-мални облици

Варијабла/ субтест	Ајтем р. бр.	Компонента/фактор					
		1	2	3	4	5	6
1. Оговарање		0,71					
		0,69					
		0,68					
		0,67					
		0,66					
		0,62					
		0,58					
		0,53					
		0,51					
		0,50					
		0,49					
		0,46					
		0,44					
		0,44					
		0,40					
		0,38					
2. Сегрегација			0,68				
			0,66				
			0,62				
			0,59				
			0,56				
			0,52				
			0,41				
3. Медијски мобинг				0,77			
				0,77			
				0,72			
				0,70			
				0,63			
				0,55			

	0,74		
	0,74		
	0,60		
4. Вријеђање пред вршња-цима	0,56		
	0,48		
	0,44		
	0,39		
	0,37		
		0,75	
		0,70	
5. Вријеђање преко Интер-нета		0,69	
		0,67	
		0,55	
			0,67
6. Ругање			0,57
			0,55

Напомена: Метод екстракције: Анализа принципијелних компонената;

Метод ротације: Варимакс са Кајзеровом нормализацијом;

Ајтеми су истим редом дати у оквиру инструмента у Прилогу.

Након што смо конструисали инструмент којим можемо мјерити неформално вршњачко насиље, могли смо приступити методолошком укрштању компонената овог насиља са школским успјехом ученика. Други циљ, односно друга хипотеза у овом истраживању била је да ће најмање једна компонента неформалног вршњачког насиља бити значајан предиктор школског постигнућа дјеце. Најбољи методолошки поступак за провјеру овог односа је мултипла регресија. Основни циљ овог поступка је установити која од предикторских варијабли највише предодређује зависну (Bryman, & Cramer, 2001, стр. 244).

Табела 2: Корелациона матрица компонената вршњачког насуља и школског успјеха

Варијабла/ параметар	1	2	3	4	5	6	7
1. Школски успјех							
2. Оговарање	0,06						
3. Сегрегација	0,12**	0,74**					
4. Медијски мобинг	–0,03	0,31**	0,23**				
5. Вријеђање пред вршњацима	0,02	0,58**	0,52**	0,32**			
6. Вријеђање преко Интернета	–0,02	0,20**	0,18**	0,56**	0,30**		
7. Ругање	0,04	0,71**	0,60**	0,24**	0,45**	0,14**	
Аритметичка средина	4,23	0,27	0,39	0,12	0,79	0,14	0,26
Стандардна двијација	0,92	0,44	0,52	0,31	0,57	0,33	0,53

Напомена: ** = значајно на нивоу 0,01

Као зависну варијаблу поставили смо *школски успјех*, а као независне: *оговарање*, *сегрегацију*, *медијски мобинг*, *вријеђање пред вршњацима*, вријеђање преко Интернета и *ругање*. Један од критеријума за мултиплу регресију је да су предикторске варијабле у значајној корелационој вези са зависном. Међутим, ако су предикторске варијабле у међусобно значајним корелацијама, тада можемо у обрачун узети све међусобно повезане предикторе (ибидем). У Табели 2 видимо да су све предикторске варијабле међусобно значајно повезане на нивоу 0,01 без изузетка.

Мултиплом регресијом добили смо не/очекиван налаз: сегрегација позитивно предикује успјех! – Contradíctio in adiécto[1], зар не? Значи ли то да су успјешнији они ђаци

Табела 3: Мултипла регресија компонената нформалног насиља у односу на школски успјех ученика

Модел	Нестандардизовани коефицијенти		Стандардизовани коефицијенти	*t*-вриједност	Значајност (*p*)
	B	Стандардна грешка			
1. (Константа)	4,15	0,037		112,480	0,000
Сегрегација	0,22	0,057	0,12	3,888	
2. (Константа)	4,16	0,037		111,517	0,000
Сегрегација	0,25	0,058	0,14	4,260	0,000
Медијски мобинг	–0,20	0,096	–0,07	–2,034	0,042

Напомена: Зависна варијабла је *Школски успјех*

које њихови вршњаци искључују из заједничких активности? Оба модела објашњавају врло мало варијансе (R^2 = 0,02). Ово нам говори да сегрегација врло мало утиче на школски успјех, али позитивно. Како објаснити овај позитивни утицај сегрегације. Михаљ Чикзентмихаљи је истражујући флоу (flow) доживљај дошао до закључка да је самство услов успјеха у савременој цивилизацији (Csikszentmihalyi, 1997). Ђаци који имају константну потребу да вријеме проводе са вршњацима остварују нижи школски

[1] Противрјечност у додатку – у логици позната заблуда контрадикције.

Табела 3: Анализа варијансе (АНОВА) за однос неформалног насиља и школског успјеха

Форма насиља	**Интензитет**	***N***	**%**	***M***	***SD***	***F***	***p***
Оговарање	Просјечно	902	92,04	4,22	0,93		
	Натпросјечно	78	7,96	4,44	0,87		
	Тотал	980	100	4,23	0,92	4,27	0,039
Сегрегација	Просјечно	868	88,57	4,20	0,93		
	Натпросјечно	112	11,43	4,52	0,79		
	Тотал	980	100	4,23	0,92	12,45	0,000
Медијски мобинг	Просјечно	901	91,94	4,25	0,92		
	Натпросјечно	79	8,06	4,05	0,94		
	Тотал	980	100	4,23	0,92	3,30	0,070
Вријеђање пред вршњацима	Просјечно	802	81,84	4,23	0,91		
	Натпросјечно	178	18,16	4,25	0,97		
	Тотал	980	100	4,23	0,92	0,11	0,737
Вријеђање преко Интернета	Просјечно	897	91,53	4,24	0,93		
	Натпросјечно	83	8,47	4,15	0,79		
	Тотал	980	100	4,23	0,92	0,79	0,374
Ругање	Просјечно	890	90,82	4,22	0,92		
	Натпросјечно	90	9,18	4,33	0,91		
	Тотал	980	100	4,23	0,92	0,99	0,321

Неформално насиље: Тотал	Просјечно	879	89,69	4,21	0,93		
	Натпросјечно	101	10,31	4,40	0,87		
	Тотал	980	100	4,23	0,92	3,65	0,056

успјех (ибидем, стр. 83)**.** Осим тога, традиционална школа подржава индивидуализам и самство и више награђује компетицију него кооперацију. Ту се крије кључ или објашњење за наш налаз да сегрегација мало, али позитивно утиче на школски успјех. Потврду налаза о сегрегацији, који смо добили регресионом анализом, показује и Табела 3, гдје ***F*** –коефицијент (***F*** = 12,45; значајно на нивоу 0,01) показује да ученици са вишим школским успјехом декларишу виши ниво властите сегрегације. Овдје можемо претпоставити и то да се ради о сегрегацији која нема екстремну, односно физички агресивну форму. Осим тога, овај налаз је сагласан са налазима истраживања Еми Билмор, а она је нашла да непопуларност позитивно корелира са школским успјехом (Bellmore, 2011) на узрасту између основне и средње школе.

Када бисмо сегрегацију истраживали као формално насиље, вјероватно бисмо добили другачије налазе јер је извјесно да виктимизација уз физичко насиље оставља много дубље трауме него сегрегација као неформално вршњачко искључивање. Табела 3 показује да је од шест видова неформалног насиља, најистакнутије вријеђање пред вршњацима, јер је 18,16% ученика изложено овом виду неформалног насиља. Да бисмо имали бољи и прегледнији увид у истакнутост или заступљеност шест видова неформалног насиља, сачинили смо Графикон 2.

Да бисмо добили податке о томе колико дјеце је јаче изложено неформалном насиљу, на аритметичке средине свих шест субтестов ННО као и на генерални просјек неформалног насиља додали смо једну стандардну девијацију, а затим испитанике разврстали

у двије категорије: мало и просјечно изложени и надпросјечно изложени неформалном насиљу. Они који су сврстани у категорију надпросјечно изложених на скали Ликертовог типа на већини ајтема изјаснили су се у категоријама *често* и *скоро увијек*. У Графикону 2 приказани су постоци ученика натпросјечно изложених разним

Графикон 2: Надпросјечна изложеност младих неформалном насиљу

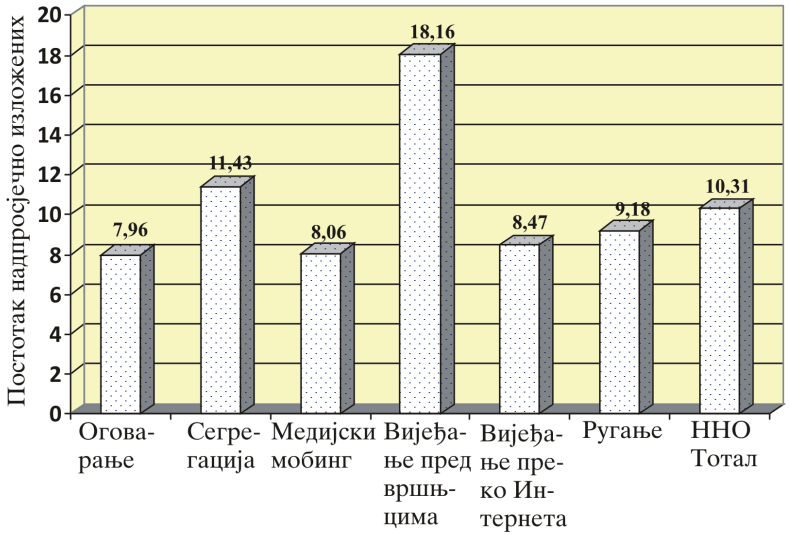

видовима неформалног вршњачког насиља. Генерални скор изложености овом насиљу приказује постотак за ННО (10,31%). Могло се очекивати да ће изложеност младих неформалном насиљу бити виша од оне коју је Дан Олвеус нашао истражујући вршњачко насиље (Olweus, 1995); да подсјетимо, он је нашао да је око 15% младих искусило насиље било као жртва или насилник. Када ово поредимо са другим налазом, у коме је откривено да је преко 30% младих изложено насиљу (Wang, Iannotti, & Nansel, 2009), морамо констатовати да су наши млади много мање изложени насиљу од њихових вршњака широм западног свијета јер се може очекивати да је неформално насиље много заступљеније од формалног. Да ли смо ми то на Балкану нешто финији, или нисмо вични

тим суптилним формама провоцирања, па кад дође до конфликта, ми се једноставно поштено поубијамо или физички боримо до исцрпљености, како то суптилно приказује наш нобеловац Иво Андрић?

Међу нашим ученицима највише је заступљено вријеђање пред вршњацима (18,16%; Графикон 2), али занимљиво је да то не утиче битно на школски успјех (***F*** = 0,11; није статистички значајно; Табела 3). Исто тако, занимљиво је да сегрегација није најизраженији вид неформалног насиља (11,43%; Графикон 2) иако највише утиче на школски успјех (***F*** = 12,45; статистички значајно на нивоу 0,001; Табела 3). Овај утицај није велики, али је значајан и супротан од очекиваног. Ови налази нас упућују на потребу за новим истраживањима.

Један од услова научности је обновљивост истраживања. Овдје смо обезбиједили детаљан увид у цјелокупну процедуру истраживања, а у прилогу дајемо инструмент ННО, што је довољно да било ко понови ово истраживање и добије жељене показатеље. Осим тога, вриједност истраживања је и у томе да отвори теме за нова истраживања. Овдје ћемо излистати некоолико таквих тема. Прво, било би занимљиво сазнати зашто и до које мјере сегрегација утиче позитивно на школски успјех, да ли постоји граница на којој она постаје погубна по успјех ученика. Друго, било би корисно испитати какав је однос формалног и неформалног насиља; ком виду насиља су ученици више изложени. Треће, питање какав је однос насиља које су млади искусили и индикатора среће који они актуелно декларишу, педагошки је атрактивно и до сада неистражено. Осим ових, могуће ја да овај рад генерише и нека друга истраживачка питања, да подстакне истраживаче на нова укрштања варијабли везаних за насиље младих и према младима.

Закључно

Неформално насиље младих и према младима слабо је проучен и још слабије истражен феномен. Када смо се опредијелили за ову тему и истраживање, очекивали смо да ће неформално насиље бити израженије и заступљеније него формално.. Показало се да су

ученици узраста од 9 до 17 година у нашем узорку мање изложени неформалном насиљу него на Западу ученици истог узраста формалном. Два су првенствена разлога за ово: да ту заиста постоје културолошке разлике, што би требало даље истражити, или да су наши испитаници прикривали властиту изложеност и укљученост у неформално насиље. Овај други разлог не можемо уважити уз чињеницу да је инструмент ННО којим је снимано неформално насиље у овом истраживању врло ригорозно и методолошки коректно баждарен. Без обзира на извјесна ограничења, овај рад доноси двије значајне новине. Прва, инструмент *ННО: Насиље – неформални облици* и друга, сегрегација, односно искључивање, до одређене мјере погодује школском успјеху ученика. Осим ове двије новине, рад доноси и податке колико је младих изложено надпросјечном неформалном насиљу те нуди неколико тема за даље истраживање.

Конструкцијом и баждарењем инструмента ННО добили смо први пут могућност да се сериозно истражи овај вид насиља, а да се потом предузму и мјере сузбијања тог насиља. Широм свијета већ деценијама постоје и дјелују програми сузбијања вршњачког насиља у школама (Merrell, Gueldner, Ross, & Isava, 2008), али ниједан од тих програма није био посвећен неформалном насиљу. Са својих шест субтестова и високом унутрашњом конзистентношћу ННО омогућује да сазнамо колико су ђаци изложени оговарању, сегрегацији, медијском мобингу, вријеђању пред вршњацима, вријеђању преко Интернета и ругању. Ако измјеримо нека лична својства дјеце, сазнаћемо како и колико ови видови неформалног насиља доживљавају различити ученици. Наме, познато је да неко лакше, а неко теже подноси сегрегацију, вријеђање или неки други вид неформалног насиља. Можемо развити програм педагошке коедукације у коме ће дјеца која лакше подносе неформално насиље помоћи вршњацима који то теже подносе. Овакав експериментални програм сигурно би био радо дочекан у педагошкој јавности, а ако се методолошки коректно обради, и у часописима који публикују нова педагошка сазнања.

Други битан налаз овог истраживања је да сегрегација позитивно корелира са школским постигнућем и предикује школски успјех. Ово је анахрон налаз, али вјероатно врло реалан и објективан

јер овдје се ради о неформалној сегрегацији. Можемо претпоставити да традуционални школски систем који подржава индивидуализам и компетицију једним дијелом погодује сегрегацији. Супротно сегрегацији, стоји социјална овисност. Ђаци који имају перманентну потребу да „висе“ у друштву вршњака остварују слабији школски успјех. У овом простору треба тражити објашњење за анахронизам нашег налаза по коме сегрегација једним дијелом погодује школском успјеху. Сигурно је да сегрегација на одређеном нивоу колидира са школским успјехом, само питање је гдје се налази та танка црвена линија.

Уз два наведена налаза, ово истраживање показује да наши ђаци имају нижи ниво искуства са насиљем него њихови вршњаци на Западу. Ово је посредан закључеак који треба даље истраживачки провјерити, али је индикативан, педагошки, психолошки и социолошки занимљив.

Литература

Bellmore, A. (2011). Peer rejection and unpopularity: Associations with GPAs across the transition to middle school. *Journal of Educational Psychology, 103,* 282–295. doi: 10.3037/a0023312

Blake, J. J., Kim, E. S., Sohn McCormick, & Hases, DeM. (2011). School Psychology Quarterly, 26, 56–69. doi:10.1037/a0022712

Бранковић, Д. (2010). Формално и неформално насиље у школама. У књизи: *Вршњачко насиље: Приручник за школе* (стр. 27–46). Бања Лука: Филозофски факултет.

Bryman, A., & Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows: A guide for social scientists*. New York: Routledge.

Cattell, R. B. (1966). The meaning and strategic use of factor analysis. In R. B. Cattell (Ed.), *Handbook of Multivariate Experimental Osychology.* Chicago: Rand McNally.

Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding flow: The psychology of engagement with everyday life*. New York: Basic Books.

Fulgosi, A. (1979). *Faktorska analiza.* Zagreb: Školska knjiga.

Kaiser, H. F. (1958). The varimax criterion for analytic rotation in factor

analysis. *Psychometrika, 23(3),* 187–200. doi:10.1007/BF02289233

Merrell, K. W., Gueldner, B. A., Ross, S. W., & Isava, D. M. (2008). How effective are school bullying intervention programs? A meta-analisys of intervention research. *School Psychology, Quarterly,* 23, 26–42. doi:10.1037/1045-3830.23.1.26

Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review, 100,* 674–701.

Mužić, V. (1977). *Metodologija pedagoškog istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what can do.* Cambridge, MA: Blackwell.

Olweus, D. (1995). Bullyng or peer abuse at school: Facts and intervention. *Current Directions in Psychological Science, 4,* 196–200. doi:10.1111/1467–8721.ep10772640

Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti. Zagreb: Školska knjiga.

Sandstrom, M. J., & Cillessen, A. H. N. (2003). Sociometric status and children's peer experiences: Use of the daily diary method. *Merill-Palmer Quarterly, 49*(4), 427–452. doi:10.1353/mpq. 2003.0025

Simmons, R. (2002). *Odd girl out: The hidden culture of aggression in girls.* London: Hartcourt.

Suzić, N. (2007). *Primijenjena pedagoška metodologija*. Banja Luka: XBS.

UN National Centre Against Bullying (2011). *Five kinds of bullying*. На сајту: http://www.ncab.org.au/Page.aspx?ID=88. Очитано: 27.07.2011. године.

Wang, J., Iannotti, R. J., & Nansel, T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, social, and cyber. *Journal of Adolescent Health, 45,* 368–375. doi:10.1016/j.jadohealth. 2009.03.021

Прилог

ННО СКАЛЕР

Насиље – неформални облици (α = 0,94)

(Сузић и Бранковић, 2011)

Име: _____

Назив школе: _____

Година рођења: _____

Разред: _____

Школски успјех претходне год.: _____

Учешће у шк. слободним активностима: __

Ако је претходни одговор потврдан, наведи која је то активност: _____

Занимање родитеља: а) отац: _____ б) мајка: _____

Ово је истраживање у коме желимо сазнати о насиљу младих и насиљу над младима. Намјера је да помогнемо дјеци која имају проблема са насиљем. Ваши искрени одговори биће посебно корисни у тој помоћи. Молимо вас да искрено одговорите на сва питања, да ни једно не прескочите те да се не враћате на питања која сте већ одговорили.

На сва питања одговарате скалом: 0 = *не, никад*, 1 = *ријетко*, 2 = *често*, 3 = *скоро увијек*. Један од ових бројева заокружите поред сваког питања.

Оговарање (α = 0,91)

1. Неко протура причу около да се ти дрогираш.
2. Неко је налагао како ти крадеш.
3. Не позивају те на рођендане јер немаш пара за поклоне.
4. Неко је лагао како је с тобом водио љубав.
5. Неко те наводи да вршиш насиље над другима.

6. Неко је напричао како те родитељи стално туку код куће.
7. Нако ти се преко школског разгласа ругао.
8. Чим те почну нападати и вријеђати, ти се приклониш насилничкој групи.
9. Неко те је пред свима назвао себичним и егоистом, шкртицом.
10. Неко те пред свима назвао плачљивком и слабићем.
11. Неко ти је погрдни надимак писао по школској табли.
12. Неко је пред другом дјецом рекао како се додвараш и улизујеш наставнику.
13. У твом присуству неко је омаловажавао твој школски успјех.
14. Неко те је пред свима рекао да си тужибаба.
15. Неко је писао ружан графит који се односи на тебе.
16. Неко је исписао графите на јавном мјсету о теби.

Сегрегација (α = 0,81)

17. Цаба износиш приједлоге кад вршњаци неће да их прихвате.
18. Неко од дјеце ти брани да се укључиш у игру са осталима.
19. Не дају ти да будеш главни ни у чему, да будеш вођа.
20. У школи сви теби наређују.
21. Вршњаци сматрају да се на тебе не треба ослонити јер ти ништа не иде за руком.
22. На часу физичког васпитања нико неће да буде твој пар.
23. Неко се јавно пред свима наругао твоме изгледу.

Медијски мобинг (α = 0,84)

24. Примаш увредљиве фотографије на мобилном телефону.
25. Примаш увредљиве видео поруке на мобилном телефону.
26. Примаш увредљиве трачеве на мобилном телефону.
27. Примаш увредљиве текстуалне поруке на мобилном телефону.
28. Примаш увредљиве позиве на мобилном телефону.
29. Добио си писмо или цедуљицу ружног садржаја.

Вријеђање пред вршњацима (α = 0,79)

30. Неко је измишљао и причао нешто ружно о теби.
31. Чуо си да друга дјеца воле да те оговарају.
32. Неко је твојим познаницима слао ружне поруке о теби.
33. Најбољи друг/арица те је отрачао, рекао ружне ријечи о теби.
34. Неко те називао погрдним именима пред вршњацима.
35. Неко ти јавно добацује ружан надимак.
36. Неко ти је јавно рекао да си смотан.
37. Неко те јавно прозвао да си дебео или мршав.

Вријеђање прко Интернета (α = 0,77)

38. Примаш увредљиве фотографије на интернету.
39. Примаш увредљиве позиве на интернету.
40. Примаш увредљиве видео поруке на интернету.
41. Примаш увредљиве текстуалне поруке на Интернету.
42. Примаш увредљиве трачеве на интернету.

Ругање (α = 0,73)

43. Неко се јавно ругао томе да ти вјерујеш у Алаха, Христа – ругао се твојој вјери пред тобом.
44. Неко је погрдно и подругљиво вријеђао твоју националност.
45. Неко се јавно пред свима наругао твојим патикама, твојој одјећи.

Nenad Suzic
Drago Brankovic

INFORMAL YOUTH VIOLENCE

Summary

The authors distinguish between formal and informal violence, while stating that informal violence has not been researched so far. This paper deals with this form of violence. The first issue arising in the process of informal violence research is that there are no adequate or theoretically developed elaborations of this phenomenon. Firstly, the authors define informal violence, and after that they present how they developed the instrument VIF – Violence, informal forms. After factorisation and calibration of the instrument, resulting measurement characteristics of this instrument were very high; for example, internal consistency assessed using the Cronbah's coefficient alpha (α = .94) is very high, while the split-half method showed a high correlation (r = .90). The instrument is enclosed in the appendix to this paper. Use of the VIF showed that there are six forms of informal violence: gossip, segregation, media mobbing, humiliation in front of peers, insults via the Internet, and mockery. These are, at the same time, the key components or factors of informal violence, chosen by the authors as a varimex rotation in factor analysis of the principal components of the VIF instrument. These components were established as predictors of school achievement, while multiple regression showed that only segregation had significant influence on pupils' school achievement (β = .12). This is not a strong predictor, but it shows positive influences on school achievement, which is a curiosity and a phenomenon worth further research. Generally, the authors note that 10% of pupils are exposed to above-average peer violence. In addition to these findings and the instrument, this paper also offers several interesting topics for further research.

Keywords: *informal violence, peer violence, segregations, mobbing, school achievement.*

УДК: 327:911.3(497+470)
DOI: 10.7251/GMS1301071K
(Оригинални научни рад)

Бранимир Куљанин
Филозофски факултет
Бања Лука
razvigorac@mail.ru

РУСКА ИДЕЈА У ПОСТМОДЕРНОМ СВЕТУ
Балкански вектор руске политике

Резиме: *А. С. Панарин је дао изузетно интересантно виђење савременог света и положаја Русије и Балкана, тачније − целе наше византијско-словенске цивилизације у њему. Али, ипак, постоје одређени приговори, који доводе у питање веродостојност његовог теоријског и политичког програма, упркос несумњивом патриотизму. У новој политичкој култури дијалога између водећих традиционалних евроазијских цивилизација и религија – првенствено између православног хришћанства, будизма и мухамеданства, коју предлаже, Панарин предвиђа настанак нове светске религије. Да ли је то добра претпоставка за улазак у дијалог, или је, можда, потребно и мудро кроз њега тражити потврду вредности властите културе? Борци не улазе у борбу, а и дијалог је једна њена цивилизована врста, да чине уступке већ да потврде своју вештину и снагу, па и надмоћ над противником. Потребно је обезбедити фер борбу, а не унапред предавати своје позиције. Напротив, треба се борити за њих.*

Кључне речи: *Совјетски Савез, Југославија, православна цивилизација, Словени, Руси и Срби, Балкан, дијалог, Евроазија, индоевропска идеја, космизам, даровање.*

Мада је један од најзначајнијих савремених руских теоретичара друштва, политике и историје, Панарин је код нас Срба скоро потпуно непознат – врло мало, скоро никако превођен и изучаван[1], што итекако говори о нашој немарности према савременој руској култури, овде конкретно о друштвеној мисли, а у бити о нашем

[1] Од његових радова часопис *Летопис Матице Српске* из Новог Сада је објавио преводе три текста: *Дезертерство елита у епоси катастрофа* (књ. 488, св. 4, октобар 2011, стр. 528−553), *Агенти глобализма* (књ. 489, св. 1−2, јануар−фебруар 2012, стр. 108−135) и *Манипулатори и мешетари 'Нове интернационале'* (књ. 490, св. 3, септембар 2012, стр. 415−435), текстове су превели др Драгомир М. Давидовић и Милена Д. Давидовић; објављена је књига *Савремени рат као борба богатих против сиромашних* са текстовима А. С. Панарина, Н. А. Нарочницке и Драгомира М. Давидовића (*Нова Европа*, Београд 2007), а о њему су писали: Слободан Антонић, социолог, професор Филозофског факултета Универзитета у Београду (2006) у чланку *Криза демократије и транснационалне елите* у: Кајтез Никола (уредник) *Филозофеме 4*: Српски филозофски форум – зборник, Нови Сад: СФФ, стр. 69−87, и Бранимир Куљанин (2012) у тексту *Идеологија глобализма и руска идеја* у Зборнику радова *Русија и Балкан у савременом свијету* са истоименог Међународног научног скупа, одржаног у Бањалуци 9. и 10. децембра 2011. године у организацији Удружења *Српско-руски мост* Републике Српске (Издавач: *Српско-руски мост,* Бањалука 2012, стр. 367−494) .

несналажењу у данашњем свету. Док се западни идеолози масовно преводе, па према њима обликује не само јавно мнење, већ и стручна и научна свест, један такав мислилац, хуманиста и родољуб остаје скоро потпуно ван поља њеног интересовања.

Слом Совјетског Савеза и читаве „социјалистичке заједнице" крајем Хладног рата охрабрио је Запад да објави „крај историје" и коначну победу либералне демократије као најбољег могућег политичког поретка[2]. Преостао је био још само задатак да се унесе бакља слободе и у најмрачнији кутак света, како је то рекао Буш млађи приликом своје инаугурације.

Овим се Запад поставио у улогу јединог субјекта историје, проглашавајући све друге цивилизације за архаични, несавремени предмет делатности своје „умне воље"[3]. Тачније, замисао је била да свет треба да буде целина састављена од америчког средишта и земаља-вазала. Бжежински се није либио да '97. у својој *Великој шаховској табли* отворено назове Немачку и Јапан тим именима. За Русију, предвидео је поделу на три државе − европску, сибирску и далекоисточну[4], и на тај злочиначки подухват позвао све од Немачке и других западних суседа, Турске и целог муслиманског југа до Кине и Јапана.

Стање је данас, почетком 2013, такво да се може рећи да је у великој мери тај програм остварен. Опкољавање Русије се завршава, у току је сукоб у Сирији и прилажење „меком (муслиманском) трбуху" Русије (правац Астрахан – Казањ)[5], али, у међувремену, никао је и низ савеза и организација које не прихватају политику силе и диктата Запада (Организација договора о колективној безбедности ОДКБ, Шангајска организација за сарадњу ШОС, група Бразил – Русија – Индија – Кина - Јужна Африка БРИКС, Евроазијски савез ЕАС).

За нас, Србе, посебно је интересантна замисао оснивања Евроазијског савеза, због могућности повезивања српских земаља (Србија, Црна Гора, Република Српска[6]) са Русијом и њеним савезницима. Панарин је можда најбољи савремени теоретичар евроазијства и зато је његова друштвено-политичка и историософска мисао у овом преломном историјском времену, када треба доносити судбоносне одлуке, посебно интересантна за све нас.

Он је у дрскости државе – победника у Хладном рату видео и

[2] Панарин је дао врсну анализу данашње улоге те демократије у разградњи савремених великих нација и држава, народа као историјског субјекта, па и саме цивилизације у свом чланку *Зашто народ «смета» либералној демократији* (Александр Панарин, *Народ без элиты*, АЛГОРИТМ, Москва 2006, стр. 210−253).

[3] Панарин А. С., 1998, *Реванш истории*, Издательство „Русский мир", ОАО „Московские учебники", Москва 2003, стр. 409.

[4] Крајем '95, на завршетку рата у Босни и Херцеговини, разговарао сам у граду Требињу, на југу Републике Српске, са једним полицијским пуковником из Русије, који је у склопу међународних снага представљао своју земљу. И он је био присталица поделе Русије – своје родне земље на више мањих држава. Ето какав је човек у то време представљао Русију на тлу Југославије, која је нестајала у пожару рата! Рекао сам му да је исувише простодушан и да ништа не разуме, више нисам могао имајући у виду да је нека врста госта.

[5] Треба се сетити да је и Хитлер планирао да немачку границу постави на Волги и Источној Двини, чиме се потврђује да је данашњи Запад преузео нацистичку геополитику према Русији, а и Србима. Југославија је током '90-их расечена (она се није распала, као што говоре – распадне се трули пањ, а крв тече из живог тела) углавном по линијама поделе коју су извршили фашисти у Другом светском рату.

корист, јер је доприносила бржем отрежњењу других земаља, а посебно Русије. Срби су својим отпором током деведесетих, када су изгледали напуштени и од самог Бога, итекако давали јасну поруку целом свету, тим више нашој цивилизацији, да и не тече све баш најбоље са либерализацијом и демократизацијом. Упркос великим жртвама,[7] Југославија је подељена, тако да су Срби преостали у новонасталим квази-државицама претворени у зверски прогоњене мањине, а велика већина је протерана из њих[8].

Идеја и први кораци који се чине на стварању Евроазијског Савеза дају наду да ће српски народ у Русији имати пријатеља и савезника, у сарадњи са којим ће моћи да очува своју земљу и људе, свој културни идентитет и поврати изгубљени државни суверенитет и јединство[9]. На ту мисао нас упућује и заједничка прошлост српског и руског народа у 20. веку, а посебно '90-их година, које обележавају слом друштава и држава у којима су живели, велико пресељавање, расељавање и пад становништва, повратак у капитализам најгоре врсте, сложени и противречни односи са суседима и другим земљама. Много шта говори да је нашим народима, као ослонцима наше цивилизације и словенског заједништва – српском на Балкану, и руском у Евроазији и свету, намењена једна иста, невесела судбина.

Совјетски Савез и Југославија нису преживели разградњу великих националних држава и култура етноконфесионалним сепаратизмима, коју спроводе Америка и Запад у целини, на путу свог покоравања Евроазије и њеног расецања правцем Балкан – југ Русије – Средња Азија – Кина – Пацифик[10], а на којем се данас налазе и друге земље. Југославија је била велика, поносна словенска држава на Балкану[11], један од вођа покрета несврстаних земаља који је спречавао сукоб блокова и општу катастрофу, а данас европски чиновници тај простор називају „Западни Балкан", као да ништа више не значи од пуке географске одреднице[12].

Панарин је својим истраживањима показао погубни карактер нестанка Совјетског Савеза по цели свет. Охрабрени његовим сломом, колонизатор-расиста и буржуј-пљачкаш су испливали у свој својој лепоти, саркастично примећује он, угрожавајући саме темеље људске културе и цивилизације мукотрпно стваране хиљадама година.

[6] А и других простора на југосло-венском тлу, који су Србима отети у геноцидима и етноцидима током ратова, од којих је најпогубнији био Други светски, и на друге начине.

[7] Само у Босни и Херцеговини је погинуло скоро 20 хиљада српских војника и око 15 хиљада цивила, а укупно је у њој у рату 1992–1995. страдало преко сто хиљада људи, војника и цивила. Жртве су биле велике и у Хрватској '91. и '95, а и у Србији током агресије НАТО пакта '99. године.

[8] Протерани су из Хрватске, из већег дела Босне и Херцеговине (дела који се од Дејтонског мировног уговора '95. зове Федерација Босна и Херцеговина), а и са Косова и Метохије – јужне покрајине Републике Србије, која је историјска матица српске државе, и у којој се дуго налазила и српска патријаршија (Пећка патријаршија).

[9] У београдском недељнику *Печат* је 30. новембра 2012. објављен Проглас „СРБИЈА ЈЕ УГРОЖЕНА", који је потписало 265 угледних интелектуалаца и јавних радника, а у којем позивају све људе „којима нису замрли савест и одговорност за судбину свога народа и државе" да се супротставе „угрожавању опстанка Србије", „отимању Косова" и „насртајима на Устав Србије", изјашњавају се „*против чланства у Европској унији и НАТО пакту"* (подвукао Б. К.), као и да „Хашки трибунал за нас није више легитиман суд" и осуђују „двоструке аршине пре-

Савремена светска криза, коју називају економско-финансијском, има, по свој прилици, много дубље и сложеније узроке него што то на први поглед изгледа. Сам корен јој разни посматрачи налазе како у привредној тако и у правно-политичкој, социјалној, па и културној области живота истичући притом моралну као кључну.

Какав излаз из овог несносног стања предлаже Панарин? Он позива све земље и народе, све културе да створе нове идеје, нову *парадигму развоја*, насупрот презрелој постмодерни западне техничке цивилизације, неспособне да решава нагомилане глобалне проблеме од еколошких, преко енергетских и демографских до социокултурних. Излаз види у стварању *индоевропске идеје*, у којој би се објединиле вредности традиционалних евроазијских култура, при чему посебан значај даје индо-будистичкој традицији и њеном повезивању са православном хришћанском. Муслимане види као савезника, ценећи њихову побожност, али и као могућег противника, имајући у виду првенствено Турску и њој блиске земље, који се лако може повести за Западом, за океанским светом, привучен лажним обећањима и својим кратковидим себичним интересима.

Главни проблем и задатак с којим ће се суочити и Евроазијски савез и читав Исток је *стварање иновационог типа друштва и привреде*; то је једини носиви стуб, осовина на којој се може развијати савремена цивилизација и остварити и евроазијски геополитички програм. Три века руских модернизација су показала да је тај тип за Русију, упркос свим достигнућима, остао тајна. Модернизације, како у царска времена тако и бољшевичка, имале су насилан карактер, оне нису биле иманентна, унутрашња испољавања енергија руског друштва, како је то показао Панарин у својим истраживањима. Напротив, оне су, уз огромне напоре и трошкове, давале, ипак, само краткорочне одговоре на изазове пред којима се руско друштво налазило у разним временима. То говори да је потребно дубље се ослонити на властиту традицију и на њеним основама развијати друштво и привреду. То је пут „для достижения аутентичности“[13], при чему византијске и словенске студије имају прворазредан значај.

То се односи и на политику и државу. Русија је деведесетих прихватила западни модел друштва и државе, који јој никада није

ма невиним жртвама рата“. Потписници прогласа оптужују власти државе Србије да су „после једностраног проглашења независности Косова, постале ... саучесници у постепеном отимању Косова и Метохије, тргујући са Европском унијом по цену националних и историјских вредности Србије ... и (у) општем насртају на територијални интегритет земље.“ И, даље пишу: „Европска унија не само што понижава Србију преко Хашког трибунала већ је и безобзирно уцењује подстичући нове сепаратистичке амбиције у Војводини и Рашкој области. Угрожени су наша национална традиција, привредни развој, крхка демократија, владавина права и, не на последњем месту, сам морални интегритет и самопоштовање народа“. Они позивају „све слободне грађане, интелектуалце и јавне личности да ... подигну глас у одбрану Србије, њене независности и слободе“. (*Печат*, број 245/12, стр. 14)

Треба имати у виду и да је Црна Гора одвојена од Србије 2003. да би она била ослабљена губитком излаза на море. Петар Други Петровић Његош (1813−1851), црногорски владар, владика и песник, посветио је свој чувени спев „Горски вијенац“, преведен и на руски језик, „Праху оца Србије“ – Карађорђу, Ђорђију Петровићу, вођи Првог српског устанка 1804−1813. г., који је и сам био пореклом из Црне Горе. Врхунац изругивања са српским светињама су скоро проглашени карикатурални „црногор-

ски“ језик и бесрамни напади на Српску православну цркву у Црној Гори и значајног теолога Митрополита црногорско-приморског Амфилохија (Радовића) лично.

Посебно тежак је положај Срба у Хрватској, где се и данас свим средствима води смишљено уништавање преосталог дела народа. Република Српска Крајина, створена на тлу Хрватске у рату ‘91, у покушају да се народ заштити од прогона, уништена је у лето ‘95. на очиглед мировних снага Уједињених нација и уз свесрдну помоћ САД-а и НАТО пакта. Тада је из Хрватске, у само једном војно-полицијском подухвату, такозваној акцији „Олуја“ протерано око сто педесет хиљада Срба.

У Босни и Херцеговини је стање нешто боље јер су Срби у рату ‘92−95. успели да створе своју Републику Српску, којој не признају независност упркос плебисцитарном изјашњењу Срба ‘91. да желе да остану у Југославији.

Самопроглашену независност Косова, отетог у НАТО агресији на Србију ‘99, Запад је признао, мада је на почетку кризе и сукоба ‘91. речено да су границе република бивше Југославије ненарушиве. То се односило на све друге, али не и на Србију, која је и била творац Југославије, како прве, тако и друге.

[10] Панарин, А. С.: *Глобальное политическое прогнозирование в условиях стратегической нестабильности*, Диториал, Москва 2000, стр.

одговарао, на што су дуго и упорно указивали словенофили. У политичком животу то се односи првенствено на либерализам, али и на либералну демократију. Она је по свом пореклу протестантска, номиналистичка, а руска историја је, напротив, сва прожета реалистичким односом према општим вредностима. И то ју је и чинило великом. Као што пише Владимир Н. Крупин, руска књижевност 19. века је велика зато што је православна.

А шта је православље? Сергеј Булгаков даје његову језгровиту одредбу, и каже „Саборност је душа православља“[14]. Дакле, поставља се питање није ли могућ и потребан један други, Русији и читавој нашој византијско-словенској цивилизацији примеренији тип демократије, који би се, можда, могао назвати *саборном демократијом?* Изгледа да пред нашом друштвеном и политичком филозофијом стоји отворен задатак да испита потребу и могућност теоријског заснивања таквог типа демократије и њеног оживотворења на великим просторима од Балкана и Средње Европе до Тихог океана. Истина, руски мислиоци су тражили решења за цели свет, али други имају своја виђења.

Уопште, латинском свету је својствен ауторитарни тип, протестантском слобода, која прелази у ничим ограничену самовољу, и зато су савремена западна и позападњачена друштва и дошла у тако дубоку кризу. У друштвеној и политичкој историји руског и других православних хришћанских народа, коју треба пажљиво проучити, могу се наћи искуства и праксе које ће нас водити ка хуманијим и плоднијим облицима живота него што су ти којим смо кренули деведесетих година прошлог века.

Постмодерни плурализам, релативизам и нихилизам је снажно уздрмао универзалистичке вредности хуманизма. Криза либералне демократије и склоност ка социјалној демократији у земљама такозване транзиције остају заробљени у оквирима модерне мисли о свету без Бога. Читава политичка и друштвена традиција византијско-словенског света је грађена на идеји саборног духа истине и живота у истини. Циљ није победа, одлучивање већином (у подељеном друштву нема победника), већ достизање опште сагласности и јединства на моралној основи кроз расправу, дијалог друштвених група биле то класе, народи и државе или цивилизације. Резултат саборовања је у руским летописима изража-

ван формулом „снидошася вси вь любов“[15]. Саборна демократија је могући начин живота у којем би се сусрели мудрост и воља Божија и слобода човека, не заборављајући притом темељну идеју савремене историје о суверенитету народа.

Да уважавамо своју традицију у мери у којој то она заслужује вероватно би било много мање болних потреса од оних које су нам приредили западњаци, прво леви − комунисти у Русији почетком и на тлу Југославије средином, а потом десни − либерали крајем прошлог века.

Николај Фјодоров је у свом „Питању о братству...“ писао да друштво и државу треба изградити према лику Тројединог Бога, по формули *јединства у слободи,* где нема места поробљавању личности ни разарању заједнице, крајностима колективизма и индивидуализма. Формула саборности је формула јединства у слободи. Од три лозинке Француске револуције „Liberte, egalite, fraternite“, нестала је главна – трећа, која заправо обједињава прве две и чини истинску основу политичке филозофије. Фукујама у својој књизи *Крај историје и последњи човек*, која је подигла толико прашине у свету, ниједан пут не помиње реч „братство“, мада је утврдио да су слобода и једнакост супротности, које траже своје помирење. Братство, а не охола слобода и завидљива једнакост, јесте идеја водиља, писао је Фјодоров. Задатак је много тежи, јер делотворна решења, којима су склони савремени прагматичари, нису увек и дугорочна, као што показује Булгаков на искуству историје западне, католичке цркве, која се распала надвоје када је изгледала најмоћнија.

Шта би заправо била савремена демократија? Положај човека у савременом друштву се заснива на његовом занимању, чија је претпоставка образовање. Самоостварење личности је први и најважнији задатак друштва, јер је оно најизворнија снага друштвеног напретка. Потпуно *демократски систем образовања*, који омогућава његово стицање од основног до највишег сваком човеку, па и детету из најзабитијег засеока и без оца и без мајке, истинско је мерило демократичности савременог друштва[16]. То не значи да образовање мора да буде бесплатно, то је пожељно, али оно се може подстицати разним мерама економске и социјалне политике – политиком кредитирања студената, стипендирања даровитих и слично. Улагање у људски капитал је тема о којој Панарин мно-

[11] Оптужбе да је Југославија била „српска империја“ могле су се чути не само од политичких вођа „демократске“ Хрватске , из које су 1991−1995. протерали око четрсто хиљада Срба, и након војне операције „Олуја“, проведене ‘95. уз подршку „међународних снага“, славодобитно им поручили да се не враћају, већ и од руских политичара, који су ваљда били неупућени. Југославија је постојала више од 70 година (1918−1941. и 1945−1991) захваљујући томе што су Срби свима правили место и много шта праштали и заборављали. Срби своје национално питање нису ни могли решити друкчије него уједињењем јужнословенских земаља, јер су живели у великом броју на целом простору између Словеније и Бугарске, то јест у Хрватској, Босни и Херцеговини, Србији, Црној Гори и Македонији.

Још је Ф. Тјутчев у својим политичким чланцима крајем прве половине 19. века писао да Запад на јужнословенском тлу ствара вештачке нације да би уситнио овај простор и тако њим лакше овладао. Та политика посебно упорно је вођена према српском народу, с циљем његове поделе и слабљења. У ту сврху нарочито је кориштена религија. Покатоличено српско становништво је кроатизовано, а потурчено, исламизовано подстицано на стварање нове нације, коју од 1995, након узимања и одбацивања осам имена током 19. и 20. века, данас називају Бошњаци. Ретки, као

го пише у својим списима, посебно у делу *Искушение глобализмом*. Наравно да демократски систем образовања треба да прати и одговарајући систем здравствене заштите и формирања личности у целини кроз здрав начин живота и одговарајуће васпитање.

Овде треба имати у виду и „одлив мозгова“ из наших земаља у друге, првенствено богате западне земље.[17] И ово нас упућује на *стварање наше, византијско-словенске заједнице*, у којој ће млади људи радити за добро својих народа, а не служити нашим, Данилевски би с правом рекао, историјским непријатељима. Панарин је показао да савремени социјал-дарвинизам, руски комунисти га с основом називају либерални фашизам, своје корене има у грађанском друштву постројеном на номиналистичким основама. Индивидуализам је модел који, можда, одговара Западу, то је њихов избор; наше је да чувамо своју традицију и да је развијамо. У том је смисао речи Булгакова који својевремено, након слома Руске империје, пише да православље има снагу да „осветљава историјски пут човечанства“[18] уверен да оно тек почиње говорити језиком савремености и најављује доба *социјалног хришћанства*, јер је задатак наше цивилизације да открије „*хришћански начин друштвеног живота*“[19].

Савремени свет се налази на размеђу векова и миленија, али и, како изгледа, два историјска доба. Једно је западна модерна, која свој полумиленијски живот завршава у већ презрелој постмодерни, а други ново – источно раздобље светске историје, које ће обележити нове друштвене и духовне вредности утемељене првенствено у традицији великих источних култура.

Будућност наше цивилизације, која је имала своје успоне и падове током двомиленијске историје зависи понајвише од нас самих, поколења којем је запала у део историјска улога да изабере пут даљег развоја.

Многи нас уверавају да је избор већ извршен, да пут евроатлантских интеграција за Балкан, за његове народе, па и за Србе, нема алтернативу, како то кажу наши западни душебрижници. Да ли је баш тако?

По свој прилици није – све велико што смо постигли и што јесмо дугујемо духу грчке антике и православног хришћанства,

што је филмски режисер Емир Кустурица, поштују своје српско порекло и прадедовску веру.

[12] Химна Југославије била је „Хеј, Словени“, у њој су људи много боље живели и били далеко безбеднији него што су данас у минијатурним квази-државама, у којима царују ксенофобија и, мање-више, отворена фашистичка идеологија. Погонска снага рушења Југославије била је Хрватска, подстицана и помагана од Запада, а за њом су се повели муслимани у Босни и Херцеговини, Албанци на Косову и Метохији и други, служећи се смишљено створеном антисрпском хистеријом.

[13] Панарин, А. С.: *Народ без элиты,* АЛГОРИТМ, Москва 2006, стр. 9.

[14] Булгаков Сергеј, *Православље,* Медитеран, Будва 1991, стр. 73.

[15] Самарин, Ю. Ф.: *Избранные произведения,* Москва, РОССПЕН, 1996, стр. 13.

[16] Нису то такозвани демократски избори и саме политичке странке, које су увелико анахронизам – људи треба да се кандидују за све, и највише политичке дужности као личности, са својим именом и презименом и својим делима и програмима, а не да се крију иза странки које никоме ни за шта не одговарају. Тада аматери не би могли водити министарства и наносити непроцењиве штете друштву и држави.

[17] Према налазима статистичких служби, Србију годишње напушта тридесет хиљада, углавном младих, здравих и образованих људи. Најбољи одлазе у САД

осећању и поимању света које данас свој највиши израз има у философији космизма и хришћанског и просветитељског универзализма. Управо ове највише тековине културе и цивилизације нападнуте су од западних господара данашњег света, који су наумили да сву власт и богатства приграбе у своје руке и построје „нови светски поредак“ у ком су за православне Словене, а и многе друге народе предвидели гето. Изумирање становништва на просторима наших земаља, које траје већ два десетлећа, колико и „демократска револуција“ и „транзиција“, то недвосмислено потврђује.

Време не стоји, обједињавање византијско-словенских народа је задатак с чијим извршењем можемо и окаснити. То се посебно односи на Балкан, који је под великим притиском како са Запада, тако и са муслиманског Југа[20]. Заједничко дејство океанског света – Запада и муслимана, доводи у питање и сам опстанак православних балканских народа, не само њихових држава.

Савременим социјалним технологијама убрзано се мења културни идентитет Срба. Један део се убеђује да и нису Срби (Црна Гора и други), а други се на све начине настоји окренути Западу – Европској унији и НАТО-пакту, и, што је посебно мучно, под понижавајућим условима.

Из нашег образовног система у Републици Српској не случајно избачене су, под притиском данашњих колонизатора и пете колоне у нашим српским редовима, две главне дисциплине за разумевање друштва. То су историја, која нас учи одакле потичемо, и филозофија, која човека оспособљава да самостално и зрело суди о себи и свету у ком живи. Наши студенти, двадесетогодишњаци, рођени када је почињао рат у Босни и Херцеговини, већ сада увелико губе осећај националне припадности. Довољно је још неко сразмерно кратко време да се национална свест младог нараштаја потпуно изгуби, јер о историји свог народа не знају практично ништа.

Ништа мање недостаје филозофија, чији је задатак да младог човека оспособи за самостално, критичко мишљење и, у просветитељском духу, да му потребне оријентире у животу. Уместо тога, уведен је идеолошки предмет Демократија и људска права, који већ децу, а и омладину учи да буду саможива и неосетљива за другог. Либерална идеологија, која је и морално и интелектуал-

и Канаду и неке западноевропске земље. Стање у Републици Српској је још горе, јер је незапосленост у њој и већа него у Србији – 25, односно 40%. Додуше, у њој нема званичних података, јер се власти из муслиманско-католичког дела Босне и Херцеговине – из тзв. Федерације Босне и Херцеговине опиру попису, којег нема од 1991, из само њима знаних разлога. Тако западне земље од нас бесплатно добијају оно што је највредније и истовремено причају о својој помоћи земљи коју су дословно разорили.

[18] Булгаков, Сергеј: *Православље*, Медитеран, Будва 1991, стр. 201.

[19] Куљанин, Бранимир: *Источно питање у руској мисли*, том 2, Филозофски факултет, Бања Лука 2008, стр. 348.

[20] Нису само Срби жртва тог притиска; Грци су прогнани с великог дела Кипра, а грчко друштво и привреда се данас налазе у тешком стању, у Бугарској је у току велики пад становништва. Све говори да нам је потребна заједничка осмишљена политика на очувању наших земаља, становништва и културе.

но далеко испод марксизма, од којег је преузела „васпитање“ омладине, данас посрће у целом свету, па и у својој матици – англосаксонским земљама.

Панарин предвиђа улазак у нову „ренесансу“, духовну обнову света на основи срастања вредности, првенствено древних евроазијских култура. Кључни задатак који треба решити је да се уместо потрошачког типа човека и друштва, који је створила модерна, тачније њено декадентно раздобље – постмодерна, створи *стваралачки тип* способан за даровање, на којем су засноване све истинске заједнице. Наша православна хришћанска цивилизација се одликује управо тим вредностима.

Али, да ли већ на самом почетку давати толики значај индобудистичкој, као што ради Панарин? Н. Фјодоров је историју тумачио као обједињавање једностраних начела Истока и Запада, које је запало у део нама Словенима, јер насељавамо средишњи простор света – не само у просторном, већ и у духовном смислу, као следбеници Византије. Он и појаву Филоновог учења о логосу тумачи у духу Христовог дела *помирења* Истока и Запада. Источна идеја јединства, једног у ком нестаје личност, као ни западна идеја слободе, која разара заједницу, не дају основу за истинско обједињавање света.

Ми треба да будемо свесни тешког и великог задатка који су од Византије преузели наши преци и да га доследно остварујемо. Оставши само трговачка, Византија је и пропала зато што је Христов завет претворила у учење и обред, уместо да га је остваривала на делу, писао је Фјодоров. Њено богатство је привукло освајаче. Савремена Русија понавља ту грешку деведесетих, преузима идеологију атлантског, трговачког света заборављајући да је већ једном одбранила производно начело у сукобу са степским номадима, Монголима и Татарима. Тиме се излаже опасности да и сама нестане.

Свој светско-историјски задатак Русија може остваривати само мирним уједињавањем народа. Знамење тог пута је двоглави бели орао у нашим грбовима, српском и руском, преузет од Византије. Панарин и ово знамење доводи у питање. Грб је духовна вертикала земље, која се не може тако лако оспоравати. Русија се није клатила између Истока и Запада, као што каже Панарин,

[21] Х. Г. Гадамер грчко православље назива „такозваним“, Хегел од Византије није разумео ништа. У историјама филозофије западних писаца наћи ћете све, и афричку, али не и византијску и руску, као да и не постоје. Збиља је чудовишно ово прешућивање наше културе. Запад то ради јер у суочењу с њом сам губи тло под ногама.
Уважавање других култура је својствено нашој цивилизацији и зато је она и постала тако велика. Још је Аристотел писао да су Хелени створили велику културу зато што су, смештени у средишњем простору света, сабирали утицаје са разних страна и стваралачки их прерађивали у нову живу целину. Тај задатак сабирања, а одатле се наше цркве и називају саборним, вечан је и захтеван, што итекако показује и историја руског православља и руске мисли у целини.

већ се савијала од тежине бремена које је носила[21].

Духовно и историјски Русији је најближи Балкан. Њега је тачно дефинисао Достојевски: *Балкан је православни*. На њему живе три стара православна народа – Грци, Срби и Бугари. Идеја балканског јединства је показала своју животност у Првом балканском рату 1912, када су се ови народи заједничком борбом ослободили вековног турског ропства.

Данас, један век касније, Турска се враћа на Балкан као на своју дедовину. Да ли ће успети у тој својој намери − зависи и од нас самих. А ми смо данас нејединствени и неспособни да сагледамо своје време и дела која нам предстоји учинити. Бугарска и Румунија су олако ушле у западни војни и привредно-политички савез, у НАТО-пакт и Европску унију, Грчка је у тешкој кризи, а Срби се, измрцварени и избезумљени дуготрајним садистичким иживљавањем над њима, налазе у стању потпуне дезоријентисаности. Томе у великој мери доприносе српске власти, знатним делом окренуте Западу, који нам је учинио толико зла протеклих година.

У српском народу живи дубока љубав, дивљење и поштовање према Русији и руском народу. Идеја и пројекат Евроазијског савеза не би смео да заобиђе Србе, па и Балкан у целини, јер брзо нестаје духовна енергија која нас везује вековима. У Европској унији ћемо изгубити свој идентитет и постати само једна географска одредница, како то већ сада најављује назив – „Западни Балкан“.

Стварање „Велике Албаније“ на тлу православних хришћанских земаља Балкана – Србије, Црне Горе, Македоније и Грчке и уопште исламизација овог простора (Босне и Херцеговине, Рашке области у Србији, запада Македоније и других), стратешки гледано, усмерена је против Русије. Један од главних геополитичких циљева Запада је потискивање Русије од мора и та се стратегија проводи на свим правцима од Средоземља, преко Црног мора и Каспија на Југу, до Балтика на Северу и Тихог океана на Истоку.

Одбрана Балкана се, уз геоекономску политику, може и треба снажно ослонити на још два вектора. Један је заједничка цивилизација и вера, а други заједничко порекло. Панарин нас и позива да се од клањања западним кумирима и мазохистичког

самопонижавања окренемо православном хришћанству и словенском братству. Стаљинова Црвена армија је, ма шта ко говорио или мислио, остварила вековни сан – створила је Словенски савез, јер у суштини, Варшавски савез је био то. Тај савез треба обновити, истина на новим основама, али историјска заслуга за одбрану и ослобођење словенских земаља и народа припада њој. Наша западна граница су Немачка, Аустрија и Италија, Средња Европа је наша – словенска. Пољаци, Чеси и други Словени католици ће бити германизовани у немачкој Европи, њихова је будућност на Истоку.

Духовно јединство, у ком посебну улогу има *руски језик*, као језик највећег и најзначајнијег словенског народа, јесте претпоставка стварања те нове политичке и друштвене заједнице. Оно није дато једном за сва времена, већ његовом очувању и развијању треба посветити највећу могућу пажњу.

Веза Балкана са Русијом (историјском Русијом, коју чине данашња Русија, Украјина − Малорусија и Белорусија) јесте Румунија. Добри односи са њом су изузетно важни. Михај Еминеску у свом „Источном питању“ пише да су Румуни „латински народ православне вере“[22]. Немаран однос руске и политике других словенских суседа према односима с Румунијом је и довео до таквог стања. Да су Румуни „латински народ“, западни, у најмању руку је спорно.

Односи словенског са муслиманским светом, посебно са Турском, старом империјалном државом, су данас врло сложени. Духовни утицај на тај свет могућ је првенствено кроз савремено развијање традиционалних вредности православне цивилизације у нашим земљама. То је прави начин. Руска култура, богатство и лепота живота треба да буде најјача привлачна сила за све друге народе, па и оне који исповедају ислам. Достојевски је баштина целог света. Он је светски писац, а то су и многи други уметници. Зар Чајковски није близак сваком човеку, не само Русу?

У данашњем стању раздражености скоро да и није могуће водити разумну расправу о вредности појединих култура и религија, па је то можда боље оставити за нека мирнија времена. Буркхарт је сматрао да се мухамеданство тако брзо раширило на огромном простору због сразмерне једноставности те религије,

[22] Еминеску, Михај: *Источно питање*, Октоих, Подгорица 2000, стр. 42.

[23] Буркхарт, Јакоб: *Разматрања о светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд 1996, стр. 62.

[24] Исто, стр. 63.

[25] Хегел, Георг Вилхелм Фридрих: *Филозофија историје*, одсек „Мухамеданство“, Федон, Београд 2006, стр. 405−411.

која се ширила „путем освајања“[23], док је успех хришћанства био победа „савести над силом“[24]. То је била и Хегелова оцена[25]. После одушевљења, које је снажно захватило велике масе, једноставност, неразвијеност принципа – апстрактно опште, оставила је празнину, а она је попуњена одавањем раскоши.

Савремена историја је, што се тиче односа Русије са Западом, кренула потпуно супротним током од оног који је сматрао пожељним Фјодоров. Амерички амалгам јудаизма и калвинистичког протестантизма[26] је дао идеологију *изабране мањине*, која данас, прва после фашиста, како то каже Панарин, пустоши планету својим криминалним социјал-дарвинистичким праксама на штету слабих и незаштићених. На мети те мањине, западне олигархије и њених вазала по свету, нашла се првенствено Русија, и то двоструко: као највећа земља, која има више од трећине природних богатстава света, и као могућа претња вође и ослонца побуне ‘нищих духом’, која је као таква преостала након слома Совјетског Савеза.

Данашња Турска је усвојила западну идеологију силе и насиља, и она више није само пуста претња, већ и стварна опасност не само за балканске, већ и друге народе у свом окружењу[27]. Међутим, за сарадњу и дијалог са муслиманима постоје и друге могућности, исламски свет данас броји више од педесет земаља. Ту су Иран, арапске и друге муслиманске земље.

Али, у односима са Истоком предвиђања Фјодорова се остварују. Два азијска колоса – Кина и Индија данас су савезници Русије. Ипак, стварање и склоп БРИКС-а показује да никаква регионална политика не решава проблем. На делу је глобални, планетарни сукоб ропства и слободе. Овим се потврђује и Панаринова оцена да је излаз *двополарни свет*, а не вишеполарни, јер би други били суочени с надмоћним Западом, односно америчком неформалном империјом.

Тежња народа за својим слободним, самосталним развојем повезује тако различите и међусобно удаљене државе и цивилизације. Амерички унутрашњи, грађански социјал-дарвинизам се на спољашњем плану рефлектује као политика диктата, силе и насиља над слабијим, а то је данас читав свет. И, као што с правом каже Панарин, сви досадашњи освајачи од Џингис-кана до Наполеона и Хитлера су успели створити противнички, по-

[26] Панарин, можда, занемарује улогу католичке цркве и њене идеологије у америчком друштву и политици. О томе се више може наћи код Милорада Екмечића, савременог српског историчара, у књигама *Огледи из историје* (Службени лист, Београд 1999) и *Срби на историјском раскршћу* (Српска књижевна задруга СКЗ, Београд 1999). Вероватно би тачније било да јудаистичка, протестантска и католичка саставница заједно творе америчку идеологију. То потврђује и новија историја односа Ватикана и САД-а и улоге Трилатералне комисије и сличних друштава у њима.

[27] Премијер Турске Ердоган каже да свет припада јакима и да ће они, синови прећашњих, доћи на сваку стопу коју су стари прошли на коњима, као на своју дедовину. Истина, Турска је у међувремену ојачала, али за зло треба и нешто лудила. Асад каже да је Ердоган себи умислио да је нови султан, и, по свој прилици, у праву је. Оваквом политиком Турске охрабрени су муслимани у Босни и Херцеговини, а и у Србији и Црној Гори, као и у другом балканским земљама, и понашају се као господари ових њима, историјском неправдом, отетих земаља.

[28] Мада је Америка доносила и извршавала кључне одлуке – војне и друге подухвате против Срба, главни инспиратори су, ипак, изгледа, овде − у Европи. Ту су и Немачка, која се понела реваншистички жељна освете Србима за своје поразе у Првом

беднички војно-политички савез, па то доста успешно и сразмерно брзо иде од руке и Америци. Срби нису последњи који би хтели да постану чланови тог савеза[28].

Уништавање Југославије је протекло по вољи Запада и његових вазала, пре свега у муслиманским земљама, на штету српског народа и српске државе, да би се ослабила његова, а тиме и снага и утицај наше цивилизације на Балкану и ширем простору Југоисточне Европе.

Своје природно место у свету, освештано заједничком историјом, вером и културом, српски народ треба да тражи и ствара *у заједници са Русијом* и њеним пријатељима и савезницима. Стварање Евроазијског савеза је добар начин да се та насушна потреба и оствари. Развијање свестраних привредних и политичких, друштвених и културних веза са братским руским народом, са људима широког ума и доброг срца којима је у сва времена обиловала велика земља Русија, даје добре изгледе да ћемо сачувати нашу земљу и културу.

У једном сличном, смутном времену с почетка 17. века, старац Пимен у својој ћелији у Чудовом манастиру, 1603. године у глуво доба ноћи, уз свећу пише:

Још само ово предање последње
и ја летопис доврших свој,
испуних дужност Богом дану ми.
Не одреди ме господ узалуд
и не научи вештом писању
да будем сведок многих година,
а духовник ће некад ревњиви
пронаћи овај безимени труд,
па уљаницу к'о ја ужећи
и стрести с књига прах од векова,
преписивати истиниту реч
да православни сете се унуци
судбине древне рода рускога
и помену се силних царева,

и Другом светском рату, и Ватикан пољског папе Јована Павла Другог, и други актери крваве драме која је однела толико живота и нанела безбројне патње милионима недужних људи у име остваривања „идеала" „слободног света".

добра њихова, славе, подвига,
а за зла дела, грехе њихове,
Господу да се смерно помоле.
Сад живот ми се враћа поново,
прохујали ме дани походе,
а већ одавно бурни прођоше
к'о вал за валом морске пучине,
па се сад љута бура стишала:
тек неки лик ми дође пред очи
и тек се неке речи поменем,
док остало без трага пропаде...
Гле, зора свиће, свећа догоре –
још само ово предање последње.

(Пушкин, „Борис Годунов")

Ми Срби јесмо грешни, али није нам дано да бирамо између Русије и Европе, Истока и Запада. Након драме трећег светског, „хладног" рата, свет се данас налази у необјављеном, четвртом светском рату, који се тренутно води на тлу Сирије, и прети да прерасте у отворени, непосредни сукоб великих сила.

Погазили бисмо и издали завет предака, који су уз велике жртве и страдања заједнички извојевали блиставе победе, и обесмислили све што јесмо ако бисмо се упрегли у кола која се спремају да прегазе Русију и униште читаву нашу културу и цивилизацију.

Русија нам је Богом дана, она је наша − родна, а род се не бира; с родом се и живи и мре.

Закључак

Панаринова истраживања савременог света и положаја византијско-словенске цивилизације у њему показују да она има јединствене могућности да обнови свој светско-историјски значај на основи космизма и хришћанског и просветитељског хуманизма.

Теоријски, а и практично-политички закључак и став који из ових налаза можемо извести јесте да своју будућност треба да тражимо и стварамо у *заједници наших народа и држава* повезаних вишеструким везама: заједничким пореклом и језиком, заједничком цивилизацијом и културом, вером и историјом. *Стваралачки развој велике, племените православне хришћанске културе и заједништва словенских народа су пут у будућност*, а не слепо преузимање на туђим просторима већ иживљених и презрелих модела друштва и начина живота.

У дијалогу са другим цивилизацијама треба створити идеје које могу извести савремени свет из беспућа у ком се нашао, али притом не олако напуштати, већ на разуман начин заступати вредности и традиције на којима смо постали то што нас чини вредним делом културе савременог човечанства, који треба да обнови свој од Византије преузети средишњи значај. Са обновом моћи и угледа Русије, главног ослонца и заштитника наше цивилизације, а и мира и сарадње на евроазијским просторима, отвара се могућност самосталног развоја на њеним исконским вредностима.

Литература

Булгаков, Сергеј: *Православље*, Медитеран, Будва 1991.

Буркхарт, Јакоб: *Разматрања о светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд 1996.

Гадамер, Х. Г.: *Европско наслеђе*, Плато, Београд 1999.

Еминеску, Михај: *Источно питање*, Октоих, Подгорица 2000.

Зборник *Русија и Балкан у савременом свијету*, Удружење „Српско-руски мост“, Бања Лука 2012.

Кујанин, Бранимир: *Источно питање у руској мисли*, том 1 и 2, Филозофски факултет, Бања Лука 2008.

Панарин, Александр Сергеевич: *Россия в циклах мировой истории*, Издательство Московского университета, 1999.

Панарин, Александр Сергеевич: *Искушение глобализмом,* Русский Национальный фонд, Москва 2000.

Панарин, Александр Сергеевич: *Глобальное политическое прогнозирование в условиах стратегической нестабильности*, Диториал, Москва 2000.

Панарин, Александр Сергеевич: *Православная цивилизация в глобальном мире*, Алгоритм, Москва 2002.

Панарин, Александр Сергеевич: *Философия истории*, Гардарики, Москва 2001.

Панарин, Александр Сергеевич: *Реванш истории*, Издательство „Русский мир“, ОАО „Московские учебники“, Москва 2003.

Панарин, Александр Сергеевич: *Народ без элиты*, АЛГОРИТМ, Москва 2006.

Панарин, Александр Сергеевич: Философия политики, Москва, Новая школа, 1996.

Самарин, Ю. Ф.: *Избранные произведения,* Москва, РОССПЕН, 1996.

Хегел, Георг Вилхелм Фридрих: *Филозофија историје*, Федон, Београд 2006.

Branimir Kuljanin

L'IDÉE RUSSE DANS LE MONDE POSTMODERNE LE VECTEUR BALKANIQUE DE LA POLITIQUE RUSSE

Résumé :

A. S. Panarin a exposé une conception particulièrement intéressante du monde contemporain et de la position de la Russie et des Balkans, plus précisément de notre civilisation slavo –byzantine dans ce monde. Cependant, il y a quelques reproches qui remettent en question la vraisemblance de son programme théorique et politique, malgré son patriotisme incontestable.

Panarin suggère une nouvelle culture politique de dialogue entre les principales civilisations traditionnelles euro-asiatiques et les religions- surtout le christianisme, la religion orthodoxe, le bouddhisme et l'islam, et il envisage la formation d'une nouvelle religion mondiale. Est-ce une condition appropriée pour le début de ce dialogue, ou peut-être, est-il nécessaire de chercher sagement, à l'aide de ce dialogue, une confirmation de la valeur de sa propre culture? Les combattants ne commencent pas à se battre (et le dialogue

est une des formes civilisées de ce combat), pour faire des concessions, mais pour confirmer leur force et leur habilité, même leur supériorité par rapport à l'adversaire. Il faut assurer le fair-play et non pas abandonner ses positions à l'avance. Au contraire, il faut se battre pour eux.

Mots-clés : Union Soviétique, Yougoslavie, civilisation orthodoxe, Slaves, Russes et Serbes, Balkan, dialogue, Eurasie, idée indo-européene, cosmisme, don

УДК: 29:316.324.8
DOI: 10.7251/GMS1301087K
(Оригинални научни рад)

Брацо Ковачевић
Факултет политичких наука
Бањалука
braco.kov@hotmail.com

НОВЕ РЕЛИГИЈЕ И АЛТЕРНАТИВНИ ДУХОВНИ ПОКРЕТИ

Резиме: *У раду се расправља о постојању нових религија, религијских покрета, секти и алтернативних духовних покрета, који су настали на Западу у прошлом вијеку. У савременом добу изразитог постојања плурализма начина живота и постојања религијског плурализма, појавио велики број „нових“ и „обновљених“ религија и покрета и, у доброј мјери, као резултат сусрета култура и религија, сједињавања религијских традиција, па и отпора према страним културама и религијским традицијама.*

Кључне ријечи: *нове религије, религијски покрети, секте, плурализам, сусрет култура.*

Од шездесетих и седамдесетих година XX вијека на Западу је настао велики број разних нових религија, религијских покрета, секти, култова и алтернативних духовних покрета. Социолози показују велико интересовање за њих не само зато што се масовно појављују и што су интересантни за анализу, него и зато што имају значајну улогу у друштву и историји религије и што су − контроверзни.

Постојање нових религија, религијских покрета, секти и алтернативних духовних покрета и није некаква новост, јер их је у историји религија увијек и било. Ново је то што се у савременом добу, са изразитим плурализмом начина живота и религијским плурализмом, појавио велики број „нових“ и „обновљених“ религија и покрета, у доброј мјери као резултат сусрета култура и религија,

сједињавања религијских традиција, па и отпора према страним културама и религијским традицијама.

Настанак и појам

Прве секте су се појавиле још у доба раног хришћанства због незадовољства религијским догмама. Црква је у средњем вијеку користила израз „секта“ да стигматизира сва јеретичка учења која су јој се супротстављала, а касније је назив „секта“ представљао ознаку за одвојеност од неке вјере.

Појава нових религијских покрета посебно се веже за период након Другог свјетског рата. Да ли су нови вјерски и нови религијски покрети – секте?

Неки теоретичари потврдно одговарају на претходно питање, и веома често појмове *нових религија* и *секти* изједначавају, али то је превише симплификујуће стајалиште. С друге стране, сматра се да се између нових религијских заједница и покрета и секти не може стављати знак једнакости; сматра се да нови вјерски покрети представљају групе и удружења који су се од 60-их година прошлог вијека појавили на Западу, и који не одговарају појму *секти,* и да је за њих карактеристично егзотично поријекло, нови културолошки стил живота, већи ниво харизматичности, веће присуство младих, образованијих и „култивисанијих“ особа средњег сталежа.[1]

Под појмом „секте“ (латински *secta* од *sequi* – пратити начела којих се неко држи, странка, школа) „у обичном говору“ одређује се вјерска и религијска група која се одвојила од неке вјерске заједнице.

Тешко је прецизно дефинисати појам **секте,** а да је то тако, навешћемо неколико гледишта која истичу да је секта:

- мала група истомишљеника која се одвојила од неке религијске заједнице у самосталну религијску групу у којој захтијева потпуну покорност својих чланова; она има непријатељски однос према традиционалним религијским заједницама;
- мања вјерска странка, или мање удружење које се одвојило од неке веће владајуће вјерске странке или религије, као неко ко слиједи, прати начела којих се држи;

[1] J. Vernette, Sekte: sve o novim religioznim pokretima i sljedbama, Split, „Verbum“, 2006, стр. 111.

• скуп вјерника неке институционализоване религије који су заузели посебно гледиште о питањима учења, обреда, живота;

• мања друштвена група која слиједи неку личност, учење, неки правац учења или школу, с циљем одбацивања општеприхваћених друштвених или црквених циљева, норми и средстава друштвене средине чији дио представља и, супростављајући се постојећем вриједносном систему и нормама, ствара своје властите, сматрајући их јединим исправним;

• заједница која изграђује властите норме и вриједности, са строгим обрасцем понашања; одбацује многе норме и вриједности друштва (контракултура), мијењајући их својима, „која се невјернику понекад чине необичним“;

• посебни, аутономни и мањински религијски покрет који обухвата групу сљедбеника одређеног вјерског схватања или правца;

• напријатељски расположена заједница према традиционалној религијској заједници која, уз то, снажно покорава своје сљедбенике и досљедно слиједи свога оснивача, односно вођу;

• заједница које је формирана на некој тоталитарној идеологији, а понашање њених чланова доводи у питање слободе људи и стабилност друштва;

• сваки облик идеолошког и политичког мањинског груписања са елементима застрашивања; затворена и неприступачна група заснована на лојалности и присном односу у групи;

• заједница која раскида са ранијим вјеровањима и начином живота, одбацује црквене институције, хијерархију и симболе, без бирократске мреже службеника, одбацују хијерархију плаћених службеника и институционалну бирократску организацију.[2]

У *теолошком погледу,* секте представљају одвајање неке мање религиозне групе од веће, мањинске групе од традиционалне већинске црквене организације; под појмом секте се подразумијева „религијска група која *оспорава* (негира) традиционалну цркву и цијело друштвено уређење и културу, настојећи да одвајањем појединаца од истих створе нешто друго или бар да разоре постојеће. Секте настају одвајањем од веће религијске заједнице, а у новије вријеме и самофинансирањем од неког живог ’месије

[2] I. Cvitković, *Rječnik religijskih pojmova,* Sarajevo, 1991, стр. 249; M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza,* Beograd, Prosveta, 1970, стр. 860; *Rječnik sociologije i socijalne psihologije,* Zagreb, Informator, 1977, стр. 568; *Sociološki leksikon,* Beograd, Savremena administracija, 1982, стр. 575; *Sociološki rečnik,* Beograd, Zavod za udžbenike, 2007, стр. 507; V. Pavićević, *Sociologija religije sa elementima filozofije religije,* Beograd, BIGZ, 1980, стр. 161; E. Gidens, *Sociologija,* Beograd, Ekonomski fakultet, 2003, стр. 552; З. Милошевић, *Секте и демократија,* Шабац, ВХТШ, 1999.

– пророка', а који је то јер је сам себе прогласио за таквог. Отуда секта, заједно са култом, има дубоко деструктивно значење и улогу када је у питању традиционална црква, држава, култура, тј. систем вриједности." Суштина секте се управо састоји у њеној опозицији према Цркви, у порицању црквене вјере, црквене организације и црквене власти.[3]

Ево одредбе која појам секте доводи једино у везу са „искривљеним библијских хришћанством": „секта је изопачено, искривљено библијско хришћанство и као такво одбацује историјско учење хришћанске цркве."[4]

И наредна дефиниција појам секте доводи у однос са „одступањем од правовјерног хришћанства": „Секта је, дакле, група људи окупљених око нечијег тумачења Библије, карактерише се великим одступањем од правовјерног хришћанства у вези са битним доктринама хришћанске вјере, нарочито чињенице да је Бог постао човјек у Исусу Христу." За секте је карактеристично скретање од „библијског хришћанства", а „знак распознавања" секти је оно што проповиједају о личности Исуса Христа. Све секте сигурно поричу чињеницу да је Исус Христ Божји Син, друга особа Тројства и једина нада човјечанства.[5]

Што је карактеристично за *секте* и по чему се оне разликују од неких других *религија и вјерских покрета?*

Оно што је за њих карактеристично и што их битно одваја од других религија и вјерских покрета је учење о „новој истини", ново тумачење Библије, учење о необиблијском извору ауторитета, „другом Исусу", одбацивање правовјерног хришћанства, необиблијско учење о Божијој природи (Тројству), промјена теологије, снажно вођство, спасење дјелима, лажно пророчанство.

Многи сматрају да су нови религијски покрети маргинални у односу на велике религије. Иако је тешко ослонити се на тачност статистичких података када је у питању број нових религијских покрета, секти и алтернативних покрета у свијету, ипак ћемо, са одређеном мањом резервом, навести неке податке како би представа о овим друштвеним појавама била потпунија.

Преко10.000 нових религија и покрета има међу племенским народима, у Јапану неколико хиљада, у Европи 2.000 и исто то-

[3] З. Милошевић, *Верске секте и култови (Расправа о неким хришћанским, источњачким и окултним сектама и култовима),* Шабац, Бели анђео, стр. 45; Л. Милин, *Научно оправдање религије,* књ. 6, *Црква и секте,* Београд, 1982, стр. 33.

[4] Dž. Mekdauel, D. Stjuart, *Kako razumeti sekte: Priručnik o današnjim religijama,* s.l., LDI Veternik, 1997, стр. 15.

[5] W. Martin, *The Rise of the Cult;* цит. према: Dž. Mekdauel, D. Stjuart, *op. cit.*, стр. 15, 26.

лико у САД-у. У САД-у има преко 20.000 секти, малих вјерских заједница, нових религијских покрета. У САД-у дјелује преко 450 хришћанских заједница и деноминација, а у току свог живота Американци просјечно три пута промијене своје религијско опредјељење. Велики број особа припада вјерским заједницама јер религија заузима „средишњу улогу“ како у приватном, тако и у политичком животу Американаца.[6] У Великој Британији сваких седам дана хиљаду особа пређе у неку религијску групу, а најчешће у ислам, будизам и *New Age.*[7] *У Аустрији, број чланова који окупљају различите секте до средине 90-их износио је око 200.000, са тенденцијом пораста броја припадника; у Француској делује 1.300 секти и њихових огранака, а број припадника износи и до 700.000. Секте су присутне и у Њемачкј, Белгији, Швајцарској, Албанији, Јапану, Украјини, Србији, Босни и Херцеговини, Русији (према подацима Министарства правосуђа, почетком 1994. године регистровано је чак 9.000 религијских група у оквиру 40 различитих вјероисповијести, а као најзначајнији узроци повећања броја секти и њихових присталица наводе се тешка економска и политичка ситуација, рат у Чеченији, биједа и пораст криминалитета, али и материјална сигурност коју неке секте нуде својим члановима, и одређени недостаци важећих прописа који онемогућавају ефикасну борбу са сектама).*[8]

Као што се из назначених статистичких података могло видјети, број чланова у новим религијским покретима није велик да би се могло закључити да је ријеч о „угрожености“ великих свјетских и традиционалних религија.

Појмови као што су: *мале вјерске заједнице, секте, нове религије, нови религијски покрети* су у литератури − контроверзни. Погледајмо зашто и на који начин.

Термин „нови покрети“ заправо се односи на виђење свијета чији су носиоци покрети који посебно „долазе са Истока: ријеч је о космологији, у којој је свијет сачињен од божанске материје, о антропологији у којој је човјек носилац космичке искре, о схватању егзистенције у коме реинкарнација заузима главно мјесто и о представи о трајању у којој је вријеме циклично, а вјерска историја неисторична.“[9]

[6] A. Semprini, Multikulturalizam, Beograd, CLIO, 1999, стр. 15.

[7] M. Vukomanović, *Sveto i mnoštvo: izazovi religijskog pluralizma,* Beograd, Čigoja štampa, 2001, стр. 111.

[8] V. Petković, *Verske sekte u sociološkoj perspektivi,* Smisao, br. 4−5/1998, стр. 167.

[9] Ž. Vernet, *Sekte,* Beograd, Plato/XX vek, 1997, стр. 91−92.

Због „дерогативне и `магловите` употребе речи `секта` − као нечег што тобоже одступа од, праве, или `правоверне` цркве (нешто попут `јереси`)“ – Вукомановић је, како каже, некако склонији да користи „неутралнији израз *мале верске (религијске) заједнице*.“[10]

Са претходним одређењем се не слаже Луковић, који доводи у питање изједначавање појмова „секте“ и „мале вјерске заједнице“. Истиче да су мале вјерске заједнице у Србији јеврејска вјерска заједница, Словачка евангелистичка црква, Румунска православна црква, Лутерани, Руска православна црква. „Иако по броју мале, оне су званичне, традиционалне, домаће верске заједнице и, што је најважније, ништа злонамерно спрам других народа и религија у нашој земљи не раде. Ништа од оног што је до сада речено о сектама не односи се, наравно, на њих. Овакву замену теза не прихватамо.“[11]

Иако у свијету настају тзв. *нове религије,* ипак наука о религији није до сада њима посвећивала нешто значајнију теоријску пажњу. До сада је она своје интересовање усмјеравала на „класичне историјске религије“, односно на шест „великих религија“: *јудаизам, хришћанство, ислам, хиндуизам, будизам* и *таоизам.* Међу њима, хришћанска теологија чак и игнорише нове религије и оспорава могућност њиховог настајања. Али, њихово настајање, бројност и привлачност су управо изазвали одређену теоријску пажњу.[12]

Битно питање које се поставља гласило би: да ли су *нове религије – нове?* Или само представљају варијанте главних типова религија?

Питања су оправдана зато „што унутар религије“ не постоје потпуно нове религије са до сада непознатим формама религијског искуства и схватања. Па, ипак, могло би се говорити о *новим религијама* из неколико разлога:

- позивају се на нова откривења која доводе до нових литургијских форми изражавања симбола и сакремената;
- постављају захтјеве да се пруже одговори на религиозна питања која се јављају у условима нове ситуације у свијету (акултурације и интеграције народа и култура, развоја научно-техничке цивилизације, глобализацијских процеса);

[10] M. Vukomanović, *op. cit.,* стр. 124f (подвукао Б. К.).

[11] Z. D. Luković, *Sekte: priručnik za samoodbranu,* Beograd, Draganić, 2003, стр. 99.

[12] E. Benc, Nove religije, Beograd, Čigoja štampa, 2005, стр. 7.

• појаве месијанских личности које су у кризним ситуацијама успјеле да око себе окупе присталице.[13]

Оно што је за науку и начнике интересантно, а и разумљиво је да је то тако, јесте одушевљеност стварањем категорија, појмова и њихових врста како би се успоставио „неки ред међу мноштвом различитих нових религија, секти и алтернативних духовних покрета.“[14]

Али, иако је сасвим разумљиво настојање теоретичара да одреде појмове, ипак је тешко прецизно одредити многе религијске појмове, а међу њима свакако треба поменути и вјере мањина, мањинске вјере, нове религије, мањинске вјерске заједнице, мале вјерске заједнице, алтернативне духовне покрете и секте.[15]

Тако се, на примјер, термин и назив *нови религијски покрети* користи као ознака за религијске организације од којих се већина појавила педесетих година прошлог стољећа.[16] Међутим, проблем се јавља управо што се у те покрете сврставају и они који су раније настали, али су интензивирали рад у периоду око половине прошлог вијека.

Поред израза „нови религијски покрети“ („*new religious movements*“) и „секте“ у истом или сличном смислу користе се као синоними и називи као што су: *нове религије, нови вјерски покрети, нови религијски покрети, рубне религије, невидљиве религије, алтернативне религије, мале вјерске странке, мале вјерске заједнице, отпадници од вјерске заједнице, вјерске енклаве, алтернативни покрети, „деструктивни култови“, „базичне заједнице“,* и слично.

Све ове терминолошке разлике указују на проблем дефинисања секти, те нових религијских покрета. Једна таква дефиниција истиче да су нови религијски покрети и групе примарне религијске групе и покрети који дјелују изван доминантне културе, али траже присталице „из културе домаћина“ (Гордон Мелтон).

На тешкоће дефинисања нових религијских поктрета указује и број присталица и њихових чланова. Иако подаци нису у потуности тачни, гупе *Lather-Day Saints* истиче да има 5 милиона чланова у САД-у; *Јеховини свједоци* тврде да имају милион чланова; при-

[13] E. Benc, *op. cit.,* стр. 107−109.

[14] C. Patrige, *Uvod,* u: *Enciklopedija novih religija: Nove religije, sekte i alternativni duhovni pokreti* (Ur. C. Partrige) [u daljem tekstu *ENR*], Zagreb, Naklada Ljevak, 2005, стр. 21.

[15] D. B. Đorđević, *Nekoliko pitanja sociologije religije i sociologu religije,* Sociološki godišnjak, br. 4, 2009, стр. 35.

[16] A. Barker, *Novi religijski pokreti. Praktični uvod,* Niš, Zograf, 2004, стр. 23.

сталице *New Age*-а – између 4 и 5 милиона чланова; *Сајентолошка црква* – преко 5 милиона чланова, итд.

Алтернативни духовни покрети су „вјеровање без припадности“ (Деви), и могу се дефинисати више као *„духовност“* него као „религија“. Они подразумијевају отклон од „религије“ која је усмјерена на ствари а одвојена од „сектства“ (Бог, Библија, Црква) према „духовности“ која је усмјерена на „себе“ и зато је лична и унутрашња. „Духовност“ је нека врста „стазе“ која се, иако окренута себи, настоји проширити на сав живот, а свакако изван граница институционалне религије.[17]

Према Вилсоновом мишљењу, за нове религијске покрете је карактеристично егзотично поријекло, нова култура и стил живота, другачији облици ангажованости у односу на оне у традиционалном хришћанству, харизматске вође, млађе особе, образованије, претежно из средње класе, међународно дјеловање, настанак у 60-им годинама прошлог вијека.[18]

Што рећи о дефиницијама?

Оне су нам потребне, али их је тешко прецизно формулисати и направити. „Идеалне дефиниције могуће су у логици, математици и геометрији, али не и у наукама о човеку.“[19] Дефинисање нових религија, религијских покрета, секти и алтернативних покрета је „замршено“. Јер, групе за које се сматра да су секте могу постати деноминације и цркве, као што и лабаво организовани покрети могу постати организовани. Управо зато „треба избјегавати искључивост“ и схватити да су разврставање, класификација и типологија „само помоћно средство за разумијевање и анализу.“[20]

Врсте

Постоји заиста велики број нових религија, нових вјерских покрета, алтернативних религија, малих вјерских странака и заједница и алтернативних покрета.

Према критеријуму **односа према свијету,** односно **друштву,** постоје сљедеће врсте нових религија, односно нових вјерских покрета и секти, тј. оних које свијет:

• *признају – афирмативне*,

[17] *ENR,* стр. 17.

[18] A. Barker, *op. cit.,* стр. 23.

[19] Đ. Šušnjić, Religija, t. I, Beograd, Čigoja štampa, 1998, стр. 44.

[20] C. Patrige, *Uvod,* u: *ENR,* стр. 20.

• *не признају,* тј. *одбацују – негаторске*, и

• *прилагођавају* се свијету − *прилагођене*.

У прву групу спадају религије које имају *афирмативни* однос према свијету и друштву, оне које прихватају многе вриједности, циљеве и тежње друштва, сматрајући да могу понудити боља рјешења за њихово остварење како би људи били сретнији и успјешнији. У ову групу Волис сврстава *трансценденталну медицину (Landmark forum)* и *сцијентолошку цркву.*

У другу групу спадају они који имају *негаторски* однос према свијету и друштву, истичући да су изопачени и штетни за развој духовности. Присталице ових религија и чланови покрета се издвајају из друштва, често одвајају од породице и пријатеља. Унутрашња организација ових група темељи се на апсолутној преданости, послушности и покорности, чак и на целибату. Њихови чланови вјерују у апокалипсу која ће довести до „краја свијета“. У ову групу спадају: *Давидова грана, Федерација породице за свјетски мир и уједињење (Црква уједињења), Дјеца Божја (Породица), Храм народа.*

У трећу групу спадају покрети и религије које се свијету *прилагођавају.* Ријеч је о групама које доиста свијет критикују истичући да се „вратио гријеху“ и да не живи према Божјим намјерама, али се свијету прилагођавају с циљем да се у њему обнови духовни живот. У ову групу спадају *непентекосталне* и *харизматично хришћанство.*[21]

Навешћемо и подјелу нових религијских покрета на:

• *азијске* и *контракултурне покрете* – које су основали и ширили не само имигранти из Азије, него присталице контракултурних покрета 60-их година, а у ову групу спадају *зен будизам, хиндуизам, трансцендентална медицина, Интернационално друштво за свјесност Кришне, Унификациона црква, Сајентолошка црква;*

• *„обожавање богиња“* – као покрети који су настали фузијом феминизма и магијског вјештичарења;

• *неохришћанске* и *харизматске* – које су оријентисане према изучавању оних сегмената хришћанске религије који су „запостављени“ у званичним религијама (*Црква подморница – Submarine Church*).[22]

[21] Ово је подјела коју је направио Волис у књизи Osnovni oblici religioznog života. Видјети у: ENR, стр. 22.

[22] Kurtz, Lester, Gods in Global Village, Thousand Oaks, California Press 1995.

Мелтон и Мур сврставају нове религије, секте и алтернативне духовне покрете у осам група, тзв. „породица“, од којих свака представља „заједничко размишљање о свијету, животу и наслијеђу“:

• *„породица светаца посљедњих дана“* – која укључује *Мормонску цркву;*

• *заједничка породица* – настала од алтернативних религија које заговарају алтернативни облик заједничког живота у комунама;

• *метафизичка породица* – своје учење темељи на идејама које је у XIX вијеку развио покрет *Нова мисао* у САД-у; оспорава постојање зла и истиче моћ ума и исправног размишљања над материјом и личним здрављем;

• *психо-спиритистичка породица* – окренута је према паранормалном и окултном и обухвата већи број група;

• *породица древне мудрости* – истиче важност старих култура и традиција;

• *магијска породица* – такође своје дјеловање темељи на истицању значаја древне мудрости и паранормалног;

• *источна породица* – своје дјеловање такође темељи на „религијама Истока“ (будизму, хиндуизму, даоизму, сикизму), има свог *гуруа,* учитеља;

• *средњоисточна породица* – своје идеје црпи из религија „средњег Истока“ (јеврејства, хришћанства, ислама).[23]

Иако се настоје типологизовати и класификовати различите нове религије, религијске групе и покрети, ипак се мора рећи да је тај посао тежак, а и проблематичан. Али, он је и изазован и зато добар јер нужно захтијева даље категоризације „како би се некако смјестиле многобројне нове религије, секте и алтернативни духовни покрети.“[24]

Зашто је тешко класификовати религије и покрете у „нове“ и „алтернативне“, мада је то нужно?

Прије свега, зато што већина њих представља старе религије „у новом контексту“. Најчешће су то религијске „нове варијације на старе теме“. Међутим, пошто су се појавиле послије Дру-

[23] *ENR,* стр. 21–22.

[24] *ENR*, стр. 23.

гог свјетског рата, сматра се да се онда може говорити о *новим* религијама и религијским покретима. Друго, алтернативне религијске традиције су се на Западу појавиле од XVI вијека (окултизам, данас западни езотеризам, који је препознатљив у форми розенкројцера који су произвели масонство, спиритуализам, теозофију, *„Вика" („Wicca")* и *Ново доба (New Age)*. Треће, нове религије су производ сталних промјена које су се дешавале у свим религијама, а у складу са временом.[25]

Тешко је категоризовати и направити неки јасан систем који би одговарао научним захтјевима па се, зато, „оквирно разликују неке од главних врста верских организација."[26] Као што је појам религије контроверзан и широк, можемо рећи и да је појам нових религијских покрета контроверзан, односно да се ти покрети могу схватити на различите начине и да је све то шаренило тешко ситуирати у једну дефиницију. Зато је „широко тумачење", што и јесте парадоксално, потпунији начин објашњења.

Разлози за приступање

Значајно питање које се поставља јесте: зашто људи прилазе новим религијама? Из којих разлога људи *приступају* новим религијама, религијским покретима, па и сектама? Да ли је то због незадовољства, разочарења, ината, потребе за промјеном, „снобизма", отуђености, усамљености, потраге за изгубљеним идентитетом, разочараности у Цркву, и томе слично?

Када поставља питање „зашто људи прилазе новим религијама" Гордон Мелтон истовремено истиче да је занимање за њих посљедица постојања *алтернатива* у друштву а, прије свега, оних које се односе на озакоњеност религијских слобода. С друге стране, истиче да је можда још важније поставити питање које се односи на то зашто и неке државе, као и културе, одбијају модерна кретања која људима дају могућност избора када су у питању духовна и вјерска опредјељења.[27]

Претходно постављено питање о разлозима ширења нових вјерских покрета је поставила и католичка црква и из 75 националних бискупијских конференција стигли су одговори који су истак-

[25] ENR, стр. 70, 71.

[26] M. Haralambos, M. Holborn, *Sociologija – teme i perspektive,* Zagreb, Golden marketing, 2002, стр. 453.

[27] *ENR,* стр. 13.

нули да су многобројни разлози појаве и ширења вјерских покрета и секти. Навешћемо и њих, али и друге разлоге њихове појаве и ширења.

Разлози због којих људи улазе у нове религијске покрете се могу тражити у многобројним личним, религијским и друштвеним разлозима, као што су:

- лично незадовољство црквом; либерализација и секуларизација, те криза традиционалне организације религијског живота у црквама; психолошка потреба за групом и вођом; вјеровање у долазак апокалипсе;
- духовна привлачност, групна интерактивност, солидарност, слобода религијског изражавања;
- имиграција са Истока у земље Запада (прилив нових религијских схватања); постојање многих етничких, културних и језичких група, као и непостојање чврсте традиције (нпр. у САД-у);
- наставак окултног мистицизма и источњачке мисли од почетка XIX вијека и њихово поновно оживљавање с краја 60-их година и почетком 70-их година прошлог вијека развили су убјеђења и одушевљење за ново мисионарство;
- друштвени услови и друштвене промјене које са собом носе нестабилност и неизвјесност, и које изазивају потребу за утјехом; нагле друштвене промјене које разарају традиционалне доминантне системе вриједности и норми;
- друштвена криза и криза друштвених вриједности и норми, кризна и ратна стања друштава која изазивају осјећања емоционалне несигурности и бесперспективности, те кризу идентитета;
- промјене у економском положају, те остајање неких друштвених група изван процеса индустријализације и урбанизације изазивају несигурност и забринутост код особа, што подстиче настанак секти и религијских покрета;
- распадање малих друштвених група, породице и брака, непостојање пријатеља, отуђење, породични проблеми;[28]
- друштвена маргинализација, сегрегација и социјална ексклузија, култура сиромаштва, биједа;
- националне и расне фрустрације које угрожавају идентитет;

[28] „Angažovanost u nekom pokretu i članstvo u nekoj grupaciji mogu da pruže taj ojećaj zajedništva. Za mnoge mlade ljude, čvrste veze, druženje i osećanje zajedništva, koje mnogi od tih pokreta pružaju, naročito oni koji zastupaju zajednički život, imaju veliku privlačnost. I, zato oni mogu poslužiti kao „zamjena“ za porodice.“ M. Hamilton, *Sociologija religije (teorijski i uporedni pristup),* Beograd, CLIO, 2003, стр. 414.

• психичке и духовне фрустрације, отуђеност и усамљеност, анонимност и осјећај бесмисла;

• утицај масмедија (нови религијски покрети су вјешти у коришћењу медија у ширењу својих порука);

• учвршћења цивилног друштва, повећање животног стандарда, развој потрошачког друштва, развој тржишта;

• антиматеријализам и протест против *american way of life (америчког начина живота)*; нови религијски покрети су успјешни насљедник контрареволуције из 60-их година прошлог вијека која је била усмјерена против „материјалистичког и утилитаристичког индивидуализма савременог потрошачког друштва и техничке рационалистичке научно оријентисане културе" (Хамилтон);

• младост;

• трагања (за припадношћу, одговорима на сложена лична и друштвена питања, за личним и културним идентитетом − многе особе, трагајући за властитим идентитетом у бирократизованом, отуђеном и безличном свијету приклањају се новим религијским покретима, сектама и алтернативним духовним покретима, неки од тих покрета се приказују као *холистички,* настојећи да остваре терапеутске и мистичке ефекте);

• остали разлози (покрети и секте својим члановима дају запослење и друштвени положај, подстичу развој самодисциплине за постизање успјеха у животу, неке одбацују девијантна понашања, пружају подршку у ситуацијама неизвјесности и угрожености, неки остају на маргинама у друштву – комуне − неке учествују у прекиду кориштења дроге преусмјеравајући њихове активности у продуктивном правцу, итд.).

Навешћемо неке од тих разлога и укратко их објаснити.

Протест према друштву

Брзе друштвене промјене су довеле у питање традиционалне вриједности и норме тако да многе особе настоје да у мањим заједницама афирмишу своје вриједности и норме. Савремено доба је доба нестабилности које особе тјера да буду препуштене саме себи. Протест према друштву и његовим вриједностима, као

и политичкој оријентацији, те сукоб између идеологије групе, тј. религијске заједнице и вриједности друштвене заједнице могу представљати битан услов настанка и развоја нових религија, религијских покрета и секти, као и уласка особа њих.

Друштвене подјеле, сукоби и кризе су повољни услови појаве нових религијских покрета и секти. У таквом друштвеном окружењу ти покрети настоје да изграде другачије друштво, утемељено на другачијим вриједностима. Дакле, на неки проблем покрети настоје одговорити *компензацијом* и различитим компензаторима.

Друштвене кризе

Секте настају у кризним и аномичним друштвеним ситуацијама у оквиру којих је доведен у питање или нестаје један систем друштвених вриједности и институција, док се други систем друштвених вриједности још није успио легитимисати. У таквом стању прелегитимитета и аномије, секте нуде свој свијет заштите и уточишта. Брајан Вилсон је показао да је *методизам* управо настао као реакција нове урбане радничке класе на хаос и несигурност живљења у новим индустријским друштвима.

Слично се показало и на нашем подручју. Тако су се на подручју Војне Крајине (некадашњег дијела Аустроугарске) појавиле секте као посљедица постојања снажне друштвене и економске кризе, слома традиционалних вриједности и слабљења утицаја Православне цркве. Па, и у посљедњем рату на просторима бивше Југославије (у посљедњој деценији прошлог вијека и другог миленијума), а и послије рата, секте су се појављивале и као израз дубоке друштвено-економске, политичке, етничке и конфесионалне кризе.

Криза породице и породичних вриједности

У посљедњих неколико деценија дошло је до наглог преласка из патријархалне у потрошачку породицу, што је за посљедицу створило попуцале везе са породицом и друштвеном заједницом, те кризу родитељског ауторитета.

Као значајан фактор уласка у нове религије и секте управо треба поменути кризу и распадање породице и породичних вриједности. „Неки коментатори тврде да је управо распадање модерне породице то што наводи појединце на потрагу за породичним вриједностима у новим религијским покретима, а то, другим ријечима, значи да привученост младих људи покретима представља симптом, а не узрок, дезинтеграције породичног живота.“[29]

Нове религије и нови религијски покрети особама пружају осјећај заједништва, припадности и сигурности, међусобну наклоност, пажњу и помоћ, лични и групни идентитет и осјећај узвишености.

Ригидност цркве, модернизација и секуларизација

Убрзани развој секташтва и секташких покрета може настати као резултат односа између цркве и државе, онда када црква прави одређене компромисе са свјетовним вриједностима државе. А то се најчешће дешава када се надлежности цркве и државе подударају, односно када је црква национална, „званична“ (Старк).

Процеси либерализације и секуларизације су довели у питање ауторитет традиционалне цркве. Многи сматрају да су цркве постале обичне ритуалистичке институције у којима је изражена отуђеност и недостатак духовних садржаја, које неки покушавају да нађу у новим религијским покретима. За себе сатанисти говоре да су „револуционари“ управо зато што тврде да „ослобађају човјечанство од цркве“. Секте обично заузимају негативне ставове према Цркви, противе се њеном богатству и похлепности те одбацују идеје које она заговара.

На настанак нових религијских покрета, а секти посебно, може утицати и секташки протест према цркви и црквеном поретку, те њеном монополу над натприродним. Ригидност и недостаци унутрашњег живота у традиционалним црквама гуше духовност и доводе до слабљења утицаја цркве. У таквим условима траже се алтернативни облици религиозног испољавања. „Појава нових и различитих група унутар великих вјерских заједница свједочи појаву новог типа религиозности, жеље за истинскијим и продубљенијим

[29] A. Barker, op. cit., стр. 128.

живљењем религиозности. Прва ознака те нове религиозности је *искуство.* Бога треба доживјети, а не само (или уопште) схватити. Религију ваља живјети, а не само (или уопште) познавати. Религиозност постаје неодређенија, субјективнија, подложнија потребама и очекивањима самог човјека.“[30]

Религијски плурализам, мултикултуралност и мултирелигиозност су у извјесној мјери постојали и раније (не толико у Европи, колико у другим срединама, нпр. Индији), али је двадесето стољеће довело у питање хегемонију и ексклузивност традиционалних религија и њихових институција, донијевши веће разумијевање када је у питању вјеровање других. Могућност избора у ситуацији постојања духовне кризе довела је до појаве многих религијских покрета и секти. Данас постоје хиљаде религијских група у којима људи могу да изаберу не само религију, већ и ниво вјерских активности.[31]

Да ли религија и религиозност слабе у процесу модернизације?

Постојала су гледишта која су истицала да економска и друштвена модернизација доводи до слабљења утицаја религије. Али, друга половина XX вијека је показала да су та гледишта неоснована. Економска и друштвена модернизација су постале глобална појава а, истовремено са њима, „догодила се глобална ревивализација религије“.[32]

Хамилтон каже: „Може се рећи да је кључно питање ове расправе дефинисање религије. Да ли је модерно друштво секуларизовано, или је захваћено просецом секуларизације, у знатној мери зависи од тога шта се подразумева под религијом, те, стога, и под секуларизацијом. Велики део расправе о секуларизацији резултат је чињенице да постоје различита мишљења о томе шта је религија.“[33] Зато се данас „више не учи што је молитва, него се учи молити“ и „не поставља се питање постоји ли Бог, него једноставно како се Бог може искуствено доживјети, како се може доћи с њим у додир.“[34]

Неки истичу да је секуларизација појава која доводи у питање религиозност људи умањујући значај религије за њих. И када је ријеч о новим религијским покретима, они који бране став

[30] S. Zrinščak, *Sociologija religije (Hrvatsko iskustvo),* Zagreb, 1999, стр. 142 (подвукао Б. К.).

[31] *ENR,* стр. 12.

[32] S. Hantington, *Sukob civilizacija (i preoblikovanje svetskog poretka),* Podgorica, CID, 1998, стр. 105. Као примјер Хантингтон наводи да се у Латинској Америци број протестаната од 1960. до 1990. попео са 7 на 50 милиона. Разлог за овај успјех налази се у „sporosti Katoličke crkve u slaganju sa tehnologijama urbanog života“ и способности протестантске цркве да одговори на “osnovne potrebe ličnosti – ljudsku toplinu, isceljenje, duboko duhovno isceljenje” (стр. 108)

[33] M. Hamilton, *op. cit.,* стр. 306.

[34] Lj. Plačko, *Religioznost u malim vjerskim zajednicama Zagreba,* Zagreb, IDIS, 1991, стр. 69.

о секуларизацији истичу да, иако снажно утичу на живот својих сљедбеника, ипак нови религијски покрети постају друштвено периферне и маргиналне друштвене појаве.

С друге стране, критичари секуларизације истичу да религиозност и духовност остају и даље битни елементи живота савременог човјека. Доиста, традиционалне религије долазе у кризу, али религија не нестаје, него се „преусмјерава", па и кроз дјеловање нових религијских покрета.[35]

Многи нови религијски покрети одбацују секуларност, универзализам и западни начин живота, његову културу и духовност.

Отуђење

Чланови нових религијских покрета су најчешће самци, привремено незапослени, особе које траже посао, особе које немају стално мјесто пребивалишта, адолесценти, особе кризе средњих година, из „средњег слоја", лабилне и отуђене особе.

Отуђеност је, такође, битна детерминанта појаве секти, односно уласка људи у њих. Како многе секте развијају колективни, локални, комунални приступ организовању и дјеловању, разумљиво је да је тај осјећај припадања локалној заједници значајан фактор опредјељивања људи за секте и њиховог окретања према њима.

Отуђење (алијенација) између људи може бити узрок приступања особа новим религијским заједницама, вјерским покретима, сектама. Фром се бавио субјективним проблемом отуђења одређујући га као немогућност особе да постане оно што јесте – људско биће које би остварило темељне људске потребе за идентитетом, интеграцијом, стваралаштвом (дакле, оне потребе због чијег недостатка треба објаснити разлоге за приступање вјерским заједницама). Егзистенцијалистички филозофи су истакли да је овај живот – живот „апсурда", „мучнине" и „страха" од бесмисла и краткоће трајања, што наводи особе да се приклањају неким изазовним групама које „обећавају спас" и „рјешење" егзистенцијалних проблема. Липовецки је истицао да је ово доба – „доба празнине", што је такође битан услов настанка вјерских заједница.

Данас постоји „све више усамљеника" (Пол Валери) који лутају у потрази за духовношћу и људском топлином, што неке

[35] E. Gidens, *op. cit.,* стр. 566.

наведе и на пут који води у нове религије, секте и алтернативне духовне покрете. Јер човјек не може само да живи од материјалних средстава обезбјеђења егзистенције; њему су неопходни „и разлози за живот“ и, када би ти разлози изостали, „секте би имале лијепу будућност“.[36]

У односу на религијску припадност из које долазе, највише је оних који су припадали јеврејској религији, а затим они који су припадали протестантизму и католичанству (Римокатоличкој цркви). Управо, један од значајних разлога због којих се особе приклањају сектама, вјерским заједницама и новим религијским покретима односи се и на ригидност цркви и њихову неспособност да задовоље религијске потребе вјерника, посебно емоционалне и афективне.

Депривација и социјална ексклузија

Под појмом *депривације* или *ускраћености* (лат. *deprivatio* – лишеност, ускраћеност, лишавање, изузимање) подразумијева се искљученост из пожељних вриједности, односно стање незадовољења људских потреба, стање у оквиру којег друштвена добра нису свима подједнако доступна како би се њима могле задовољити потребе. Дакле, појам „депривације“ или „ускраћености“ („лишености“) користи се када је ријеч о неповољном положају у којем особе остају са незадовољеним или неподмиреним потребама, интересима, очекивањима. Без обзира на врсту ускраћености (економску, политичку, друштвену, физичку, психичку, етичку), свака од њих може довести до настанка различитих вјерских организација и религијских покрета и укључивања особа у њих. Многи „*религијски покрети* у облику секти настају тамо где је присутан подстицај економске ускраћености, у облику *цркви* тамо где је та ускраћеност друштвене природе, док *култови* настају у условима психичке ускраћености.“[37]

Тешко би се могло прихватити претходно становиште о утицају посебног типа ускраћености на облик вјерске организације јер један тип ускраћености не мора да буде искључиво детерминантан фактор појаве неког посебног облика вјерског организовања

[36] Ž. Vernet, *op. cit.,* стр. 123−124.

[37] Cf. M. Hamilton, *op.cit.,* стр. 392. (подвукао Б. К.).

јер он може исто тако да услови настанак вјерске организације и улазак особа у неку другу организацију. Економска или психичка ускраћеност може истовремено да буде подстицајан фактор црквене или „секташке“ организације, као и организовања алтернативних духовних покрета.

Обично се сматра да је *недостатак* коријен фундаменталистичких (па и секташких) покрета и да се тај недостатак не може лако објаснити физичким или економским лишавањем, него недостатком старих друштвених структура које су раније пружале сигурност и уливале повјерење. Нови облици комуникација и пораст становништва изазивају велике поремећаје, личну несигурност, изолацију, разочараност и напетост која води у фундаменталистичке покрете. С друге стране посматрано, не мора *сиротињско лишавање* само да доведе до вјерског фундаментализма; то може да буде и релативно лагодан и *луксузан живот*.[38]

Реакција на контракултуру

Нови религијски покрети су представљали *реакцију на контракултуру*. Одбацивање „нормалног“ пристојног друштва од стране контракултуре су нови религијски покрети преиначили у нови став одбацивања анархичног, недисциплинованог и самоуништавајућег начина живота који је заступала контракултура.

Контракултура је довела до хаоса и поремећаја личног живота и личних односа, лошег искуства са дрогом, душевних обољења, друштвене изолације, неповјерења и усамљености. Почетни радикалистички занос претворен је у комерцијализацију и искоришћавање контракултуре и њено изопачавање у помодност. Био је то крај контракултуре а почетак драматичног раста нових религија, алтернативних духовних покрета и секти.

На феномен свеопште отуђености, контракултура је одговарала истицањем значаја толеранције, непосредности, заједништва, слободе и љубави. Но, и поред пледирања на тим вриједностима, контракултура је „довела до поремећаја личног живота, лошег искуства са дрогом, хаоса и контракултурног поремећаја у личним

[38] M. Daglas, S. Nej, *Osobe koje nedostaju (kritika društvenih nauka),* Beograd, Samizdat B92, 2003, стр. 125−126.

односима, душевних обољења и потпуне друштвене изолације, неповерења и усамљености. Највећу иронију представљала је свеопшта комерцијализација и искоришћавање контракултуре и њено изопачавање у обичну помодност. Тада је број нових чланова *секти* почео драматично да расте."[39]

Секте су задржале нешто од контракултуре: антиматеријализам, антибирократизам, „комунитаризам". Али, док је контракултура глорификовала заштиту *индивидуалности,* оно што је код секти било другачије управо се односило на потпуно потчињавање и подређивање личности вриједностима дисциплине, реда, начина живота заједнице, прихватање харизматичне улоге духовног вође. Секте су преокренуле вриједности контракултуре дајући им ново значење. Слобода и непосредност су стварни само ако подразумијевају добровољно потчињавање реду и дисциплини. Слободу у стилу *хипија* сматрале су привидном и недовољном. У хегелијанском стилу да се „слобода остварује у држави", секте су сматрале да се слобода остварује потчињавањем одређеном ауторитету и да се потврђује одрицањем права на њу саму. Потчињавање примјереном харизматичном ауторитету у суштини *није потчињавање* већ *највиши степен ослобађања*. Самоостварење се постиже посвећеношћу циљевима групе, а не задовољавању ћуди појединца.[40]

Неке „контракултурне" рок групе и њихови текстови су подражавали су секташке идеје. Поруке неких композиција рок група су сатанистичке. Познате свјетске групе за које се сматра да припадају сатанизму су: *Led Cepelin, KISS* (*Kings in Service to Satan*), *Rolingstounsi, ABBA, Bee Gees, Queen, Blek Sabat, Venom, Slejer, Sodom, Mersiful fait.*

Рок музика је у доброј мјери експлоатисала потребе младих и тако их одвајала од *породице* и *заједнице*.[41]

У 1968. години *Битлси* бораве у Индији одушевљавајући се источњачким духом. Џорџ Харисон је 1969. године снимио маха-мантру и албум *Godess of Fortune (Богиња среће)*. Пјесме као што су *All Things Must Pass, Living in a Material World* и *My Sweet Lord* имале су кришнаистички призвук. Пол Макартни је плочу *This One* обложио омотом на којем Кришна свира, а лабуд га носи. Од када су Џон Ленон и Џорџ Харисон, као и њихова рок група

[39] M. Hamilton, *op. cit.,* стр. 421.

[40] M. Hamilton, *op. cit.,* стр. 421–422

[41] S. Frit, *Sociologija roka,* Beograd, 1987, стр. 248–249.

Битлси подржали и пропагирали секту *Харе Кришна,* она је постала „миљеник рок музичара“. *Битлси* су били опредијељени и за *трансценденталну медитацију* од када је она и задобила „светску промоцију и популарност.“[42] Кришнаисти су имали утицај и на Ени Ленокс, Нину Хаген, Бој Џорџа, и друге.

У композицији *Revolution* се *Битлси* дистанцирају од побуне и *револуције* заговарајући конформистичко прихватање Устава и институција. И то је назнака почетка краја контракултуре, али и групе *Битсли.* У пјесми *Imagine* (*Замисли*) Џон Ленон шаље Марксове поруке, за којег се сматра да је био сатаниста, а марксизам у функцији сатанизма у остварењу пројекта *новог свјетског поретка.*[43]

Присталице окултистичких и сатанистичких секти воле да слушају музику која исмијава хришћанску традицију, нарочито *хеви метал* групе и поткултуре „*хеви метал*“ и „*блек метал*“, у које спадају групе: *Blek sabat, Venom, Slejer, Sodom, Mersiful fait*. Дио текста једне пјесме гласи: „Ја сам проклети антихрист, вјерујем само у зло, пљујем на цркву“.

На овом мјесту треба поменути и *New Age (Ново доба)*. Он „представља скуп теорија или метода којима се на нестандардизоване начине траже решења човекових проблема и, у оквиру глобалне визије свијета, истичу везе између света и појединца.“[44]

Има више разлога због којих је *New Age* обновљен у периоду контракултуре. Прије свега, ријеч је о разочараности у индустријско друштво које је немоћно да задовољи аутентичне потребе људи и ријеши цивилизацијске проблеме. Такође, ријеч је и о одбацивању науке и научних достигнућа на Западу, а нарочито картезијанизма, чији је разум савезник капиталистичког система који је допринио материјалном напретку, али не и развоју личности. И разочараност хришћанством, које није успјело да појединцима помогне у рјешавању њихових конкретних проблема, један је од тих значајних разлога обнављања *New Age*-а. Управо је зато *New Age* био склон да се приклони побуњеницима контракултуре којима су била интересантнија нека нова и живописнија вјеровања, као и интересовања за неке научне активности (нпр. астрологију).[45]

Осим претходних разлога, има мишљења да, с обзиром на то да пројектанти „новог свјетског поретка“ настоје да створе

[42] З. Милошевић, *op. cit.,* стр. 92.

[43] Cf. Eperson R., *Nevidljiva ruka,* Beograd, Plavi krug, 1999, стр. 226−228.

[44] K. Sen-Žen-Polen, *Kontrakultura,* Beograd, CLIO, 1999, стр. 159.

[45] K. Sen-Žen-Polen, *op. cit.,* стр. 160−161.

свјетске институције као што су свјетска влада, банка, суд, армија, образовне институције, они настоје да створе и свјетску религију. Та нова религија „новог свјетског поретка“ је покрет *New Age,* која ће укинути традиционалне цркве.[46]

2. ОДНОС ПРЕМА НОВИМ РЕЛИГИЈАМА

Хришћанство на Западу доживљава пад, покрети као *Јеховини свједоци* и *Црква Исуса Христа посљедњих дана,* те алтернативни покрети и *паганство* – пораст. Од Константиновог доба па до данас, хришћанство је изгубило ексклузивност и хегемонију западног религијског дјеловања јер је знантно порастао број нехришћанских и неортодоксних хришћанских религија који настоје придобити јавност и присталице.

Неки су проглашавали годину нестанка религије, те је, тако, Тома Вулстон још 1710. године писао да ће хришћанство нестати 1900. године. Али, према анкети о вјери у Бога, обављеној с краја XX вијека, испитаници су у једном дијелу Европе потврдно одговорили, и то: 96% у Ирској; 83% у Италији; 81% у Шпанији; 80% у Португалу; 76% у Финској; 71% у Енглеској; 63% у Белгији; 57% у Француској; 45% у Шведској.[47]

Иако је западала у кризу и стагнацију, хришћанска религија није нестала. Данас и она, као и друге религије, има нове религијске изразе.

Криза религије у западним друштвима друге половине XX вијека изњедрила је многе религије, религијске и алтернативне духовне покрете и секте. Својим девијантним дјеловањем неке секте су узнемириле јавност. Нису све мирољубиве и такве да се баве својом „нормалном“ духовношћу. У некима су превладавали покварености, грамзивост, проституција, просјачење, хомосексуализам, наркоманија, колективна хистерија и лудило, па чак и злочини. Неке секте су оптуживане за разне нелегалне активности: продају дроге и трговину наркотицима и оружјем, угрожавање здравља, насиље, убиства, самоубиства, подстицање на самоубиство и убиство**,** угрожавање јавног реда и мира, тероризам, просјачење, проституцију, утају пореза, контролу ума, финансијску

[46] З. Милошевић, *Политика и теологија*, Ниш, Градина/ ЈУНИР, 1994, стр. 119.

[47] G. Davie, *Religion in Modern Europe (A Memory Mutates),* Oxford, Oxford University Press, 2000, стр. 3.

мегаломанију и преваре, обмане, трговину бијелим робљем, политичке интриге, злостављање дјеце, итд.

Различите су секте, а и различите су им форме и методе дјеловања и то зависи од ситуације, образованости, менталитета особа, итд. Без обзира на све те разлике, неке секте заводе, употребљавају и злоупотребљавају људе, узимају имовину, истичући да је богатство велики порок. За вође неких вјерских секти се истиче да су најчешће „преваранти“ који стичу велико богатство од својих вјерника постајући тако веома имућни људи. За многе вође се сматра да су ментално поремећене особе које, кад се или засите таквог живота или схвате да су им непоштене намјере од стране маса схваћене, обично себи одузимају живот захтијевајући то исто од својих вјерника.[48]

Одређени ниво девијантности, па и криминалитета, присутни су код припадника неких секти, али су они „нижи међу припадницима секти него иначе.“[49] Чланови радикалних секти апокалиптичких убјеђења вјерују да су обузети демонима и демонским силама, да је крај свијета близу, и зато морају да буду спремни за жртву, па и губитак живота, како би отклонили страх. Многи тако живе у страху утемељеном на осјећају параноичне маније прогањања и зато прикупљају оружје којим, како мисле, постају спремни за убијање и „ратовање“. Посљедице оваквих убјеђења су евидентне у страшним билансима – *масовним убиствима,* па и *самоубиствима*.

Неке секте пропагирају тероризам, суицид, шире идеје о бесмислености живљења. Мали је број секти које користе насиље у својим вјерским церемонијама и ритуалима а, ако га и користе, онда то насиље има терористичка својства. Зато је „једина савремена секта која је спроводила тероризам *Aum Shinrikyo (Врховна истина)*.“[50]

Да би илустрација о тамној страни дјеловања неких секти била потпунија, навешћемо укратко познату листу − масовна убиства и самоубиства које су починиле неке секте:

- 11. августа 1969. године су убијене четири особе (и трудна жена) у Лос Анђелесу;
- 20. новембра 1978. у селу Џонстаун у Гвајани је 913 чланo-

[48] V. Petković, *Verske sekte,* Vaseljenja, br. 4, стр. 31.

[49] M. Ivanović, Religioznost i kriminalitet, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2008, стр. 47.

[50] D. Simeunović, *Terorizam,* Beogad, Pravni fakultet, 2009, стр. 235−236.

ва *Храма народа* Џима Џонса извршило масовно ритуално самоубиство;

• 1979. године 940 припадника секте Храм народа је извршило самоубиство;

• осамдесетих година прошлог вијека сатанисти су ритуално убили 15 особа;

• 1987. године у смрт су отишла 32 члана култа *Park Sun-ja* из Кореје;

• 28. фебруара 1993. године је, очекујући „смак свијета“, преко 86 чланова (укључујући 17 дјеце) комуне *Лоза Давидова (Давидова грана)* у Тексасу (САД) изгорјело у пожару који је подметнуо вођа Давид Кореш;

• 1993. године у касарни у Врању је припадник *Црне руже* убио 7 војника, а затим извршио самоубиство; неколико дана касније слично се догодило и у Шапцу;

• 1994. године 74 члана је са својим вођом секте *Соларног храма* извршило колективно самоубиство;

• 29.09.1994. године је припадник секте узроковао самоубиство 53 особе у Канади, а истог дана иста секта је довела до самоубиства 22 особе у швајцарском селу Сеири, што се поновило у јесен ‘94. на истом мјесту;

• 20. марта 1995. године припадници секте *Aum Shinrikyo* су подметнули отровни плин сарин који је усмртио 12 и повриједио преко 5500 особа, а нешто касније су подметнули плин у другом граду, од којег је умрло седам особа;

• 1995. године је у Швајцарској 69 чланова *Култа небеских врата* извршило самоубиство;

• 1995. године код села Сан Пјер де Перен у француским Алпима је у ритуалном обреду погинуло 16 особа (укључујући троје дјеце);

• 22. марта 1997. године у канадској провинцији Квебек је у ритуалном самоубиству изгубило живот пет припадника *Реда сунчевог храма;*

• 27. марта 1997. године у Сан Дијегу у Калифорнији (САД) 39 припадника секте *Рајска врата* извршило „самоубиство“ − на

двјема особама су пронађени трагови насиља, што је значило да су убијене, док су остали извршили суицид;

• 2000. године у Канунгу (Уганда) преко 500 особа извршило је самоубиство, итд.[51]

• Откуд та потреба за насиљем? Да ли баш због тога што се мисли да је секта мањина која изражава потпуно неслагање са окружењем и која зато не може очекивати да ће остварити своје циљеве „нормалним средствима“ па, онда, у том изражајном неслагању са друштвеним окружењем, посеже за другим средствима па и „очајничким насиљем?“[52]

Критичари нових религија, религијских покрета и секти као аргументе за свој став наводе сљедећа негативна својства, као што су:

• погрешност учења;

• разарање психичког здравља чланства, депривација (сна, хране), развијање психозе апокалипсе, наметање страхова; психолошка манипулација (*„mind control“*), контрола ума и „испирање мозга“ (*„brainwashing“)*;[53]

• истицање доктрине харизматичног лидерства („фирер-принцип“), доминација вође и субординација чланства (подређеност и надређеност као изрази недемократичности унутрашње организације), свођење потреба чланства на интерес вођа или религијске заједнице; фанатизам;

• финансијска мегаломанија и преваре, финансијска експлоатација чланства, присвајање имовине, уступање имовине и новца, искоришћавање старих особа (нпр. преписивањем имовине), гомилање новца, дискриминација при запослењу (само чланови религијских заједница могу добити посао); преузимање привредних објеката;

• незаконите, нелегалне радње (проституција, просјачење, трговина наркотицима, бијелим робљем и оружјем, насиље, терор, убиства и самоубиства, насилно преузимање власти, аморалност – хетеросексуалност, полигамија, групни секс, перверзије, сексуално злостављање и сексуалне изопачености – сексуално општење чланова секти, групни секс у становима – „комунама“);

• нетолерантност и манихеизам (у смислу да су њихови чланови „посвећени“, а *други* – „грађани другог реда“);

[51] У САД-у годишње погине преко 50.000 особа које припадају сатанистичким сектама.
Потпуније о култовима, сектама и насиљу видјети у: ENR; O. Platonov, *Zašto će propasti Amerika,* Beograd, Altera, 2001, стр. 77, pass.; *Poslednje misterije sveta,* Beograd, Mladinska knjiga, 2008, стр. 163−169; J. Ćirić, *Religija i kriminalitet,* ARHIV, br. 4, 1998, стр. 106, pass.

[52] M. Daglas, S. Nej, *op. cit.,* стр. 127.

[53] „Преобраћање“ представља промјену личности усвајањем нове религиозне свијести. Процес „преобраћања“ се одвија „у етапама“: нови члан је похваљен што је одлучио да прихвати ново друштво, обасипан љубављу и пажњом, даје му се храна и лијекови. Затим слиједи фаза „интелектуалног бомбардовања“ у којој се у амбијенту строге изолације врши „прање мозга“ које има за циљ потпуно напуштање ранијег вјеровања, напуштање пријатеља, родбине, па и породице, ако не прихватају идеје секте. Најчешће се дешава посјећивањем домаћинства. Уз почетни разговор, потенцијални преобраћеник допушта поновну посјету људима из секте, упознаје их, стиче њихово повјерење, прихвата њихове ставове, одлази на састанке секте, упознаје чланове, проширује мрежу познанстава и дружења, учествује у раду групе и почиње прихватати њихове ставове и вриједносна опредјељења. У многим сектама се обавља „прање мозга“ нових чланова. Улазак у сек-

• насиље у породици − свађе у породици између чланова секти и оних који то нису, тиранија чланова секти у кући, истицање стереотипних разлика између полова; негирање сексуалности;

• избјегавање обавеза једног супружника који је у некој религијској заједници спрам другог који није, будуће супружнике бира вођа религијске заједнице, потискивање сексуалности или инсистирање на сексуалном промискуитету и проституцији;

• разарање националне, етничке, духовне, културне супстанце;

• наметање осјећаја кривице због претходног дијела живота; нуђење заборава и заобилажење животних проблема, угрожавање здравља, проблематичне терапије, лијечења;

• нестанак особа − извлачење чланова секти из „демонских чељусти“ породице и родбине;

• угрожавање јавног реда и мира − скрнављење вјерских објеката, цркава, богомоља, гробаља;

• лажно представљање („научници“, „умјетници“, „добротворне“ и „хуманистичке организације“);

• обмане, политичке интриге;

• тешкоће изласка из секти.

Да ли су секте и нови вјерски покрети *опасни*?

Секте се одликују антицивилизацијским, антилибералним, антихришћанским поступцима који угрожавају људска права и слободе. Зато неки теоретичари користе израз *деструктивне секте,* а неки, опет, назив *тоталитарне секте.* Ријеч је о сектама у којима харизматска личност има апсолутну доминантну улогу у односу на чланство.

Поједине секте егзистирају као „тоталитарне секте“, односно као секте у којима се њихови чланови налазе као у „тоталној институцији“. Израз *тоталитарне секте* односи се на секте са харизматским лидерима који секту претварају у *тоталну институцију* у којој чланови губе свој дотадашњи идентитет задобивајући један сасвим нови „идентитет“ који је апсолутно подређен „тоталитарној секти“. Посебна критика је упућена *сатанистичким сектама.* „Као што неке секте верника уместо избора

ту источњачког карактера за западњаке представље трауматичан скок у једну сасвим непознату и страну културу. Технологија „преобраћања“ укључује технике „бомбардовања љубављу“, „удварачког примамљивања“ „завођења“, „испирања мозга“, „депрограмирања“.

доброг бога за предмет обожавања изаберу *сотону,* кога сматрају божанством и којем служе испуњавајући његове заповести, са становишта психијатрије то може бити рационализација да се оправда робовање страстима или служење депривираном односно болесном уму.“[54]

Многе секте су ексклузивне заједнице које од својих чланова захтијевају да се издвоје из друштва. Тако оне забрањују дружење са онима који нису чланови секте, намеће забране, прописе и обавезе у смислу ношења одјеће, узимања или забране узимања неке хране и пића.

Велики је утицај секти на модерно друштво. Доиста, неке од њих стварају проблеме у друштву и зато држава предузима одређене мјере како би заштитила грађане, њихова права на слободно исповиједање религије, али и права на живот, слободу, достојанство, породицу, право на приватну својину и право на испољавање осјећања и националног и сопственог идентитета. Треба рећи да је неправедно осуђивати сваку секту, јер неке настоје остварити позитивне циљеве и унаприједити друштво. Ипак, многи критичари секти сматрају да оне више нису проблем једне земље или народа, већ да представљају универзални и глобални проблем јер разарају основне друштвене и државне вриједности и да су, зато, постале опасност за друштво и државу.

Прво указивање на друштвени проблем секти десило се у Француској 1983. године када започиње и правно санкционисање борбе против тоталитарних секти, а већ 2001. године је француско правосуђе процесуирало 160 кривичних дјела секти чији су се мотиви односили навјерско учење. Скупштина Савјета Европе је 1982. године усвојила декларацију у којој изражава узнемиреност од дјеловања тоталитарних и деструктивних секти. У документу *О ограничавању у пресјецању дјелатности секти* (1996) истиче се да вјеске секте нарушавају основна људска права, сексуално злоупотребљавају, да особе незаконито лишавају слободе, баве се трговином људима, оружјем и наркотицима, подстичу насиље, шире расистичке идеје, итд. Према руској *Концепцији националне безбједности и супростављања религиозном екстремизму* (2000), секте су дошле из иностранства с циљем да разоре руски православни начин мишљења и образац живота, да уруше Руску пра-

[54] V. Stanovčić, *Političke ideje i religija,* t. II, стр. 88−89.

вославну цркву, ослабе руску нацију и државу.[55] У настојању да се контролише дјеловање вјерских заједница у Аустрији је 1998. године донесен *Закон о правном положају општина религиозног корцјена*. У њему се посебно наглашава да вјерско учење не смије долазити у сукоб са законом и интересима друштвене безбједности, друштвеним поретком, здрављем, правима и слободама људи. У Пољској је формирано посебно одјељење за борбу против религиозних секти...

***

Данас на Западу традиционалне хришћанске цркве немају више ексклузивну хегемонију. Појава великог броја вјерских заједница, нових религија и религијских покрета, секти и алтернативних покрета, говори о постојању снажног религијског плурализма на Западу.

Нове религије, религијски покрети, секте и алтернативни духовни покрети постали су предмет занимања многих стручњака – социолога, филозофа, психолога, психијатара, теолога, правника, политичара и државника. Због неких деструктивних радњи, угрожавања реда, људског достојанства, права и слобода људи, социјалнопатолошких и психопатолошких појава, неки су постали и предмет полицијског надзора, законодавног дјеловања и забрана.

Друштвени, културни, идеолошки, политички и духовни плурализам који се све више развија у модерним друштвима, даје могућност разноврснијих религијских опредјељења. Вјерска толеранција и културни и религијски плурализам погодују настанку нових религија, религијских оријентација и покрета, секти. Искључива и нетолерантна схватања завршавају „инквизицијама“, екскомуникацијама, прогонима, погромима, геноцидом. Зато је неопходна толеранција државе и друштва према *позитивном* дјеловању религијских група. Устави демократских држава гарантују постојање вјерских права и слобода, лично право сваког грађанина да припада религији којој жели, право религијских заједница да слободно обављају обредне радње. Јасно је да је, с друге стране посматрано, обавеза вјерских заједница да се региструју и држави пријаве своје објекте, статус, приходе и основне догме, како би се и држава и друштво заштитили од дјеловања опасних вјерских организација.

[55] З. Милошевић, *Секте и демократија*, Шабац, ВХТШ, 1999, стр. 5.

Тако се показује да вриједносни однос према новим религијским покретима не треба бити унидимензионалан јер су они разнолики и онда негативан суд о једном покрету нужно имплицира негативан суд о свим покретима. Овај методски *pars pro toto,* као и сваки сличан њему је потпуно – погрешан.

Braco Kovačević

LES NOUVELLES RELIGIONS ET LES MOUVEMENTS RELIGIEUX ALTERNATIFS

Résumé :

Dans cet exposé, on traite le problème sur l'existence de nouvelles religions, de mouvements religieux, de sectes et de mouvements religieux alternatifs qui sont formés à l'Occident durant le 20e siècle. A l'époque contemporaine (qui se caractérise par un pluralisme des modes de vie et par un pluralisme religieux),un grand nombre de religions „nouvelles" et „renouvelées" s'est développé comme un résultat de rencontre des cultures et des religions et d'unification des traditions religieuses et comme un résultat de rejet de cultures étrangères et de traditions religieuses aussi.

Mots-clés : nouvelles religions, mouvements religieux, sectes, pluralisme, rencontre de cultures

УДК: 659.3/.4:316.77
DOI: 10.7251/GMS1301117DJ
(Оригинални научни рад)

Немања Ђукић
Факултет политичких наука
Бања Лука
nemanjadjukicoo@yahoo.com

ДРУШТВЕНА УЛОГА МЕДИЈА – КОНТРОЛА ДРУШТВЕНЕ РЕАЛНОСТИ

Резиме: *Кроз анализу природе и карактера медијске праксе, рад показује да су медији основни политички инструмент манипулативне социјалне контроле демократског поретка. Контрола друштвене стварности као фундаментална друштвена улога медија извире из манипулативне моћи медија која почива у стратегијама производње и контроле симболичких потенцијала друштва. Кроз производњу и контролу симболичких потенцијала друштва, медији преводе симболичку моћ у друштвену акцију или у одсуство друштвене акције кроз хомогенизовање и активирање појединаца и друштвених група у јавно мњење или њихово хетерогенизовање и констернирање у јавност. Развојем манипулације, контроле, репресије, доминације и хегемоније, медији постају продукт инструменталистичког ума, чиме доприносе „колонизацији свијета живота“ и развоју савременог друштва које на рационалан начин постаје тоталитарно.*

Кључне ријечи: *демократија, пропаганда, конструкција стварности, репрезентација, манипулација, комуникација, дискурс, партикуларна перцепција, јавно мњење, јавност, хиперпродукција информација, рационализација, инструментализација, контрола, тоталитарно друштво.*

„Не би било немогуће – када би се само довољно дуго понављало, уз одговарајуће психолошко убеђивање људи – доказати да је квадрат, у ствари, округао. Ту се ради о најобичнијим речима, а речи је могуће обликовати све док оне не сакрију право значење неке замисли.“[1]

[1] Барсамиан, Д., Чомски, Н., *Пропаганда и јавно мњење*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 168.

Увод: друштвена улога медија

Историја демократије је историја пропаганде.[2] За разлику од *тоталитарних* режима, у *демократском* поретку начелно није могуће користити силу, због чега логика социјалне контроле у оваквим друштвима (углавном) и не почива на сили, већ на техникама произвођења пристанка.[3] Пропаганда као *нова умјетност демократије* (Липман) представља „процес генерисања тачно одређених реакција публике које посљедично коинцидирају са административним становиштем – позицијом администратора који захваљујући одговарајућим информацијама може доносити одлуке рачунајући на очекиване учинке." Намећући људима идеолошке потребе (потребе безбједности, здравља, спорта, забаве, информисања, популарне науке и културе) које врше децентрирање објекта и инверзију фокуса пажње, пропаганда омогућава преусмјеравање друштвене енергије најширих слојева друштва као легитимацијске основе сваког демократског поретка са кључних питања, проблема и процеса на друштвене безначајности. На тај начин медији обављају своју фундаменталну друштвену улогу − обезбјеђујући социјалну искљученост најширих друштвених слојева у процесу конституисања друштвеног консензуса (народ умјесто учесника постаје посматрач), омогућавају елити да полаже право на општост.[4]

Концепт владавине у савременом друштву реализује се кроз консензус, односно кроз структуру пристанка оних којима се влада, чиме се сам појам владања еуфемизира у концепт управљања. Због тога што нису засноване на монополу легитимне физичке принуде у циљу очувања поретка, стратегије управљања као стратегије овладавања и контроле симболичким потенцијалима друштва, подложне су непрекидном ревидирању одакле происходи потреба њиховог непрестаног стицања, допуњавања и репродуковања.[5] Симболичка моћ као моћ дискурзивног осмишљавања стварности, показује се као способност наметања одређеног начина на који перципирамо реалност тј. такве перцепције која ће омогућити да подређене групе својевољно прихвате економску и политичку доминацију елите, односно политичке и културне вриједности до-

[2] О пропаганди као окосници демократије детаљније видјети: Чомски, Н., *Контрола медија. Спектакуларна достигућа пропаганде*, Рубикон/ Беокњига, Нови Сад/ Београд, 2009.

[3] О произвођењу пристанка као инструменту медијске социјалне контроле детаљније видјети: Herman, E., Chomsky, N., *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, New York, Pantheon, 1988.

[4] Видјети: Чомски, Н., *Контрола медија. Спектакуларна достигућа пропаганде*, Рубикон/ Беокњига, Нови Сад/ Београд, 2009, стр. 11−16.

[5] Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, Број 64/10, 2001.

минантне групе. Отуда произлази значај идеологије као механизма одржавања постојеће констелације моћи, кроз представљање постојећих друштвених односа као природног поретка ствари.[6] Осмишљавање стварности путем репрезентације стварности (наметања неког модела конструкције стварности као јединог релевантног начина доживљавања стварности), означава да се борба око дистрибуције практичне друштвене моћи сада конвертује у борбу око канала симболичке моћи и, уопштено, категорије симболичког капитала. На тај начин симболички потенцијали друштва постају неодвојиви од друштвене структуре и феномена друштвене моћи, одакле слиједи да разумијевање политичке моћи постаје неодвојиво од процеса производње значења, социјалног искуства, друштвене конструкције субјекта и идентитета.[7] Отуда проистиче велика друштвена (првенствено политичка и економска) моћ медија с обзиром на улогу коју медији имају у систему производње и репродукције симболичког капитала: „Улога медија у произвођењу друштвеног консензуса састоји се у томе што медији теже да репродукују дефиниције које стварају центри моћи у институционалном друштвеном поретку.“[8] На тај начин медији дјелују перманентно идеолошки, будући да теже да одрже доминантни систем вриједности. Своју идеолошку функцију медији врше процесом произвођења значења, односно процесом кодирања[9], којим се, путем репрезентације стварности, врши осмишљавање стварности. Масовни медији репрезентују стварност, а репрезентација ствара значење. То је процес означавајуће праксе, тј. процес производње значења кроз процес интерпретације као инструмента осмишљавања стварности. За разлику од рефлектовања које представља одражавање стварности, репрезентовање представља кориговање стварности у рефлексији, тј. активан процес апстраховања, селекције, приказивања, структурисања и обликовања преношеног значења. На тај начин медији умјесто да рефлектују стварност са њеним значењима, активно раде на томе да стварност добије значење.[10]

[6] Видјети: Лоример, Р., *Масовне комуникације*, Београд, Клио, 1998, стр. 237.

[7] Опширније видјети: Hall, S., *Representation*, London, Sage and Open University, 1998.

[8] Hall, S., *Representation*, London, Sage and Open University, 1998, p. 58.

[9] Видјети: Hall, S., *Encoding/ Decoding*,http://books.google.com/books?id=UV3Nlo4BqlIC&pg

[10] Видјети: Бригс, А., Кобли, П., *Увод у студије медија*, Београд, Клио, 2005.

Манипулативна моћ медија

Медији у масовном друштву постају непосредан и кључан агенс друштвеног живота који на одлучујући начин структурира и моделује животе појединаца. Улога медија у савременом друштву јесте да доврше разарање традиционалних форми друштвене организације (које је започело индустријализацијом и урбанизацијом) и да продукују јавност, јавно мњење, публику, тржиште и остале социјалне конструкте као референтне, доминантне и једино валидне форме друштвености. У том процесу социјалне конструкције нове друштвености медији имају улогу социјализатора који треба да допринесе упојединњавању (атомизацији) појединаца и њиховом социјалном изоловању. У стању социјалне изолације еманциповани и упојединњени појединци (еманциповани од традиције и тиме изузети из њене интегративне и кохезивне снаге, без традиционалних веза и традиционалних образаца друштвености) постају доступни манипулацији оних елита које контролишу медије и тако напокон потпуно функционализовани према њиховим интересима.

Манипулативна моћ медија произилази како из саме природе комуникације којом медији у савременом друштву суверено владају и над којом имају апсолутни монопол, тако и из логике саме медијске комуникације.

Манипулативна моћ медија произлази из саме природе комуникације у том смислу што темељна могућност комуникације уопште произлази из универзалног семиотичког и дискурзивног поретка језика. У односу на ентропију као предсемиотичко и преддискурзивно стање перменентне неструктурираности, сама могућност комуникације произлази из регулативног процеса дискурзивног структурисања или кодирања којим се утврђују систем значења симбола и правила њиховог комбиновања. Процес кодирања или дискурзивизације тако означава апстраховање стварног стања ствари и редуковање мноштва појединачних и непоновљивих садржаја изворне стварности на универзалну и хијерархизовану структуру: дискурс треба разумијевати као

насиље које чинимо над стварима, као праксу коју им намећемо, у којој догађаји дискурса налазе принцип њихове регуларности.[11] На тај начин сама јединица значења или симбол већ представља структуру или код – апстраховану и супституисану стварност. Будући да поредак значења или дискурс[12] као регулисани скуп кодова или симбола, тј. систем који структурише начин на који перципирамо реалност, произлази из међуодноса симбола и правила њиховог важења, успостављање смисла као констелације постаје дискурзивно-семиотички процес – релациони процес конструисања вјештачке структуре према моделу ентропије збиље.[13]

Манипулативна моћ медија произлази из логике саме медијске комуникације у том смислу што медијски однос представља једносмјеран друштвени однос, чиме је јавност унапријед омасовљена, деперсонализована и пасивизована те тиме редукована на публику.[14] Конструишући референтну (дискурзивну) стварност која ступа на мјесто референцијалне друштвене стварности, медији производе и социјалну условљеност – културну позадину која нуди сасвим одређене интерпретативне моделе који су неопходни херменеутички оквир за коначно и правилно разумијевање емитованог смисла.[15] Интернализујући образац за разумијевање накнадно емитованог смисла, медији врше кодирање медијске комуникације, чиме обављају перманентну идеолошку активност управљања механизмима унутрашње контроле процеса разумијевања и мотивације. Спољашња социјална контрола на тај начин постаје потпуно непотребна јер је образац контроле разумијевања и мотивације, а тиме и друштвеног дјеловања претходно интернализован.

Иако, према дефиницији, јавна сфера представља социјално конструисан простор ситуиран између приватне сфере (породице и економије) и сфере јавне власти (политичке сфере); процесом медијације медији бришу границе, повезују ове сфере и премошћују њихову сингуларност на такав начин да укидају сваку аутономију предпостављених друштвених сегмената.[16] Иако манифестно јавност није институционално организована, она је перманентно институционално формирана – њу формирају медији који су институционално и интенционално организовани па тако јавност постаје репрезент институционалних позиција моћи.[17] Јавна сфера

[11] Видјети: Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница, 2007, стр. 40.

[12] О дискурсу као поретку значења погледати: Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998, стр. 88.

[13] У том смислу опширније видјети: Еко, У., *Култура, информација, комуникација*, Нолит, Београд, 1973; Сосир, Ф., *Општа лингвистика*, Нолит, Београд, 1989; Хјелмслев, *Пролегомена теорији језика*, Загреб, 1980; Барт, Р., *Структуралистичка дјелатност*, у Бекер, М., Савремене књижевне теорије, Матица Хрватска, Загреб, 1999.

[14] О медијској комуникацији као једносмјерном процесу видјети: Кунцзик, М., Зипфел, А., *Увод у знаност о медијима и комуникологију*, Фридрих Еберт Штифтунг, Загреб, 2006, стр. 19–20.

[15] О дискурзивном обликовању стварности путем медија видјети: Келнер, Д., *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004.

[16] Видјети: Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969.

[17] *Исто*.

на тај начин постаје идеолошко-хегемонистички концепт који обухвата сав онај друштвени простор који је изложен утицају медија као инструмента политичке и економске хомогенизације: то је простор настао медијском конструкцијом стварности, простор који подлијеже владавини условљених интерпретативних модела и медијацији смисла те који као такав представља мобилизаторски потенцијал *par excellance* – сферу дисперзне друштвене енергије, актера и ресурса који према потреби могу бити мобилизовани или пасивизовани медијским путем на одређену социјалну акцију или на одсуство социјалне акције.[18]

Конструкција партикуларне перцепције

Можда најбољи примјер који илуструје архитектонику медијске контроле јавности јесте стара персијска прича под називом „Слон у тами“. У њој се говори о томе како је неколицини људи којима су очи повезане, речено да додирује слона и само на основу додира одгонетне шта би то могло бити. Један додирне уво и каже „лепеза“ други додирне реп и каже „о па то је конопац“, сљедећи дирне ногу и каже „стуб“ и тако даље. Поука приче јесте у томе да људи дају погрешне одговоре јер немају способност посматрања цјелине.[19] Архитектура моћи савремене владавине почива на таквом обрасцу и техници управљања у коме ће сила моћи да се осјети али не и да се види. Сила остаје јака само у тами, кад је изложена свјетлу дана, она почиње испаравати.[20] Потребно је да се јавност држи у мраку, да се води рачуна о њеној искључености, да се контролише њена партикуларна перцепција и заокупља пажња, јер тиме носиоци моћи стичу прилику самосталног, ничим спутаног и контролисаног креирања и спровођења политике.

Било да производе нова увјерења или појачавају постојећа[21], контролу друштвене реалности као своју основну друштвену улогу медији остварују производњом и контролом партикуларне перцепције јавности. Производња и контрола партикуларне перцепције јавности означава особену култивацију перцепције грађана у складу са владајућим поретком, која представља моћан инструмент социјалне контроле који продукује пристанак на

[18] О медијима као конструкторима смисла, стварности и интерпретативних модела детаљније видјети: Стрит, Џ., *Масовни медији, политика и демократија*, Факултет политичких наука, Загреб, 2003.

[19] Барсамиан, Д., Чомски, Н., *Пропаганда и јавно мњење*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 34−36.

[20] *Исто*, стр. 15.

[21] Произвођење нових увјерења као основну функцију медија нарочито елаборира „Теорија о максималним ефектима медија“. Појачавање постојећих увјерења као основну функцију медија нарочито елаборира „Теорија појачавајуће доктрине“. О овим теоријама опширније видјети: Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, Број 64/10, 2001.

постојеће услове у друштву и тиме доприноси очувању хегемоније као један од главних идеолошких државних апарата.[22]

Култивација перцепције јавности састоји се у дискурзивној конструкцији перцептивног поља грађана која ће резултивати прилагођавањем њихове сфере интересовања унапријед интересно одређеном и пред-постављеном дискурзивном простору медија. Медији форсирајући тачно одређене садржаје дискурзивно организују и дефинишу опажајно поље јавности (оно што се уопште може конституисати као предмет дигиталног искуства) тако што код грађана производе и развијају сасвим одређену, ограничену и усмјерену сензибилност која је потпуно неодвојива од дискурзивног простора медија које је формира, тј. сензибилност која је редукована само на тачно одређено поље промовисаног друштвеног догађања и има тачно одређене услове важења.[23] Када се опажајно поље јавности организује и усмјерена сензибилност произведе, перцепција грађана је уједначена, структурисана и моделована на такав начин да је сфера њихових интересовања сада искључиво и неодвојиво везана за дискурзивну стварност коју производе медији, што значи да је сама могућност њихове перцептивне осјетљивости редукована на узак оквир медијски програмираних питања (тј. редукована је на дискурзивно поље медија). Медијско социјализирање као процес дискурзивног успостављања констелације смисла кроз изградњу партикуларне перцепције јавности која интенционално корелира искључиво референтној стварности медија, показује да друштвена стварност сада егзистира искључиво као хиперреалност – тј. као посљедица медијације медија. Хиперреалност као синоним доба догађаја без посљедица означава да збиља преживљава једино као формална категорија. Медији преображавају збиљу у симулацију без упоришта: збиљско постаје оно што је могуће репродуковати. Разлика између збиље и репрезентације нестаје и оставља нас у хиперреалности која је увијек и једино симулакрум.[24] Хиперреалност као медијски конструисана дискурзивна стварност не постоји изван самог процеса репрезентације као дискурзивног конструисања, него опстоји искључиво циркуларно унутар пред-постављеног дискурзивног поља и то тако што произвођачи медијских догађаја истовремено производе смисао који се трансцендентно тим догађајима

[22] Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, Број 64/10, 2001.

[23] Приликом истраживања јавног мњења није довољно само питати зашто популација конзумира одређене медијске садржаје; много је важније поставити питање зашто медији емитују управо такве садржаје које емитују а не неке другачије. Одговор на то питање би се састојао од четири елемента. Прво, маса је склона успостављању емоционалних а не рационалних односа, а и када успоставља интелектуалне и рационалне односе, такви односи немају аналитички потенцијал, интензитет и дубину – по обиму су јако уски а по интензитету ниски. Друго, медији савременог друштва по карактеру су масовни, што значи да маса представља њихову циљну групу. Стога, да би очували тачно одређену усмјереност пажње масе као крајњег конзумента услуга, медији у савременом друштву као масовни медији, морају емитовати „потентне емоционалне симплификације (Чомски) – дакле, упрошћене садржаје високог емоционалног и естетичког интензитета. Треће, масовни медији у савременом друштву представљају основни агенс социјализације. То значи да кроз процесе социјализације и интернализације – дакле, кроз промовисање пожељног обрасца друштвеног одношења, промовисање популарних облика друштвеног дјеловања,

приписује.[25] Унутар тако произведене хиперреалности, медији кодирају перцепцију на такав начин да се виртуелно опажа као стварно, односно конструишу симулацијски перцептивни ситем у коме се анулира разлика између илузије и стварног. Преовлађујући утисак да је виртуелно заправо стварно, основна је полуга моћи умјетничког дживљаја,[26] јер на нивоу неуролошког нема разлике између симулације и стварности: „Симулација неког чина је, у мозгу, исто што и његово извођење [...] осим што је стварно извођење на неки начин блокирано".[27] Могућност анулирања разлике у перцепцији стварног и виртуелног долази отуда што се емоционални садржаји као окосница виртуелне стварности преносе *мождaним ниским путем*, тј. системом неуронских кола који дјелује аутоматски испод аналитичког прага свијести.[28] Артифицијелно дјелује као природно: осјећај стварности илузије хвата у замку зато што мозак реагује на илузију и имагинарне сценарије на исти начин као и на стварне, због чега имагинарно има биолошке посљедице.[29] Како колективно невсјесно као дубинска психичка структура представља заједничку и истовјетну емоционалну основу мноштва појединаца (Јунг) организовање и координирање мноштва појединаца на заједничку и усаглашену друштвену реакцију постаје могуће произвођењем психологије гомиле (Ле Бон) путем поништавања виших као индивидуалних слојева личности кроз активацију заједничке структуре као истовјетне емоционалне основе (Фројд). То се постиже механизмом *неуронске конвергенције* као процесом покретања истовјетног низа асоцијација који ће резултовати по смислу уједначеном реакцијом мноштва. Виртуелна стварност кореографише истовјетну игру у свим посматрачима на тај начин што конзументи емитованих порука заједно учествују у неуронској марионетској представи тако да све што се деси у мозгу једног, дешава се редом и у мозговима осталих.[30] *Неурони огледала* пресликавају истовјетну информацију од онога што управо видимо на наше *моторне неуроне* и тако омогућава учествовање у радњама друге особе као да и сами изводимо исте.[31] На тај начин се остварује неуролошки, емоционални и мотивацијски синхроницитет, што напосљетку кулминира координираном друштвеном акцијом или одсуством друштвене реакције као основном политичком функцијом процеса конструисања референтне друштвене стварности.

промовисања популарних личности као основних модела идентификације те интернализацију калкулабилних и пожељних културних вриједности - медији конструишу савремени идентитет. Четврто, савремено друштво је програмирано друштво (Турен, Манхајм), што значи да се друштвени односи не успостављају спонтано и непосредно, него су руковођени, планирани и контролисани из центра тј. са позиција моћи и посредовани категоријама новца, моћи, утицаја и популарности. На тај начин се проблеми моћи као основне противрјечности друштвене структуре транспонују са економског на друштвено-организациони план: они више не почивају у економији него у организовању социо-културних услова друштвеног живота посредством система информисања и образовања.

[24] Видјети: Бодријар, Ж., *Симулација и збиља*, Загреб, 2001.

[25] Медијска порука не преноси смисао него га ствара, јер унутар циркуларно успостављене дискурзивне стварности медија само извјештавање о догађају већ јесте догађај и то прије и више него догађај о коме се наводно извјештава. О медијима и медијским порукама као креаторима смисла видјети: Милојевић, А., *Медиј је порука*, *СМ − Часопис за управљање комуницирањем*, Број 2, Година 2, 2007, стр. 95−118.

[26] Големан, Д., *Социјална интелигенција. Нова наука о људским односима*, Геопоетика,

Политичка функција конструисања референтне друштвене стварности медија састоји се у произвођењу партикуларне перцепције грађана која резултује њиховом активацијом у јавно мњење или констернирањем у јавност. Активација у јавно мњење наступа кроз социјално интегришућу и хомогенизујућу функцију медија, јер организована и колективна друштвена акција произлази као резултат повезивања појединаца око заједничке вриједности. Констернирање у јавност или пак произвођење одсуства друштвене акције, наступа кроз социјално дезинтегришућу функцију медија, јер производећи стање социјалног аутизма медији обликују социјално изоловане појединце који управо због социјалне искључености нису способни за координирану друштвену акцију.

Табела 1. Друштвена улога медија

ДРУШТВЕНО СТАЊЕ КОЈЕ СЕ ЖЕЛИ ПРОИЗВЕСТИ	ФУНКЦИЈА МЕДИЈА	АКЦЕПТОВАНА ВРИЈЕДНОСТ	КАТЕГОРИЈА НА КОЈУ СЕ ДЈЕЛУЈЕ	ПРИМЈЕР ИНСТРУМЕНТА СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ
Социјални активизам	Интегришућа	Колективизам	Појединац	Говор мржње, страх од тероризма и сл.
Социјални пасивизам	Дезинтегришућа	Индивидуализам	Друштвена група	Секуларизација, либерализам, лична права и слободе и сл.

Дакле, зависно од политичке потребе, партикуларна перцепција грађана се може колективизацијом свијести (путем произвођења заједничке потребе, заједничког интереса, заједничке вриједности, заједничке опасности, заједничког непријатеља итд.)

Београд, 2007, стр. 29.

[27] *Исто*, стр. 48.

[28] *Исто*, стр. 26.

[29] Наиме, што је неки догађај упечатљивији то више пажње мозак ставља у погон. Два чиниоца која појачавају реакцију мозга на сваку виртуелну стварност јесу *сензорна гласност* и *емоционално јаки трenуци*. Ови елементи изазивају надражај таквог интензитета да производе биолошке посљедице – понашање као као психо-биолошку реакцију. Опширније видјети: Големан, Д., *Социјална интелигенција. Нова наука о људским односима*, Геопоетика, Београд, 2007, стр. 26–67.

[30] Големан, Д., *Социјална интелигенција. Нова наука о људским односима*, Геопоетика, Београд, 2007, стр. 29.

[31] *Исто*, стр. 48.

хомогенизовати и усмјерити у јавно мњење – дакле − организовану друштвену реакцију. Такође, партикуларна перцепција грађана се може индивидуализацијом свијести (наглашавањем индивидуалних потреба, интереса и вриједности) хетерогенизовати и распршити у јавност – дакле − у одсуство друштвене акције. На тај начин се контролисана (партикуларна) перцепција грађана директно преводи у друштвену акцију или у одсуство друштвене акције.

Хиперпродукција информација као инструмент социјалне контроле

Производњу и контролу партикуларне перцепције јавности, као своју латентну функцију, медији врше путем хиперпродукције информација. Хиперпродукцију информација као инструмент социјалне контроле прво су уочили британски обавјештајци у Другом свјетском рату као принцип „превише информација смета, а не користи“. Овај феномен, кодног назива *феномен расплаканог вука*[32] указао је на вишак информација као на основни разлог промашаја у раду обавјештајних служби: „У савременим друштвеним околностима, у којима постоји толико извора информација на сваком углу, главни проблем није недостатак информација, него *засипање информацијама* од којих обичан грађанин или привредни субјект, једноставно, не може више ништа да види. Засипањем информацијама постиже се ентропијски ефект у самом процесу обавештавања, тј. долази до *обавештајног слепила*.“[33]

Ентропијски ефект у самом процесу информисања настаје као посљедица деконтекстуализације информација усљед производње све веће количине информација и све веће брзине у преносу информација.[34] Како је дискурзивна стварност медија еманципована од референцијалне друштвене стварности (Бодријар), тако процес информисања постаје саморефлексиван и самореферцијалан – информације о догађајима нису информације о збиљским догађајима као таквим него интерпретације збиљских догађаја које су дате кроз интерпретацију неких претходних информација. Информације које информишу већ представљају интерпретације претходних информација, и то интерпретације

[32] Детаљније видјети: Фатић, А., *Истине и заблуде о ефектима обавештајног рада*, Ревија за безбедност, број 9, Београд, 2008, стр. 31.

[33] Фатић, А., *Модалитети обавештајног рада*, Ревија за безбедност, број 3, Београд, 2007, стр. 18.

[34] Гранично убрзање глобалних информација јесте први потез информатичког рата – стварање нове логистике кибернетичке контроле знања кроз изградњу јединственог тржишта као војне стратешке димензије у области „трансфера информација“. Информатички рат кроз свеопшту генерализацију протока информација успоставља глобалну контролу која не смјера више злочину против материје, уводу у метафизички рат између стварног и могућег (атомска бомба); нити пак кибернетској контроли политике (информатичка бомба), већ потпуном укинућу самог начела сваког индивидуализованог облика живота (демографска бомба). Видјети: Вилирио, П., *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000, стр. 123. и даље.

унутар егзистирајућег и чврсто етаблираног медијског дискурса. То нарушава изворну кохеренцију стварности о којој се извјештава јер само увлачење збиљског догађаја у медијски дискурс значи филтрирање збиље према начелима медијског субјекта, те отуда сама информација, чим је конституисана, већ је нетачна јер одражава (репрезентује) својства медијског субјекта, а не догађаја на који се номинално односи. На тај се начин процес медијског информисања онтолошки разоткрива као субјективна конструкција (конструкт медијског система) која нема никакве везе са објектом, него са самом логиком интерпретације догађаја као контекстом – непосредним односом између интерпретација у коме је заснован сам субјект информисања за разлику од посредног и номиналног односа према објекту информисања. Отуда, процес информисања постаје семиотички процес деконтекстуализације информација: информације се односе искључиво на друге информације, а овакве информације „слободне од свог контекста" егзистирају као систем неповезаних порука који је изгубио своје значењско залеђе и постао инструмент разарања смисла и редукције свих значења на плитки једнодимензионални хиперпростор.[35]

За разлику од прединдустријског и индустријског друштва, у којима влада информатичка оскудица и гдје прибављање потребних информација представља основ политичке моћи; у информатичком друштву као друштву хиперпродукције информација, политичка моћ се састоји не у прибављању него у дистрибуцији информација.[36] Због тога, у савременом друштву основна функција хиперпродукције информација на колективној равни постаје социјална контрола друштвеног дјеловања друштвених група и јавности кроз дистрибуцију информација, а на индивидуалној равни основна функција хиперпродукције информација постаје социјална контрола појединаца и њиховог друштвеног дјеловања кроз прогресивно умањење аналитичких способности јединке.

Будући да је савремено друштво масовно и информатичко, отуда произлази да се оно заснива на масовним техникама социјалне контроле информација као основних производних снага.[37]

С обзиром на то да у информатичком друштву, због информатичке револуције, директна контрола информација није могућа,[38] пракса социјалне контроле у савременом друштву се

[35] Келнер, Д., *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004, стр. 391.

[36] Упоредити: Витковић, Б., *Информацијско преоптерећење: концептуални оквир структуре истраживања*, СМ – Часопис за управљање комуницирањем, број 4, година 2, 2007, стр. 25.

[37] О масовном друштву као друштву масовних техника социјалне контроле видјети: Манхајм, К., *Дијагноза нашег времена*, Mediterran Publishing, 2009, стр. 18. и даље.

[38] Френсис Фукујама у дјелу *Наша постхумана будућност*, говорећи о значају науке за одвијање универзалне повијести те повезаности политике и технике, наводи да је настанак персоналног рачунара и других облика јефтине информатичке технологије изазвао слом тоталитарних империја (при том мисли на Совјетски Савез), јер тоталитарна владавина зависи од способности режима да одржи монопол над информацијама. Видјети: Фукујама, Ф., *Наша постхумана будућност*, ЦИД, Подгорица, 2004, стр. 9–14.

успоставља посредно и манипулативно кроз феномен „зависне партиципације“ (Турен) као пракса друштвене контроле кроз дистрибуцију информација. Уколико посједовање информација омогућава одлучивање, онда форма „зависне партиципације“, као савремене алијенације, пружа могућност адекватне социјалне контроле у епоси савремености, јер непосједовање потпуних информација истовремено значи социјалну искљученост и начелну немогућност партиципирања у систему одлучивања.[39] Будући да хиперпродукција информација има такве техничке могућности које осигуравају да људи током информисања добију оне информације које се од њих очекује да посједују а не оне које би они сами хтјели имати, онда се путем информација може контролисати смјер дјеловања појединаца и друштвених група, као и његове резултујуће посљедице, јер људи поступају у складу са добијеним информацијама, због чега резултати њиховог дјеловања постају предвиђени и планирани, а друштвени односи програмирани.[40] Програмирано друштво није друштво експлоатације, већ друштво алијенације. За разлику од индустријског друштва, које карактерише експлоатација која изражава економски однос, програмирано друштво карактерише алијенација која изражава друштвени однос.[41] За разлику од индустријског друштва у коме је поредак моћи био структурисан и репродукован кроз организацију рада у производњи (капитал-однос), у програмираном друштву поредак моћи је заснован на управљању производним и информационим апаратом, односно контроли над социо-културним начином организације друштвеног живота.[42] Отуда се у циљу масовне социјалне контроле производи „вишак“ информација, ставова и погледа којима се преко масовних медија „затрпава“ јавност и тиме иста онемогућава у организовању и дјелању: јавност не стиже ништа да провјери, да сазна, да се оријентише, да изрази своје ставове, да искористи канале јавног мњења и тиме адекватно и правовремено реагује. На тај начин, центри моћи и власти користе овакву могућност дезинформисања јавног мњења, чиме га по потреби чине проактивним или констернираним. Елита, вршећи овакав суштински утицај на јавно мњење, на његово формирање и обликовање, те усмјеравајући га према својим интересима и мотивима, задржава компаративну предност као предност у правовременом посједовању информација, чиме одржава клас(ич)ни обра-

[39] Видјети: Турен, А., *Постиндустријско друштво*, Глобус, Загреб, 1980.

[40] У том смислу се о савременом друштву може говорити као о планираном и програмираном друштву. Видјети: Манхајм, К., *Дијагноза нашег времена*, Mediterran Publishing, 2009, стр. 18. и даље. Такође и: Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 12–57.

[41] Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 33.

[42] Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 36.

зац моћи: на једној страни елите и центри моћи увијек имају „праву информацију у правом тренутку“, док на другој страни маса увијек и стално изнова не може да доспије до корисних информација у одговарајућем тренутку, а и када дође до информација (уколико уопште и дође), те информације су неповратно застарјеле па је и акција масе – акција са суштинским закашњењем.

На индивидуалној равни основна функција хиперпродукције информација јесте социјална контрола појединаца и њиховог друштвеног дјеловања кроз прогресивно умањење аналитичких способности јединке[43] са тенденцијом коначне редукције друштвеног дјелања (*action*) на друштвено понашање (*behavior*).[44] Брзина и количина информација којима су просјечни грађани савременог друштва свакодневно и непрестано изложени, производе такву акумулацију утисака који се унутар постојеће искуствене структуре (свијести) не могу операционализовати. Повећани притисак разноликих искуствених садржаја који се унутар постојећег искуственог оквира не могу типизирати (Шиц), изазивајући осјећај збуњености, дезорганизованости и контрадикторности; доводи до преоптерећења нервног система, који на овај појачани притисак реагује као на облик угрожености, и то блокадом аналитичке функције мозга, што у потпуности умањује објашњавалачки досег свијести. Усљед превеликог обима, броја и интензитета надражаја, наступа социјална дисфункционалност појединаца као коначна посљедица/ функција хиперпродукције информација: да би се заштитио од психо-патолошког стања, нервни систем појединаца реагује искључењем основне функције свијести изазивајући тако као нежељену посљедицу социо-патолошко стање: стање пасивности, апатије, безвољности, губитка иницијативе, стање у коме људи постају пријемчиви за било који облик манипулације и подобни за било који облик манипулативног понашања.

Закључак: постиндустријско као тоталитарно друштво

Постиндустријско друштво, одређено процесом рационализације (који је материјализован у форми непрекидног револуционирања информативне технологије као централне про-

[43] Како истиче Постман, филозофске мисли се не могу преносити димним сигналима, па тако ни телевизија не може бити медиј аналитичког мишљења. О критици информатичког преоптерећења савременог друштва детаљније видјети: Постман, Н., *Amusing Ourselves to Death*, 1985; *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*, 1993.

[44] Док друштвено дјелање представља свјесну, самосталну, интенционалну, и одговорну радњу, друштвено понашање представља изнуђену биолошко-психолошку реакцију на неки надражај из кога је искључена свијест. У том смислу погледати: Хабермас, Ј., *Објективистичке и субјективистичке поставке теорија друштвених наука*, у Спасић, И. *Интерпретативна социологија*, ЗУНС, Београд, 1998, стр. 176–177.

изводне снаге), не може избјећи опасност ентропије рационалности. Рационализовању као проширењу друштвених подручја која подлијежу мјерилима рационалног одлучивања[45] припадају и медији са својом манифестном функцијом информисања, путем које се индиректно остварује и њихова латентна функција – производња истовјетне структуре разумијевања и осјећања припадника истог културног контекста која путем продукције истовјетног система вриједности и мотивације омогућава једнообразно дјеловање према императивима владајућег тоталитарног концепта. Структуришући савремени идентитет кроз обликовање мишљења и дјеловања, те преузимајући улоге које су традиционално приписиване митовима и ритуалима (интегрисање појединаца у друштвени поредак, величање доминантних вриједности, постављање интерпретативних модела и сл.), медији разрјешавају друштвене противрјечности на исти начин на који је Клод Леви Строс описао функције традиционалног мита: они стварају митологију која идеализује савремене вриједности и институције, славећи тако етаблирани начин живота.[46] Вршећи производњу интерпретативних модела, медији производе шаблонске садржаје редуковане на идеалнотипски модел публике, који као такви имају моћ дисперзије до најширег аудиторијума. Путем моћи, новца, ефикасности, популарности и утицаја, односно популаризацијом вриједности *система* које структуришу укупна вриједносна мјерила јавности; медији производе масовни идентитет као идеолошки израз савременог друштва. Кроз умањење аутономије појединаца у односу на колективитете, субординирање приватног у корист јавног, кроз деприватизацију слободног времена и деперсонализацију личности, медији намећу инструменталну рационалност као императив свеукупног друштвеног одношења, чиме трајно аналирају простор у коме је почивао еманципаторски потенцијал личности. На тај начин доприносећи пенетрацији инструменталног дјелања из *система* у *свијет живота*, медији заправо доприносе општој тенденцији рационализације као *колонизације свијета живота* (Хабермас), чиме се потенцијално еманципативна моћ медија трансформише у фактор друштвеног отуђења.

Како је то примијетио Хабермас, рационализацијом се не остварује *рационалност* као таква, него се у име рацио-

[45] Хабермас, Ј., *Техника и знаност као идеологија*, Школска књига, Загреб, 1986, стр. 53.

[46] Детаљније видјети: Келнер, Д., *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004, стр. 392.

налности намеће одређена форма политичке владавине која цјелокупност друштвених интереса изузима од рефлексије и умне реконструкције.[47] Отуда, појам техничког ума већ је и сам идеологија,[48] из чега консеквентно слиједи да је и сам појам медијског ума већ циничан,[49] односно да је медијски дискурс и сам већ хегемонистички. Одређени циљеви и интереси неког система хегемоније нису тек накнадно и споља наметнути концепту информисања – они улазе у конструкцију саме дискурзивне стварности медија.[50] Доминантни хегемонистички концепт бива репродукован кроз системе образовања и информисња – дакле, подређивањем индивидуа под политичке, економске и културне обрасце организовања социо-културног живота[51] који производе послушног грађанина путем различитих техника: конструкцијом перформативног идентитета, продукцијом калкулабилног система вриједности, идентификацијом са друштвено пожељним типом личности и социјализацијом према начелима устаљене организације друштва, интернализацијом конфликта, деперсонализацијом личности, депривативацијом слободног времена и сл.

Конструкцијом *перформативног идентитета*[52] као стратегијом отвореног друштва изграђује се *отвореност* као *брисани простор* савременог друштва у коме идентитет настаје као резултат пројекција моћи самог система. Моћ пројектује идентитет тако што га уписује у претходно обрисан простор – простор друштвене интеракције еманциповане од континуитета, смисла и личности. Као такав, перформативни тип идентитета већ јесте уграђен у саму срж логике доминације.[53] Продукцијом калкулабилог система вриједности друштвену афирмацију задобијају процеси стандардизације, формализације, квантификације и конвертибилности чиме се култура као референтни оквир процеса идентификације индиректно ставља у службу ауторитета.[54] Идентификацијом са друштвено пожељним типом личности и социјализацијом према начелима устаљене организације друштва врши се конформистичка стандардизација у репродукцији базичних образаца искуства и дјеловања чиме се ствара темељ временског и просторног трајања одређеног социо-културног поретка.[55] Интернализацијом конфликта врши се појачана социјална интеграција и кохезија социјално депривираних слојева као носила-

[47] Хабермас, J., *Исто*, стр. 54.

[48] *Исто*.

[49] Видјети: Слотердијк, П., *Критика циничног ума*, Глобус, Загреб, 1992.

[50] Медијски учинак се испољава кроз конструисање трајног и дугорочног интерпретативног модела унутар пројекта осмишљавања реалности. Медијација смисла тако дјелује идеолошки – промовише извјестан дискурс као поредак значења који конституише појам здраворазумског као најзначајнију идеолошку и политичку категорију будући да сам појам здраворазумског већ искључује аналитички потенцијал перцепције.

[51] Видјети: Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 36.

[52] Појам перформативности овдје употребљавамо у значењу које му је дао Лиотар – мјерљива ефикасност са становишта неког система у смислу input/output. Видјети: Лиотар, Ж.Ф., *Постмодерно стање*, *Извјештај о знању*, Ибис графика, 2005, стр. 12. У том смсилу појам *перформативног идентитета* треба да означи економски прагматизовани тип идентитета који је на ефикасан начин укључен у репродукцију тржишта као окосноце савременог економског система.

[53] Опширније видјети: Ђукић, Н., Шијаковић, И., *Социјална контрола идентитета*, Оригинални научни рад, УДК 316.32:323.1, „Политеиа“, Научни часопис

ца негативне друштвене енергије и најшире легитимацијске основе сваког политичког поретка. Социјално депривирани слојеви због своје социјалне маргинализованости и социјалне искључености не партиципирају у систему на афирмативан начин, те је стога, са становишта функционалног очувања система, неопходно њихову по систем негативну друштвену енергију сублимирати и трансформисати, те је тако на посредан начин контролисати. То се постиже вриједносном идентификацијом појединачних ауторитета са неком системском или колективном вриједношћу (државом, нацијом, културом, историјом, слободом и сл.), односно носилаца ауторитета са самим системом, чиме се потенцијална негативна друштвена акција превентивно сузбија јер је већ унапријед идентификована и интерпретирана као напад на сам систем и колективитет. Тим путем се врши децентрирање објекта и инверзија фокуса негативне друштвене енергије маргинализованих појединца, друштвених група и слојева – због вриједносне идентификације појединачних носилаца ауторитета са колективном вриједношћу (која је по правилу фундаментална, предпостављена и стога неупитна), социјално искључени и депривирани слојеви постају онемогућени у проналажењу спољашњих (системских и друштвених) разлога негативности свога положаја и почињу сами себе окривљавати за властиту социјалну депривираност. На тај начин се у циљу очувања социјалног мира, механизмом интернализације конфликта, постојећи конфликт, настајућа конфликтна ситуација, растућа социјална напетост или пак негативна друштвена енергија, преусмјерава са врха система на дно система и тако преноси са друштвене на индивидуално-психолошку раван. Деперсонализацијом личности и деприватизацијом слободног времена укида се моћ трансцендирања и трансформације постојећих односа доминације. Наиме, за разлику од прединдустријског друштва, у коме се рад прилагођава обичајима и традицији, због чега је рад неефикасан али сврховит; у индустријском као и у постиндустријском друштву, због развијене подјеле рада долази до обрнутог процеса – вријеме, традиција, обичаји и сл. се прилагођавају раду, због чега рад постаје ефикасан али отуђен. Због тога се сврховитост рада тражи ван рада, одакле произлази еманципаторски и трансформаторски потенцијал слободног времена као подручја циљева и сврха (*свијета живота*). Међутим, како начин употребе слобод-

Факултета политичких наука у Бањој Луци за друштвена питања, година I, број 1, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2011, стр. 107−120.

[54] Опширније видјети: Рицер, Ж., *Мекдоналдизација друштва. Истраживање мијењајућег карактера сувременог друштвеног живота*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб, 1999.

[55] Опширније видјети: Ђукић, Н., Шијаковић, И., *Социјализација као механизам социјалне контроле*, Оригинални научни рад, УДК: 316.614.2, „Социолошки годишњак“, Часопис социолошког друштва Републике Српске, број 6, Пале, 2011, стр. 23−39.

ног времена директно зависи од положаја у процесу производње, отуђен положај маса у процесу производње узрокује отуђен начин кориштења слободног времена у виду масовне појаве, за разлику од привилегованог положаја елите у процесу производње, који омогућује елитама кориштење слободног времена у виду доколице за уживање у благодатима друштвено-привилегованог положаја[56]. На тај се начин економска констелација моћи у радном времену на релацији најамни рад-капитал, кроз медије као фактор социокултурне организације друштвеног живота конвертује и у слободно вријеме, чиме се личност деперсонализује, а слободно вријеме депривативује, тј. укључује у директну репродукцију друштвеног односа доминације.

Контрола, репресија, доминација и хегемонија као продукти инструменталистичког ума постају тако интринсична и ендогена својства саме свијести становништва савременог друштва које на рационалан начин постаје тоталитарно.

Литература

Барсамиан, Д., Чомски, Н., *Пропаганда и јавно мњење*, Рубикон, Нови Сад, 2006.

Бале, Ф., *Моћ медија*, Клио, Београд, 1997.

Бодријар, Ж., *Симулација и збиља*, Загреб, 2001.

Бодријар, Ж., *Симулакруми и симулација*, Светови, Нови Сад, 1991.

Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Клио, Београд, 2005.

Бретон, Ф., *Изманипулисана реч*, Клио, Београд, 2000.

Бригс, А., Берк, П., *Друштвена историја медија*, Београд, Клио, 2006.

Витковић, Б., *Информацијско преоптерећење: концептуални оквир структуре истраживања*, СМ – Часопис за управљање комуницирањем, број 4, година 2, 2007.

Вирилио, П., *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000.

Влајки, Е., *Игре друштвеног комуницирања,* Младост, Београд, 1984.

[56] Опширније видјети: Милошевић, Б., *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад, 2004, стр. 75. и даље.

Влајки, Е., *Увод у комуницирање постмодернизма*, ФПДН, Бања Лука, 2007.

Вуксановић, Д., *Филозофија медија: онтологија, естетика, критика*, Чигоја штампа, Београд, 2007.

Големан, Д., *Социјална интелигенција. Нова наука о људским односима*, Геопоетика, Београд, 2007.

Ђукић, Н., Шијаковић, И., *Социјална контрола идентитета*, Оригинални научни рад, УДК 316.32:323.1, „Политеиа“, Научни часопис Факултета политичких наука у Бањој Луци за друштвена питања, година I, број 1, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2011.

Ђукић, Н., Шијаковић, И., *Социјализација као механизам социјалне контроле*, Оригинални научни рад, УДК: 316.614.2, „Социолошки годишњак“, Часопис социолошког друштва Републике Српске, број 6, Пале, 2011.

Ериксен, Т.Х., *Тиранија тренутка: брзо и споро време у информационом друштву*, Библиотека XX век, Београд, 2003.

Еко, У., *Култура, информација, комуникација*, Нолит, Београд, 1973.

Кастелс, М., *Информацијско доба: економија, друштво и култура*, Голден маркетинг, Загреб, 2000.

Кастелс, М., *Интернет Галаксија – размишљање о интернету, пословању и друштву*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб, 2003.

Кин, Џ., *Медији и демократија*, Филип Вишњић, Београд, 1995.

Коковић, Д., Друштво и медијски изазови: увод у социологију масовних комуникација, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007.

Келнер, Д., *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004.

Кунцзик, М., Зипфел, А., *Увод у знаност о медијима и комуникологију*, Фридрих Еберт Штифтунг, Загреб, 2006.

Лакроа, М., *Идеологија новог доба*, Клио, Београд, 2001.

Ле Коадик, И.Ф., *Наука о информацијама*, Клио, Београд, 2005.

Лемиш, Д., *Деца и телевизија*, Клио, Београд, 2008.

Лоример, Р., *Масовне комуникације*, Клио, Београд, 1998.

Лиотар, Ж.Ф., *Постмодерно стање*, *Извјештај о знању*, Ибис графика, 2005.

Манхајм, К., *Дијагноза нашег времена*, Mediterran Publishing, 2009.

Маркузе, Х., Човјек једне димензије, Веселин Маслеша, Сарајево, 1968.

Милошевић, Б., *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад, 2004.

Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, број 64/10, 2001.

Милојевић, А., *Медиј је порука*, *СМ – Часопис за управљање комуницирањем*, број 2, година 2, 2007.

Мек Квејл, Д., *Увод у социологију масовних комуникација*, Глас, Београд, 1976.

Мек Квејл, Д., *Социологија масовних медија*, Глас, Београд, 1976.

Меклуан, М., *Познавање општила човекових продужетака*, Просвета, Београд, 1971.

Norris, P. A., *Virtuous Circle: Political Communication in Post-Industrial Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Постман, Н., *Amusing Ourselves to Death*, 1985.

Постман, Н., *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*, 1993.

Прајс, С.*, Изучавање медија*, Клио, Београд, 2011.

Радојковић, М., *Савремени информационо-комуникациони системи*, ЗУНС, Београд, 1984.

Радојковић, М., Ђорђевић, Т., *Основи комуникологије*, Чигоја штампа, Београд, 2005.

Радојковић, М., Стојковић, Б., *Информационо-комуникациони системи*, Клио, Београд, 2004.

Ремондино, Е., *Телевизија иде у рат*, Клио, Београд, 2002.

Рицер, Ж., *Мекдоналдизација друштва. Истраживање мијењајућег карактера сувременог друштвеног живота*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб, 1999.

Спасић, И. *Интерпретативна социологија*, ЗУНС, Београд, 1998.

Слотердијк, П., *Критика циничног ума*, Глобус, Загреб, 1992.

Стрит, Џ., *Масовни медији, политика и демократија*, Факултет политичких наука, Загреб, 2003.

Сосир, Ф., *Општа лингвистика*, Нолит, Београд, 1989.

Сосир, Ф., *Течај опће лингвистике*, Артресор Наклада, Загреб, 2000.

Турен, А*., Постиндустријско друштво*, Глобус, Загреб, 1980.

Турен, А., *Социологија друштвених покрета*, Радничка штампа, Београд, 1983.

Фатић, А., *Истине и заблуде о ефектима обавештајног рада*, Ревија за безбедност, број 9, Београд, 2008.

Фатић, А., *Модалитети обавештајног рада*, Ревија за безбедност, број 3, Београд, 2007.

Фукујама, Ф., *Наша постхумана будућност*, ЦИД, Подгорица, 2004.

Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница, 2007.

Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998.

Хабермас, Ј., *Техника и знаност као идеологија*, Школска књига, Загреб, 1986.

Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969.

Hall, S., *Representation*, London, Sage and Open University, 1998.

Hall, S., *Encoding/Decoding*, http://books.google.com/books?id=UV3Nlo4BqlIC&pg

Herman, E., Chomsky, N., *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, New York, Pantheon, 1988.

Хјелмслев, *Пролегомена теорији језика*, Загреб, 1980.

Чомски, Н., *Моћ и терор*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб, 2003.

Чомски, Н., *Медији, пропаганда и систем*, Што читаш, Загреб, 2001.

Чомски, Н., *Контрола медија. Спектакуларна достигућа пропаганде*, Рубикон/ Беокњига, Нови Сад/ Београд, 2009.

Џајлс, Д., *Психологија медија*, Клио, Београд, 2011.

Џоунс, С., *Виртуелна култура*, Библиотека XX век, Београд, 2001.

Nemanja Djukić

THE ROLE OF MEDIA IN SOCIETY – CONTROL OF SOCIAL REALITY

Summary

Through analysis of the nature and character of media practice, the paper shows that the media are basic political instrument of manipulative social control of the democratic order. Control of social reality as a fundamental social role of the media stems from the manipulative power of the media that is based in the strategies of production and control of the symbolic potential of the society. Through the production and control of the symbolic potential of the society, the media transform symbolic power in social action or absence of social action through homogenization and activate individuals and social groups in public opinion or their dispersion and breaking off in the public. Development of manipulation, control, oppression, domination and hegemony, the media becomes a product of instrumentalist mind which contributing "colonization of the lifeworld" and the development of modern society which on a rational way becoming totalitarian.

Key words: *democracy, propaganda, construction of reality, representation, manipulation, communication, discourse, particular perception, public opinion, public, overproduction of information, rationalization, instrumentalization, control, totalitarian society.*

УДК: 711.42:911.375.1
DOI: 10.7251/GMS1301139P
(Оригинални научни рад)

Ранка Перић-Ромић
Факултет политичких наука
Бањалука
peric.ranka@gmail.com

СПЕЦИФИЧНОСТИ НАШИХ ГРАДОВА НА ПУТУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

Резиме: *Наши градови, као и већина градова у другим постсоцијалистичким земљама, доживљавају исте или сличне промјене које се јављају као резултат транзиционих дешавања. Дерегулација улоге државе, приватизација државног власништва, конверзија стамбених у пословне зоне само су неке од важнијих промјена на путу модернизације социјалистичких градова. Међутим, специфичности наших градова условљене су ратним дешавањима, која су, поред поменутих промјена, довела и до неких специфичности које нису директно у служби моденизације, али су се са истима паралелно одвијале. Такве промјене, као што су појава етнички подијељених градова, утицаће на промјене ранијих назива улица, споменика и објеката друштвене намјене и оставиће снажнији утисак од развојних промјена у служби модернизације, које, нажалост, нису паралелно пратиле привредно-развојни напредак градова. Током ратних дешавања долази до наглог прилива сеоског становништва у градове које се често није могло уклопити у владајуће обрасце културног живота, па долази до својеврсног осиромашивања градова у погледу људског капитала.*

Кључне ријечи: *транзиција, приватизација, конверзија, модернизација, реконструкција, етнички подијељени градови.*

Једна од битних карактеристика градова социјалистичких земаља је *подурбанизованост* као специфичан израз несразмјера између улагања у индустријски сектор и друге објекте од општег друштвеног значаја, као што су станоградња, школе, болнице и друге јавне институције.[1] Циљ свих социјалистичких држава био је брзи индустријски развој који би довео до масовног запошљавања

становништва и брзог привредног развоја, какав је био видљив у капиталистичким земљама Европе. Таква ситуација погодовала је наглом приливу сеоског становништва у градове који нису имали ријешено станарско питање, па су због споре и сложене бирократије и прилично нејасне, скупе и сложене законске процедуре (бар када је у питању бивша Југославија) били приморани проблеме овог типа рјешавати на нелегалн начин. Нелегална градња довела је до лошег просторно планског ширења градова без јасно дефинисаних зона индивидуалног и колективног становања. Држава је прибјегавала изградњи великих стамбених насеља која често нису задовољавала основне потребе становника. У жељи да се оствари једнакост свих грађана, развијене су специфичне норме о одређивању врста и величини потребних услуга и установа, укључујући школе, вртиће, болнице и друге објекте. Међутим, број постојећих објеката и установа од општег друштвеног интереса ипак често није задовољавао неопходне потребе.[2] Суштина проблема огледала се у чињеници да централнопланска организација државе није могла да апсолутно контролише све сфере друштвеног живота нити је могла да задовољи на адекватан начин потребе грађана. У суштини недостајало је приватне предузетничке иницијативе која би дјеловала у складу са потребама тржишта и друштва.

Градови социјалистичких земаља нису имали јасно дефинисане пословне зоне у средишту града, али су имали индустријске зоне око којих су се ширили зоне индивидуалног и колективниг становања. Монументални паркови, као и зелене површине те објекти спортско-рекреативног и забавног карактера остваљали су утисак да се централистичко уређење искључиво бави квалитетом живота грађана у урбаним срединама. Међутим, централнопланска привреда, те јака државна контрола у сфери приватних иницијатива и предузетништва спутавале су саморазвојне и саморегулишуће механизме отвореног тржишта који су требали да постичу конкурентност и подижу продуктивност рада. Све ове карактеристике утицаће далекосежно на изглед градова и његову просторну структуру, а међу првим значајнијим измјенама унутар урбаног простора јесте приватизација јавног власништва, земљишта и станова. Конверзија стамбеног простора у пословне сврхе присутна је углавном у већим градовима бивше Југославије због заинтересова-

[1] I. Szelenyi, *Cities under Socialism-and After*, in G. Andrusz, M. Harloe and I. Szelenyi (eds.), Cities after Socialism, Oxford, Cambridge, Bleckwell Publishers, 1996, p. 296.

[2] K. Stanilov, *Housing trends in Central and Eastern European cities during and after the period of transition*, in K. Stanilov, Post-Socialist City, Springer, 2007, p. 181.

ности иностраних улагача да прошире своје дјеловање и на наше просторе.

Видљиве промјене у нашим градовима узроковане не само транзиционим него и ратним дешавањима могу се подијелити у неколико цјелина:

1. Реконструкције и адаптације урбаних средишта у пословне зоне паралелно не прати постиндустријски развој постсоцијалистичких градова. Наши градови нису достигли ниво постиндустријског града који карактерише деиндустрализација, промјена на тржишту рада, те промјене у професионалној структури.[3] Комерцијализација градских средишта углавном настаје као иницијатива страних улагача да своје пословно дјеловање прошире на наше просторе. То нису промјене које се искључиво дешавају као израз унутрашњих иницијатива локалних градских власти настале као одговор на развојне индустријске и постиндустријске токове. Управо супротно, постсоцијалистички градови урбана средишта претварају у пословне зоне да би достигли и створили услове развоја капиталистичких земаља, док су у капиталистичким европским земљама пословне зоне унутар средишта града јављају као предуслови, а потом и нужни развојни продукти постиндустријског начина привређивања. Управо из разлога што у постсоцијалистичким градовима пословна средишта нису престављала развојну стратегију урбаних средина нити одговоре капиталистичког привређивања, у новоствореним CBD (Central Business District) зонама углавном се концентришу трговинске дјелатности као најсигурнији вид улагања у нестабилно и несигурно тржиште.

2. Архитектура у служби модерности у нашим градовима подрива локалну аутентичност. Присутна је потреба да се избришу сви трагови претходног државног уређења па настаје одређен урбанистички и грађевински несклад. „У нашим градовима као да се није сасвим схватило шта би градска реконструкција требало да значи. Та управо прејака жеља да се избришу стари трагови и утру нови, резултирају својеврсном урбанистичком и архитектонском конфузијом.“[4] С једне стране, очување традиционалних знакова препознатљивости одређених градова у супротности је са постмодерном архитектуром која се потпуно нелогично уклапа у урбани амбијент и, нажалост, не одаје утисак достигнутог степе-

[3] Вера Бацковић наглашава, поред наведеног, да у постиндустријском граду долази до помјерања са производње робе ка развоју сектора услуга: V. Backović, *Evropski gradovi u postsocijalističkoj transformaciji*, „Sociologija“, Beograd, Vol. XLVII, No.1. 2005, стр. 29.

[4] Lj. Pušić, *Pisanje grada: urbana svakodnevica*, Prometej, Novi Sad, 2007, стр. 177.

на развоја него наметнутих вриједности глобалног друштва. У том смислу, многи саграђени објекти уназад десетак година у нашим градовима представљају архитектуру постфордизма чије је основно обиљежје интенција на успон развоја капиталистичког и отвореног тржишта.

Монументалност саграђених објеката најчешће усложнотрговинског карактера суров је покушај приказивања урбаног развоја какав влада у земљама Европске уније. У већини наших градова отворени су трговачки центри као што су Конзум, Меркатор и Интерекс, чије постојање обједињује различите куповне моћи становништва на начин да се на једном мјесту нуди све што је грађанима неопходно. За разлику од америчких градова, у којима се мегамаркети и тржни центри јављају у субурбијама у периоду постиндустријског процвата послије шездесетих година као израз неопходности постојања таквих објеката који би задовољили потребе грађана који се повлаче у мирније зоне становања, код нас они заузимају чак централне зоне града, онемогућавајући у догледном периоду развој CBD зона као основног предуслова за бржи развој и капитална инострана улагања која би требало да побољшају развојне перспективе градова који проживљавају транзиционе токове.

3. Појава трговачких центара први је показатељ транзиционих промјена бивших социјалистичких градова. Инвестирање у развој привредних дјелатности од стране иностраних улагача задуго остаје циљ локалне градске власти која кроз промјене постојећих регулационих планова и законских регулатива, односно раније донешених одлука о урбаном развоју интензивно ради на привлачењу потенцијалних инвеститора. Због несигурности тржишта, као и споре и прилично сложене законске регулативе те неријешености инфраструктурних предуслова унутар градског простора, привредни сектор остаје неразвијен и не чини покретачку снагу развоја градова. Поред трговачких центара у већим постсоцијалистичким градовима, као што су Београд, Загреб и неки други, јављају се и шопинг молови специјализовни према куповној моћи становништва, тиме изражавајући стратификацијске неједнакости. У мањим урбаним срединама у којима су ове неједнакости мање изражене, а куповна моћ становништва прилично уједначена, потребе за њиховим отварањем није било. Богато становништо напуштало је

мање урбане средине и одлазило у веће градове у којима је већ просторна сегрегација омогућавала класно-слојну диференцираност становништва.

С обзиром на то да се потрошачке навике и потребе мијењају у зависности од куповне моћи становништва, али и понуде робе која расте кроз отворено тржиште, постсоцијалистички градови развој трговачких центара и шопинг молова виде као показатељи развоја и напретка. „Док је у Западној Европи развој шопинг молова успорен засићеношћу тржишта и рестриктивним приступом локланих власти у погледу величине објеката и локације градње, у постсоцијалистичким градовима, локална власт представља градњу шопинг молова као индикатора социјалне и економске модернизације. Стратегије привлачења инвестиција у шопинг центре често се реализују кроз коруптивне праксе, јер се дозволе за градњу издају мимо прописаних услова.“[5] Тржни центри и шопинг молови утичу на затварање мањих продајних објеката, што доводи до реструктурисања цјелокупног урбаног простора, стварајући предуслове за доминацију приватних иностраних иницијатива над локалним приватно-јавним односно друштвеним сектором.

4. Приватизација државног односно друштвеног власништва у нашим градовима, као и другим постсоцијалистичким државама јавља се као покретачка снага функционалних и структуралних промјена градског простора, често са потпуно другачијим резултатима од очекиваних. У периоду социјализма, станоградња под државним надзором условила је једноличне и једнобразне стамбене објекте, као и објекте друштвене намјене. Пружање подршке приватним инвеститорима у станоградњи доводи до потпуно другачије визуелизације урбаних средина у којима претходна монотонија типске градње бива разбијена креативношћу изгледа и функционалношћу новосаграђених простора. Привидно освјежење у изгледу града често има импликације по шире друштво уколико није постигнута сагласност између интереса шире локлане заједнице, грађана и самих инвеститора. Проблеми који настају најчешће су везани за очување особености односно аутентичности одређеног градског простора. Чалдаровић наводи проблем изградње небодера као симбола постмодерног развоја. „Досадашња, срећом краћа, пракса показала је обрнуту ситуацију: најприје инвеститор ‘изрази жељу за градњом’ (врши притисак?),

[5] M. Petrović, *Transformacija gradova ka depolitizaciji urbanog pitanja*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2009, стр. 233−234.

затим се изради план за небодер, а тек накнадно размишља о импликацијама такве градње. У том смислу се сасвим легитимно може рећи да је политика подржавала реализацију приватних интереса. Је ли данас могуће, на примјер, одговорити на питање постоје ли у граду планови о заштићеним зонама у којима не би требало градити небодере, планове какве имају други градови као што су примјерице Беч и Будимпешта?"[6]

У Бањој Луци је проошле године вођена велика дебата између грађана и инвеститора односно локалне власти о очувању зелене површине на којој је предвиђена градња стамбеног објекта. Грађани су жељели очувати тзв. парк, али просторно-планска регулатива указала је да је та парцела и раније заведена као грађевинска. Чак и у случају да је поменуто земљиште у регулационим плановима било регистровано као градски парк, тешко да би остало нетакнуто у вријеме доминације приватних интереса грађевинских предузетника. Локалне власти убиру значајне приходе кроз грађевинске накнаде и таксе јер смо свједоци константних измјена регулационих планова у сврху подстицања грађевинских иницијатива.

Суштински проблем наших градова и очувања специфичних обиљежја препознатиљивости огледа се у немогућности успостављања адекватне релације између приватних и друштвених интереса. Градске власти због потребе за што бржим и ефикаснијим приливом новчаних средстава у локалне буџете који остварују кроз неопходну грађевинску документацију, приступају измјенама регулационих планова чак и онда када се аутентичност града доводи у питање, а интереси грађана стављају по страни. Наши градови нису достигли постиндустријски развој који нужно прате промјене на тржишту рада и реструктурисање радних односа, што доводи до појаве нових дјелатности (најчешће услужног карактера) које условљавају и промјене градског простора. Измјене у изгледу градова условљене су потребом за оживљавањем производних и уопште привредних капацитета, а у недостатку истих, локалне градске власти су приморане да изналазе тренутна рјешења која омогућавају остваривање прихода који се најчешће усмјеравају за социјална и лична примања буџетских потрошача. Новосаграђени објекти често су представништва банака или представништва и заступништва иностраних фирми које своје пословнице отварају у свим дијеловима Европе, па тако и код нас. Појава нових објеката

[6] O. Čaldarović, *Urbano društvo na početku 21. stoljeća*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2011, str. 56.

друштвене намјене грађених од стране општинских или републичких власти дјелимично представља покушај надокнаде недостатка производних капацитета. Зграда Владе Републике Српске у Бањој Луци један је од највећих и свакако најскупљих објеката сагрђених у посљедњих десет година на нашем простору, и иако импресивног изгледа, не одговара локланом окружењу. С једне стране доминирају објекти различите намјене ниже спратности, док се са друге стане налази Природно-математички факултет, Фабрика дувана и фудбалски стадион.

Приватизација друштвеног капитала, дерегулација и децентрализација су кључни процеси градова који теже предузетничким иницијативама. Овакве промјене довеле су у великим градовима и до социјало-просторног кретања становништва. Централне градске зоне постају предмет интересовања потенцијалним инвеститорима, а градске власти имају задатак да различитим мјерама градске политике створе предуслове за отварање пословних зона по узору на америчке и европске капиталистичке градове. У мањим градовима у Босни и Херцеговини и Републици Српској чешћа је појава реконструкције и адаптације напуштених индустријских постројења у нове сврхе (нпр. отварање високошколских приватних установа, или продајних центара). У односу на социјалистички период, значајна је и промјена власничког статуса која се односи на приватизацију станова у друштвеном власништву. Становништо вишег материјалног статуса које је некад било концентрисано у централним градским зонама већине социјалистичких градова, данас доживљава значајан пад свог друштвеног статуса. Једним дијелом овакава ситуација је изазвана транзицијским промјенама и неуспјешно проведеном приватизацијом, као и ратним посљедицама, а другим дијелом настаје због реконструкције централних зона већих градова у пословне сврхе. Резиденцијална и комерцијална субурбанизација дешава се у свим већим градовима јер се у централним градским зонама концентришу институције које могу да издрже висину нарастајућих ренти. „Историјска језгра у нашим градовима насељавају најнижи слојеви и старо становништво. Колективно становање изван најужег центра насељавају, напротив, углавном активно становништво са децом.“[7]

5. Нарушавање традиционалних обиљежја и симбола наших градова проузроковано је ратним дешавањима у периоду од 1990.

[7] E. Vaništa-Lazarević, *Urbana rekonstrukcija*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 1999, стр. 52.

до 1995. године. Осим порушених објеката индивидуалног и колективног становања, разорени су и многи културно-историјски споменици и вјерски објекти који су често представљали статусне симболе појединих градова. Тако, на примјер, мост Мехмед-паше Соколовића у Вишеграду био је мета свих ратних дешавања на овим просторима. Неколико је пута обнављан и успјешно сачуван у готово аутентичном облику. Слична ситуација је и са мостом у Мостару, сграђеним у 16. вијеку, који је 1993. године порушен од стране ХВО-а и поново обновљен 2004. године. Неки статусни симболи наших градова остали су похрањени у историји градске баштине, а међу њима је највише вјерских објеката. Док се у свим европским градовима мултикултурализам представља као степен демократичности и друштвеног развоја, код нас је, под развојем националне нетрепељивости и етничких сукоба, представљен као израз пријетње доминантној етничкој скупини. Овакви односи директно су утицали на највредније споменике културно-историјске баштине јер је у многим градовима уништено све оно што подсјећа на „непријатељски“ народ.

Осим тога, у току и након завршетка рата дошло је до измјена многих назива улица, тргова и јавних површина који су носили називе из периода Другог свјетског рата или су били окарактерисани социјалистичком идеологијом из периода владавине комунизма. Нови називи улица одговарају новонасталим послијератним приликама, у којима су позиције националних хероја заузели нови појединци. У свим градовима Босне и Херцеговине и Републике Српске нови називи улица су додјељивани по националним херојима посљедњег рата. При томе, називи тргова, а у неким случајевима и називи градова, промијенили су своје дотадашње називе, нпр. Босански Нови у Нови Град. Поједина градска насеља такође доживљавају замјене назива именима која одговарају новонасталим друштвеним приликама. У Бањој Луци, на примјер, насеље Буџак добило је нови назив Лазарево, а насеље Мејдан назив Обилићево. Улица Маршала Тита у Градишци мијења назив у Видовданска, итд.

Дуња Рихтман-Аугуштин наводи да је појава преименовања назива улица и јавних тргова била позната и много раније, на примјер, још за вријеме владавине социјализма у многим државама, и да се поједини градски симболи користе у сврху очувања

или промоције одређене идеологије. „Истраживање динамике имена градских улица и тргова може стога приказати водећу државну идеологију, као и њезине промјене, може чак боље и очитије неголи само ишчитавање доминантних идеолошких пројеката и страначких симбола.“[8]

Будући да смо навикли о постмодернистичким промјенама говорити у развојном смислу при томе свјесно прихватајући чињеницу да је архитектура у служби капиталистичких вриједности, као што су профит и масовна потрошња, у нашим градовима говоримо о другачијем облику осавремењивања градова. С обзиром на то да производни друштвени односи условљавају друштвену свијест, долази до другачијег поимања стварности у којој живимо. Старе вриједности под утицајем развијених земаља Европе бивају замијењене новим погледима на средину у којој живимо, а да при томе нове вриједности немају материјалне предуслове да се на адекватан начин развију. Овакве промјене друштвене свијести, код нас проткане националном нетрепељивошћу, узроковане ратним дешавањима, највише долазе до изражаја управо у урбаним срединама, гдје је висока концентрација радно способног, али у великим процентима незапосленог становништва. Потенцирање националних вриједности кроз различите називе у урбаном простору у послијератном периоду утиче на удаљавање друштвене свијести од суштинских проблема друштва, а доприноси утјеловљењу владајуће идеологије. „У градском крајолику имена улица, заједно са споменицима и спомен-плочама, придоносе семиотичкој присутности владајуће идеологије јер градској архитекстури дају посебан симболички садржај. Именовање и преименовање улица примјер је како политички процеси утјечу на семиотичке процедуре.[9]

Док већина европских градова ради на урбаној реконструкцији и рехабилитацији културно-историјских споменика и статусних градских симбола, у нашим градовима они су неријетко последњи у низу за рехабилитацију и обнову. За овакво стање можемо окривити друштвено-економску кризу друштва, али и недовољно развијену друштвену свијест о важности очувања елемената препознатљивости културне баштине наших градова. Приоритети свих друштвених заједница су свакако усмјерени на материјалну стабилност грађана, али за очување вриједносних еле-

[8] D. Rihtman-Auguštin, *Ulice moga grada*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000, стр. 39.

[9] *Op. cit*, стр. 51.

мената урбаних средина, као и културних урбаних симбола можемо окривити и наш однос, односно начин опхођења према истима.

Демографска кретања становништва у ратном периоду такође ће утицати на промјене градова. Велики број избјеглица и расељених лица током рата смјешта се у градове, са собом доносећи својеврстан менталитет који често није одговарао дотадашњим урбаним условима живота. У недостатку адекватног стамбеног простора за збрињавање ових лица, кориштени су алтернативни смјештаји, који су често представљали супстандардни облик становања. Незапосленост, као и тешка општа материјална односно социјална ситуација ових становника, узроковаће дугорочне посљедице на урбане средине које ће имати обавезу да кроз дјеловање државних и локалних органа власти раде на побољшању њихових услова живота. Појава наглог прилива избјеглица и расељених лица у градове, као и низ неријешених проблема ове популације утицаће на опште осиромашивање урбаних средина.

6. Промјене које се односе на структуру градског простора као и промјене власничког статуса, те приватизација друштвене имовине нажалост не доприносе побољшању социјалне структуре становништва. Конверзије зона становања у већим градовима у пословне четврти утичу на повлачење становништва из централних ка периферним зонама становања. За вријеме социјализма централне зоне града су насељавали углавном становници вишег материјалног статуса који су били запослени у органима државне управе или локалне администрације. Право на додјелу стана у државном власништву ови грађани су често остваривали на основу положаја који су заузимали у партијској структури. На тај начин идеологија о заштити права радничке популације била је у овом сегменту нарушена. Многи радници право на додјелу стана нису никад остварили па су били приморани да прибјегавају супстандардним облицима становања и нелегалној изградњи стамбених објеката, најчешће породичних кућа.

У већим градовима долази до измјештања становништва вишег материјалног стања из средишта градова ка периферним зонама резиденцијалног становања. Богато становништво се задржава у централним зонама града само у дијеловима који су центрификовани. У мањим градовима богато становништво је и даље у централним зонама.

Међутим, промјене у просторној дистрибуцији становништва нису значајније утицале на социјалну структуру свеукупног становништва. Због неуспјешне приватизације, дугогодишњег рата, као и посљедица санкција на Србију, становништво наших градова углавном је биљежило пад социјалног статуса због дугогодишње незапослености, нередовних примања, као и губитка имовине током ратних дешавања. Промјене наших градова видљиве су и у људском капиталу. Пад квалитета живота, односно промјене социјалне структуре становништва утицаће и на дистрибуцију људског капитала између мањих и већих урбаних средина. У потрази за бољим условима живота који се везују за веће могућности запошљавања, радно способно и образовано становништво напушта мање средине и одлази у веће градове, а присуна је појава „одлива мозгова“ (одлазак младих, високообразованих људи ван граница наше државе). У већини мањих урбаних средина недостаје високообразованог радно способног становништва као покретачке снаге за развој градова. У спрези са општом друштвено-економском ситуацијом, ниским приходима и још увијек видљивим посљедицама ратних дешавања наши градови су се прилично удаљили од своје раније препознатљивости, али су такође исувише далеко од постиндустриијског развоја који карактерише градове развијених капиталистичких земаља.

7. Етнички подијељени градови на простору Босне и Херцеговина настају током и након посљедњег рата који је окончан Дејтонским мировним споразумом 1995. године. Владавина социјализма, односно чврста комунистичка партијска дисциплина изградила је однос веома једноставне, али прилично строге националне, вјерске и етничке једнакости. Након завршетка Другог свјетског рата, уједињење народа СФРЈ Југославије заснивало се на јединству у Народноослободилачкој борби у којој су интереси за ослобађање од фашизма и национализма били изнад свих других интереса. У таквој уједињености осјећај идентификације са политичком идеологијом која је постигла усаглашеност и „равноправност“ свих грађана на веома једноставан начин условио је партијску послушност и дисциплину.

У периоду транзиционих дешавања и одвајања бивших југословенских република, на површину су испливале нетрпељивости између три најбројнија народа, Срба, Бошњака и

Хрвата, које су своје утемељење нашле и у вјерским различитостима. Појава етнички подјељених градова оставила је много веће посљедице на урбани живот становника него подјела државе Босне и Херцеговине на ентитете, Федерацију Босне и Херцеговине и Републику Српску и Дистрикт Брчко. Иако су Уставом загарантована права свих грађана и дефинисана три конститутивна народа (Срби, Хрвати и Бошњаци), национална, односно вјерска мржња показала се као фактор онемогућавања суживота у урбаним срединама које су се у рату издвојиле као мјеста најважнијих и најјачих ратних дешавања. У политичкој реторици етнички подјељени градови су сви већи урбани центри у ентитетима. Међутим, етнички честим градовима се ипак могу сматрати само они у којима је дошло до значајне промјене у погледу националне структуре становништва. Међу оваквим градовима предњачи Сарајево, у коме живи петина предратних грађана српске националности.[10]

Етнички чисти градови имају неколико заједничких карактеристика: називи улица, тргова, јавних површина, стамбених насеља, као и одређених установа углавном су додјељивани из реда националних хероја, са великим удјелом оних који су то постали током ратних дешавања од 1991. до 1995. године. Такође, битан показатељ је и пораст броја вјерских објеката, те потенцирање националних и вјерских обиљежја на јавним мјестима и јавним скуповима. Присутна је и појава обиљежавања и празниковања одређених датума од националног значаја. Обнова ратом порушених стамбених објеката, као и процес повратка одузете имовине дешава се споро. уз дугу и прилично сложену процедуру. У етнички чистим градовима Босне и Херцеговине, говор мржње према припадницима других нациналних скупина продубљује осјећај различитости и онемогућава стварање мултиетничких средина. У структури радних односа најмање је запослених грађана који не припадају доминантној етничкој скупини, и запослени су на најниже плаћеним радним мјестима. Нешто је другачија ситуација у органима државне управе, гдје је законски дефинисана обавеза заступљености сва три народа како би се одржала уставна конститутивност. „Према истраживању Депо портала, у институцијама Кантона Сарајево од преко 650 запослених тек је нешто више од три посто грађана српске националности, док је на извршним

[10] http://www.slobodnaevropa.org/content/sarajevo_gradjani_srpske_nacionalnosti/24244528.html

позицијама у области здравства, културе и високог образовања запослен по један.“[11]

Први корак у стварању мултиетничких градова представља процес обнављања разрушених кућа и стамбених објекта, као и процес реституције, односно повратак одузете имовине. Према подацима Федералног министарства расељених особа и избјеглица, до краја септембра 2011. године на простор Федерације БиХ вратило се 743 641, на простор Републике Српске 267 322 и на простор Дистрикта Брчко 22 095 расељених лица и избјеглица.[12] Други корак представља стварање предуслова за запошљавање без дискриминације по било ком основу. Трећи предуслов за суживот свих народа представља смањење националне реторике и подстицање вјерског дијалога међу различитим религијама, будући да се вјерска различитост показала као један од најважнијих фактора раздора међу народима на простору бивше Југославије.

Етнички подијељени градови представљају одређене затворене урбане средине јер кроз националну нетрепељивост ови градови и сваку другу промјену која није у служби владајуће идеологије могу доживјети као потенцијалну опасност за стабилност локалне заједнице. Непостојање културе дијалога у оваквим градовима показује се као директан узрочник социјалних проблема становника који представљају мањину.

[11] http://www.slobodnaevropa.org/content/sarajevo_gradjani_srpske_nacionalnosti/24244528.html

[12] http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/upload/file/dokumenti/Informacija_o_stanju_raseljenih_osoba_FBiH.pdf

Закључак

Промјене које су се у нашим градовима одвијале током посљедње двије деценије мање су утицале на изглед самих градова него на квалитет живота у њима. У свим бившим социјалистичким градовима дошло је до промјена као што су дерегулација, децентрализација и приватизација. Конверзије стамбених у пословне зоне, с циљем стварања предуслова за настанак пословних средишта по узору на капиталистичке градове дешавају се у већим градовима, а на путу остваривања постављеног циља јављају се велики трговачки центри и мегамаркети који за постсоцијалистичке градове представљају прве вјеснике модернизације и напретка. Нажалост, реструктуирања градских простора и промјене у социопросторној структури становништва не представљају нужне постиндустријске резултате напретка. Ови процеси настају као исходи транзиционих дешавања и тек треба да утичу на развојне перспективе градова. Специфичност наших градова више је суштинске него формалне природе, иако поједини новосаграђени објекти могу указивати на посмодерни развој. Појава етнички подијељених градова онемогућује нормализацију живота становника који су у њима живјели прије рата. Немогућност остваривања права на рад, као и спора и компликована процедура повратa имовине, и обнављања разрушених објеката указује на националну нетрепељивост која влада међу припадницима три конститутивна народа. Преименовања улица, јавних тргова, објеката и градских насеља итд. говоре о још увијек присутној етничкој нетрепељивости међу поменутум народима, која утиче на удаљавање свијести грађана од суштинских проблема друштва. Очигледно је да се модернизација наших градова, чак и онда када локлане градске власти мијењају просторнопланске регулативе у циљу стварања развојних предуслова, неће одвијати у позитивном смјеру док не постану средине свих грађана који желе да у њима живе.

Литература

V. Backović, *Evropski gradovi u postsocijalističkoj transformaciji*, „Sociologija“, Beograd, Vol. XLVII, No.1. 2005.

E. Vaništa-Lazarević, *Urbana rekonstrukcija*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 1999.

M. Petrović, *Transformacija gradova ka depolitizaciji urbanog pitanja*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2009.

D. Rihtman-Auguštin, *Ulice moga grada*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.

I. Szelenyi, *Cities under Socialism-and After*, in G. Andrusz, M. Harloe and I. Szelenyi (eds.), Cities after Socialism, Oxford, Cambridge, Bleckwell Publishers, 1996.

K. Stanilov, *Housing trends in Central and Eastern European cities during and after the period of transition:* in K. Stanilov, Post- Socialist *City, Springer, 2007.*

O. Čaldarović, Urbano društvo na početku 21. stoljeća, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2011.

http://www.slobodnaevropa.org/content/sarajevo_gradjani_srpske_nacionalnosti/24244528.html

http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/upload/file/dokumenti/Informacija_o_stanju_raseljenih_osoba_FBiH.pdf

Ranka Perić-Romić

SPECIFIC FEATURES OF OUR CITIES ON THEIR ROAD TO MODERNIZATION

Summary

Our cities, as most cities in other post-socialist countries, are experiencing the same or similar changes that occur as a result of transition events. Deregulation of the role of the state, the privatization of state property, residential conversions into the commercial zone, are just some of the important changes in the way of modernization of socialist cities. However, the specifics of our cities are influenced by the war events that, in addition to the above changes, led to some specifics that are not directly in the service of modernization but they took place in parallel with them. Such changes, such as the emergence of an ethnically divided cities, will respond to the changes in the earlier names of streets, monuments, and objects of social purpose and will leave a stronger impression than the developmental changes in service modernization that unfortunately are not accompanied by parallel economic and developmental progress of cities. During the war there was a sudden influx of rural people to the cities, which often could not fit into the ruling forms of cultural life, which led to a kind of impoverishment of the cities in terms of human capital.

Key words: *transition, privatization, conversion, modernization, reconstruction, ethnically divided city.*

КОМПАРАТИСТИКА

УВОДНА НАПОМЕНА

Слиједећи уређивачке интенције, назначене у уводу првог броја *Годишњака* Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, а које се односе на могућност издвајања засебних стручковних часописа, већ у другом броју доносимо поглавље „Компаратистика“, са намјером да у наредном периоду објавимо први број специјализованог гласила које би у фокус свог интересовања ставило компаративно проучавање књижевности. Наиме, упоредна истраживања су у српској књижевно-критичкој мисли често била неправедно скрајнута и занемарена. Биљежимо тек неколико покушаја, нажалост кратког вијека, да се компаративна истраживања чвршће утемеље. Тако можемо поменути пројекат у српској култури с почетка деведесетих година прошлог вијека, „Компаративна изучавања српске књижевности“, који је резултовао трима свескама *Упоредних истраживања* (руководилац пројекта и главни и одговорни уредник издања био је Никша Стипчевић). Затим, ту су и двије огледне свеске посвећене компаративним проучавањима, а које су настале као резултат научно-истраживачког пројекта „Теоријско-историјски преглед компаратистичке терминологије код Срба“, реализованог на Одсеку за компаративну књижевност Филозофског факултета у Новом Саду и Одсеку за општу књижевност са теоријом књижевности Филолошког факултета у Београду. Из ових огледних свески настао је *Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури* (Академска књига, Нови Сад, 2011).

У којој мјери цијенимо компаратистички рад наших претходника, најбоље показује чињеница да се велики број оних који су били иницијатори ових пројеката, одазвао нашем позиву да учествују у овом огледном тематском блоку, који би се ускоро требао конкретизовати у посебан часопис.

С обзиром на све већу улогу и значај компаративних проучавања у савременој научној мисли, сматрамо да ће посматрање српске науке, културе и умјетности у знатно ширем контексту, битно допринијети њеној додатној афирмацији.

Игор Симановић
Драган Драгомировић

УДК: 821.112.2 (436). 09 Kafka F.
DOI: 10.7251/GMS1301157R
(Оригинални научни рад)

Миодраг Радовић*
Филозофски факултет
Нови Сад
milodar@ff.uns.ac.rs

КАФКА У ЕВРОПСКОМ КОНТЕКСТУ

Резиме: *На темељу Милер-Зајдлове студије о Кафкиној новели „Кажњеничка колонија“, настоји се указати на чињеницу да Кафкина литература није позиционирана изван живота, већ окренута стварности. Кафкина новела са сагледава интертекстуално, као однос дела према претходним текстовима, али и на темељу његовог учешћа у дискурзивном простору културе.*

Кључне речи: *интертекстуалност, културноисторијски контекст, Кафка, Милер-Зајдел.*

„*... Кафку су почели да читају много касније кад је тело света у сваку његову измишљену реч клизило надокнађујући закашњење и јаучући од бола*.“

(Виктор Ворошилски: Франц Кафка I,
прев. Бисерка Рајачић)

То што је Ф. Кафка читанији и актуелнији у савременом добу него у своме времену не долази отуда што у време „кад је писао своје приче и романе они још нису били огледало стварности“, како то казује у стиховима цитирани песник. Кафкино дело није било „огледало стварности“, него је пре било сама стварност. Једна антиципирана стварност која долази после. Кафкин значај стоји у вези са суштином положаја човека у савременом свету који

* Текст је прештампан из: *Одјек* , Сарајево, 1-15.5.1987, бр. IX, XL, стр. 11-12.

је G. Steiner сажето изразио у дивном есеју „Људска писменост“ (1970): „Ми долазимо после и то је суштина нашега положаја. После невиђеног слома људских вредности и нада путем политичке бестијалности нашег доба“.

Тај слом вредности представља, по Steiner-у, полазну тачку сваког озбиљнијег размишљања о литератури и о њеном месту у модерном свету Ако је човек XX века доспео у поље напона између државе коју је Norman Mailer означио изразом „l` univers concentrationnaire“ и света писма означеног од M. Blanchota као „l’espace littéraire“. Кафка баца необичну светлост на човека тако ситуираног у пресеку два оквира који затамњују човекову појаву бацајући густу и двосмислену сенку.

Минхенски германиста W. Müller-Seidel, аутор у свету и код нас добро познате студије *Probleme der literarischen Wertung* (1965, 1969), објавио је нову студију о Кафкиној новели „У кажњеничкој колонији“, у којој је обрадио ово дело методом контекстуалне и референцијалне интерпретације. Обим рада, начин приступа, утемељеност и исцрпност Милер-Зајдлове интерпретације су такви да привлаче пажњу свих озбиљних проучавалаца Кафкиних уметничких текстова. Тумачење Кафкине новеле у европском контексту заслужује такође интерес читалаца које занима проблем преступа и казне у литератури XX столећа.

Кафкина новела „У кажњеничкој колонији“ је такве природе да уместо „чистог ужитка у тексту“ пре оставља на читаоце утисак тескобе и мучнине. Сам Ф. Кафка одговорио је у писму Курту Волфу (11. октобра 1916) на примедбе овога у вези са осећањем мучнине које побуђују Кафкини текстови: „Ваше замерке мучнини сасвим се слажу са мојим мишљењем, које је заправо на тај начин према свему што је до сада преда мном било имам. Узмите у обзир колико је тога мало слободно од те мучнине! За објашњење ове последње приповетке додајем само, да не само што је она мучна, него је напротив наше заједничко и моје посебно време исто тако мучно било и јесте, а моје властито чак и мучније од оног општег.“

Реч је ту, дакле, о једном тексту који својом мучнином представља мучно сведочанство о времену, истовремено као „знак једне историје и опирање тој историји“ (R. Barthes). У томе лежи основна парадоксалност ове Кафкине новеле. Она у исти мах

рефлектује „историју“ („дух епохе“) као „уметнички документ хуманитета“ који се у тој приповеци још увек не налази, али би могао да се нађе“ (W. Müller-Seidel: op. cit, 160). Но, новела се разликује од властите историје и свих модела. Из тога парадокса увек поново израња Кафкино дело актуелно као чврсто и несводљиво језгро у комешању догађаја, збивања, услова, колективних нарави, историјских прилика и духа времена. Текст Кафкине новеле је предмет Милер-Зајдлове интерпретације, која иде за тим да на бази текстуалног тумачења докучи интегрални смисао синтетичким тумачењем. Међутим, ово тумачење је пре свега контекстуално и интертекстуално. Супротстављено у полемички оријентисаној реплици Бајснеровом (Fr. Beißner: Der Erzähler Kafka Franz und andere Vorträge, Frankfurt 1982) схватању о Кафки као „приказивачу ониричког унутарњег живота“ као следбеника резонанци Бајснерове теорије (Jöergen Kobs, Herbert Kraft, Martin Valser, Dietrich Krusche). Бајснерова теорија приповедања које тече у „једном смислу („Erzähltheorie der Einsinnigkeit“, 102 s.), да се нарација одвија у *унутарњој перспективи главнога лика* резимирана је можда најбоље у књизи Д. Крушеа: *Kafka und Kafka-Deutung* (1974): „Кафкино приказивање је упечатљиво обележено доследном применом једне одређене приповедачке перспективе: готово све казивано у његовом делу биће изложено као виђено, опажено и доживљено од једног лика који фигурира у оквиру приповести као носилац радње“ (op. cit., 40).

Али дела не настају као у митолошким бајкама попут „Атине која се рађа из Зевсовог мозга“. Кафкина новела *У кажњеничкој колонији* је најмање објашњива једним таквим митским поступком као фантастички плод ониричке фантазмагорије Ф. Кафке. Можда је то и један од разлога што Фр. Бајснер и његови „тибигенски следбеници“ поменуту новелу и не узимају у обзир. То важи једнако за Фр. Бајснера као и за Ј. Кобса и М. Валсера. Али, управо у тој новели утврђено је постојање више приповедача, тј. главних ликова; по једнима је то официр (као у студији Ингеборг Хенел о форми, смислу и ставу у приповедању), по другима је то путник-научник који треба да испита на постојећој пракси институцију кажњеничких колонија и њену оправданост и применљивост. U. Fülleborn i U. Schmidt, у испитивању перспективизма и параболике).

Милер-Зајдел полази од постављања питања, зашто би Кафкина прича уопште морала имати један главни лик као средишњу перспективу? Углавном је казивање у Кафкиној причи децентрирано сталним измештањем „јединственог“ гледишта. Теорија једносмерне перспективе убедљиво је оспорена управо на примеру новеле *У кажњеничкој колонији*. Ова новела није настала у ванвременском вакууму и изван културноисторијског контекста, у хировитом свету пишчеве вантекстуалне фантазије. Као израз унутарњег доживљаја, чисте субјективности, ова новела једва да долази у обзир. Таква тумачења иду за тим да се новела одсече од своје референцијалности, да се текст издвоји из историјске интертекстуалности. Међутим, ни ова новела није настала испод стакленог звона субјективног доживљаја и личних кошмара које је писац параболама текстуализовао, као неку врсту „егзистенцијалне аутобиографије“. О симболици, алегорици, метафорици и метафизичком значењу страшне „машине за убијање осуђеника“ на кажњеничком острву је много писано у литератури о Кафки и она је често довођена у везу са „фантастичном литературом“. Милер-Зајдел интертекстуално-компаративном анализом показује *стварносни* аспект тог страшног изума. Кафкина литература је и те како окренута *стварности* и не стоји изван живота. Само се утолико параболиком и формом разликује од властите историје чију референцијалност не може да сакрије, а историчност да затоми. И за Кафкину новелу важи Ален-Фурнијеово правило: „о свему што пишем негде се догађа“. Или се догађало и пре и после. Међутим, Кафкину „стварност“ упознајемо увек као „производ уобразиље“ (културни свет), у облику функције (друштвени свет) или у облику дејстава (физички свет). Овај последњи вид је најмање присутан, али није сасвим одсутан. Кажњеничка острва су постојала и пре и после Кафкине кажњеничке колоније. У старом Риму је постојало институционализовано „deportatio in insulam“ као формула римског права са принудним боравком у самоћи и туђини, били су прописани као кожна. Та пракса древног Рима да се кажњеници удаље и изолују показала је запањујућу дуговечност и одржала се готово до наших дана, без обзира што свуда није била правно институционализована. Али не говори ли R. Barthes о литератури као „институцији језика“? Зато кад Кафка окренут стварности рефлектује стварносне моменте онда одабира или *изведеницу* света

културе или изведеницу функција, али својим избором од самог почетка преузима одговорност за учињени избор; та стварност у Кафкином делу се нуди као изведеница, културноисторијска и институционална. Џ. Калер је с правом поставио критериј „извора снаге“ као мерила. Снага једног текста долази од „стратешког заузимања става у дискурсу културе“. Да би произвео снажан утисак, писац мора бити проницљив аналитичар интертекстуалности. Постоји у Кафкином писању један такав „проницљив аналитичар интертекстуалности“. Интертекстуалност овде може бити схваћена двојако; прво, као однос дела према одређеним претходним текстовима (H. Bloom) и као однос његовог учешћа у дискурзивном простору културе (по схватању Џ. Калера у трагу Р. Барта и Ј. Кристеве). Кафкина новела *У кажњеничкој колонији* се управо мора укључити у ово двојако схватање: као однос између текста и разноврсних језика или пракси означавања културе и његов однос према оним текстовима који за њега артикулишу могућности те културе. В. Милер-Зајдел истражује (иако теоријски нееxплицитно) практично оба вида интертекстуалног сплета. С једне стране, он полази од релевантне чињенице да је Кафка припадник институције правног писма, и да између правног и литерарног дискурса постоји известан однос. Постоје тајни наводи у Кафкиној новели, писање као „упражњавање кодова загубљених извора“, при чему је „написано“ оно „већ читано“; постоји текст као збир знања која текстовима омогућују „запоседање значења“. И у Кафкином случају текстови нису настали у вантекстуалном вакууму, већ значење текста новеле зависи од других текстова, које овај упија и преображава.

Постоји правноисторијски контекст у коме се разматра историја депортације, и однос између правног писма и казне депортацијом. Реч је, дакле, о правним текстовима. Један од видова укључености Кафке у *правни дискурс* јесте контакт са учењем Hansa Groβa, Кафкиног професора казненог права на универзитету у Прагу, аутора чувеног чланка „Дегенерација и депортација“ (1905). Поред тога, H. Groβ као присталица депортовања „дегенерисаних“ је аутор и једног интерног депортовања, психијатра Otta Groβa, рођеног сина, које је отац „испословао“ из Берлина, у један санаторијум за нервно оболеле крај Беча. Сукоб између оца и сина, правника и психијатра, означава заоштрени вид дебате о „казни

депортацијом“, практични исход тог сукоба је познат. В. Милер-Зајдел доводи суптилно у везу тај сукоб са Кафкиним *Писмом оцу*, писаним, а непослатим. Око депортације О. Groβа избио је сукоб интелектуалаца око модерне и експресиониста и подигао праву буру протеста и отворених писама људи као што су Franz Pfempfert, Ludwig Rubiner, Rihard Oehring, M. Brod, Franz Werfel, чија се драма појављује под карактеристичним насловом: „*Ћутљиви. Неко је мора бити оклеветао Ота Гроβа“* који је Кафка применио на почетку романа *Процес*: „Неко је оклеветао Јозефа К...“

Постоји један други однос књижевне природе који Милер-Зајдел убедљиво показује, то је критички однос модерне социологије прашког професора Алфреда Вебера, у есеју „Чиновник“ (Der Beamte, 1910), либералног социјалдемократског мислиоца, који пледира: „Као демократи ми не познајемо никакве грађане другог реда, било да је реч о радницима или о Јеврејима“. У том спису се поред јеврејског питања појављује и кључна реч „апарат“: „За људе који тако осећају, пише А. Вебер даље, нараста данас један страшан проблем. Они виде, како се подиже у нашем животу један чиновски “апарат“, како тај апарат поприма тежњу да увек више него пре усисава, раније наше слободно израсле делове живота они осећају као отров шематизирања, убијања свега што је њему страно, индивидуалног, самосвојног особитог живота, притом из њега зрачи, као да је на његово место постављено једно огромно рачунарско Нешто...“ Речи ту написане о чиновништву и бирократији, полемички усмерене против Макс Веберове легитимизације бирократије која за њега „стоји у вези са нарастајућом рационализацијом и проширивањем науке на све области живота“. Она је део оног процеса што га М. Вебер разуме као „скидање зачараности са света“, или да употребимо савремени израз, као „понаучњавање“ (Ј. Хабермас). Ипак, из контроверзе о бирократији, могло се уочити рађање новог мита „митоса машине“, која страхом испуњеног човека испуњава зачуђеношћу. О том *миту машине* управо је реч у „Кажњеничкој колонији“ у говору официра који хвали предности машине“ за убијање људи. Не мање је реч о тексту Алфреда Вебера, који полемички разобличује „идиолатрију... бирократског апарата за убијање свега животног...“ Та идолатрија не уздиже и не велича појединачног чиновника него

заправо „апарат“, настајање учења које од њега прави једно мистично чудновато Нешто..“ :М-З, 77).

Милер-Зајдел утврђује (са Astrid Lange-Kirchheim: Alfred Weber und Franz Kafka, in: Alfred Weber – Politiker und Gelehrter, 1986), сродност описаног апарата са апаратом из Кафкине „Кажњеничке колоније“. Тако Кафкин језик није испредање фантазије него је уплетен у контроверзу дебате М. и А. Вебера о смислу бирократије.

Дакако, значајнији извор за Кафкину новелу, посебно за лик научника који путује да истражи праксу „депортације“ јесте један други спис који упућује на дубоку импликацију у европски контекст. Реч је о једном извору који поново враћа у историју казне депортовањем: у историју покушаја да се та казна (присутна код колонијалних сила) пресади и у немачко казнено право. Књига се појавила 1912. и открива непосредно у свом наслову појам „Strafkolonie“. Реч је о књизи Роберт-а Хеиндл-а: „Eine Forschungsreise nach den Strafkolonien“.

Још 1904. године Casimir Wagner у својој студији *Strafinseln (Stuttgart, 1904)*, као члан немачког колонијалног удружења поставио је питање да ли је у интересу развоја прекоморских поседа слање кажњеника на издржавње казне. Немачки пустоловина жељан правник Robert Heindl био је упућен 1909. и 1910. да испита кажњеничке колоније у Новој Каледонији, Аустралији, Андаманену и Кини, као и у другим крајевима света. По повратку, непосредно пред избијање Првог св. рата, објавио је своје утиске и сазнања у извештају *Meine Reise nach den Strafkolonien (Berlin, Wien 1912)*. То је упола путописни извештај, упола правна експертиза. Та у ондашњој штампи много претресана књига доспела је до Кафкине пажње преко неколико претходно објављених поглавља у прашким новинама *Бохемиа* са насловом „Die Verbrecherinsel“ (Острво злочинаца). В. Милер-Зајдел је извео врло строгу компарацију и установио непобитан однос између „предлошка“ и Кафкине новеле. Непобитне паралеле између овог путописног извештаја и Кафкине приповетке су доказане брижљивом текстуалном упоредном анализом. У оба случаја „острво кажњеника“ јесте Нова Каледонија, где се говори француски. У Хајндловом извештају многе странице су чак цитиране из правних прописа и закона на француском

језику. У том погледу књига-путопис је и сама један „ирнтертекстуални бриколаж“. Кафки као правнику таква „правна лектира“ није била страна. Милер-Зајдел се креће на трагу рецензије Курта Тухолског, који је међу првима схватио страховиту *актуелност кажњеничке колоније*. Али он је још раније у оштром критичком приказу излио свој гнев на циничку експертизу Р. Хајндла, који је одбацио „deportatio im insulam“ не као нехуману казну, али не због бриге за људска права, него зато што је био убеђен у „нерентабилност и неефикасност“ таквог казненог система, дакле, из крајње прагматичких разлога. Што се пак тиче путујућег истраживача на острва у Кафкиној новели као „историји“ једне фикције постоји „предисторија“ једне реалности. Чини се да Милер-Зајдел примењује сазнање о „ужем“ и „ширем“ концепту интертекстуалности или интертекстуалног бриколажа. Тако је интертекстуалност Кафкине новеле навела Милера-Зајдла да усредсреди своју пажњу да се у „наративном исказу могу читати многи други дискурси“. Тако је новела „У кажњеничкој колонији“ виђена као дијалог са текстовима који се могу не само у начелу него и у пракси интерпретације утврдити, Кафкин текст настаје истовременим упијањем и истовременим разарањем других сродних текстова у интертекстуалном простору. Постоји „склапање“. Управо то показује Милер-Зајдлова анализа: не ради се о искључивом раду потоњег текста фикције на тексту-претечи извештача, него о читавом комплексу склопљених спојева у обухватнијем смислу израза „Verknüpfingen“ (с. 87). Оно што је Милер-Зајдел показао није пуко утврђивање „извора“, него да је Кафкина уметност дубоко урођена у културноисторијску стварност немачке Модерне из времена Вајмарске Републике и да покушај свођења Кафкине прозе на „Strafphantasie“ (фантазирања грешне свести о казни) није идеолошки недужно. Када се описује машина за убијање као машина за мучење, као средство „за поправљање непоправљивих“, онда то заиста није плод несрећне Кафкине маште. Кад у Кафкиној новели командант или официр полегну осуђеног између зупчасте бране и корита, а апарат почиње да ради сам од себе „то је далеко од тога да буде изум фантастичне књижевности“. У Хајндловој књизи „Моје путовање по кажњеничким колонијама“ описано је нешто сасвим слично као гола стварност. И ту почиње машина за егзекуцију, која је измишљена уз помоћ крвника, покретањем једне ручице

почиње самосталан рад и извршује даља погубљења такорећи аутоматски и на текућој траци (127 с.). Производња смрти је као аутоматизована казна, претходно текстуализована као документ у тексту правног извештаја. У Кафкиној новели она је транспонована ре-текстуализацијом у „фиктивно“, али Кафкина новела није тиме горка критика свога доба и предсказање масовне производње смрти, депортација и незапамћених интернирања у каснијим временима, кад је „кажњеничка колонија“ постала распрострањена пракса у ратним и послератним годинама. Као што је добро познато у једној таквој „кажњеничкој колонији“ настрадала је и Кафкина пријатељица Милена Јасенска. Но, ту се стварност из прекоокеанских острва пренела у срце Европе и оно што је било „фикција“ преобразило се у стравична збивања истребљења Јевреја. Тако Кафкина новела стоји између две стварности у европском контексту. У ратним и поратним годинама свет је упознао бројне видове. Зато је у праву Милер-Зајдел кад истиче „да се ни у ком случају не ради о сликању прилика које су од нас временски и просторно удаљене и, стога, више нема то много шта да нам каже.“ (с. 112). Напротив, догађаји из недавне историје потврдили су *европску актуелност* Кафкиних сликања. Слика кажњеничке колоније или „кажњеничких острва“ умножила се у безброј стварних конкретизација. Неке од њих су нам биле веома близу.

Даље важно препознавање „ретекстуализације“ јесте утврђивање подједнаке критичке дистанце и према лику официра и према лику путника-истраживача. Кафкина перспектива приповедања се не идентификује ни са једним од ових ликова. Милер-Зајдел веома оштроумно открива у лику официра-судије црте са слике Кафкиног оца онако како га је писац насликао у *Писму оца*: насилног, деспотског владара који на друге гледа као на „животиње“. Тако, у писму стоји цитат очевог презривог израза о једном болесном шегрту: „треба да цркне болесно псето!« Људи деградирани насиљем језика на животиње појављују се у *Кажњеничкој колонији*; то је лик стражара-осуђеника који је одан „као пас“ и третиран као пас. Последња реченица *Процеса* гласи, такође „као пас!“. Покушај официра да влада кроз говор (он непрестано говори – „ограбљени говор“) – победоносна реторика, насилно интерпретирајући мисао других а укидајући могућност дијалога

са научником, који пред бујицом успева да каже само једно „Не!“ официревом наговарању. Владавина говором је и одлика Кафкиног оца из *Писма оцу*, који се „изванредно језички изражава“ и својом владарском говорљивошћу гуши говор других. Ту је говор очито прозрен као средство владавине уколико је монополизиран, а други су уђуткани или доведени у положај да „замуцкују“ или пишу писма протеста. Сукоб реторике и писма, у Кафкиној кажњеничкој колонији „научног писма“ има посебан значај. Улога инструментализованог језика је постала прозирна и демистификована. У Кафкином контексту може се извесно говорити о „тамници говора“ у сасвим друкчијем смислу од оног у коме говори Фр. Џејмсон у својој „Тамници језика“ (Загреб, 1978). Док ортодоксија моноцентризма преотима „реч“ за циљеве политичке моћи, наука се повлачи у писање „извештаја“ и литература у писање „отворених, а непослатих писама“ у којима кажу једно непристајање. Али таква ортодоксија реторике моћи значи припрему сопственог самоубиства. Такав је смисао смрти официра-камиказе у Кафкиној новели као што је утврдио Волфдитрих Шнуре: „Његова“ смрт је бесмислена смрт ортодоксије. Она се жртвује за један већ одавно мртав принцип: покорност вери“ (W. Schnure: Der Schattenfotograf, 1978, c. 452).

Анализирајући облике изопаченог мишљења (с. 141 – 145) у Кафкиној новели, Милер-Зајдел има на уму латентну критику „правног и верског поретка“ кроз уношење у интертекстуални простор новеле једног „загубљеног“ извора. Уз „изворе“ А. Веберовог огледа о мистичкој моћи бирократије и Р. Хајндлове књиге открива се још један „текст-претеча“, наиме, реч је о роману Октава Мирбоа (Octave Mirbeau) „Le Jardin de Supplices“ (1899), за који је познато да је био међу књигама Кафкине библиотеке. На ту чињеницу је указао прво W. Burns у студији „In the Penal Colony. Variation on the Theme by Octave Mirbeau“ (In: Accent 17, 1954). Отада тај извор важи за непобитан у тумачењу Кафкине новеле. Хартмут Биндер је у раду „Motiv und Gestaltung bei Franz Kafka“(1966) означио Мирбоов текст као „главни извор за *Кажњеничку колонију*“. Милер-Зајдел полази од тог „открића“, али паралелу између француског писца „Врта паклених мука“ и Кафкине *Кажњеничке колоније* развија на другом основу. Прво што уноси у интерпретацију тог

интертекстуалног односа јесте превредновање „предлошка“. Док се Х. Биндер диви Кафкином „умећу да из такорећи ничега направи нешто“ (оцењујући Мирбоов спис као „порнографско, анархистичко, садистички крпеж“ („Machwerk“)/, В. Милер-Зајдел *превреднује* овај „крпеж“ као важан жанровски спис; он се, доиста, појављује у форми интересантног „бриколажа“ у коме је „типична спрега између сладострашћа и смрти морала фасцинирати Кафку“ (Биндер). За Милера-Зајдла, Мирбоов спис нипошто није ништарија, него напротив, стоји у правцу једног важног француског превасходно, али и општевропског наслеђа: традиције садизма и садомазохизма. Такво вредновање је ближе схватању једног Мариа Праза из књиге „Liebe, Tod und Teufel“ (Љубав, Смрт и Ђаво), München 1970. Но, употреба таквих појмова за означавање одређених појава у области сексуалне или душевне перверзије може бити варљива. Лако се може догодити, да се описано преноси на онога који то описује, да садистима и садомазохистима буду названи они, који су се одважили на описивање таквих појава, укључујући ту, почем, и Достојевског и Чехова“ (с. 141, 142). Међутим, О. Мирбо није напросто ни садист ни садомазохист, каквим би га многи хтели приказати, него „неумољиви критичар друштвене заједнице свога доба“ (142). Треба ли додати да исто важи не у мањој мери и за Кафку када описује „изопачене облике мишљења“ у правном и верском поретку? Једна таква критичка окренутост добу својствена је и француском писцу и Кафки. Милер-Зајдел се не упушта у инвентар „позајмица и паралела“ између двојице писаца, него утврђује једну заједничку црту општије врсте: „Постојање на земљи као утамниченост средишњи је мотив и код Мирбоа и у Кафке“ (142). Незаобилазна је, тако рећи, истоветност описа казненог завода у „Врту паклених мука“ Мирбоа и у „Кажњеничкој колонији“. Такве слике су изванредне антиципирајуће снаге јер су постале репрезентативне за наше доба као стецишта поживинченог и отуђеног човека, као первертоване жртве идеологије или теологије. Оно о чему говоре и Мирбо и Кафка јесте „наслада од уморства и пожуда за убијањем“ и сл.

Милер-Зајдел, комбинујући референцијалност и интертекстуалност, изводи једну исцрпну интерпретацију која примењује један текст на скуп текстова-претеча из другог дискурса. Аутор

показује убедљивост културно-историјске контекстуалне методе којом успева „изазвати топлоту и светлост трењем једног текста о други“. И то се не може означити као „неверно читање“ (у стилу Блумове антитетичке критике), него читање које остаје увек верно равни текста. Само, у интерпретацији Милер-Зајдла, уметничко дело није постало заточеник тзв. „кругу разумевања“. Полазећи од појма „познавање позадине“ (Hinitergrundwissen) филозофа W. Stegmüllera у раду „О тзв. кругу разумевања“ (1973), Милер-Зајдел је проширио своје разумевање и тумачење преко „разумевања текста из њега самог“. У књизи о Кафкиној новели понуђена је једна исцрпна и обухватна интерпретација у духу контекстуалне критике. Таква критика не стоји у опреци са савременим истраживањем Кафке. Управо је у порасту једно такво интересовање за Кафкин „околни свет“. То показују и две књиге новијег датума које наводи у предговору и Милер-Зајдел. Реч је о студији Hans Helmut Hiebel: „Die Zeichen des Gesetzes. Recht und Macht bei Franz Kafka“ (1983) и „Der verhörte Held. Recht und Schuld im Werk Franz Kafkas“ (1985) од Улфа Абрахама. У ред таквих модерних настојања може се без оклевања уврстити и књига Милера-Зајдла *О депортацији људи. Кафкина приповетка „У казнионичкој колонији“ виђена у европском контексту*. Свестрано и темељно спроведено испитивање у студији Милера-Зајдла осветљује модерним и актуелним светлосним снопом разумевања овај значајан Кафкин „уметнички документ хуманитета“. У том смеру иде и не мање снажна хуманистичка оријентација В. Милера-Зајдла који постојано заговара у теорији и примењује доследно у критичкој пракси „димензију човечности“ као суштински критериј за препознавање уметничке вредности дела. У књизи о Кафки Милера-Зајдла примена тога мерила достигла је практично своје убедљиво остварење и пуну меру критичке валидности.

Miodrag Radović

Kafka dans le contexte européen

Résumé

En nous référant à l'étude littéraire de Miller-Zaidel portant sur la nouvelle de Kafka « La Colonie pénitentiaire », on s'efforce de montrer que la littérature kafkaïenne ne se positionne pas en dehors de la vie mais qu'elle est tournée vers la réalité. On considère la nouvelle kafkaïenne intertextuellement comme un rapport entre l'œuvre et les textes précédents. On la traite également du point de vue de sa participation à l'espace discursif culturel.

Mots-clés : intertextualité, contexte historique culturel, Kafka, Miller-Zaidel .

УДК: 821.163.41.09-1
DOI: 10.7251/GMS1301169S
(Оригинални научни рад)

Никола Страјнић
Филозофски факултет
Нови Сад
jones@eunet.rs

LÓGOS СВЕТА И *LÓGOS* ПЕСМЕ
(*Бранкова жеља* Змаја Јована Јовановића и *Права Бранкова жеља* Лазе Костића)

Резиме: *У раду се посматрају две песме Змаја Јована Јовановића и Лазе Костића – Бранкова жеља и Права Бранкова жеља. То посматрање треба да покаже у којој мери су, пишући ове песме, песници успевали да присподобе lógos певања lógosu света и у којој мери је lógos света био присподобљен lógosu њихових певања. При томе, под светом овде треба разумевати свет који је „опеван“ у њиховим песмама.*

Кључне речи: *lógos света, lógos песме, lógos певања, стварност, уметност, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић.*

У раду ће бити речи о певању као ослушкивању *lógosa* света, са једне стране, а, са друге, о певању као ослушкивању *lógosa* саме песме. Та два *logos*-а ваљало би да су међусобно кореспондентна и да се препознају један у другом и чине својеврсно јединство стварности и уметности.

Разуме се, нити је уметност ту да осликава стварност, нити је стварност ту да наговара уметност на то осликавање. Напротив, стварност и уметност једнако „теже“ и у том тежењу држе вагу света. Нити ми имамо уметност да не бисмо пропали од истине стварности, нити стварност постоји да свет не би пропао од лажи уметности, него су и истина стварности и лаж уметности утемељене на истом темељу и запућене су истим путем на сцени општег кретања и постојања.

Зато ни стварност ни уметност не смеју да иду ни корак испред ни корак иза једна друге тежећи увек истом циљу и истом смислу. Кад би било другачије, онда би или стварност подучавала уметност или уметност стварност, или би се у том подучавању обе сурвале у бездан бесмисла и ништа.

У том смислу могу да се посматрају две песме два истакнута српска романтичарска песника, Змаја Јована Јовановића и Лазе Костића, песме *Бранкова жеља* и *Права Бранкова жеља*. То посматрање треба да покаже у којој мери су, пишући ове песме, песници успевали да присподобе *lógos* певања *logos*-у света и у којој мери је *lógos* света био присподобљен *logos*-у њихових певања. При томе, под светом овде треба разумевати свет који је „опеван“ у њиховим песмама.

Реч је превасходно о свету жеље Бранка Радичевића да му се посмртни остаци сахране на Стражилову, о свету расположења и спремности српске омладине и целог народа да то, две и по деценије после песникове смрти, и уради, о свету политичких борби за што повољнији статус Срба у Аустроугарској монархији. Дакле, реч је о томе да се на *lógos* једног општег хтења адекватно одговори *logos*-ом појединачног певања, да се песмом погоди у саму петељку стварности.

Змај Јован Јовановић је, са свога песничког лука, одаслао песму *Бранкова жеља* 1877, руководећи се, не само својом идејом да напише песму о преносу Бранкових земних остатака, већ и идејом која је тада потпуно сазрела као народна. Обе те идеје обелодањене су у календару *Орао* за 1878. годину: уредник календара Ст. В. Поповић, објавио је позив народу да се одазове жељи и песника Бранка Радичевића и песника Змаја Јована Јовановића и омладине српске да се пренесу Бранкови посмртни остаци из Беча у Карловце, а Змај је у истом броју *Орла* објавио песму *Бранкова жеља*. Ту песму одмах су прештампали и сви српски листови, а на многим се́лима и беседама декламована је с одушевљењем. Тако је песма *Бранкова жеља* од почетка била и Бранкова[1] и Змајева и народна песма. Дакле, у што је гађао, Змај је и погодио.

А песма *Права Бранкова жеља*, настала очигледно као реакција на Змајеву песму *Бранкова жеља*, и не ослањајући се на оно на што се ослањала Змајева песма, на, како би рекао Хер-

[1] Јован Живановић је о тој песми писао: „Ко би могао рећи да то не пева Бранко“. *Јавор*, 1877, бр. 9, стр. 278.

дер, *живи*, а не *апстрактни* ум – та песма објављена је у *Српској зори*, 1878, св. I. Јован Живановић, који је у *Јавору* онако узвеличао Змајеву песму, рекавши „Ко би могао рећи да то не пева Бранко“, одмах је додао и ово: „Али покрај свега тога, то није права Бранкова жеља. Праву Бранкову жељу погодио је Лаза Костић“[2].

О каквом поготку је ту реч – тим пре што се народ радије одазвао Змајевој песми и што је, у складу са његовом *Бранковом жељом*, пола деценије мукотрпно и предано радио на припремању преноса Бранкових земних остатака, суочавајући се са низом непредвидивих и смишљено постављаних препрека? – Реч је о поготку *апстрактног ума* у сам плод, а не у његову петељку. Уместо да се плод сачува неоштећен, тим поготком он је размрскан. Па ипак, Јован Живановић: „То није права Бранкова жеља. Бранкову жељу погодио је Лаза Костић“[3].

Змај је „бранковскији“ песник од Лазе Костића и отуда је желео да изворније ослухне Бранка, не обазирући се на *половину половине века* која је до тада прошла након Радичевићеве смрти и која је донела многе значајне друштвене промене у којима је Бранкова жеља требало да се реализује. С друге стране, он је ослушкивао и следио жељу народа у коме је Бранко, у тој четвртини века његовога *гробовања*, порастао до идола Српства, вероватно захваљујући и развоју тог новонасталог друштвено-политичког контекста. Али и на тај контекст и из тог контекста народ је, као и Бранко и као и Змај, гледао искључиво бранковски, са неотрежњеним заносом и вером у будућност.

У својој *Бранковој жељи*, Змај превасходно „цитира Бранка“ или, још више, допушта да Бранко говори кроз њега и његову песму, стапајући тако два гласа два песника у један. Тако је Бранкова жеља једнако и Змајева, а Змајева и Бранкова, што само говори о томе да је и Змај мислио да је реч о *правој Бранковој жељи*. Змај је наводио, пре свега, најдубље разлоге о преносу Бранкових посмртних остатака онтолошке природе, разлоге самог бића као бића. Оно има свој пут у свету од извора до увора који су, у суштини, исти. Одакле долазимо, тамо се и враћамо, све по закону једног општег *logos*-а који влада свиме – како су учили предсократовци (Анаксимандар, Хераклит). Бранко је и тај извор и тај увор препознао у Стражилову, стецишту и растецишту свих сила бића

[2] Исто.

[3] Исто.

и свега бивствовања. Змај није био филозоф као Бранко, који је филозофију и учио у Темишвару, али је до филозофске изворности дошао преко песничке изворности у којој се оно ноетско и оно поетско међусобно сусрећу и поистовећују до једности. Коначно, то се догодило и Бранку, пре свега као песнику, јер он филозофију као дисциплину коју је учио и није у песништву „употребљавао".

Ово Змајево осећање онтолошке димензије Бранковог песничког и не само песничког бића, утемељивало је и њега самог у тој димензији, па је због тога и певао у својој песми тако као да пева сам Бранко. А то певање упућује на чињеницу да су изворне жеље за једношћу бића са светом живе и преко гроба и да песник једнако и мртав чезне за својим *árhe*-ом као да је жив: *Мртво срце још за вама жуди*. То се односи на Стражилово и на цео стражиловски пејзаж, што, опет, све треба посматрати симболично, као завичајни пејзаж у коме је наше биће „код куће", у своме логу и разлогу.

То „код куће" једнако се односи, када је реч и о Бранку и о Змају, и на лог и разлог српског националног бића које је, у време преноса Бранкових посмртних остатака и писања Змајеве песме, било у Аустоугарској доведено у питање. О томе – нека се овде ограничи само на то – говоре силне препреке постављане приликом преноса Бранкових посмртних остатака[4].

То је разлог што је Змајева песма *Бранкова жеља* добила и један политички смисао. Али, следећи Бранкове политичке жеље, Змај ту негује и веру и наду, када су у стварности обе оне доведене у питање. Ти топови, који се помињу у песми, не погађају, већ промашују, а Змају је довољно већ и то што се чују пуцњи. А турски топови који побеђују код Ђуниса и Шиљеговца ни не помињу се. Но, ако их је и чуо, Змај је, као и Бранко, био убеђен да ће их, на крају, српски топови надгласати. Зато је био мишљења да Бранкове кости и сада, док земља није потпуно слободна, треба пренети, што због те тврде вере да ће она то, несумњиво, бити, што због убеђења да ће Бранко овде, и мртав, и непосредно учествовати у њеном коначном ослобађању.

Лаза Костић у својој песми *Права Бранкова жеља*, пре свега, не рачуна, када је реч о преносу Бранкових костију, са Бранковом жељом као са пресудним разлогом преношења. Штавише, он

[4] Види: Павле Марковић Адамов, *Дух времена сад је таки*, Алфаграф, Нови Сад − Петроварадин, 2007, стр. 217−262.

Бранкову жељу, изречену у *Ђачком растанку*, и не помиње, те је на тај начин овде и докида. Било би коректније да је искористио бар било коју интертекстуалну релацију према *Ђачком растанку* којом би, образлажући је, оснажио своје мишљење о непотребности преношења песникових костију. А и за то, пронашао је заклон: Костићеву тезу о томе да Бранкове кости не треба преносити, у песми изговара Петар Прерадовић, нешто млађи мртвац на истом, Сан Марксовом гробљу у Бечу, где су лежали и други значајни Срби.

Прерадовић, као Крајишник, који је искусио суживот са Хрватима, мисли да је слога између Хрвата и Срба могућа само око преноса костију двају песника. Тако „Прерадовић“ жели да разувери Бранка у оно о чему је певао у *Колу Ђачког растанка*. Очигледно је да Костић није потпуно разумео оно *Хрвaћане не од лане*; није ни помишљао да је Бранко са тим *Хрвaћане* можда смерао на Србина из Хрватске, са *Босанче* на Србина из Босне и да је у *Колу* можда реч о колу Срба из свих крајева где Срби живе.

Да би довео у питање Змајеве разлоге због којих је потребно пренети Бранкове кости, Костић прилично недуховито и неаргументовано – својим физичким боравком на Бранковом гробу у Бечу и ослушкивањем онога што му је Бранко тобоже говорио са оне стране – износи да је тако „био ближе“ ономе што у наслову песме назива *правом* Бранковом жељом. Као да ни мало није био упућен у то чиме се ослушкује оно суштинско и за уши нечујно, оно „урођено у елемент егзистенције, несвесно, стваралачко, импулсивно“[5]. Колико је мислио да је то права Бранкова жеља, види се и по томе, како извештава П. М. Адамов, што Костић није био на том гробу када је вршена ексхумација. Змај јесте. То је само потврда да је Змајево подржавање преноса Бранкових костију и дубље и шире утемељено. Костић експлиците не доводи у питање ни Змајеве разлоге и аргументе за преношење, него му се тек обраћа са *знаш ли* на самом почетку песме, чиме га опомиње да је, тобоже, у својој песми *Бранкова жеља* нешто изоставио, што није смео, или да је у нечему омануо. Међутим, ако се мисли на проблем слободе, који је у другој половини осме деценије XIX века био изузетно актуелан, онда се може рећи да Змај није омануо. Напротив. То се може лепо видети из стихова целе друге строфе Змајеве *Бранкове жеље*. Не-

[5] Зигфрид Зафрански, *Романтизам*, Адреса, 2011, стр. 14.

споразум је очигледно у томе што Змај проблем слободе не ограничава тек на другу половину осме деценије XIX века, већ му даје свевремену димензију и тако његова песничка алузивност добија универзални смисао.

С друге стране, Костићева алузивност у *Правој Бранковој жељи* своди се на конкретна политичка догађања, што јој у знатној мери смањује песничку ширину. Костић овде свога *homo poeticus*-а упреже да служи *homo politicus*-у. Наиме, он сматра да је Змај певајући *Бранкову жељу* морао да има превасходно на уму, како каже у првом стиху *Праве Бранкове жеље*, *лањско узаврело доба*.

Лањско узаврело доба односи се на 1876. годину и догађања на политичкој сцени Аустроугарске монархије везана уз српско национално питање у склопу ширег контекста источног питања и настојања Беча да се све разреши у аустроугарску корист, посебно када је реч о анексији Босне и Херцеговине, о чему је донесена одлука на Берлинском конгресу (1878). У појачаној активности везаној уз српски и црногорски рат са Турцима, учествовао је и Костић, на жалост и са негативним резултатима. Тако је Милетићева кореспонденција с Лазом Костићем Милетића коштала неколико година робије. „Милетићево писмо Костићу од 3. маја 1876. године, због Лазине неопрезности, доспело је до руку Коломана Тисе“[6]. Узгред речено, Костић се на суду у Пешти извукао, а Милетић провео две године у истражном затвору, а потом осуђен на још пет година робије. У поменутој кореспонденцији било је речи и о томе да се из Баната и Бачке упути 30 000 Срба у рат против Турака, а после да војска крене и преко Дунава. Те 1876. године *узаврелост* се односи и на Костићево незадовољство везано уз неуспех да привуче на своју страну радикале из Угарске. У сваком случају, Змајево инсистирање на преносу Бранкових посмртних остатака у песми *Бранкова жеља*, Костићу лично није нипошто одговарало.

Али, уз то лично, он је сматрао да и објективна ситуација не дозвољава пренос. Па, с тим у вези, његова алузивност у песми продужава се и на друга догађања, пре свега српске поразе од стране Турака, као што су на Шиљеговцу (19. X 1876) и Ђунису (29. X 1876). На те догађаје у Костићевој песми се чак два пута алуди-

[6] Дејан Микавица, *Лаза Костић, политичка биографија*, Прометеј, Нови Сад, 2011, стр. 174.

ра. Два пута се алудира и на проблем *китњастога Срема*, у који би требало да се пренесу Бранкове кости. Одлучан аргумент против тога износи у Костићевој песми Петар Прерадовић, који каже: *Твог китњастог Срема тамо, побро, нема*, који је, каже се даље, *похарчен* као што је похарчена и Прерадовићева *крвава Крајина*: *Ко л' баштину харчи Крајине крваве?* Тако Костић проширује контекст негативних догађања те 1876. и 1877. године са догађања у некадашњем Војводству Српском и на Војну Крајину. То је разлог што је у песму увео и Петра Прерадовића, чије кости су, такође, Хрвати наумили да пренесу у *завичај*. А пошто је ужи завичај овога Србина, Беловарска област, *похарчен*, као и ужи завичај Бранка Радичевића, Срем, он у песми, у дијалогу са Бранком на оном свету, сматра да не треба да му се кости мичу из Беча. Костићев Бранко то прихвата, такође. Костићев, готово политички слоган, иначе песнички траљав, о томе, појављује се у песми неколико пута у неколико варијанти и гласи: *Није, побро, добље да оживи гробље*.

Тиме Костићева алузивност на конкретна друштвена и политичка догађања у песми *Права Бранкова жеља* није исцрпљена. Има ту и Чернајева који дремају, Алексинаца, Бељина и Ранка, Чича и Шупљикаца, Микла, Војвођана и врлих Хрвата, равних Баната и широких Бачки, Јелачића бана и његових потомака и тсл.

Тако је, у овој песми, *homo politicus* Лазе Костића надвладао *homo poeticus*-а Лазе Костића и тако је *homo politicus* Лазе Костића критиковао *homo poeticus*-а Змаја Јована Јовановића из аспекта непесмотворног политичког памфлетизма. Због тога је његова песма *Права Бранкова жеља* инфериорна у односу на песму *Бранкова жеља* Змаја Јована Јовановића.

Змајева песма је *заживела*, што још значи да се и у животу, када је реч о преносу посмртних остатака Бранка Радичевића из Беча у Карловце, све и заиста догодило, 10. јула 1883. године, како је и „пројектовано" у песми. Змајева песма настала је из народа и, као чин вечнога кружења свега у свету, вратила се народу. *Lógos* песме и *lógos* света овде су се поистоветили.

До своје „праве" жеље Костић је дошао својеврсним софистичким размишљањем, уздижући *lógos* песме изнад *logos*-а света. Та песма је исувише написана, смишљена и измишљена и тако одвојена од тврде, песмотворне стварности од које би и сама тре-

бало да заживи. Ако је и ослушкивао било те стварности, песник је чуо оно што је желео да чује, а не оно што је она казивала.

Змајева песма је тежила ка томе да ствар о којој је реч буде „у праву“, а Костићева ка томе да она сама, песма, буде „у праву“.

Змај је као какав Хесиод кренуо да се усагласи с музама и Аполоном, а Костић као какав Марсија да се надмеће са њима.

Nikola Strajnić

LE LOGOS DU MONDE ET LE LOGOS DU POÈME

(Brankovaželja de Zmaj Jovan Jovanović et Prava Brankova želja de Laza Kostić)

Résumé :

Dans le présent exposé, nous examinons deux poèmes de Zmaj Jovan Jovanović et LazaKostić- Brankovaželja etPravaBrankovaželja. L'observation vise à montrer dans quelle mesure les poètes en écrivant ces poèmes en réussissaient à comparer le logos de la poésie avec le logos du monde et dans quelle mesure le logos du monde a été comparé avec le logos de leur poésie. Dans ce contexte, il s'agit du monde « chanté » dans leurs poèmes.

Mots-clés : *logos du monde, logos du poème, logos de la poésie, réalité, art, Zmaj Jovan Jovanović,LazaKostić*

УДК: 821.134.2-31.09 Cervantes Saavedra M.
DOI: 10.7251/GMS1301177S
(Оригинални научни рад)

Јасна Стојановић
Филозофски факултет
Београд
jasto@fil.bg.ac.rs

ДОН КИХОТ ИЗ „ЗЛАТНЕ КЊИГЕ”

Резиме: *Међу разним дечијим Кихотима објављеним на српском, адаптација Сервантесовог романа коју је 1931. приредио Живојин Бата Вукадиновић издаје се и данас. То је скраћена верзија у 15 поглавља и са 12 оригиналних илустрација Владимира Жедринског, објављена у утицајној колекцији „Златна књига“, коју је издавао београдски књижар Геца Кон. У раду се анализирају обележја овога текста и истражују разлози његове дуговечности у нашој култури.*

Кључне речи: *Сервантес, Дон Кихот за децу на српском, „Златна књига”.*

При проучавању адаптација Сервантесовог *Дон Кихота* за децу и омладину на српском језику, поново се мора поћи од утемељивачке делатности Ђорђа Поповића-Даничара, човека који је током целог свог професионалног рада неуморно пропагирао Сервантесову уметност код нас. Осим што је први међу јужнословенским народима превео *Дон Кихота* у целовитој верзији и са шпанског изворника, Поповић је први преточио на српски и једну Сервантесову новелу, *Енглеску Шпањолку*. Овај наш пионир сервантизма је такође 1882. превео једну адаптацију *Кихота* за омладину, *Приповетку о славном витезу Дон Кихоту од Ла Манче*. Реч је о преводу француске књиге (1853), из које су преузете и илустрације Бертала и Фореста.[1] Појава ове верзије поклопила се временски са „реформом школства и народног просвећивања, процватом дечје књижевности и листова за децу и омладину” у Србији

[1] *Приповетка о славном витезу Дон Кихоту од Манче*. С француског. Панчево, Књижара Браће Јовановића. Занимљиво је да је исти оригинал послужио као полазиште и хрватском преводиоцу Јос. Еугену Томићу, три године раније (*Život i djela glasovitoga viteza Dona Quixotta de la Mancha*. Zagreb, 1879).

(Лакићевић Павићевић, 1994: 19). Поповић је отворио пут Сервантесовом роману као књизи за децу и омладину на нашем говорном подручју.

Иако намењен одраслим читаоцима, *Дон Кихот* је у Европи постао лектира за младе почетком 19. века, прво у Енглеској и Француској, а потом и другде. За то су заслужне забавне пустоловине ексцентричног идалга, сликовит приказ обичаја шпанског народа, али и васпитна улога која се приписује роману (Sánchez Mendieta, 2007: 26, 27). Не заборавимо да је и код нас крајем 19. столећа *Кихот* упоређиван са Светим писмом и хваљен као збирка савета и поука за исправан морални живот (Давичо, Недић, 1896: 62).

У издањима Сервантесовог романа за младе редовно се прибегава скраћивању изворног текста, али и намеће потреба његовог адаптирања, како би се преостале епизоде повезале у читљиву и логичну целину. Ове верзије се, такође, увек објављују уз илустрације.

После *Приповетке о славном витезу* (1882), прво наредно издање *Дон Кихота* намењено читаоцима адолесцентског и/или дечијег узраста на српском објављено је 1922. Од тада па до 2010. штампано их је нешто више од десет. Два су школска лектира (1953, 1981), заправо избор одређеног броја поглавља, без уредничких интервенција у самом тексту и рађена на Поповићевом преводу. Сви остали дечји *Кихоти* на српском (објављени у Србији, али и Југославији) међусобно се прилично разликују: по обиму текста, одабраним епизодама, графичкој опреми, приступу, стилу. На овом списку, једна адаптација јавља се упадљиво често: *Живот и дела оштроумног витеза Дон Кихота од Ла Манче*, објављена први пут 1931, а потом прештампана 1932, 1942, 1958, 1961, 1997. и 2010. године. Свих седам издања имају истоветан текстуални део[2], док се илустративни материјал мењао. Адаптација Сервантесовог романа објављена је у оквиру едиције „Златна књига", коју је 1930. почео да уређује Живојин Бата Вукадиновић (1902−1949), драмски писац, позоришни критичар, новинар и преводилац. Вукадиновић је био и издавач све до 11. наслова, када је посао преузео београдски књижар Геца Кон. До 1942. године у „Златној књизи" је штампано 105 дела дечије и омладинске литературе (Дикенса, Свифта,

[2] Текст је само лако осавремењен 1958.

Дефоа, Стивенсона, Јохане Шпири, браће Грим, итд.), како превода и прерада, тако и остварења домаћих писаца (мада у знатно мањем броју; преовлађују преведени наслови). Иако јефтина и у повезу од меког картона, колекција је брижљиво припремана и дизајнирана, са привлачним корицама у колору и оригиналним, наменски рађеним, илустрацијама. Неизбрисив печат изгледу ових књига дао је руски емигрант Владимир Жедрински, илустратор чак седамдесет наслова.

Захваљујући дигитализованом легату Јована Давидовића, у поседу градске библиотеке у Чачку, истраживачима је доступно свих 105 драгоцених наслова из ове чувене едиције, иначе не увек доступних.

Дон Кихот је објављен у мају 1931, као пета књига. На насловној страни стоји да је реч о „преводу и преради”, без имена преводиоца/ приређивача. Тек приликом трећег прештампавања, после рата (1958), наведено је да је текст „обрадио за децу” Живојин Вукадиновић. Наслов изворника није назначен, али на основу неких појединости можемо претпоставити да је у питању превод са немачког.[3] Текстуални део садржи 15 поглавља, одабраних из оба дела шпанског романа. Главе започињу епиграфима, али не Сервантесовим: „Глава прва. Како је живео и шта је смишљао славни племић Дон Кихот од ла Манче”, „Глава друга. Како је оштроумни Дон Кихот произведен за витеза луталицу”, „Глава трећа. Како је храбри витез нашао достојног штитоношу”, „Глава четврта. Како се борио са ветрењачама”, и слично. Стил је релативно једноставан, умерен и прилично углађен. Видна је намера преводиоца − приређивача да дискурс приближи младим читаоцима.

У одабиру епизода нагласак је стављен на комичне ситуације кроз које на свом путешествију кроз Манчу пролазе Дон Кихот и Санчо. Реч је о најпознатијим кихотским авантурама присутним у већини адаптација: Дон Кихот у крчми за коју верује да је замак, паљење библиотеке, борба против ветрењача и јуриш на стадо оваца, освајање Мамбриновог шлема, испаштање у Сјера Морени, Санчо као губернатор, итд. Овај избор у главним цртама прати оригинални ток приповедања из прве и друге књиге Сервантесовог романа. Ипак, на два места преводилац/ приређивач одступа од изворног низања пустоловина: после епизоде са воденицама које

[3] Још увек остаје да се утврди да ли је српско издање веран превод или се пак наш приређивач удаљио (и колико) од изабраног страног предлошка.

својим клапарањем у ноћи плаше витеза и штитоношу (први део, глава 20), у српску књигу је уметнута 29. глава из другог дела романа, која се такође одвија на води, мада је овог пута реч о реци Ебро и другачијем склопу околности (Дон Кихот и Санчо једва извлаче живу главу пошто им чамац самеље воденичарско коло). Нарација се онда поново враћа на први део романа и задобијање Мамбриновог шлема (I, 21), после чега опет „скаче" на сам крај друге књиге (глава 68), где се описује авантура са свињама које газе Кихота и Санча. После овог искакања, нарација се враћа у свој очекивани ток, следећи Сервантесов редослед излагања, дакако уз одређена скраћења.

Идалго из Ла Манче је у верзији Вукадиновића приказан као смешан, али човечан и драг старац. Наш је утисак да је његов портрет прилично веран у односу на изворни, а то се може рећи и за Санча.

Листајући *Живот и дела оштроумног витеза,* нашли смо бројне примере реченица (делова реченица, фраза) у којима је израз фамилијарнији него код Сервантеса. Претпостављамо да је намера приређивача била да се казивање приближи младим читаоцима, али и нагласи његов смехотворни ефекат. Свакако, остаје питање да ли је томе тежио и аутор страног предлошка на који се ослања наш приређивач − на ком год језику он био − па га је наш преводилац само следио. Ипак, склони смо да верујемо да је Вукадиновић ове пасаже свесно преносио у колоквијалном тону и у духу тадашњег српског језика. На пример, тамо где Сервантес на шпанском каже „А крчмар, који је /.../ наслућивао да његовом госту недостаје памети"[4], наш аутор вели: „Крчмар /је/ одавно сумњао да његовом госту недостаје која даска у глави" (подвукла Ј. С.; *Живот и дела* 1931: 13). Или, када писац објашњава како је јунак стрпљиво покушавао да кроз визир шлема унесе мало хране у уста, на српском наилазимо на необичну реченицу: „Као у рукама зубног лекара седео је јадни витез и стрпљиво дозвољавао све" (*Живот и дела* 1931:12-13)[5]. У четвртој глави Санчо се радује будућем богатству, речима: „Тад сам ја на коњу. Паре имам да намлатим." (*Живот и дела* 1931: 30). Нешто даље у тексту, читамо да се графица, „која је видела колико је сати" − тј. која је схватила да је Дон Кихот луцкаст − „бацила на колена" пред њега (*Живот*

[4] *El ventero, que /.../ ya tenía algunos barruntos de la falta de juicio de su huésped* (*Cervantes* 1998: I, 55).

[5] */.../ todo eso lo recebía en paciencia* (*Cervantes* 1998: I, 54).

и дела 1931: 39). Очито је да је оваквим поступањем Вукадиновић желео да приближи текст младим читаоцима.

Приређивач *Живота и дела оштроумног витеза* није знао шпански, што одају многобројна погрешна имена јунака и места споменутих у књизи. Већ на насловној страни наилазимо на двоструку погрешку: име писца наведено је као Мигуел* де Сервантес Саведра* − уместо Мигел де Сервантес Сааведра. У издањима из 1958, 1961. и 1997. име ће гласити Мигуел* Сервантес (без де), што ће тек 2010. бити исправљено у Мигел Сервантес − али и овог пута погрешно због недостајућег де. Затим, протагониста је назван *Дон Кихотом*, уместо Дон Кихотеом, што је ближе шпанском изговору (тако га је био пренео Ђорђе Поповић у свом преводу из 1895−6). Витезово кључусе је у верзији из 1931. *Росинанта**, док 1958. и касније постаје *Розинанта**, према немачком изговору. У овом случају је бласфемији погрешног имена додата и бласфемија погрешног пола! Наиме, на више места изричито стоји да је Росинанта* кобила (стр. 41), што је, наравно, сасвим погрешно. За грешке *Адонца* Лоренцо** (уместо Алдонса Лоренсо) и *Дулчинеја* од Тобоза** (Дулсинеја од Тобоса) би се могло рећи да су пренесене по италијанском изговору, али није јасно одакле *Сијеро* Морена* (Сјера Морена), *Ургања** (Урганда) или *Магунче** (Магунсија). Такође не знамо зашто чаробњак Муњатон (*Cervantes* 1998: II, 90) постаје *Мендријан*, а Фрестон *Селендријан*, када последња шпанска властита именица етимолошки нема значење везано за село нити за сељане. Зашто је Тереса постала *Сузана* (*Живот и дела* 1931: 26, 92), ко је *Фрнделијан* (42), зашто је у свим издањима после 1958. Херкул замењен Хераклом (*Живот и дела* 1931: 17/ *Дон Кихот* 2010: 35), а Сивоња Сивцем (*Дон Кихот* 2010: 23, 25, 26, 28, 29...)? У неким случајевима је до замене дошло услед прилагођавања имена домаћој традицији, што је уобичајена и прихватљива преводилачка пракса (шпански *Sansón* је Самсон, *Angélica* Анђелика).[6] Ипак, наш приређивач се није доследно држао тог принципа, тако да је неке омашке заиста тешко објаснити и оправдати. Стога верујемо да слабости треба приписати непознавању шпанског језика и културе у нашој средини 30-их година прошлог века. Сазнања везана за Иберију још увек су стизала споро и преко посредника − Француза, Немаца, каткад Италијана. Ситуација ће полако почети да се

[6] И Мамбринов шлем је добио српски назив − *чекрк-челенка* (*Живот и дела* 1931: 48), а појављује се и домаћи израз *око соколово* (*Живот и дела* 1931: 48).

мења још у току исте деценије: трагична збивања услед грађанског рата избациће Шпанију у први план европске актуелности, тако да ће вести о њеној свакодневици, али и традицији, култури и уметности код нас бити све чешћи, а временом и продубљенији.

Живот и дела оштроумног витеза илустровао је Владимир Жедрински (1899−1974). Овај „бели Рус“, настањен у Југославији између 1920. и 1941. године, оставио је дубок траг у уметничком животу тадашње престонице, поставивши, са неколицином сународника, темеље српској илустрацији, стрипу и карикатури. Жедрински је био најистакнутији члан тзв. београдског круга графичких уметника који су стварали између два рата. Овај сликар, илустратор, карикатуриста, сценограф и костимограф радио је за Народно позориште у Београду и својим креацијама опремио преко 150 позоришних представа ове куће.

Цртежи Жедринског за *Дон Кихота* рађени су у црно-белој техници, уз употребу полутона, туша и пера (распрострањених у европској илустрацији управо ових година, како сведочи Весна Лакићевић Павићевић, 1994: 45). Цртежи су штампани преко целе стране, има их дванаест и сваки има наслов („Читао је и дању и ноћу. Удари копљем у крило. Крчмар му нареди да клекне. Пошто је он све више псовао, момци су били све бешњи”, итд.). Руски уметник је одабрао 12 типичних сцена из кихотске иконографије, управо оних које се најчешће и налазе у дечијим књигама. Сцене су приказане реалистички, са малобројним, али речитим детаљима који упућују на време и, нарочито, на амбијент у који је смештена радња. У сцени рођења Кихота за витеза (други цртеж по реду), дебељушкасти крчмар одевен је као прави шпански народни човек: носи беретку и шпанске „опанке” − еспадриле од канапа, а сличну ношњу имају и момци који ћебују Санча (цртеж пет). Неки носе типичне мрежасте капе, исте као и сељаци који спроводе Дон Кихота у кавезу (цртеж шест). У седмој сцени штитоноша са великим носем је заогрнут плаштом и носи шешир, док су му ногавице украшене препознатљивим везом. У духу епохе, мада из дворске средине, јесу дамске хаљине на цртежу осам, као и Санчова гувернаторска одора на једанаестом.

Илустрације Жедринског су прецизне и сведене; на њима нема ниједне сувишне линије. Уочава се блага карикатуризација,

нарочито у приказу главних јунака. Фигура старог племића, мада изразито издужена и пародична, ипак буди емпатију својом нестабилном крхкошћу. Дежмекасти Санчо наликује помало на дворску луду, у костиму напумпаних панталона и са перјаним шеширом на глави (цртежи четири, једанаест и дванаест). Ипак, у већини сцена приказан је као брижан пратилац: док Дон Кихот јуриша на ветрењаче, он посматра сцену и довикује господару да се врати, дижући руке ка небу; нешто даље, без даха прати окршај против Витеза из Шуме. О везаности господара и слуге говори и завршна сцена и поглед који Санчо упућује старом идалгу.

Запажамо да у ни у једној сцени илустратор не бележи тренутке драматичног расплета (по Дон Кихота, наравно), већ оне који му непосредно претходе − кад је витез у пуној акцији: док јуриша на ветрењаче (цртеж три), док храбро изазива лава (осам) или напада Витеза из Шуме (седам). Из цртежа избија весела шаљивост, нарочито у сцени дрвеног коња, када су Кихоту и Санчу свезане очи (десет).

Док је боравио у Београду, Жедрински је био „стожер уметничких збивања: утицао је на своје савременике и на доцније генерације које су прва ликовна искуства стекле кроз његову илустрацију и карикатуру, сценографију и костимографију. Осим што је ликовно образовао децу и омладину Београда, био је симбол добре илустрације и мерило квалитета” (Лакићевић Павићевић 1994: 53). Жедрински је, међутим, пред рат напустио Београд, кратко време боравио у Загребу, Ријеци и Љубљани, да би се, под ударом југословенских власти услед Резолуције Информбироа 1948, настанио прво у Мароку, а потом Француској, у чијој је престоници живео до краја живота. Његове илустрације су прве наменски рађене за једно домаће издање *Дон Кихота*: сва претходна су преузимала страни графички материјал. Естетска вредност и утицај *Живота и дела оштроумног витеза Дон Кихота од Ла Манче* на генерације читалаца у значајној мери почивају и на суптилним и сугестивним цртежима Жедринског. Нажалост, ово издање ће у истом облику бити прештампано свега једном, 1932. Десет година касније, за време немачке окупације Београда, „Југоисток” ће Вукадиновићеву верзију опремити графикама Ђуке Јанковића (1894−1950), стрип-цртача и илустратора дечијих књига и при-

падника истог, београдског круга графичких уметника као и Жедрински. Но, ни шест Јанковићевих црно-белих илустрација[7] неће бити дугог века: приликом наредног објављивања, 1958, замениће их цртежи историчара уметности и графичара Саше Мишића (1925−1982)[8]. Ово издање биће прештампано 1961, а пратиће их истих десет црно-белих Мишићевих цртежа.

Ипак, како показује историја њеног издавања, Вукадиновићева верзија *Дон Кихота* била је далеко дуговечнијија од графичког материјала који ју је пратио. После лекторисања и ретуширања, први пут спроведеног 1958, она ће у непромењеном виду бити објављена и 1961, 1997. и 2010. Године 1997. „Серкл" из Новог Сада јој је придодао 28 графика чувеног Дореа, док ју је 2010. чачанска „Пчелица" штампала без илустрација.[9] И у овом, као и свим издањима почев од 1958, присутне су грешке којих у изворној адаптацији из 1931. нема (неке смо раније споменули). Верујући да текст побољшава, неименовани уредник је заправо штошта покварио: Росинантеа претворио у *Розинанту,* завршне стихове „...живео је луд и бесан,/ ал паметан умро ти´о" (*тихо,* прим. Ј.С.) преиначио у „...живео је луд и бесан,/ ал паметан умро тијо", итд. Једна од омашки тиче се изворника (пређутаног 1931): од 1958. стоји да је преведено дело *La primera parte del Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha* (1604), што не може бити тачно, јер, чак и да је пред собом имао интегрални Сервантесов текст − што је мало вероватно − Вукадиновић би користио оба дела романа, будући да је бирао епизоде из оба. Осим тога, нетачно је и датирање: опште је познато да је прво издање *Дон Кихота* објављено у Мадриду јануара 1605. године.[10] Претпостављамо да је, у недостатку података о оригиналу са кога је преводио Вукадиновић, наслов изворника наведен насумице.

Током 30-их година прошлог века у Београду су светлост дана угледале чак четири дечје обраде *Дон Кихота*: Вукадиновићева, затим верзија Влад. К. Петровића (1934), М. Ђорђевића, с француског (1937), и издање Народне књиге (193?), а 1940. је издат и стрип о Сервантесовом јунаку (*в. Литературу*). Објашњење за неуобичајено висок број издања можда делом лежи у интересовању домаће јавности за шпанску културу и уметност, подстакнутом бурним приликама у тој земљи (проглашење Друге републике

[7] Дон Кихот на крилима ветрењаче, Дон Кихот у библиотеци, Рођење за витеза, Дон Кихот одлази кући у кавезу, Санчо на губернаторском трону, Разговор Дон Кихота и Санча.

[8] Аутор корица је Андреја Андрејевић.

[9] Корице је радио Предраг Ђукић. Књига садржи глосар и кратак поговор о Сервантесовом животу и делу. Глосар објашњава „мање познате речи": *аршин, атлас, бисаге, валов, кирицијa, колан, мускета,* итд. Белешка о писцу доноси коректне инфор-мације, мада извор података није наведен (стр. 107−109).

[10] Иако је књига изашла из штампарије на католички Божић 1604, на насловној страни ипак стоји 1605. F. Rico, "Historia del texto". *In* M. de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha.* Instituto Cervantes, Crítica, Barcelona, 1998, 193−242.

1931, избијање грађанског рата 1936). Подсетимо да 1938. такође излази друго издање Даничаревог *Дон Кихота* и избор три новеле, у преводу Хајима Алкалаја (оба у издању београдског Еоса).

После рата су се појавиле и друге адаптације Сервантесовог романа за дечји узраст. Нова пракса налагала је штампање издања за цео југословенски простор: хрватска обрада Мате Ујевића (1958) приређена је и „за српску децу” и објављена, осим латинице, и на ћирилици (*в. Литературу*).[11] Другу адаптацију сличне намене радио је Слободан Лазић 1968, а издао љубљански Југореклам.[12] Напоменимо да је и Вукадиновићев *Кихот* 1958. и 1961. објављен на оба писма.

Ипак, у Србији ниједна обрада Сервантесовог романа није била толико дуговечна као Вукадиновићева. Прегледно осмишљена, са умесним одабиром најпознатијих кихотских авантура, успела је прилично верно да представи младим читаоцима карактер Сервантесових јунака, пишчев свет и стил, дакако са неминовним прилагођавањима које свака адаптација подразумева. Њен одмерен, доста углађен стил, близак ондашњој младој генерацији фамилијарним тоном казивања, и оригиналне илустрације Жедринског, а потом Ђуке Јанковића и С. Мишића, сигурно су допринели њеном успеху. Претпостављамо да читалачкој публици тога времена нису превише сметале погрешке у преношењу антропонима и топонима, као нама данас, када располажемо далеко већим знањем шпанског језика и културе. На читаност *Живота и дела оштроумног витеза* несумњиво је утицао и реноме предузимљивог Геце Кона и углед библиотеке коју је осмислио. „Златна књига” је избором дела светске књижевности за децу и својим профилом спадала у врх тадашње српске културе. То је, верујемо, и разлог што се наставило са њеним издавањем и током наредних деценија.

Ипак, од 1931. је прошло преко осамдесет година. Сазрела је потреба за другачијим, савременим *Кихотом* намењеном малим читаоцима дигиталне ере који, упркос модерним видовима забаве и сазнавања света, треба у свом културном и едукативном багажу да имају и Сервантесовог класика непролазне вредности, свакако прилагођеног новом добу и верног оригиналу. Можда је идеална прилика да таквог *Кихота* и добију предстојећа четиристогодишњица романа, 2015. године.

[11] Међутим, ово издање је немогуће наћи у библиотекама у Србији. Чини се очигледним да је његова дифузија била ограничена на подручје тадашње југословенске републике Хрватске.

[12] Такође засебно на латиници и ћирилици, а текст је преведен и на словеначки (преводилац Јоже Зупанчич).

Извори и литература

Давичо, Хајим, Недић, др Љубомир. О српском преводу Дон Кихота. *Босанска вила* 4 (1896): 62−63.

Кузњецов, Константин. *Дон Кихот*. Београд: Мика миш, 1940.

Сервантес, Мигел де. *Приповетка о славном витезу Дон Кихоту од Манче*. С француског. Панчево: Браће Јовановића, 1882.

Сервантес, Мигуел* де. *Живот и дела оштроумнога витеза Дон Кихота од ла Манче*. Београд: Народна штампарија, 1931. (http://scr.digital.nb.rs/collection/gbca-zlatna-knjiga) 14.05.2012.

Сервантес, Мигуел* де. *Живот и дела оштроумнога витеза Дон Кихота од ла Манче*. Београд: Геца Кон, 1932.

Сервантес, М. *Дон Кихот*. Превео Влад. К. Петровић. Београд: Књижарница Јеремије Ћелебџића, 1934.

Сервантес, М. *Дон Кихот*. Београд: Народна књига, Дечје царство, 193?

Сервантес, М. дел*. *Дон Кихот*. С француског превео М. Ђорђевић. Београд: Француско-српска књижара, 1937.

Сервантес, Мигуел* де. *Дон Кихот*. Београд: Југоисток, 1942.

Сервантес, Мигуел* де. *Дон Кихот*. Превео Ђорђе Поповић. Приредила Анђелија Попов. Београд: Знање, 1953.

Сервантес, Мигуел*. *Дон Кихот*. Обрадио за децу Живојин Вукадиновић. Београд: Дечја књига, 1958. (ћирилично и латинично издање)

Сервантес, Мигуел* де. *Дон Кихот*. Приредио Мате Ујевић. Илустровао Владимир Кирин. За српску децу приредио Божидар Томић. Загреб: Наша дјеца, *с.а.*

Сервантес, Мигуел*. *Дон Кихот*. Обрадио за децу Живојин Вукадиновић. Београд: Младо поколење, 1961. (ћирилично и латинично издање)

Сервантес, Мигел де. *Дон Кихот*. Превео Ђорђе Поповић. Избор Љиљана Павловић-Самуровић. Београд: Просвета, Нолит, Завод за уџбенике и наставна средства, 1981.

Сервантес, Мигуел*. *Дон Кихот*. Обрадио за децу Живојин Вукадиновић. Нови Сад: Серкл, 1997.

Сервантес, Мигел. *Дон Кихот*. Превео и обрадио Живојин Вукадиновић. Чачак: Пчелица, 2010.

Cervantes, Miguel de. *Don Quijote de la Mancha*. Edición de F. Rico. Barcelona: Crítica, Instituto Cervantes, 1998, I.

Ivkov, Slobodan. Vladimir Žedrinski (1899−1974). *Projekat Rastko, Biblioteka srpske kulture na internetu* (http://www.rastko.rs/likovne/ivkov_zedrinski.html) 06.06.2012.

Lakićević Pavićević, Vesna. *Ilustrovana štampa za decu kod Srba*. Beograd: ULUPUDS, 1994.

Sánchez Mendieta, Nieves. El *Quijote* leído por los más jóvenes: itinerario por dos siglos de lecturas quijotescas. Lucía Megías, Manuel (ed.). *También los niños leen el Quijote*. Alcalá de Henares: CEC, 2007, 13−54.

Servantes, Migel. *Don Kihot.* Sa španskog preveo i adaptirao Slobodan Lazić. Ljubljana: Jugoreklam, 1968.

Jasna Stojanović

LE DON QUICHOTTE DU "LIVRE D´OR"

R é su m é

Entre les différents Don Quichottes pour jeunes lecteurs serbes, l´adaptation de Živojin Bata Vukadinović, publiée pour la première fois en 1931, continue d´être éditée jusqu´à nos jours. C´est une adaptation en 15 chapitres, illustrée de 12 dessins originaux de l´artiste russe Vladimir Žedrinski, à cette époque installé à Belgrade. Le livre a été publié dans la collection notoire "Livre d´or" du libraire belgradois Geca Kon. Dans cet article nous analysons le texte de l´adaptation et étudions les possibles raisons de sa longévité dans la culture serbe.

Mots clés: *Cervantès, Don Quichotte pour enfants serbes, "Livre d´or".*

УДК: 821.133.09(=163.41)
DOI: 10.7251/GMS1301189K
(Оригинални научни рад)

Ненад Крстић
Филозофски факултет
Нови Сад
nenadkrstic@sbb.rs

ВОЛТЕРОВ „САН ПЛАТОНОВ“ У ДВА СРПСКА ПРЕВОДА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА – КОМПАРАТИВНИ ПРИСТУП

Резиме: *У часопису Серпске летописи за год. 1828, који је штампан у Будиму, Константин Пејичић је објавио свој превод са француског језика Волтерове кратке филозофске приче Сан Платонов (Songe de Palton, 1756). Петнаест година касније, 1843, штампао је Давид Рашић у Новом Саду свој превод исте Волтерове филозофске приче.*

У овом раду приказана је компаративна анализа двају српских превода, Пејичићевог, и Рашићевог, са Волтеровом филозофском причом Сан Платонов.

Анализа је показала да се оба српска преводиоца у највећој мери држе сјајног Волтеровог стила. Међутим, иако су и Пејичићев и Рашићев превод најчешће верни француском тексту, показује се да је први, Пејичићев превод, живљи, мелодичнији и уметнички обликованији, док је други, Рашићев превод, дословнији, понекад готово буквалан.

Кључне речи: *Волтер, Сан Платонов, Пејичић, Рашић, преводи.*

1. Увод

У часопису *Серпске летописи за год. 1828,*[1] у дванаестој књизи – првој свесци, нашли смо један српски превод Волтера (François-Marie Arouet Voltaire, 1694−1778) који у нашој литератури није регистрован. Реч је о једној краткој филозофској причи под

[1] Часопис *Серпске летописи за год. 1828.* штампан је у Будиму. И часописи *Серпске летописи за год. 1825, за год. 1826. и за год. 1827.* такође су штампани у Будиму.

насловом *Сан Платонов* (*Songe de Platon*, 1756). Ову причу превео је са француског језика Константин Пејичић, који је веома ценио Волтера, с обзиром на то да му је ово, поред *Загонетке Волтерове* (1825)[2] и *Мемнона* (1827), трећи превод из богатог Волтеровог књижевног стваралаштва[3].

Др Константин Пејичић, угледни лекар и један од првака Срба у угарској средином деветнаестог века, рођен је у Борову, 1802. године. Гимназију је учио у Сремским Карловцима, филозофију у Пожуну,[4] а онда медицину у Пешти, где је и докторирао 1830. године. После краће праксе у Сремској Митровици, скоро пет година радио је као лекар у Сомбору, где се оженио Нином Лалошевић, сестром тадашњег сомборског градоначелника, Стеве Лалошевића. У Сомбору је написао и у Будиму штампао 1834. године књигу *Руководство к изгубљеном здрављу*. Од 1835. године био је физик у Сремским Карловцима и дворски митрополијски лекар. Најдуже је живео у Панчеву (1845-1874) где је био градски физик. Из Панчева је прешао за надзорника Текелијанума у Пешти где је и умро 1882. године. Константин Пејичић је био неуморан друштвени и књижевни радник. За време револуције у Угарској (1848−1849), био је члан Окружног народног одбора у Панчеву, а једно време и његов председник. Био је члан делегације војвођанских Срба која је ишла у Инсбрук, аустријском цару Фердинанду V, да поднесе жеље Мајске скупштине Срба у Карловцима 1848. године. Као члан карловачког сабора, захтевао је реформу и модернизацију православне цркве. Уз то, непрестано је радио на народном, у првом реду здравственом просвећивању. Написао је више научно-популарних радова из медицине и здравственог просвећивања. Од 1871. године уређивао је са Љубомиром Ненадовићем периодични часопис *Домаћи лекар*. Пејичић је писац и многобројних политичких чланака, а још од студентских дана бавио се и књижевним радом и био присутан на страницама часописа *Серпске летописи* и као писац и као преводилац. Велики поштовалац Вука Караџића и његов пријатељ, Пејичић је у епиграмима под насловом *Расужденије* алудирао на противнике Вукове реформе. Био је члан Српског ученог друштва и Књижевног одељења Матице српске.[5]

Године 1843. објавио је Давид Рашић у Новом Саду свој превод Волтерове трагедије *Заира* (*Zaïre*, 1732). Заједно са овим

[2] Реч је о једном омањем фрагменту из Волтеровог романа *Задиг* (*Zadig*, 1748).

[3] У часопису Серпске летописи за год. 1825. објавио је Константин Пејичић свој превод Загонетке Волтерове, а у часопису Серпске летописи за год. 1827. превод Волтеровог Мемнона. О овим Пејичићевим преводима видети у: Н. Крстић, Загонетка Волтерова у преводима Константина Пејичића и Павла Берића, VI симпозијум „Контрастивна језичка истраживања“, Зборник радова, Нови Сад, 1999, стр. 74−79; и у: Н. Крстић, Волтеров „Мемнон“ у преводу Константина Пејичића, Преводилац, Београд, 2005, бр. 1−2 (53), стр. 47−61.

[4] У доба владавине Марије Терезије у XVIII веку, Пожун је био најважнији и највећи град на простору данашње Словачке и Мађарске. После Првог светског рата и оснивања Чехословачке 1918. године, град је постао део новоствореног државе. Годину дана касније, 1919, овај град је добио службено име Братислава.

[5] Уп. Ж. Милисавац, *Матица српска и Вукова реформа*, Нови Сад, 1987, стр. 68; С. Васиљевић, *Знаменити Сомборци*, Нови Сад, 1989, стр. 43−44.

преводом, штампан је и Рашићев превод филозофске приче *Сан Платонов.* Дакле, у размаку од петнаест година, појавила су се два превода на ондашњем српском књижевном језику[6] једне исте Волтерове приче – први, Пејичићев, 1828. и други, Рашићев, 1843. године.

Давид Рашић (назван Давираш) мање је познат нашој књижевној јавности. Рођен је у Земуну 1825. године.[7] Учио је у Крагујевцу, Београду и Бечу. Био је професор у Србији и умро је као професор Друге београдске полугимназије у Београду 1875. године. Најпознатији је као преводилац романа Александра Диме Оца *Гроф од Монте Христо* (1854−1855), који је изашао у девет свезака. Поред превода из Волтера (*Заира* и *Сан Платонов*, 1843), Рашић је превео и Бичерстоову *Чича Томину колибу* (1853−1854) у шест свезака. Уређивао је календар *Војвођанин* (1953−1859). У стиховима је приказао стање Црне Горе (за време владе Петра II Петровића Његоша) и кнежевине Србије (*Црногорка*, 1852, *Космајка*, 1859). Писао је многе усклике, поздраве, изливе „чувства“ и надгробне беседе. Говорећи о свом сугрђанину Рашићу, Ђура Даничић на једном месту каже: „Његови оригинални списи не вреде много, али својим исликаним календарима и својим преводима сензационих романа, са сликама, свакако је умножио број српских читалаца у педесетим годинама“.[8]

Иако је Константин Пејичић први Србин који је превео Волтерову филозофску причу *Сан Платонов*, несумњиво је да је и овај Рашићев превод много учинио на даљем популарисању Волтерових дела међу Србима. *Сан Платонов* је прича која на духовит начин износи Волтерову тезу о непостојању савршенства и хармоније у свету. Написана 1756. године, свега годину дана после катастрофалног земљотреса у Лисабону, ова кратка приповетка има за циљ да побије оптимистичко учење енглеских деиста, а посебно Лајбницову теорију о хармонији светова, коју ће Волтер најжешће критиковати у свом ремек-делу *Кандид* или *Оптимизам* (*Candide* ou *l'Optimisme*, 1759).

[6] Тај српски књижевни језик био је заправо славеносрпски језик којим су се служили и Константин Пејичић и Давид Рашић. „Око половине XIX века термин *славеносрпски језик* употребљавао се у оном значењу у којем га ми данас употребљавамо (мешовити тип српског књижевног језика, састављен од српских народних, рускословенских, руских и српскословенских елемената), а у којем га је семантичком правцу усмерио Вук 1817. г.“. Уп. А. Младеновић, *Славеносрпски језик. Студије и чланци,* Књижевна заједница Новог Сада и Дечје новине из Горњег Милановца, Нови Сад, 1989, стр. 98−99.

[7] Мита Костић у својој монографији *Волтер код Срба* Давида Рашића назива Давидом Рашковићем. Уп. М. Костић, *Волтер код Срба,* Глас, САНУ, Београд, 1960, књ.CCXL, стр. 4−68. И Милорад Павић, ослањајући се по свој прилици на податке из Костићеве монографије, Рашића назива Рашковићем (*Историја српске књижевности класицизма и предромантизма. Класицизам*, Нолит, Београд, 1979, стр 59). Наши подаци преузети су из *Народна енциклопедије Ст. Станојевића*, Загреб, 1928, књ. III, стр. 726, из Даничићевог *Зборника* (Ђ. Даничић, *Зборник*, Државна штампарија, Београд, 1925, стр. 126), и из књиге Ст. Новаковићева, *Српска библиографија за новију књижевност 1741−1867*, Државна штампарија. У Београду, 1969, стр. 250.

2. О Пејичићевом и Рашићевом превођењу

У овом делу рада, биће посвећена пажња испитивању Пејичићевог и Рашићевог превода Волтерове филозофске приче *Сан Платонов*. Испитивање је обухватило оба превода у целини, док ће у самој анализи бити приказано нешто мање од четвртине приче. Такво испитивање треба да покаже да ли су ова два српска превода, рађена у размаку од петнаест година, верна оригиналу, да ли је Рашићев превод био, можда, под утицајем Пејичићевог превода, у чему су слична па и истоветна, а у чему се пак разликују и сл. Да би се пружио лакши увид у анализу, приказаћемо паралелно оба српска превода уз претходно навођење одговарајућих места из француског оригинала.[9]

Први пример:

"Platon rêvait beaucoup, et on n'a pas moins rêvé depuis. Il avait songé que la nature humaine était autrefois double, et qu'en punition de ses fautes elle fut divisée en mâle et femelle" (505).

Пејичићев превод:

„Платон је много снивао, нити је от оног доба мање снивало се. Он је снио, да је човеческо јестество некада двогубо било, и да је за казне ради погрешака своји на мужеско и женско раздељено" (78).

Рашићев превод:

„Платон сањао је дуго, ал' је бар доста и уснио. – Он усни, да је природа човеческа негда двојака била, и да је она казнене за своје погрешке на мушко и женско поделила" (87).

Две сложене реченице у оригиналу, и по две, такође сложене, у оба превода. Прву сложену реченицу чине две независне, и у Волтера, и у Пејичића и у Рашића. Прву независну реченицу, субјекат и прилошки подвучен предикат у имперфекту, *Platon rêvait beaucoup* (дословно: *Платон сањаше много*) Пејичић адекватно и у духу српског језика преводи истим глаголом, али у перфекту *Платон је много снивао*, као и Рашић који се служи другим

[8] Ђ. Даничић, нав. дело, стр. 126.

[9] Voltaire, François-Marie Arouet, *Songe de Platon*, Romans et Contes, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1950, pp. 505−507; *Сан Платонов по Волтеру*, Серпске летописи за год. 1828, прва частица. У Будиму, 1828, стр. 78−82; *Сан Платонов* (*из Волтера*). *Превод израдио Давид Рашић*. У Новом Саду, 1843, стр. 87−91.

прилогом *Платон сањао је дуго*. Другу независну реченицу са истим предикатом, али у перфекту, и прилогом за *негацију et on n'a pas moins rêvé depuis* Пејичић сасвим верно преводи *нити је от оног доба мање снивало с*е, а Рашић, скраћује ово место и неадекватно преводи употребом свршеног глагола *ал' је бар доста и уснио*. Другу сложену реченицу чине једна главна и две зависне; у оба српска превода такође. Главну са предикатом у плусквамперфекту *Il avait songé* (дословно: *он бејаше сањао*) Пејичић, с обзиром на лагано ишчезавање овог глаголског облика у српском језику још крајем XVIII века, адекватно преводи перфектом *Он је снио*, а Рашић, врло ефектно, служећи се опет свршеним глаголом, сада у аористу *Он усни*. Прву зависну са глаголом у имперфекту *que la nature humaine était autrefois double* обојица адекватно преводе, али глаголом у перфекту: Пејичић користећи се са два славенизма[10] *да је човеческо* (= *човеково*) *јестество* (= *природа*) *некада двогубо било,* а Рашић већ само једним *да је природа човеческа негда двојака била*. Другу зависну са глаголом у аористу пасива *et qu'en punition de ses fautes elle fut divisée en mâle et femelle* Пејичић сасвим верно преводи пасивном конструкцијом, служећи се овог пута славенизмом *мужеско*: *и да је за казне ради погрешака своји на мужеско и женско раздељено*, а Рашић јој даје живост употребом актива и већ користи облик лексеме *мушко*: *и да је она казнене за своје погрешке на мушко и женско поделила*.

Други пример:

„Il avait prouvé qu'il ne peut y avoir que cinq mondes parfaits, parce qu'il n'y a que cinq corps réguliers en mathématiques. Sa *République* fut un de ses grands rêves“ (505).

Пејичићев превод:

„Он је доказао, да само 5 совршени светова бити може, зато, што у математики само 5 совршени телеса има. *Платонова република* била је један велики сан његов“ (79).

Рашићев превод:

„Он је доказао, да не може више бити од пет савршени светова, као год, што и у математики нема више од пет телеса правилни. Његова *република* била је један од његови велики санова“ (87).

[10] Словенске речи које нису српске народне већ руске, рускословенске, славеносрпске, па и српскословенске. Уп. А. Младеновић, нав. дело, стр. 94.

И у оригиналу и у оба превода налазе се по две реченице; прва је сложена, а друга само проширена. Субјекат и предикат у плусквамперфекту *Il avait prouvé* и Пејичић и Рашић преводе на идентичан начин, сасвим у духу српског језика, служећи се истим глаголима, али у перфекту: *Он је доказао*. Прву зависну реченицу са два глагола, у презенту и у инфинитиву, *qu'il ne peut y avoir que cinq mondes parfaits* Пејичић сасвим верно преводи користећи се и славенизмом *да само 5 савршени светова бити може*, а Рашић врло блиско, чак дословним негативним обликом *да не може више бити од пет савршени светова*. Другу зависну *parce qu'il n'y a que cinq corps réguliers en mathématiques* (дословно: *зато што има само пет правилних тела у математици*) Пејичић врло блиско и лепо преводи, задржавајући ритам управо понављањем истог славенизма: *зато, што у математики само 5 савршени телеса има*, а Рашић, не водећи рачуна о ритму и готово буквално *као год, што и у математики нема више од пет телеса правилни*. Проширену реченицу са посесивом и аористом *Sa République fut un de ses grands rêves* (дословно: *Његова република би један од његових великих снова*) Пејичић конкретизује властитом именицом и користи перфекат *Платонова република била је један велики сан његов*, а Рашић, користећи такође перфекат, даје опет дослован превод уз идентичан ред речи: *Његова република била је један од његови велики санова*.

Трећи пример:

„Démogorgon eut en partage le morceau de boue qu'on appelle *la terre*" (505).

Пејичићев превод:

„*Демагоргону* оно парче глине у тал припадне, које ми *Земљом називамо*" (79).

Рашићев превод:

„*Демогоргону* (једноме од поменути генија) дође у део парче блата, које се зваше *Земља*" (88).

У оригиналу једна сложена реченица, као и у оба српска превода. Почетак главне реченице са глаголом у аористу *Démogorgon eut en partage le morceau de boue* (дословно: *Демогоргон доби пар-*

че блата) Пејичић, користећи се свршеним глаголом у презенту, и овог пута једним германизмом, врло блиско преводи и проширује неопходним демонстративом *Демагоргону оно парче глине у тал* (= *део*) *припадне*; и Рашић врло блиско преводи, служећи се истим глаголским обликом као и Волтер; и он проширује, али са речима објашњења између заграда: *Демогоргону (једноме од поменути генија) дође у део парче блата*; релативну реченицу са глаголом у презенту *qu'on appelle la terre* Пејичић адекватно и ритмично преводи *које ми Земљом називамо*, а Рашић се пак служи имперфектом *које се зваше Земља*.

Четврти пример:

„On gèlera de froid sous vos deux pôles, on mourra de chaud sous votre ligne équinoxiale. Vous avez prudemment établi de grands déserts de sable, pour que les passants y mourussent de faim et de soif“ (505−506).

Пејичићев превод:

„Под обојим полусима твојима оће се све от зиме укочити, а под равнитељем от врућине све растопити. Ове песковите пустиње заиста си врло мудро устројио, да путници от глади и жеђи по њима гину“ (80).

Рашићев превод:

„Под оба твоја полуса морало би се црћи од стуже, или под твојим екватором (равнитељем) од жеге умрети. Ти си мудро основао страшне песковите пустиње, у којима путници скапавају од глади и жеђи“ (88).

Две сложене реченице у оригиналу. У оба српска превода такође две сложене реченице. Прву француску чине две независне. Почетак прве са глаголом у футуру и индиректним објектом *On gèlera de froid* (= Сви ће се смрзнути од хладноће) Пејичић врло блиско преводи, служећи се истим глаголским обликом *оће се све от зиме укочити*, као и Рашић, који се пак служи потенцијалом, и славенизмом *морало би се црћи од стуже* (= *зиме, хладноће*), али и први и други реченицу почињу адекватним преводом одредбе за место: *sous vos deux pôles*, у Пејичића старијим обликом *Под*

обојим полусима твојима, у Рашића *Под оба твоја полуса*. И са другом независном реченицом поступак је исти: прво је преведена одредба за место *sous votre ligne équinoxiale* која у Пејичића остаје без посесива *под равнитељем*, а у Рашића са додатним објашњењем између заграда *под твојим екватором (равнитељем)*; глагол у футуру са индиректним објектом *on mourra de chaud* (= сви ће умрети од врућине) који је уметнички вешто противстављен у Пејичићевом преводу ранијем глаголу *зиме укочити*, он преводи врло блиско *от врућине све растопити*, а Рашић адекватно *или од жеге умрети*; у оба превода налази се још и везник, у првом, бољи *а*, у другом, слабији *или*, којима се успешније односно слабије повезују ове супротности. Субјекат и прилошки подвучен предикат у перфекту множине *Vous avez prudemment établi* у оба превода прелазе у једнину, у Пејичића појачан модалном речцом *заиста си врло мудро устројио*, док Рашић прати дословно *Ти си мудро основао*; разлика у обраћању у множини са *ви* у оригиналу, а у једнини са *ти* у оба превода остаје доследно до краја; епитет из објекатске групе *de grands déserts de sable* (= велике пешчане пустиње) у Пејичића постаје демонстратив којим он почиње реченицу *Ове песковите пустиње*, а у Рашића је замењен сасвим другим епитетом *страшне песковите пустиње*; финалну реченицу која подвлачи ироничност ситуације *pour que les passants y mourussent de faim et de soif* Пејичић је верно задржао *да путници от глади и жеђи по њима гину*, док је Рашић разградио у релативну, *у којима путници скапавају од глади и жеђи*.

Пети пример:

„Il me paraît d'ailleurs que vous avez formé une trentaine d'espèces de singes, beaucoup plus d'espèces de chiens, et seulement quatre ou cinq espèces d'hommes; il est vrai que vous avez donné à ce dernier animal ce que vous appelez *la raison*, mais, en conscience, cette raison-là est trop ridicule, et approche trop de la folie" (506).

Пејичићев превод:

„Осим тог чини ми се, да си 30 фели мајмуна, и још више паса, а само 4 или 5 фели људи створио. Овој последњој животињи дао си истина нешто, што ти *разумом* називаш, али, ако ћемо слободно говорити, разум је тај много смешан, нити је много от лудости утекао" (80).

Рашићев превод:

„Видим с друге стране, да си образовао једно тридесет видова мајмуна, много више паса, а само четири до пет видова људи. Истина је и то, да си овом последњем животном дао нешто, што ти *разум* зовеш; но управо рећи, овај разум врло је смешан и приближава се много лудости“ (89).

Овај краћи пасус чине две реченице. У оба превода има их такође две. Главни део прве са глаголом у презенту *Il me paraît d'ailleurs* Пејичић верно преводи *Осим тог чини ми се*, а Рашић нешто измењено *Видим с друге стране*. Од три објекатске групе, прву *une trentaine d'espèces de singes* обојица адекватно преводе, Пејичић користећи туђицу *30 фели мајмуна*, а Рашић прилошки подвлачи *једно тридесет видова мајмуна*; другу објекатску групу *beaucoup plus d'espèces de chiens* (дословно: *много више врста паса*) Пејичић оправдано скраћује *и још више паса*, а такође и Рашић *много више паса*; трећу са везником *et seulement quatre ou cinq espèces d'hommes* обојица сасвим верно преводе, први *а само 4 или 5 фели људи*, други *а само четири до пет видова људи*. Другу француску реченицу чине две независне. Почетак прве *il est vrai* (= истина је) Пејичић преводи уметнуто и елиптично, као успут, *истина*, а Рашић проширује буквалне речи *Истина је и то*. Волтеровски пад *espèces d'hommes* у *à ce dernier animal* Пејичић је још више подвукао ставивши их једно до другога на крај једне и почетак друге реченице *фели људи − Овој последњој животињи*; Рашић и даље прати дословно редослед у оригиналу. Наставак са глаголом у 2. л. мн. презента *ce que vous appelez* оба српска преводиоца врло блиско преводе глаголима који су такође у презенту, али опет у 2. л. једн. *што ти ... називаш*, и *што ти ... зовеш*, док именицу *la raison* и Пејичић и Рашић верно преводе именицом *разум*. Адекватан превод прати се до краја одломка у оба превода, с тим што је, као у примерима *en conscience* и *et approche trop de la folie*, Пејичићев превод очигледно живљи и лепше погађа дух српског језика *ако ћемо слободно говорити* и *нити је много от лудости утекао*, а Рашић и надаље прати готово дословно и с мање духа: *но управо рећи* и *и приближава се много лудости*.

Шести пример:

„Démogorgon rougit: il sentait bien qu'il y avait du mal moral et du mal physique dans son affaire; mais il soutenait qu'il y avait plus de bien que de mal" (506).

Пејичићев превод:

„Демагоргон се сав зарумени. Он признаде, да се у створу његовом морално и јествествено зло налази; но опет је потврдавао, да у њему више добра има, него зла" (81).

Рашићев превод:

„Деморгогон застиди се; он увиди добро, да у његовом делу доста и физичког и моралног зла има; но опет стане потврђивати, да је више добра него зла" (90).

И у оригиналу и у оба превода по три реченице: прва проста, друга и трећа сложена. Прву, субјекат са предикатом *Démogorgon rougit,* Пејичић сасвим верно преводи слику и још подвлачи заменицом *Демагоргон се сав зарумени*, а Рашић је образлаже и разграђује *Деморгогон застиди се*. Прилошки подвучен предикат у имперфекту из друге реченице *il sentait bien* (дословно: *он осећаше добро*), у Пејичића, сасвим у духу српског језика, постаје свршени глагол у аористу и без прилога *Он признаде*, као и у Рашића али са прилогом: *он увиди добро*; зависну реченицу са глаголом такође у имперфекту *qu'il y avait du mal moral et du mal physique*, с обзиром на то да је реч о слагању времена, обојица адекватно преводе глаголом у презенту, први користећи се и славенизмом *да се ...морално и јествествено* (= *природно*) *зло налази*, други још и прилошки подвлачи *да ... доста и физичког и моралног зла има*; и допуну за место *dans son affaire* адекватно преводе, служећи се различитим именицама и тоном: први, *у створу његовом*, други, *у његовом делу*. И почетак треће реченице са глаголом опет у имперфекту *mais il soutenait* Пејичић и Рашић адекватно преводе, први несвршӣеним глаголом у перфекту и још прилошки подвлачи *но опет је потврдавао*, други, служећи се истим прилогом као и Пејичић, конструкцијом презент + инфинитив, *но опет стане*

потврђивати; и последњу зависну реченицу са имперфектом *qu'il y avait plus de bien que de mal* Пејичић је сасвим верно превео *да у њему више добра има, него зла*, а Рашић скратио *да је више добра него зла*.

Седми пример:

„Il est aisé de critiquer, dit-il; mais pensez-vous qu'il soit si facile de faire un animal qui soit toujours raisonnable, qui soit libre, et qui n'abuse jamais de sa liberté“ (506).

Пејичићев превод:

„Лако је худити, рекне он; ти мислиш, да је лако произвести животно, које би свагда паметно било; које би слободну вољу имало, и ову никада злонеупотребило“ (81).

Рашићев превод:

„Лако је критизирати, рекне он: но мислиш ли ти, да би било исто тако лако и створити једно животно, које би било слободно, и које не би нигда злоупотребљавало своју слободу“ (90).

Прву реченицу са инфинитивом *Il est aisé de critiquer* и Пејичић и Рашић верно преводе, први у духу српског језика *Лако је худити*, други варваризмом *Лако је критизирати*; уметнуту реченицу *dit-il* обојица верно и на исти начин преводе живим приповедачким презентом *рекне он*. Следећа, упитна Волтерова реченица која почиње главном *mais pensez-vous* и са четири зависне, у целини у Пејичића постаје узвична *ти мислиш* ...! а у Рашића остаје упитна *но мислиш ли ти* ...? У првој зависној са прилогом за количину *qu'il soit si facile* Пејичић у узвичном тону и звучности синтагме изоставља непотребан прилог *да је лако*, а Рашић пак проширује још новим прилогом *да би било исто тако лако*; додатак *de faire un animal* обојица адекватно и готово идентично преводе, *произвести животно*, и *и створити једно животно*; другу, релативну, *qui soit toujours raisonnable* Пејичић верно преводи *које би свагда паметно било*, а код Рашића је изостављена из превода;[11] трећу, опет релативну, *qui soit libre* обојица адекватно преводе, први још и проширује именицом *које би слободну вољу имало*, а други сасвим верно *које би било слободно*; и четврту, такође рела-

[11] До испуштања је дошло или приликом превода или приликом штампања.

тивну, али која им се противставља са незнатним разликама *et qui n'abuse jamais de sa liberté* и Пејичић и Рашић адекватно преводе: први, користећи се демонстративом уместо посесива *и ову никада злонеупотребило*, а други, држећи се дословно оригинала *и које не би нигда злоупотребљавало своју слободу*.

3. Закључак

Ових седам наведених примера, који чине нешто мање од четвртине Волтерове приче *Сан Платонов*, довољно указују како на Пејичићев, тако и на Рашићев преводилачки поступак. Иако написана у временском размаку од петнаест година, оба превода имају много заједничког. Пре свега, и први, Пејичићев превод, и други, Рашићев, најчешће су верни француском оригиналу. У Пејичића нисмо нашли ниједну грешку у превођењу, а у Рашића регистровали смо само један неадекватан превод (у првом примеру). Обојица преводилаца, у највећем броју случајева, успевају да се држе сјајног Волтеровог стила, са пуно глагола који дају изузетну динамику свакој реченици. Француски писац ставља своје глаголе, који се нижу један за другим, најчешће у *аорист* и *имперфекат*, а наши преводиоци у живи *приповедачки презент*, и сасвим блиски *аорист* и *перфекат*. Имајући у виду чињеницу да су обојица писала своје преводе у Вуково доба, занимљиво је напоменути да су се и Пејичић, знатно више, и Рашић, у мањој мери, служили славенизмима за оне апстрактне појмове за које српски народни језик још није имао одговарајуће еквиваленте. Тако се Пејичић служи речима као што су *јестество* (= природа, бит, суштина), *јестествено* (= природно), *совршен* (= савршен), *мужеско* (= мушко), *шар* (= кугла), *вешчество* (= материја), *полушарије* (= полулопта) и сл. (у његовом преводу може се избројати тачно 33 славенизма), али се нашла и једна лексема германског порекла која се одомаћила у ондашњем српском књижевном језику, супстантив *тал* (= део). У Рашићевом преводу може се наћи знатно мање славенизама, као на пример, *шар* (= кугла, лопта), *мечтавити* (= маштати, сањарити), *полушар* (= полулопта) и сл., и укупно их има 16.

Константин Пејичић је овим својим преводом још једном

потврдио да је верно осећао француски језик и да је био велики поштовалац Волтера. На тај начин, српска читалачка публика имала је прилику да се у размаку од свега три године, од 1825. до 1828, ближе упозна са два кратка, али значајна Волтерова дела (*Мемнон* и *Сан Платонов*), као и са једним омањим фрагментом из романа *Задиг* (*Загонетка Волтерова*).

Давид Рашић није имао ни пуних осамнаест година када је превео ову Волтерову причу, да би је заједно са трагедијом *Заира* штампао 1843. године у Новом Саду. Кад је Пејичић објавио свој први превод из Волтера (*Загонетка Волтерова*) у часопису *Серпске летописи за год. 1825*, Рашић се тек родио, а имао је свега три године кад је Пејичић превео причу *Сан Платонов*. Млади Рашић могао је имати, поред Волтеровог оригинала, пред собом и Пејичићев превод овог дела и он му је могао послужити као добар пример како треба преводити са француског језика. Има и таквих примера када је цела Рашићева реченица готово идентична са Пејичићевом, као на пример: „но опет је потврдавао, да у њему више добра има, него зла“ (Пејичић, стр. 81), и „но опет стане потврђивати, да је више добра него зла“ (Рашић, стр. 90). Поводом изостављања релативне реченице код Рашића *qui soit toujours raisonnable* показало се да су ове француске лексеме биле познате Рашићу, тако да је највероватније дошло до њиховог испуштања приликом превода или штампања.

На крају можемо констатовати следеће: Пејичићев превод је бољи, уметнички обликованији, живљи; Рашићев је дословнији, понекад готово буквалан. Први је мелодичнији и, премда са више славенизама, лепше погађа дух српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић, Никола, *Приповедна белетристика у Срба од год. 1777−1847,* Загреб, 1892.

Васиљевић, С., *Знаменити Сомборци*, Нови Сад, 1989.

Voltaire, François-Marie Arouet, *Zadig ou la Destinée. Histoire Orientale,* Romans et Contes, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1950, pp. 3−72.

Voltaire, François-Marie Arouet, *Memnon ou la Sagesse humaine,* Romans et Contes, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1950, pp. 89−94.

Voltaire, François-Marie Arouet, *Songe de Platon*, Romans et Contes, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1950, pp. 505−507.

Voltaire, François-Marie Arouet, *Zaïre*, Tragédie, Librairie Larousse − Paris, 1953.

Волтер, Франсоа-Мари Аруе, *Сан Платонов по Волтеру* (превео Константин Пејичић), Серпске летописи за год. 1828, прва частица. У Будиму, 1828, стр. 78−82

Волтер, Франсоа-Мари Аруе, *Сан Платонов* (*из Волтера*), стр. 87−91. у: *Волтерова Заира или заробљени Французи у крстоносним војнама. Жалостна игра у V дејства. Преведена Давидом Рашићем*. У Новом Саду, 1843.

Даничић, Ђура, *Зборник*, Државна штампарија, Београд, 1925.

Костић, Мита, *Волтер код Срба*, Глас, САНУ, Београд, 1960, књ. CCXL, стр. 4−68.

Крстић, Ненад, *Загонетка Волтерова у преводима Константина Пејичића и Павла Берића,* VI симпозијум „Контрастивна језичка истраживања“, Нови Сад, 29−30. мај 1998. Зборник радова, Нови Сад, 1999, стр. 74−79.

Крстић, Ненад, *Волтеров „Мемнон“ у преводу Константина Пејичића*, Преводилац, Београд, 2005, бр. 1−2 (53), стр. 47−61.

Младеновић, Александар, *Славеносрпски језик. Студије и чланци,* Књижевна заједница Новог Сада и Дечје новине из Горњег Милановца, Нови Сад, 1989.

Милисавац, Живан, *Матица српска и Вукова реформа*, Матица српска, Нови Сад, 1987.

Михајловић, Велимир, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* (*од времена пре велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године*), Нови Сад, 1982−1984, т. I, т. II.

Младеновић, Александар, *Славеносрпски књижевни језик – почеци и развој*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1995, књ. XXXVIII/2, стр. 103−117.

Новаковић, Стојан, *Српска библиографија за новију књижевност 1741−1867*, саставио ---, На свијет издало „Српско учено друштво“. Државна штампарија. У Београду, 1969.

Павић, Милорад, *Историја српске књижевности класицизма и*

предромантизма. Класицизам, Нолит, Београд, 1979.

Поповић, Павле, *Волтеров „Задиг“ и наше народне приповетке,* Српски књижевни гласник, Београд, 1904, књ. XII, св. 6, стр. 1061−1068.

Поповић, Павле, *Интелектуалне везе француско-српске,* Српски књижевни гласник, Београд, 1925, Нова серија, књ. XIV, бр. 8, стр. 583−585.

Скерлић, Јован, *Историја нове српске књижевности*, Београд, 1953.

Станојевић, Ст., *Народна енциклопедија Ст. Станојевића*, Загреб, 1928, књ. III.

Nenad Krstić

« SONGE DE PLATON » DE VOLTAIRE DANS DEUX TRADUCTIONS SERBES DANS LA PREMIERE MOITIE DU XIXè SIECLE – APPROCHE COMPARATIVE

Résumé

En 1828, dans la revue Сербске летописи за год 1828. (Les Annales serbes pour l'année 1828), imprimée à Buda, Konstantin Pejičić a publié sa traduction du français en serbe d'un conte philosophique de Voltaire Сан Платонов (Songe de Platon, 1756). Quinze ans plus tard, en 1843, David Rašić a publié à Novi Sad sa traduction de ce même conte de Voltaire.

Dans le présent exposé, nous avons présenté une analyse comparative de ces deux traductions avec l'oeuvre originale de Voltaire. Cette analyse a demontré que les traductions sont, dans la plupart des cas, fidèles à l'original. Celle de Pejičić est plus dynamique et plus mélodique, et celle de Rašić plus littérale.

Mots-clés: Voltaire, Songe de Platon, Pejićić, Rašić, traductions.

УДК: 821.163.41-3:398:[821.131.1.09-32
DOI: 10.7251/GMS1301205S
(Оригинални научни рад)

Младен Шукало
Филозофски факултет
Бања Лука
sukimlad@teol.net

МОТИВИ И СИЖЕИ НАШИХ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА У БОКАЧОВИМ НОВЕЛАМА
-прилог компаративној методологији -

Резиме: *Рад показује неколико мотива и сижеа српских народних приповиједака и једне епске пјесме, који су подударни са новелама Ђованија Бокача. На основу тог предлошка покушава се указати на основне проблеме у компаративној методологији, гдје се не посвећује адекватна пажња проблему изворâ, аналогијâ и сличних облика интерлитерарних повезивања. Као основни закључак намеће се потреба да се Бокачово дјело истражи на начин како је Бахтин проучавао дјело Франсоа Раблеа у контексту народне културе средњег вијека и ренесансе.*

Кључне ријечи: *Ђовани Бокачо, српска народна приповиједка, компаративна методологија.*

I

Предложак овом тексту представља семинарски рад истог наслова реализован 1996. године током курса из народне књижевности који је водио проф. др Ненад Љубинковић у оквиру постдипломских студија из науке о књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду. Његова функција је великим дијелом одредила захтјеве које је требало испунити, па се није упуштало у шира разматрања ван пуког регистровања фолклорних мотива и сижеа, задржавајући се углавном на Вуковим збиркама српских народних приповједака. Ни овом приликом се неће проширити корпус наших приповједака као подлога за успостављање аналогија и

евентуалних повезаности, односно њихове подударности са Бокачовом умјетничком обрадом фолклорних мотива и сижеа.

Поред указивања на подударне мотиве и сижее, што је била окосница у предлошку овог текста, овдје је основна намјера да се укаже на методолошке проблеме с којим се сусрећемо током овакве врсте анализе. Већ су Роман Јакобсон и Пјотр Богатирјов у, и данас значајном, чланку „Фолклор као нарочит облик стваралаштва“ указали на неколико занимљивих аспекат: „Карактеризирање разликâ међу усменим пјесништвом и литературом што су га изнијели романтички теоретичари садржавало је низ исправних мисли и романтичари су имали право у томе што су нагласили колективно обиљежје усменога пјесничког стваралаштва и успоредили га са језиком.“[1] Ови аутори такође истичу да су романтичари прецијенили генетичку самосталност и самониклост фолклора уз напомену, да су радови наредних генерација фолклориста, указујући на међусобне утицаје и међусобну прожетост умјетничког и фолклорног стваралаштва, показали какву голему улогу има у фолклору појава која се у модерној њемачкој фолклористици назива „спуштена културна добра“ (*gesunkenes Kulturgut*)“, што упућује на ограничавање улоге колективног стваралаштва у фоклору. Јакобсон и Богатирјов доводе у сумњу и њихову искључивост: „Умјетничка дјела што их народно пјесништво узајмљује од виших друштвених слојева могу сама по себи бити типични производи особне иницијативе и индивидуалног стваралаштва. Али већ само питање о изворима фолклорног дјела по својој је бити изван граница фолклористике. Свако питање о хетерогеним изворима постаје само у том случају проблем доступан знанственој интерпретацији ако се проматра са становишта система у који је укључен, тј. у овом случају са становишта фолклора. За фолклористику нису битни постанак и постојање изворâ који су изван домета фолклора, него функција преузимања, избор и трансформација преузете грађе, с тога стајалишта губи своју оштрину позната теза према којој „народ не продуцира него репродуцира“, јер немамо право да повучемо непремостиву границу међу продукцијом и репродукцијом, нити да репродукцију тумачимо као донекле мање вриједну. Репродукција није пасивно преузимање и у том погледу не постоји начелна разлика међу Molièreom, који је преиначио старинске игроказе, и народом који – да употријебимо

[1] Roman Jakobson i Pjotr Bogatirjov, „Folklor kao naročit oblik stvaralaštva“, in: *Usmena književnost*. Izbor studija i ogleda, priredila dr Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, стр. 23.

Naumannov израз - „умјетничку пјесму 'распјевава'", тј. мијења честим пјевањем (*Zersingt*). Преображавање једног дијела такозване врхунске умјетности у такозвану примитивну такође је стваралачки чин. Стваралаштво се ту очитује и у избору преузетих дјела и у њихову прилагођавању другим обичајима и захтјевима. Чврсти књижевни облици постају након њихова преношења у фолклорну грађу која подлијеже преображавању. На позадини друкчије поетске околине, друкчије традиције и друкчијег односа према умјетничким вреднотама дјело се интерпретира на друкчији начин, па чак ни они формални елементи за које се у први мах чинило да су се преузимањем сачували, не смију се сматрати идентичнима са својим узором: у тим умјетничким формама – по изразу рускога литерарног истраживача Тињанова – настаје измјена функцијâ. Са стајалишта функционалности – без којега није могуће разумијевање умјеничких чињеница – умјетничко дело изван фолклора и исто то дјело усвојено од фолклора, двије су битно различите чињенице."[2]

Уза све то, сваки покушај брисања границе између фолклорног стваралаштва и књижевности је погрешно, јер су њихове судбине „међусобно преплетене", њихови међусобни утицаји „свакодневни и интензивни", поготово што је „фолклор небројено пута захваћао литерарну грађу, и обратно, литература фолклорну грађу."[3] У том контексту, као примјер Јакобсон и Богатирјов наводе упоредо постојање усменог пјесништва и књижевности у истим руским образовним круговима у XVI и XVII стољећу, с тим да је „литература ту обављала једне културне задатке а усмено пјесништво друге".[4]

II

Новеле из Бокачовог *Декамерона* касно су стигле на наше тло као преведени текстови: осим спорадичних покушаја, први потпуни преводи овог ремек-дјела настали су тек у XX вијеку. И поред тога, књижевни историчари су утврдили низ трагова и одјека његовог стваралаштва, посебно код Шишка Менчетића, Марина Држића, Петра Зоранића те Игњата Ђурђевића и Ивана Мажуранића, који су се окушали у превођењу Бокачових новела.

[2] *Op. cit.*, стр. 23-24.

[3] *Op. cit.*,стр. 25.

[4] *Op. cit.*, стр. 26.

Уз двотомно издање његових дјела, загребачки италијанисти Франо Чале и Мате Зорић записују како "наша књижевна култура није одавала склоност за значајнијим отварањем према Boccaccio, чија присутност у дугим раздобљима, посебице у 19. стољећу бијаше већином такорећи пасивна, чак у неку руку „подземна", понекад овисна о страним пријеводима, а у неким крајевима о читању на изворнику".[5] У тумачу уз *Декамерон* наведеног издања може се донекле сагледати поријекло мотивско-сижејних извора у Бокачовом дјелу: тако читалац сазнаје како сличне приче постоје у различитим средњевјековним књижевним облицима од фаблиоа, шванкова, егземлидо хагиографија и светачких животописа, затим у збирци краћих проза касније названој *Новелино* а која претходи Бокачу, збиркама и књигама као што су *Gesta Romanorum*, *Књига седам мудраца*, *Ефешким причама*, Апулејев *Златни магарац*, *Калила и Димна*, *Панчатантра*, *Хиљаду и једна ноћ*, *Варлаам и Јоасаф*, итд. Успут се, без поближих објашњења, уз поједине новеле наводи како неке од њих воде поријекло из италијанске усмене традиције.

На блискост Бокачова дјела са фолклорном традицијом указао је Ерос Секви у предговору српском преводу *Декамерона* позивајући се на ране расправе Виторија Бранке[6]: „Занимљиво је, међутим, обратити пажњу у *Филострату*, као што је учинио Бранка, на стицај елемената црпених из Народних певања. У својој младости, Бокачо је бесумње могао да чује по трговима причања народних певача у стиховима од осам једанаестераца и морала му се свидета она искрена и свежа снага описа, она нарочита моћ да се легендарним личностима удахне истовремено и стваран и митски живот. И из народних певања узео је и увео у италијанску књижевност метарску форму строфе од осам једанаестераца (која је касније постигла тако велики успех, да би са Ариостом дошла до златног савршенства и нежне поетичности са Тасом) и преплавио свој спев, као и касније *Тезеиду* снажним начином приказивања по угледу на народни, не примећујући, често, да за постизање првобитне поетске снаге није довољно само уношење чисто народних облика у учену грађу; да су, штавише, такви облици, одвојени од стабла пуног животног сока и пренесени у учен састав, доведени у опасност да се осуше, да проузрокују несклад и помуте сјај како свој тако и састава уопште. Тако, при-

[5] Frano Čale i Mate Zorić, „Boccaccio u Hrvata", in: Giovanni Boccaccio, *Djela. Knjiga druga. Dekameron*, priredili Frano Čale i Mate Zorić, Sveučilišna naklada Liber – Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1981, str. 783.

[6] Vittorio Branca, *Il cantare trecentesco e il Boccaccio del Filostrato e del Teseida*, Sansoni, Firenze, 1936. Занимљиво је да су истраживања овог аутора, изнесена у студији *Boccaccio medioevale* (Firenze, 1956), међу најбитнијим за тумачења Бокачове новеле које је изнио Јелеазар Мелетински (в. *Историјска поетика новеле*, Матица српска, Нови Сад, 1997).

мера ради, Бокачо уноси у свој спев извесна техничка средства која су имала разлога да постоје у народном певању, али која немају унутрашњег оправдања у делу образованог уметника.“[7] С друге стране, Јелеазар Мелетински тврди, такође позивајући се, међу иним тумачима, на истраживања Виторија Бранке, који тврди да је ритам приповиједања најсложенији и најсавршенији елемент у *Декамерону*, да је основи Бокачов поступак пародијски јер су „у старе сижее уношене исправке са разних страна – у зависности од жанровског карактера сижеа, тако да се жанрови међусобно приближавају у извесној хуманистичкој перспективи“.[8]

Када је Бокачов новелистички опус у питању, повезаност са фолклорном традицијом обрадила је Мариа Пиа Ђардини. У расправи *Народне традиције у „Декамерону“*, осим евидентирања повезаности појединих новела са народним приповијеткама, она је своја истраживања и тумачења груписала око три проблема: опште феномене традиција и легенди приказала је тумачећи садржај изнесен у другој новели другог дана, десетој новели шестог дана и осмој новели трећег дана; затим, феномене везане за утваре, привиђења и друга вјеровања показала је у анализи прве новеле седмог дана, осме новеле петог дана и треће новеле седмог дана; на крају, улогу некроманата и магије у Бокачовом приповједном поступку протумачила је у деветој новели десетог дана и деветој и шестој новели осмог дана.[9]

Ова истраживања су постављена из фолклористичке перспективе па остају скрајнути или неосвијетљени чисто књижевни аспекти, односно њихова корелацији са изворима. Оно што прво пада у очи представља чињеница да Бокачова новела насљедује суштинске обрасце приповиједања карактеристичне за народну приповијетку и бајку. Скоро све његове новеле почињу[10] и завршавају[11] са уобичајеним бајковитим формулама, уз повремену употребу наравоученија.

Поред тог структурног обрасца, у којисе могу слободно укључити и елементи*сказа*,[12] карактеристичног како за руску тако и за српску књижевност друге половине XIX вијека (што је сасвим логично очекивати у оквиру задатог стилског обрасца у којем десеторо Бокачових јунака сваки дан приповиједа у друштву различите приче *ради забаве /sic!/*), сусрећемо се и са низом

[7] Др Ерос Секви, „Ђовани Бокачо и његово доба“, in: Ђ. Бокачо, *Декамерон*, библиофилско издање, превео Михајло Добрић, редактор превода др Драгољуб Павловић, Издавачко предузеће „Братство-јединство“, Нови Сад, 1958, стр. 22-23. Сви остали наводи из *Декамерона*, односе се на ово издање.

[8] Јелеазар Мелетински, *Историјска поетика новеле*, превела с руског Радмила Мечанин, Матица српска, Нови Сад, 1997,стр. 107.

[9] Уп. M. P. Giardini, *Tradizioni popolari nel “Decameron”*, Firenze, 1965.

[10] “*Као што су ми причали, љубазне даме, у Паризу је живео један велики, честит и поштен трговац…*” (I, 2); “*Дакле, у Ђенови је у давно време живео један племић по имену Ермино де Грималди, који је, као што су сви мислили, својим огромним имањем и многим новцем премашио све велике богаташе у Италији.*”(I, 8); “*Нема отада много година откако је у Болоњи био један велики, широм целог света чувен лекар, по имену маестро Алберто, који је можда жив још и сада.*” (I, 10); “*Недавно је у Тревизу живео један Немац, који се звао Ариго, и који је као сиромашак свакоме ко би зажелео служио као носач…*” (II, 1); “*Живео је некада у нашем граду један витез по имену месер Тедалдо, који је био, како су једни причали, из племена Ламбертијевих, а по тврђењу других из дома Аголантијевих.*”(II, 3); итд.

мотивацијских функција ликова како их је класификовао В. Проп у својој *Морфологији бајке* попут удаљавања, забрана, кршења забрана, распитивања, подвала, саучесништва, наношења штете, недостатака, посредовања, одлазака, даривања, јунакових реакција током провјера и сличног, добијања чаробног средства, путовања, борбе, жигосања, повратка, прогањања, спасавања, препознавања, разоткривања, преображавања које укључује и прерушавање, до кажњавања и срећног завршетка који углавном подразумијева свадбу.[13] Истина, све ове Пропове функције могу се препознати у Бокачовим новелама управо на мотивацијском плану, али оне су најчешће губиле своју фолклорност због самог поступка њиховог увођења, а тиме и њихове улоге у функционисању цјелине сваке од новела, односно у њиховом сижејном обрасцу. Такође, њихова морфолошка вриједност се потискивала тежњом да се свака од испричаних новела што више приближи времену у којем се о одређеним догађајима, ситуацијама или судбинама приповиједа. Такав поступак осавремењивања ипак није могао да одстрани оне суштинске карактеристике народне приповијетке или бајке, као што су сукцесивно низање догађаја без враћања у прошлост, врло једноставно и једнострано обликовање ликова без посебног психологизовања, комбиновања стварног и чудесног, и сл.

Уколико бисмо покушали да створимо обрис основних извора Бокачовог *Декамерона*, основну назнаку нам даје сам аутор у "Уводу" свог остварења гдје каже да отпочиње књига која се зове *Декамерон*, „звана још и *Кнез Галеото*", чиме се вишеструко упућује на различите облике и нивое културе који ће овдје бити баштињени. У једној од најчувенијих епизода Дантеовог *Пакла*, епизоди о Паолу и Франчески, спомиње се да је њихову љубав разоткрила и потпомогла књига: "Galeotto fu 'l libro e chi lo scrisse (*Inferno*, V, 137)"[14]. Галеото или Галахед није само упућивање на Дантеа већ и на бретонски циклус о витезовима Округлог стола који припада прије свега народној традицији, а тек онда потоњим, умјетничким обрадама.

Проучавање Шекспира је фактички скренуло пажњу на Бокача и његове мотивацијско-сижејне обрасце као један од значајних извора дјела великана енглеске и европске драме. Истовремено, романтичарским "открићем" народног стваралаштва почело се

[11] "*И Гуљелмова реч имала је толику снагу да је Ермино отада био најдарежљивији и најмилостивији племић и да је у свој дом примао и угошћавао и старце и грађане више него ико други у Ђенови за његовог времена.*"(I, 8); "*Тако је побеђена жена, која је мислила да ће она победити, јер није знала кога пецка.Зато ћете ви, ако будете биле паметне, умети да се опрезно чувате.*"(I, 10); "*Управник се грохотом насмеја тој пустоловини, па, пошто им је подарио по једно одело, сва тројица њих, противно сваком очекивању, спасоше се велике опасности и живи и здрави вратише се у свој завичај.*"(II, 1); "*Захваливши богу и светом Јулијану, Риналдо узјаше коња, те се жив и здрав врати својој кући.*"(II, 2); "*Гроф је потом славно живео са својом женом; и као што неки причају, он је, нешто својом памећу и срчаношћу, а нешто помоћу свога таста, освојио Шкотску и био крунисан за њеног краља.*"(II, 3); "*И ту су они, прича се, много времена живели као пријатељи господа бога, захвални на његовим доброчинствима.*" (II, 6); "*Потом, њих двоје се, по краљевом допуштењу, укрцају у један брод заједно са Карапрезом и, потпомогнути повољним ветром, врате на Липари, где је, када су тамо стигли, настала толика радост и такво весеље да се то не може описати.*" (V, 2) итд.

[12] "У многобројним новелама ... фигурирају промућурни и оштроумни говори, питања, реплике, одговори. Све то говор-

разоткривати и освјетљавати мозаике и темеље укупног људског стваралаштва. Сличност или боље рећи идентичност појединих мотива и сижеа, који су такорећи дословно преношени из једног у друго дјело, наметали су другачија размишљања о функцији како умјетничких дјела тако и о суштини стваралачког процеса уопште. Тако се суочило са суштинским питањем: како и на који начин тумачити нпр. Шекспирову комедију *Све је добро што се добро сврши* која је идентична Бокачовој деветој причи из трећег дана о Ђилети из Нарбоне, али и која је подударна са Теренцијевом комедијом *Свекрва*, затим Калидасином *Сакунталом*, те са нашом народном приповијетком, мада упрошћенијег мотива, *Како се родио св. Сава* или са Држићевом комедијом *Манде*.

У свим поменутим насловима у основи је средишњи мотив о мужу који спава са властитом женом мислећи да ноћ проводи с другом особом. Око тог мотива се надограђују остали мотиви карактеристични за фолклорну традицију како у Бокача тако и у Шекспира, што у ствари може само да упућује на конструктивне принципе дефинисане општим поетичким ставом појединих аутора, али и њиховим односом према народној традицији из које су можда црпили своју грађу. Томе у прилог иде и расправа Павла Поповића "Из наших народних приповедака" потакнута полемиком о изворности приче Ивана Павловића *Оно ће јарко сунце проказати*. Без обзира на Поповићево мишљење "да су народне приповетке, бар по једној теорији, заједничко благо свих народа, и да се оне из народа у народ преносе или преко писаних популарних зборника причâ који су у стара времена превођени на разне језике, или преко усменог, простог народног казивања, при ближем међусобном додиру, нарочито у време великих историских догађаја" и да су из "тих извора, разним путевима, приповетке дошле с једне стране у дела Шекспира, Волтера, Биргера, Мопасана, и, ако хоћете, Шамисоа, а из истих извора, с друге стране, дошле су у наше народне приповетке"[15].

Питање извора књижевних дјела остаће у домену претпоставки, а самим тим и питање настајања или преношења одређених мотива и сижеа, поготово у доменима корелација „учене културе" и народне традиције.[16] Углавном се дају спорадичне или непотпуне напомене, које би, и такве, ипак биле изазовне за истраживање и

но »понашање« не само што се удаљило од провербијалне мудрости него учествује у култу лепе речи." (Мелетински, *Op. cit.*, стр. 109.)

[13] Уп.: V. Prop, *Morfologija bajke*, preveli Petar Vujičić, Radovan Matijaševič i Mira Vuković, Prosveta, Beograd, 1982, str. 33-71. Овдје би, при оваквом истраживању мотива у Бокачовом дјелу ваљало такође користити и дјелом A. Aarne - S. Thompson, *The Types of the Folktale, A. Classification and Bibliografy*, Helsinki, 1928, чиме би се у ствари – не улазећи у различитост теоријског основа при дефинисању појма бајке, нити га вреднујући – дошло до најширег спектра фолклорног блага који је утицао на обликовање *Декамерона*, а и који се трансформисао Бокачовом употребом.

[14] О овом питањув. текст М. Шукало: "Књига између функције и стварности",*Оквириогледала*, Глас, БањаЛука, 1990, стр. 43-61. Занимљива је напомена Е. Секвија у већ помињаном предговору српског превода *Декамерона*: „Личност из западноевропских средњевековних витешких љубавних романа, која је доцније постала синоним за ту врсту романа." (стр. 854.)

[15] Павле Поповић, „Из наших народних приповедака", *Народна књижевност*, [Сабрана дела. Књига III] приредила Нада Милошевић-Ђорђевић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 69.

[16] О овом питању погледати: Marc Soriano, *Les Contes de Per-*

ван ситуација у каквој се нашао П. Поповић дајући објашњења о низу подударних мотива и сижеа са Павловићевом приповијетком.[17] Тако се, у уводу четвртог дана Бокачовог *Декамерона*, казује дио новеле о Филипу Балдучију и његовом сину. За тај сиже Мате Зорић, уз хрватски превод *Декамерона*, даје сљедеће објашњење: „Подријетло је ове новеле у оријенталним књижевностима. У индијском спјеву *Рамајана* спомињу се пустињак и његов син који открива моћ љубави, док је у *Барлааму и Јозафату* (XXIX) ријеч о краљу и његову сину. Из тог је романа (посредством грчког пријевода из 8. ст.) мотив прешао у западноевропске књижевности (нпр. у *Златну легенду* Jacopa da Varazzea), у којима су жене којима се невини младић диви назване враговима или гускама. Талијанска књижевност познаје новелу с истим мотивом и прије Boccaccia (*Novellino*, XIV; анонимни *Цвијет врлина*, око 1320; *Живот светих Отаца* Domenica Cavalke, око 1270-1342). Мотив је послужио и француском пјеснику La Fontaineu (*Les oies de frère Philippe*)."[18] У српском издању *Декамерона*, Драгољуб Павловић уз исту причу даје врло кратку и, за нас, индикативну напомену: „Сличан мотив има и наша народна приповетка *Ђаволан*,[19] као и средњевековни роман *Варлаам и Јоасаф*."[20]

Не баш исцрпним истраживањем могуће је указати на још неколико подударности наше фолклорне грађе са ремек-дјелом ренесансне културе.

Мотивима девете приче другог дана у *Декамерону* бавио се Павле Поповић, с тим што му је у средишту пажње било Шекспирово дјело, а Бокача спомиње само успутно. Сиже је сљедећи: Барнабо из Ђенове клади се са Амброђолом у иметак јер се његова жена "никада не би упустила у односе са којим другим човеком". Амброђоло поткупи једну жену да му помогне да унесе посебно спремљен ковчег у спаваћу собу Барнабоове жене Ђиневре (име жене краља Артура из циклуса о витезовима Округлог стола): "када је пала ноћ и када се Амброђолу учинило да је госпођа заспала, отвори га вештачком направом и лагано изиђе у собу у којој је горела свећа, те стане да разгледа положај собе, слике и остало у њој, како би могао све добро упамтити. (...) али, не запази на њој никаквог знака, који би касније могао да наведе, осим једног младежа испод леве дојке, окруженог као злато жутим длачицама;

rault. Culture savanteet traditions populaires, Édition revue et corrigée, Collection Tel, Gallimard, Paris, 1977.

[17] Овдје бисмо навели примјер народне приповијетке "Дивљан" из збирке Вука Ст. Караџића која мотивационо и сижејно одговара епизоди Одисејевог сусрета са Киклопом Полифемом. Уп. *Одисеја*, IX, 170-306.

[18] Уп. G. Boccaccio, *Djela*, *op. cit.*, str. 719.

[19] Ријеч је о краткој причи коју је Вук унио у свој ријечник. Уп.: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, четврто државно издање, Београд, 1935, стр. 152-153.

[20] Уп. Ђ. Бокачо, *Декамерон*, *op. cit.*, стр. 857.

и кад је то видео, он је полако и опет покрије, премда га је њена лепота покретала да свој живот стави на коцку и легне крај ње. (...) па, пошто је већи део ноћи безбрно провео у тој соби и из њеног ормана узео једну торбицу, једну хаљину, три-четири прстена и неколико појасева, те све то метнуо у свој ковчег, он уђе у њега и затвори га као што је и раније био затворен."[21] Након Амброћоловог извјештаја, Барнабо, разочаран и без иметка, враћа се кући претходно послављи слугу с налогом да убије његову жену. Слуга се смилује и пусти жену, која пресвукавши се у мушкарца узима име Сикурано, на крају стиже до Александрије гдје у султановој служби стиче изузетно повјерење. На једном трговачком сајму у Акри, Сикурано препознаје своје ствари код Амброћола од којег чује причу што расвијетли узроке његове/њене несреће. На крају, Сикурано, уз султанову помоћ, саставља Амброћола и Барнабоа, послије чега долази до разрјешења приче гдје Амброћоло буде осуђен на смрт, а њих двоје, Ђиневра и Барнабо, "веома богати и задовољни, врате се у свој завичај у Ђенову, где их њихови земљаци дочекају са необичним почастима, а нарочито мадону Ђиневру, која је сматрана за покојницу. И за све време свога живота, мадона Ђиневра је уживала поштовање као узор женске чистоте". А прича се завршава наравоученијем: "Према томе, потпуно је на своме месту она пословица што каже: Ко другоме јаму копа, сам пада у њу."[22]

Павле Поповић, који као полазиште разматрања о овом сижеу узима Шекспировог *Симбелина*, чији директни извор налази у Бокача, набраја гдје се све овај мотивско-сижејни склоп редом налази - од једног врло старог француског рукописа, једног "врло лепог француског романа из 1199-1201", једне новеле сачуване у рукопису из XV вијека, шпанске драме *Еуфемија* Лопе де Руеде из XVI вијека, италијанске новеле *Justa Victoria* Феличијана Антикварија, поново једног француског рукописа, једне анонимне италијанске новеле из XIV вијека, мађарског спјева Гашпара Рашкаја из 1552, новеле шпанског писца Тимонеде из XVI вијека, малог италијанског спјева *Елена* из XIV вијека, драме о шпанском крању Отону из XVI вијека, једног француског романа у прози из XIII вијека, два стара француска спјева *Lecomte de Poitiers* и *Roman de la Violette,* те до сицилијанске, флорентинске, њемачке, норвешке, румунске, циганске, арапске, јеврејско-њемачке народне приповијетке, као и руске

[21] Ђ. Бокачо, *Декамерон*, *op. cit.*, стр. 200.

[22] *Op. cit.*, стр. 208. Код Мелетинског наилазимо, поводом проблема наравоученија, два опречна става. У првом стоји: „Прича може и не мора бити обележена некаквом репликом, сентенцом или поуком која одговара паремијским парадоксима који изражавају ову или ону ситуацију." (*Op. cit.*, стр. 111), а у другом: „Сакетијеве новеле, као и Бокачове, лишене су »наравоученија«..." (*Op. cit.*, стр. 136.)

билине. Уз то он наводи и 4 српске народне приповијетке (*Правда не гине*– забиљежио Н. Кашиковић, *Трговац и његова жена*– забиљежио Тихомир Ђорђевић, *Постојана верност жене*– у збирци Т. Влајића и *Девојка цар*– штампана у "Босанској Вили" ,те три пјесме: *Ибрахим и Марко, Марко Краљевић и Ђура Големовић* и *Љуба Јанковић Стојана*.[23]

Када би се проучили сви извори оквирне народне приче о опклади у вјерност жене и превари која слиједи, могли би се утврдити тачни извори и Бокачове новеле и Шекспирове драме *Симбелин*. На такву помисао наводи чињеница да у свим нашим изворима нема приче о ковчегу као помагалу[24], као што има и мјестимичних разлика у реаговању жена, поготово у народним пјесмама, гдје стварно дође до сусрета у кревету кладиоца и жене (заправо њене замјенице) која треба да буде "слика чедности и вјерности". Међутим, ту су уведени и други мотиви, као што су мотив замјене или мотив жигосања, који могу дјеломично да освијетле начине повезивања средишњег мотива са осталим, пратећим мотивима и покажу обрасце помоћу којих је народни приповједач (па и пјевач) конструисао своју творевину. Из таквог описа Павле Поповић извлачи занимљива питања: "зар ово тако чувено и тако популарно дело Бокачово није било познато у нас, на нашем Приморју, још у стара времена, и ако није било превођено? Марин Држић служио се њим за своје драме, а сигурно су га и многи други Дубровчани читали и често читали: зар није тако, из читања, могло прећи у народне пирповетке? Или је прича о опклади дошла просто, усменим путем, из суседних народа: мађарског, грчког, у којима она, видели смо, постоји."[25]

У десетом дану имамо двије Бокачове новеле у којима се подударају мотиви са нашом фолклорном традицијом, а које се до сада нису доводиле у везу.

Девета прича десетог дана *Декамерона* говори о египатском султану Саладину који уочи крсташког рата, прерушен, путује Италијом. Ту га угости извјесни Торело, који ће током крсташког рата бити заробљен и наћи се у Саладиновој служби. Пред одлазак у рат, Торело је рекао својој жени: "ако сам уверен да ћу отићи, али не и да ћу се вратити, молим те да ми учиниш ову љубав: ако не би добила поуздан извештај да сам погинуо или да ме је не-

[23] Уп.: П. Поповић, *Op. cit.*, стр. 34-43.

[24] За овај мотив је занимљива Фројдова расправа "Мотив бирања ковчежића". Уп. S. Frojd, *Đavolja neuroza*. Izabrani ogledi, Izabrao i preveo Jovica Aćin, Rad, Beograd, 1995, str. 31-43.

[25] П. Поповић, *Op. cit.*, стр. 70.

стало, немој да се удајеш докле не протекне година и месец дана од дана мог одласка".[26] Углавном, Торело ће, на чаробном тепиху, стићи у своју родну Павију на дан када се његова жена треба преудати. Овај мотив подсјећа на низ народних приповиједака, како наших тако и иностраних, али и на нашу народну пјесму *Ропство Јанковић Стојана*.

Међутим, у првој причи десетог дана извјесни витез Руђијери де Фиђовани одлучи да неко вријеме проведе на двору шпанског краља Алфонса и ту стекне глас изврсног витеза. "Пошто је на краљевом двору пробавио подуже времена и гледао шта краљ ради, њему се учини да он, поклањајући замкове, градове и покрајине час једном а час другоме, то чини веома непаметно, пошто их даје онима који то не заслужују."[27] Руђијери није добијао ништа и замоли краља да га отпусти који пристане поклонивши му том приликом само једну мазгу. Одлазећи, Руђијерија прати краљев слуга који треба да му саопшти краљеву заповијест да се врати, након што утврди његово понашање у путу. Руђијери је, путујући, упоредио краља са мазгом образлажући своје поређење краљевом дарежљивошћу коју он не жели ради увећавања властитог богатства, већ му је жао што му краљ никад није дао доказа којим признаје његове способности. Краљ каже да томе није он крив већ је крива Руђијеријева судбина, што му показује тако што му даје да изабере један од два сандука (*sic!*) гдје је у једном земља, док су у другом драгоцјености. Руђијери се, наравно, опредјељује за сандук са земљом. На крају га краљ ипак богато награђује. Ова Бокачова новела може се паралелно посматрати са народном приповијетком из Вукове збирке под насловом *Усуд*. Истина, ова Бокачова новела обично се не доводи у везу са народном традицијом осим са дјелима као што су *Варлаам и Јоасаф, Дјела Римљана, Златна легенда*, те са разним збиркама средњевјековних *exempla*, а поготово би се тешко довела у везу са наведеном нашом приповијетком, уколико би се паралелизми гледали на исти методолошки начин као претходно навођени примјери. Међутим, општа интенција казивања о људском усуду и срећи једнако функционишу у ове двије различите творевине, па намеће промјену интерпретативног обрасца. На првом мјесту се уочава да је наративна стратегија наше народне приповијетке, која се морфолошки граничи с бајком, много сложенија него у Бокача, тако да митовационо-

[26] Ђ. Бокачо, *Декамерон*, *op. cit.*, стр. 824.
[27] *Op. cit.*, стр.761-762.

сижејна структура у његовој новели губи повезаност са народном традицијом.

Даље истраживање мотивских и сижејних аналогија Бокачовог *Декамерона* и народне традиције водило би само до њиховог пуког регистровања, што није кључна намјера овог текста: осим указивања на мотивско-сижејне подударности Бокачевих новела са нашим народним умотворинама, која је спорадично назначавана, очигледно је да приступ истраживања ових подударности мора бити методолошки много шире постављен од оних принципа на којима су засноване анализе Павла Поповића и других истраживача. Ту су прије свега општа питања везана за утврђивање извора како у књижевности тако и народној традицији, као и начина како се одређени мотиви и сижеи премјештају и како се трансформишу било у једној било у другој сфери.

У том смислу би се могло и даље питати да ли је Бокачо могао утицати на нашу фолклорну грађу, што на извјестан начин наговјештава и Павле Поповић. Међутим, уколико би се посредно разматрало питање рецепције и утицаја рецимо романа *Варлаам и Јоасаф*, који до нас стиже из византијских извора, а који има видну улогу код Бокача, питање временског одређења се одмах мора постављати у другачији контекст од оног који би се могао у први мах наметнути, поготово што није логично да једна мотивацијско-сижејна цјелина буде преузета у народну традицију и неколико стотина година остане нетакнута и апсолутно подударна са текстовима с којим је поређена (Бокачо, Шекспир и сл.). Оваква размишљања потичу прије свега из чињенице да је у српској усменој приповједачкој традицији забиљежено мноштво прича у којим је главни јунак старозавјетни мудрац Соломун. С друге стране, обично се сматра да народне умотворине ипак имају своје законитости настанка и трајања које нису подударне са законима умјетничког преузимања и трансформисања, мада би – на начин као што Мелетински прати развој новеле – могло да се установе сасвим другачије представе како о самој народној приповијеци тако и о њеној повезаности са књижевношћу као изданка „учене културе“. Или, као што кажу Јакобсон и Богатирјов: „Типологија фолклорних форма мора бити саздана независно од типологије литерарних форма. [...] *Parole* допушта богатију раз-

ноликост модификација него ли *langue*. С овим констатацијама поредбене лингвистике може се успоредити с једне стране разноликости сижеâ картактеристичних за литературу, а с друге стране стране ограничен број сижеâ приповједака у фолклору. Та се ограниченост не може објаснити нити заједничким изворима нити психиком и ванјским околностима. Слични сижеи настају на темељу општих закона пјесничке композиције; ти су закони, као и структурни закони језика једноликији и строжи у колективном стваралаштву него у индивидуалном.“[28]

III

Руски медијевалиста Арон Гуревич истиче да се задњих неколико деценија XX вијека почело интензивније истраживати проблеме „народне културе“ у средњем вијеку, који, као појам остаје доста неодређен. Он се позива на француског историчара Жака Ле Гофа који говори о двије културе у средњевјековном друштву: култури клерикалаца или „ученој“ култури и народној или „фолклорној“ култури: „Према Ле Гофу, односи између две културе су разноврсни, они укључују како антагонизам, ‘блокирање’ ‘фолклорне’ културе ‘ученом’, гушење те традиције или њено искривљавање и делимично прилагођавање потребама званичне идеологије, тако и свештеничко несхватање народне културе изазвано тиме што је ‘рационализму’ клерикалне културе која је свет прецизно делила на добро и зло, била супротстављена двојака амбивалентна ‘фоклорна култура’. Али владајућа култура је неспособна да у потпуности обузда фолклорну стихију и делимично прихвата фолклор.“[29]

Уколико би истраживања, односно читања Ђованија Бокача, али и свих његових како претходника тако и савременика, поставили у овакве оквире, вјерујемо да би се суштински промијенила цјелокупна књижевно-културна парадигма не само наведене епохе већ и методолошких оријентација у науци о књижевности. Зато није наодмет да се овдје подсјетимо Бахтинових назнака изнесених приступајући осветљавању дјела Франсоа Раблеа, јер су примјењиве и на Бокача, пошто је за његово разумевање не-

[28] *Op. cit.*, стр. 27-28.

[29] A. Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, prevela s ruskog Lidija Subotin, Grafos, Beograd, 1987, str. 9-10.

опходна суштинска промена целокупног уметничко-идеолошког поимања, пошто треба знати одбацити многе дубоко укорењене захтеве књижевног укуса и преиспитати многе појмове, и што је најважније – неопходно је дубоко проћи у мало и површно изучене области народног *смеховног* стваралаштва.“[30]

Mladen Šukalo

LES MOTIFS DE L'ART TRADITIONNEL SERBE DANS LES NOUVELLES DE BOCCACE -CONTRIBUTION À LA MÉTHODOLOGIE COMPARATIVE-

Résumé

Cet article porte sur quelques motifs de contes populaires serbes et d'une chanson de geste qui correspondent aux nouvelles de Jean Boccace . D'après ce recherche, on essaie d'attirer l'attention sur les problèmes de la méthodologie comparative où on ne porte pas suffisamment d' attention aux problèmes des sources, des analogies et des formes similaires des relations interlittéraires. On peut conclure qu'il faut étudier l'œuvre de Boccace comme l'avait fait Bakhtine en étudiant l'œuvre de François Rabelais dans le contexte de la culture populaire au Moyen Âge et sous la Renaissance.

Mots-clés : Jean Boccace, conte populaire serbe, méthodologie comparative

[30] M. Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, preveli Ivan Šop i Tihomir Vučković, Nolit, Beograd, 1978, str. 9.

УДК: 821.163.41.09-32
DOI: 10.7251/GMS1301219S
(Оригинални научни рад)

Игор Симановић
Филолошки факултет
Бања Лука
neosiman@teol.net

АНДРИЋЕВА *ГОСПОЂИЦА* У ЕВРОПСКОМ КОНТЕКСТУ

(однос функције и идеје новца у *Госпођици*)

Резиме: *У раду се, на првом мјесту, Андрићева* Госпођица *посматра у контексту велике традиције у свјетској књижевности, која се утемељила на новцу и стваралачком односу према новцу, а најчешће актуелизовала кроз ликове тврдица. Та традиција се прати од античког доба и покушавају се сагледати сви елементи који су је обликовали. Посебан акценат стављен је на везу Балзакове* Евгеније Гранде *и* Госпођице*, из чега се показује Андрићев изузетно креативан стваралачки однос према традицији из које израста његов роман.*

Кључне ријечи: *традиција, тврдичлук, новац, Теофраст, Плаут, Молијер, Држић, Стерија, Балзак, Андрић, митски пјесник, фабулозни пјесник.*

Роман *Госпођица* заузима, по много чему, јединствено и специфично мјесто у Андрићевом романескном опусу. Исписујући причу о животу Рајке Радаковић, Андрић тај живот омеђује смрћу главне јунакиње, створивши један затворен простор у коме ће се формирати један од најинтригантнијих ликова модерне српске литературе.

Затварајући пролог ријечима да „ни њен тадашњи живот ни њена смрт нису имали ничега што може да привуче пажњу и да

узбуди машту читалачке гомиле...“[1], Андрић као да је наслутио судбину свог романа, кога су критичари прво погрешно вредновали као „босанску трилогију“, а након тога неправедно скрајнули и оставили у сјенци романа-хроника.[2]

Свакако, јасно је да су многа питања везана за *Госпођицу* остала отворена и бројни проблеми неријешени и нерасвијетљени, тако да сваки наредни приступ роману треба бити оправдан и усмјерен ка јасном одговору. У мору недоумица, чврсто тле непобитно представља чињеница да *Госпођица*, иако писана кад и остали романи, излази из Андрићевог романескног опуса, али се истовремено укључује у једну велику традицију свјетске књижевности, која се утемељила на новцу и стваралачком односу према новцу.[3]

То хипнотичко и омамљујуће бљескање новца биљежимо још у *Илијади*, када Хефест, божански ковач-умјетник, стварајући величанствену слику Ахиловог штита, у једну од слика, тачније „слику живота у два града“, уградио и овај мотив: „Ту су гласници стишавали народ, а сваки је старац / онде на камену глатком у светоме седео кругу / држећ’ у рукама скептре гласника јаснога грла. / С њима се дизали једни па други те зборили правду. / Мед њима *златна су два у средини таланта била* / да се ономе даду ко правду најбоље рекне.“[4]

Наш осврт на традицију из које израста Андрићев роман, не почињемо случајно овим цитатом, јер истраживања поријекла новца временски и просторно везују се за хеленски свијет.[5] У једном од новијих истраживања историје Грчке, Морис Сартр читаво једно поглавље посвећује новцу и, такође, настанак новца везује за простор краљевства Лидије (данашња западна Турска), али Грцима даје заслуге што су „тај изум учинили познатим“.[6] Пратећи развој новца, од трампе, преко појаве система мјерења, а паралелно и ковања племенитог метала, Сартр претпоставља да се тек средином VII вијека „појављује оно што можемо сматрати правим новцем, мали округли метали са нарочитим печатима са једне стране“.[7] Трагајући за разлозима настанка новца, интересантно је да Сартр економско објашњење ставља у други план[8], а даје примат државно-политичким разлозима. С једне стране, владар је могао да све државне послове исплаћује на исти начин, али и да, прије пуштања у промет, замијени дио злата сребром „дајући тако

[1] Иво Андрић, *Госпођица*, сабрана дела Иве Андрића, књига 3, Просвета – Младост – Свјетлост – Државна заложба Словеније – Мисла, Београд, 1977, стр. 10. Сви цитати биће преузети из овог издања.

[2] Ријетки критичари који су схватали праву вриједност и комплексност дјела, покушавајући да понуде обухватније тумачење, у правилу су указивали на негативан и погрешан однос критике према *Госпођици*. У том смислу видјети: Петер Тирген, „Роман *Госпођица* Иве Андрића: психологија, симболика, поређење текста“, превела Душанка Марицки, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, година 15, св. 12, 1996, 281–305 (Тирген одлично позиционира *Госпођицу* и преиспитује критичке текстове. Међутим, његов покушај да примијени Фројдов психоаналитички модел и на тај начин укаже на дубинску психологију лика, дјелује неувјерљиво и исконструисано.); Василије Милновић, „Дух хуманости у доба профита – Феномен загонетног писма у Андрићевој *Госпођици*“, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, год. 30, свеска 28, Београд, 2011 (Текст, који поред изузетног увида у критичку литературу, указује на кризу хуманитета као основу приче, на којој ће се касније изграђивати модерни српски романсијери, Павић, Пекић и Киш); Пер Јакобсен, „Рајкина кућа“, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, година 24, св. 22, септембар 2005, 335–344 (Јакобсен своју анализу управо усмјерава ка дефинисању

мање вредну легуру, али која је имала исту вредност као и раније. Овом преваром, краљ је себи остављао разлику између праве вредности метала и вредности новца“.[9] Коначно, новац је за полисе представљао и симбол слободе и независности, као и могућност да се утискивањем својих богова и митова истакне моћ државе и владара.

Развијајући из појма економске вриједности, појам новца као њеног врхунца и најчистијег израза, Георг Зимел у студији *Филозофија новца* каже: „Ако се економска вредност објеката састоји у узајамном односу у који они, као размењиви улазе – онда је новац осамостаљени израз тог односа; он је приказ апстрактне имовинске вредности, будући да се из економског односа, тј. размењивости предмета диференцира чињеница тог односа, па насупрот тим предметима добија једну појмовну егзистенцију везану за један видљив симбол. [...] Новчана цена неке робе означава меру размењивости, која постоји између те робе и укупности осталих роба.“[10]

Дакле, језгро и суштину новца представља материја; она је његова супстанција и основни носилац. Материја садржава истинску вриједност, а новац је само израз те вриједности, али такав универзалан израз којим је апсолутно могуће изразити вриједност било које материје.

„Чињеница да значење новца – да у себи представља економску релативност објеката (одакле се гранају његове практичне функције) - није нека готова стварност него, као и све историјске творевине, своју појаву тек постепеним прочишћавањем доводи до чистоте појма, који као његов позив и његову позицију замишљамо, такорећи, у царству идеја, *та чињеница налази свој пандан у томе што се о свим робама може рећи да су, у извесном смислу новац*“ [подвукао И.С.].[11]

Из овако дефинисаног појма новца, који претпоставља његову нераскидиву повезаност са материјом, већ се може наслутити и основна функција новца коју обавља у свакодневној друштвеној комуникацији, а то је управо размјењивост са материјом чију вриједност изражава. Новац обавља своју функцију, све док у свијести човјека постоји његово јединство са материјом, тј. све док свијест прихвата могућност његовог трошења, односно његове

Госпођице као романа–хронике. По нашем мишљењу, тешко одржив став, који остаје затворен у оквире уског позитивистичког читања текста.); Драган Драгомировић, „Жена погнута над ручним радом – тврдичлук као метафора стваралаштва у роману *Госпођица* Иве Андрића“, *Радови*, Филозофски факултет у Бањалуци, бр. 12, Бањалука, 2009, стр. 41–56. Драгомировић примарно указује на могућност ишчитавања романа као метафоре о умјетнику и умјетности, али не пропушта да искаже праву истину о односу „академске критике“ према Андрићевој *Госпођици*, која је прихватила и препознала Андрића као лиричара у раној фази, затим као „врсног приповједача“, те као писца романа–хроника, али никада као правог романописца: „Овај пут се задржавамо на констатацији и упућујемо могућа разматрања у подручја проучавања историје критике, схваћене као исказана и остварена друштвена и духовна снага у одређеном сегменту времена, способна да обликује и утиче на стваралачку свијест и појединца и колектива, конкретније речено способна да производи митове, попут мита о повлаштеној фигури романописца. Или у појединачном, нашем случају, мита о писцу искључиво националне прошлости, националне епике, духа колективне свијести и савјести, историје, што Андрић и јесте, али проблем се јавља онога часа када аутор постаје заробљеник властите креације, када имиџ створен од аутора, дјела, духа средине и

размјенљивости са материјом. Уколико се разбије јединство те двије компоненте и новац почне доживљавати као самостална категорија, која сама по себи представља и изражава вриједност, самим тим се нарушава и његова примарна функционалност у друштву.

Управо на кидању везе између новца и материје чију вриједност изражава, у свјетској књижевности се утемељила традиција ликова тврдице, чија карактеризација је условљена таквим девијантним односом према новцу. Иако је *Аулуларија* прво, нама познато дјело, које у средиште свог интересовања поставља мотив тврдичлука, дужни смо, због цјелине увида у назначену проблематику, указати на могућу генезу тог мотива код Плаута и везе са новом атичком комедијом, посебно са Менандром. Коријен карактеризације лика тврдице, с правом, можемо темељити у Теофрастовим *Карактерима*, гдје Аристотелов ученик и настављач његове перипатетичке школе, једно поглавље посвећује тврдичлуку, схватајући га као „претјерану штедњу кад је у питању цјелокупна имовина“.[12] Пошто нам није намјера да указујемо на све особине тврдице које Теофраст наводи, а које углавном реферишу на животне оквире хеленског свијета, фокусираћемо се на, по нашем мишљењу неупоредиво важнију ствар, а то је јак утицај који је Теофраст извршио на нову атичку комедију. Наиме, представљајући само лоше карактере, дâ се закључити да је Теофрастова намјера била иронично-сатирична, што дијелом оправдава мишљење да Теофраст „у својим финим описима карактера није био окренут животу него позорници и новијој комедији, тако да су *Карактери,* [...] за разумевање нове атичке комедије, као и Плаута и Теренција, од особите важности“.[13] Менандар, ученик и пријатељ Теофрастов, вјероватно кључни комедиограф тог раздобља, снажно је утицао на касније римске ствараоце[14], гдје, у контексту нашег истраживања, свакако да Плаутова *Аулулариа* има посебну вриједност, не само због тога што је римски комедиограф први оставио писано свједочанство и увео мотив тврдичлука у свјетску књижевност, већ и због изузетног утицаја који је његов тврдица Еуклион оставио на све потоње комедиографе. Наиме, ако бисмо из Плаутове комедије издвојили неколико темељних елемената на којима су изграђен лик и фабула (грамзиви шкрти старац, који се свијету представља

њиме обиљежене рецепције и интерпретације дјела (озакоњене и овјерене именом академске критике) у страху да до тада највећа литерарна фатаморгана не ишчили, почне одбацивати све што се на први поглед не да ишчитати у истом кључу“ (стр. 42–43).

Такође, добро је позната чињеница да је Андрић био разочаран односом критике према свом роману, сматрајући да је то једини роман коме није приступио с научном прецизношћу, гдје није употријебио ниједан архивски документ, већ грађу узео из свакодневног живота (видјети: К. Димитријевић, *Иво Андрић*, Горњи Милановац, 1981).

[3] О проблему начелног односа новца и умјетности, тј. о меценатству, спонзорству, колекционарству у корпораци-јама, видјети: Valter Graskamp, *Umetnost i novac – scene iz jednog mešovitog braka*, prevela Marijana Ljepoja, Clio, Beograd, 2003. Полазећи од сличних методолошких поставки, Александар Јерков исписује одличан текст о *Госпођици*, стављајући посебан акценат на поетику економског романа, ког Рајка Радаковић исписује водећи своје фиктивно књиговодство: „Њен роман је постао уметнички текст који има стварне поводе и стварне ликове – поводи су тржишна догађања, ликови хартије од вредности – али нема никакву референцијалну вредност. [...] Госпођицин економски роман је, према томе, изразито авангардно дело које раскида односе друштвене условљености и уметничког текста. У њему

као сиромах, параноично уплашен за своје скривено благо, својим тврдичлуком тиранише све укућане и представља препреку за удају кћерке, тек кад бива покраден даје благослов само да би добио благо назад[15]), лако ћемо уочити да је по том моделу свој лик тврдице створио Молијер[16], а у нашој књижевности Држић[17] и Стерија[18]. Промишљајући своју теорију митова, Нортроп Фрај, такође, налази да „структура заплета грчке Нове комедије, онако како су је пренели Плаут и Теренције, по себи мање форма него формула, постала је основа за већину комедија, посебно у више конвенционализованом драмском облику, све до наших дана“.[19] Ако прихватимо Фрајеву тезу да је један од могућих начина развијања форме у комедији стављање нагласка на тзв. „карактере–ометаче“[20], те ако из претходног увида у генезу мотива тврдичлука у свјетској књижевности с пуним правом можемо извести карактеролошко стапање Еуклиона–Харпагона–Скупа–Кир-Јање, можемо закључити да је један „крак“ традиције дуги период примарно био жанровски везан за комедију и комичко приказивање тврдичлука, што свој коријен налази управо у Теофрастовој карактеризацији лика тврдице. Међутим, занимљиво је уочити да Теофраст у XXII глави говори о цицијаштву, схватајући га као „недостатак личног достојанства кад су у питању издаци“[21]. Из семантичке блискости појмова *тврдица* и *цицијa*, а на које се може примијенити Теофрастово поимање једног и другог, дијелом се може понудити одговор на овакву комичку реализацију тврдичлука. Прије свега, она је усмјерена скоро искључиво на карактеризацију лика, али оно што је, по нашем мишљењу, кључно, јесте одређени гротескни елемент којег ови ликови садрже, а који их чини амбивалентним, истовремено и смијешним и трагичним. Гротеска, као гранична форма комичког изражавања, не допушта раздвојеност комичког и трагичног, већ инсистира на њиховој измијешаности и амбивалентности, гдје једно израста из другог, преплиће се и ствара нови квалитет и осјећајност, не трагикомичног, него гротескног.[22] Можда је Теофраст управо у том недостатку личног достојанства, осјетивши нешто ниско и супротно схватању човјека као друштвеног и хуманог бића, најавио могућност битно другачијег умјетничког обликовања ликова тврдице, а који ће се жанровски пренијети са драмског на прозни начин изражавања, те са комичког аспекта на трагички.

кулминирају процеси који означавају однос адресата традиционалног ро-мана и његовог јунака према новом добу у коме текст постаје медијски пројект на-мењен безличном субјекту“ (Александар Јерков, „Економски роман: ишчезавање примаоца у Андрићевим романима“, *Свеске*, Панчево, год. 2, бр. 6, децембар 1990, стр. 92–101).

[4] Хомер, *Илијада*, XVIII пјевање, 500.

[5] Струве и Калистов у капиталној историјској студији *Стара Грчка* налазе да су се коване монете појавиле „у првој половини VII вијека п.н.е., скоро истовремено у двије разне области средоземног базена – у Малој Азији (Лидија) и у Средњој Грчкој (острво Егина). [...] Из та два центра ковање новца врло брзо се проширило по читавом Медитерану“ (V.V. Struve – D.P. Kalistov, *Stara* Grčka, Veselin Masleša, Sarajevo, 1962, str. 608). Пратећи економске промјене у Грчкој од VIII до VI вијека п.н.е. Михаил Ростовцев, такође, биљежи и појаву новца (Михаил Ростовцев, *Историја старог света*, Фамилет–Логос арт–Светионик, Београд, 2004).

[6] Морис Сартр, *Историја Грчке*, 3. поглавље „Лидијски новац или порекло новца“, превела Мирјана Маринковић, Адреса, Нови Сад, 2007, стр. 38. Свакако да разлог за ову тврдњу може бити и чињеница да је Лидија нестала 546. п.н.е. под најездом Перзијанаца.

[7] *Ibid.*, стр. 39.

[8] Сартр поставља сљедеће пи-

Прву најаву могућности такве, трагичке актуелизације тврдичлука у свјетској књижевности, проналазимо у седмом пјевању Дантеовог *Пакла*, гдје се у четвртом кругу непрекидно сударају тврдице и расипници, ваљајући тешке терете и пребацујући једни другима гријех због кога трпе вјечне муке. Дантеов етички став по питању њиховог сагрешења, које их и везује истим пакленим мукама, недвосмислено исказује Вергилије: „ ‘Слијепци су били у своме незнању / сви ови’, рече, ‘док живљаху горе, / јер трошит с мјером не бјеху у стању’.“[23] Колико се Данте критички односи према тврдичлуку, схватајући га као мрачну страст противну божанском устројству свијета и живота, најбоље показује одговор на пјесниково питање да ли би могао неког препознати у том кругу: „Прођи се, рече, луде мисли сине! / Њин мрачни живот, пун гадости сваке, / замрачио је сад и слике њине.“[24] Онај ко допусти гријеху тврдичлука да преузме власт над њим, постаје обезличен и идентичан свима онима који свој живот везују за пролазна овоземаљска блага. Из ових стихова се може ишчитати оно што Дантеово схватање тврдичлука везује за претходну традицију, која је такође инсистирала на типском обрасцу карактеризације тврдица, на шта смо претходно и покушали указати. Међутим, онај кључни отклон Данте чини у правцу трагичног поимања тврдичлука као гријеха, тј. онога што човјека одваја од бога као симбола безгрешности, потпуно искључујући могућност било каквог комичког обликовања тог мотива, доминантног у умјетничком приказивању тврдица, започетог пуно прије њега, али и настављеног у вијековима који ће тек услиједити. Самим тим, битно је назначити овај моменат у традицији коју покушавамо сагледати, јер је тиме отворен један квалитативно другачији приступ, који ће у првој половини деветнаестог вијека резултирати сљедећим крупним искораком – Балзаковом *Евгенијом Гранде*.

Период Балзаковог стваралаштва, такође и период у који је смјештена радња *Евгеније Гранде*, означава једну од најтурбулентнијих епоха европске и свјетске историје, обиљежену француском буржоаском револуцијом, која је означила крај феудалних друштвених односа и нови период апсолутне владавине капитала у економски најнапреднијим земљама Европе.[25] Читав Балзаков изузетан романескни опус, у суштини даје сјајну слику

тање: Ако је лакша размјена прави разлог настанка новца, зашто су га трговачки најразвијенији полиси тешко и нерадо прихватали?

[9] *Ibid.*, стр. 42.

[10] Георг Зимел, Филозофија новца, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2004. стр. 92.

[11] *Ibid.*, стр. 101.

[12] Teofrast, *Karakteri*, preveo Petar Pejčinović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975, str. 47. Дакле, Теофраст не везује тврдичлук само за однос према новцу, него према цјелокупној имовини.

[13] Petar Pejčinović, „Teofrast“, u: Teofrast, op. cit., str. 15.

[14] О Плаутовом односу према грчким оригиналима и везама са новом атичком комедијом, посебно са Менандром, према чијем је оригиналу (претпоставка) и састављена *Аулуларија*, видјети: Др Милан Будимир, др Мирон Флашар, *Преглед римске књижевности,* Научна књига, Београд, 1978, стр. 143–160.

[15] Напоминьемо да је изгубљен завршетак комедије, али је претпостављао обавезни хепиенд.

[16] Наравно, Молијеров комедиографски свијет је у толикој мјери посебан, да је бесмислено уопште расправљати о оригиналности његовог дјела. Међутим, у складу са темељним принципима класицистичког поимања умјетничког стварања, ни он сам никада није крио дубоко поштовање према традицији из које је израстао и узимао од ње оно што му је могло

користити у обликовању сопственог умјетничког исказа. Тако је и његов тврдица Харпагон далеки потомак Плаутовог Еуклиона, наравно, прилагођен друштвеним оквирима француског XVII вијека и са нешто сложенијим драматским заплетом.

[17] Држићев сатир у прологу комедије *Скуп* каже: „А комедија мислите каква ће бит? Старија је нег мој дјед и прадјед, старија је нег стара комарда, гдје се дјеца сад купљу, старија је нег крух потор, сва је украдена и њекога либра старијег нег је старос, – из Плаута; дјеци га на скули легају“ (Marin Držić, *Skup*, Školska knjiga, Zagreb, 1974, str. 42).

[18] О утицају Молијера на Стерију видјети, нпр.: Miron Flašar, *Studije o Steriji*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1988; Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, књ. II, Просвета, Београд, 1994.

[19] Нортроп Фрај, *Анатомија критике*, превела Горана Раичевић, Нолит–Orpheus, Нови Сад, 2007, стр. 194. „Драмска комедија, од које углавном потиче комедија у прози, показала је по својим структурним принципима и типским ликовима изузетну постојаност. Бернард Шо је приметио да комедиограф може стећи репутацију смелог и оригиналног аутора ако метод украде од Молијера, а ликове од Дикенса; да смо уместо Молијера и Дикенса прочитали Менандра или Аристофана, та тврдња би била готово исто тако истинита, барем као општи принцип“ (*Ibid.*, стр. 193).

различитих људских карактера обухваћених новим промијењеним друштвеним односима. Тако је и стварајући слику свог „грандиозног“ тврдице, чича Грандеа, Балзак у њему и кроз њега утемељио и исказао физиономије настале као резултат нових друштвених околности, које су бескрупулозно раскидале са старим схватањима и окретале се модерном добу, гдје ће новац заиста добијати кључну улогу: „Уосталом, није ли ово један од оних призора који се виђају у свим временима и на свим местима, само сведен на свој најпростији вид. Гранде, који је искоришћавао лажну оданост ових двеју породица и извлачио огромне користи, издизао се изнад ове драме и осветљавао је. Није ли то био једини модеран бог у кога људи верују? Новац, у свој сили својој, изражен једном једином физиономијом? Душевна осећања живота заузимала су ту тек друго место ...“[26] Иако је чича Гранде апсолутно доминантан лик у роману, бриљантно и увјерљиво насликан, и остали ликови који долазе с њим у додир, посебно пословне природе, носе доста блаже, али у основи сличне црте срачунатости и интереса. Присјетимо се дијелова Шарлове биографије: „При свем том, Шарл је био париско дете које су париски живот, па и сама Анета, научили да све ради с рачуном, дете које је већ било старац под маском младића. Он је добио оно страшно васпитање друштва у коме се, на једној вечерњој забави, учини мислима и речима више злочина но што се учини злочина које суд кажњава, у коме досетке убијају највеће идеје, у коме се човек сматра паметним, уколико има тачно гледиште; а ту имати тачно гледиште значи не веровати ни у шта, ни у осећања, ни у људе, па чак ни у догађаје; ту се измишљају лажни догађаји. [...] Шарл није никад имао прилике да примени начела париског морала и, до тога дана, био је диван због свога неискуства. Али, и без његовог знања, себичност је код њега била накалемљена. Клице политичке економије којом се служи Парижанин, притајене у његовом срцу, морале су се у њему развити, чим од беспосленог гледаоца постане глумац у драми стварног живота.“[27] Мишљења смо да ова два цитата више него јасно показују друштвене односе на којима је Балзак темељио физиономије својих јунака, а гдје је улога новца постала толико доминантна да је заиста могао да се дефинише као „модеран бог“. Међутим, оно што нас примарно интересује јесте мјесто које Балзаков роман заузима у стаблу традиције, чији смо коријен и развој покушали претходно да са-

гледамо.

На првом мјесту, треба уочити да у лику старог Грандеа функционишу неки оквирни елементи које је изњедрила ранија умјетничка актуелизација лика тврдице, а којих Балзак није желио да се одрекне: опет је тврдица грамзиви старац, који се људима упорно показује као газда сиромашне куће, својом маничном шкртошћу тиранише укућане и утиче на срећу своје кћерке. Свакако да разлог оваквог Балзаковог угледања на претходну традицију, из које преузима темељне елементе грађења карактерних особина, као и однос отац-кћерка на коме се изграђује основна фабула дјела, може лежати и у чињеници да тај спољашњи оквир нипошто није она примарна тачка на којој се исцрпљује пишчево интересовање за овај мотив. Напротив, то је тек полазна тачка коју Балзак користи да би искорачио из једне добро утабане и сувише добро познате традиције стваралаштва, а у оквиру које више не може да оствари своју основну намјеру. Наиме, оно квалитативно ново што Балзак уграђује у ту традицију јесте понирање у психологију тврдице, покушај да се разбије та спољашња љуштура и проникне у дубинске механизме психе који покрећу једну тако нездраву страст. "Живот тврдице то вам је стално упражњавање људске моћи, стављене у службу личности. Он се ослања свега на два осећања: на саможивост и корист; али како је корист у неку руку јака и добро схваћена саможивост, непрекидно сведочанство стварне надмоћности, саможивост и корист јесу два дела једне исте целине, себичности. Отуда, можда, долази она огромна радозналост коју побуђују тврдице вешто приказане на позорници. Сваки од нас има нечег заједничког са овим личностима које врећају сва људска осећања, усредсређујући их у себи. [...] Он [Гранде] је као и све тврдице осећао сталну потребу да надмудрује друге људе, да им законито присваја њихове талире. Улити страх ближњему, не значи ли то посведочити своју моћ, давати себи вечито право за презирање оних који, пошто су сувише слаби, мирно допуштају да буду прождрани?"[28]

Балзак издиже тврдичлук на виши ниво, дефинишући га као својеврсну вољу за моћ, једну саму себи довољну религију која не вјерује у будући живот, већ тежи да се концентрише само на садашњост. У тренутку када Евгенија поклони златнике Шарлу,

[20] *Ibid.*, стр. 198.

[21] Teofrast, op. cit., стр. 80.

[22] О разликовању трагикомичног и гротескног видјети: G.R. Tamarin, *Teorija groteske*, Svjetlost, Sarajevo, 1962.

[23] Dante Álighieri, *Djela*, knjiga druga: *Božanstvena komedija*, „Pakao", VII, 40–43, preveo Mihovil Kombol, Sveučilišna naklada Liber – Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976. Наравно, Данте не пропушта прилику да као типичан примјер тврдица именује свештенике: „ ... Ови без косе што се овдје веру / попови бјеху, папе, кардинали, / којих је шкртост прешла сваку мјеру" (*Ibid.*, 46–49).

[24] *Ibid.*, 52–55.

[25] „Јачајући током XVII и XVIII века, буржоазија је морала дубоко осетити свој понижавајући положај у држави. Као ни цео трећи сталеж, ни она није имала никаквих права. Закони нису штитили имовину грађана од напада повлашћених. [...] Богата, образована француска буржоазија била је најнапреднији део трећега сталежа у политичком погледу. До револуције то је била млада револуционарна класа на путу ка власти. Она је иступала у име читавог трећег сталежа, формулисала његове захтеве, израдила програм борбе против предреволуционарног поретка" (*Историја новога века I*, превео Марко Видојковић, Просвета, Београд, 1948, стр. 54–55).

[26] Оноре де Балзак, *Евгенија Гранде*, превео Душан Ђокић, Рад, Београд, 1969, стр. 46.

она чини неупоредиво тежи „гријех“ од расипништва: одбијајући да се апсолутно потчини очевој вољи, нарушава позицију његове моћи коју он годинама пројектује у њену свијест, припремајући је за свог насљедника. Међутим, Гранде ипак проналази начин да поврати своју моћ над Евгенијом и оствари своју намјеру: „Лагано и постепено упознавао ју је с називима и вредношћу својих винограда, својих мајура. Крајем треће године тако ју је навикао на сва своја тврдичења, претворио та тврдичења код ње у тако сталну навику да јој је без страха оставио кључеве од намирница и начинио је газдарицом у кући.“[29] Из тако комплексног односа оца и кћерке, неупоредиво сложеније постављеног него у претходно спомињаним дјелима, покушаћемо да издвојимо два детаља која нам уједно отварају полазиште за читање Андрићеве *Госпођице* и указују на повезаност са Балзаком:

Прво, колико је Балзак био упоран да лик старог тврдице наслика досљедно и своје виђење тврдичлука потврди до краја, најбоље свједоче Грандеове посљедње ријечи, тачније „благослов“ који на самрти даје Евгенији: „Добро чувај све. Тамо, на оном свету, положићеш ми рачуне.“[30]

Друго, на самом крају романа када коначно доврши и сумира причу о Евгенији Гранде (већ је то сада госпођа де Бонфон), Балзак ће је на врло занимљив начин именовати, наглашавајући њен надимак: „Госпођа де Бонфон, коју из подсмеха зову *госпођицом* [подвукао Оноре де Балзак], улива уопште религиозно поштовање. Ово племенито срце, које је куцало само за најнежнија осећања, морало је, дакле, бити подвргнуто рачунима људске себичности. Новац је морао предати своју хладну боју овом небеском животу и изазвати неповерење према осећањима жене која је била оличење осећања.“[31]

Мишљења смо да не постоји бољи тренутак за увођење Андрића у причу о мотиву тврдичлука у свјетској књижевности, јер његова Госпођица као да израста из Балзакове Евгеније Гранде. Пратећи начин на који је уобличен лик, примијетићемо да почетна и кључна тачка формирања лика Рајке Радаковић лежи управо у њеном односу према оцу, тачније у тренутку кад почиње и њен живот, „негде у њеној петнаестој години, [...], на мрачној тачки са горким тренутком“[32], тачки коју су обиљежила три крупна догађаја:

[27] Ibid., стр. 129–130.

[28] *Ibid*., стр. 105–106. Ово је само једно од бројних размишљања о психологији тврдице, које Балзак доноси у роману. Због ограничења које нам намеће обим рада, не можемо их све навести.

[29] *Ibid*., стр. 183.

[30] *Ibid*., стр. 185.

[31] *Ibid*., стр. 211.

банкрот њеног оца, његова смрт и завјет који јој је оставио у насљеђе. Као што чича Гранде својој кћерки, умјесто благослова, оставља наредбу како да се односи према материјалним стварима, коју ће она добрим дијелом и испоштовати, тако ће и Рајкин отац на самрти кћерки усадити једну посебну животну филозофију. Потпуно бришући из Рајкине свијести било какво сјећање на претходне године живота, Андрић тај судбоносни завјет њеног живота („опасан аманет"), профилише као тачку из које креће њена животна путања и из које се почињу дефинисати основне особине карактера, јер од тог тренутка, па све до своје смрти, она ће немилосрдно спровести оно на шта се заклела оцу на самрти: штедњу. Ова занимљива подударност између Андрићевог и Балзаковог текста може наговијестити сличну осјећајност двојице великих писаца, али оно што свакако треба одмах нагласити је неупоредиво већа функционалност тог детаља у *Госпођици*, јер та заклетва постаје непромјењива константа Рајкиног живота којој ће све бити подређено, а унутар тог идеала можемо пратити формирање њеног става према новцу. Стиче се утисак да је Андрић у том завјету пронашао оно право упориште које му је осигуравало књижевну увјерљивост читаве приче, тако да је могао на том чврстом темељу изградити један од најкарактеристичнијих ликова модерне српске књижевности.

Иако се на први поглед чини да је Рајка Радаковић само један у низу стереотипних ликова тврдице, њен психолошки портрет је изузетно сложен и слојевит. Као прва реакција на очев аманет и затварање у чахуру тврдичлука и штедње, одмах послије очеве сахране, почиње процес алијенације главног лика, да би једини контакт са друштвом био сведен на упознавање са функционисањем новчаног тржишта у граду. Госпођица се отуђује и физички (својим изгледом) и духовно, постајући све више усамљена, хладна и мрзовољна дјевојка. Међутим, паралелно са њеним отуђењем, кроз исти тај процес пролазе и предмети око ње и почињу полако попримати подударне карактеристике, јер се „у свима просторијама и око сваке поједине ствари неприметно згушњавала атмосфера мрке чамотиње, хладне и скамењене мрзовоље".[33] Рефлектујући свој духовни став на спољашност, она је заиста и физички трансформише и подешава себи. Постепено сужавајући материјалну ствар-

[32] Иво Андрић, *Госпођица*, op. cit., стр. 21. „Детињство, оно рано детињство, за које филозофи и песници кажу да је најсрећније доба људског живота, то безазлено време кад човек не зна ни шта је новац ни напор да се стече, ни одбрана од губитка, то за њу није ни постојало. То је у њеној свести празно и безбојно место" (*Ibid*., стр. 21).

[33] *Ibid*. стр. 51. „Ниједна ствар није из куће изнесена, али све оно што се употребом троши и што се могло склонити, склоњено је даље од људских руку, ногу, а по могућству и погледа. [...] Али и оно што је остало у употреби мењало се на неки необјашњив начин. Све су ствари стајале као позаваћене међу собом. [...] На први поглед видело се да се ове ствари чисте само онолико колико је потребно да се не може казати да су прљаве; *било је јасно да се од њих не тражи ништа више до оно чему имају да служе и без чега се не може бити* [подвукао И.С.]" (стр. 50–51).

ност свога битисања и одузимајући предметима сваку естетску функцију, Госпођица их своди на ниво њихове, чисто практичне, сврховитости. Убијајући у себи сваку вишу духовну вриједност, она убија и љепоту материјалног свијета, спуштајући се скоро на само дно животне егзистенције, фанатично предана служењу очевом завјету. Битност ове физичке и духовне деградације огледа се у томе што оваквим начином организације живота и функционисања у њему долази до кључног расцјепа, који је битан за одређивање њеног става према новцу, јер овдје долази до разбијања јединства материјалне компоненте, која садржава вриједност, и новца као израза те вриједности.[34] Потпуно укидајући у својој свијести везу новца са материјом и одбијајући могућност његовог трошења, тј. размјенљивости са материјом чију вриједност изражава, Госпођица врши дематеријализацију новца и на тај начин потпуно укида његову основну функцију. Паралелно са укидањем функције новца, као директна посљедица тог поремећаја вриједности, долази до помјерања стварносног слоја њеног постојања: „За њу већ одавно постоје два свијета, потпуно различна, иако не потпуно одвојена. Једно је овај наш свет, оно што цео свет зове светом, [...], а друго, друго је свет новца, царство стицања и штедње, скровити и тихи, само мањини познати, али бескрајни предео безгласне борбе и сталног снивања у коме владају рачун и мера као два нема божанства. [...] Тај тамни и наопаки свет она је сматрала лицем, а онај први наличјем. То је свет коме целим својим бићем припада Госпођица и у коме она стварно живи.“[35]

Укидањем функције новца Госпођица је неопозиво довршила процес своје алијенације, али је уједно укинула и ову стварност, прелазећи у једну сасвим другу. Иако ће у даљем току њеног живота повремено долазити до извјесних мањих колебања, можемо рећи да је већ на овој тачки карактер Рајке Радаковић трајно формиран и да се неће промијенити све до њене смрти. Али ће зато новац, врхунско божанство њеног живота, наставити да се трансформише у њеној свијести и да потпуно испуњава њен унутрашњи свијет, у коме је живјела само она, неповратно изгубљена за спољашност која ју је окруживала. Раздвајајући стварност на лице и наличје, Госпођица само физички припада првом слоју (материјалном свијету), док је њено духовно функционисање искључиво веза-

[34] Упозоравамо на велику подударност са ставовима Георга Зимела, које смо раније навели, а што и јесте методолошки оквир промишљања тврдичлука у овом раду.

[35] Иво Андрић, op. cit., стр. 79-80.

но за други слој (свијет новца). Кључни моменат овог раздвајања јесте управо укидање функције новца, који у лицу (њеном наличју) функционише као „пара која се троши“, док у наличју (њеном лицу) новац постаје „пара која се коти’“. Материја остаје у лицу, док новац прелази у наличје и почиње да живи сам за себе, да се чудовишно размножава помоћу зеленашких каматних стопа, трансакција са дукатима и златом, да се увећава и гомила, а да за све то вријеме не остварује фактички никакав контакт са било каквом материјом, чију би вриједност по својој суштини требао да изражава.

Одвојен од своје материјалне компоненте, у свијести Рајке Радаковић новац постаје чиста *идеја,* која своју кулминацију достиже сном о милиону. Тренутак коначног уобличења тог сна директно је везан за једну „сумњиву“ новинску биљешку, али посљедице које ће она оставити су велике и битне за потпуно разумијевање трансформације новца и његове улоге у формирању главног лика: „Та површна и можда измишљена новинска белешка њу је обасјала и подигла. У том тренутку је оно што је одувек желела и осећала добило своје име. Милион! То је сада лебдело пред њом као звезда која се не гаси ни дању ни ноћу, чак ни у сну.“[36]

Овдје би се сада, с правом, могло рећи да је Госпођицин став према новцу коначно формиран. Редукујући и сужавајући материјалну стварност, она је потпуно укида, укидајући и функцију новца, да би створила сопствену стварност у којој новац добија крајњи идејни облик као сан о милиону. Тај милион, наравно, постоји само као појам настао у наличју стварности, појам који је немогуће довести у везу са било каквом материјалном страном његове природе, од које је заувијек одвојен раздвајањем стварносног слоја у коме функцинише Рајка Радаковић.

Пут новца, од функције до идеје, коначно је прећен и заокружен.

Међутим, потпун одговор на питање о односу функције и идеје новца у Андрићевој *Госпођици*, захтијева да се још једном обухвати читав овај процес и понуди коначно тумачење, прихватајући наличје стварности као једино валидно и релевантно подручје у коме главни лик функционише. Да би се тај одговор пронашао и дао, нужно је вратити се на почетак процеса трансформације новца

[36] *Ibid.*, стр. 78.

у њеној свијести – на очев аманет – и спојити га са крајњом тачком – идејом о милиону.

„Њен сан је одувек: да својим радом освети и покаје оца. Кад већ није могла да га спасе, онда да оствари, без обзира и милосрђа према себи и према другима, бар његов завет, онако како га је она схватила. Тај њен сан је временом растао и мењао се и по циљевима са којима је ишао и по средствима којима се служио, а да ни сама није то примећивала. Он је сада имао и своје име, звао се: милион.“[37]

Тек када се ове двије тачке споје открива се да читав овај процес, у ствари, представља пут тражења идеалног начина за остваривање очевог аманета. Животни сан Рајке Радаковић се потпуно утапа у сан о милиону и кроз њега постиже свој најчистији израз. Ово је још један корак у укидању супстанцијалне вриједности новца, јер он више не постоји ни као вриједност сама за себе, већ се његова вриједност може измјерити једино величином и снагом животног сна главне јунакиње. Из овога неминовно слиједи појмовно стапање функције и идеје новца. Док у стварности новац треба да остварује своју примарну функцију, у наличју та његова функција дефинитивно постаје секундарна, тако да је, практично, погрешно уопште и говорити о функцији новца**.** Ако је завјет оцу једини параметар на основу кога се може самјерити вриједност новца, онда је у наличју исправније дефинисати *функцију идеје новца*. Када се овако сагледа улога коју Андрић придаје односу Рајке и оца, сажимајући га у тај посмртни час и давање завјета, јасно је да се одатле потежу сви концци приче, а то и јесте један од највећих Андрићевих искорака у обликовању лика тврдице. Сви до сада поменути јунаци, укључујући и старог Грандеа, читаоцу су понуђени као већ формиране тврдице и углавном се прате посљедице њихове страсти и однос према окружењу у коме живе. Једино Рајка Радаковић је обликована тако да видимо комплетну генезу лика, гдје се, штавише, узроку даје првенство над посљедицама. Ако прихватимо чињеницу да постоје одређене подударности између Балзаковог и Андрићевог романа[38], онда бисмо могли изнијети претпоставку да је лик Госпођице, у одређеној мјери, развијен из лика Евгеније Гранде. Наиме, постоји одређена недореченост и контрадикторност у начину на који Балзак довр-

[37] *Ibid.*, стр. 78.

[38] У тексту „Писац као читалац и читалац као писац“, Иво Тартаља указује да је Андрић писао *Госпођицу* у јеку живог читања Балзакове *Људске комедије* (*Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*, Задужбина Иве Андрића, Београд, 1981).

шава формирање своје јунакиње, тако да остајемо запитани како је неко могао преузети понашање старог Грандеа, а истовремено сачувати своју племенитост и доброту. Као да је Андрић осјетио тај међупростор који му је остављен и из једне *госпођице* створио је другу *Госпођицу*, овај пут потпуно заокружену, психолошки продубљену и увјерљиву.

Андрићев однос према традицији на којој израста је изузетно креативан и најбоље се може објаснити ставом до ког Миодраг Радовић долази критички преиспитујући есеј Нортропа Фраја „Реч и човеков свет“. Наиме, Фрај је дефинисао два типа пјесника, узимајући у обзир њихов однос према митском насљеђу: митски пјесник – који своју грађу узима искључиво из традиције, и фабулозни пјесник – који самостално бира заплете и ликове. Наравно, не постоји чврста граница између једних и других пјесника, јер и митски пјесник посједује оригиналност, као што и фабулозни пјесник осјећа традицију. Доводећи у сумњу Фрајеву тезу о удјелу свијести у стваралачком поступку, Радовић низом примјера показује да најбоља дјела представљају „укрштај два вида традиције у истом делу“.[39] Начин на који Андрић „осваја“ традицију сврстава га у ред највећих умјетника, који потврђује Елиотово мишљење да треба одбацити онај облик традиције који се слијепо понавља из генерације у генерацију, већ да традиција има пуно шири значај: „Она се не може наследити, а ако вам је потребна морате је стећи великим трудом. Она на првом месту обухвата осећање историје [...]; а то осећање историје укључује запажање не само онога што је прошло у прошлости, већ и што је садашње у прошлости; осећање историје присиљава човека да не пише прожет до сржи само својом генерацијом, већ са осећањем да читава европска литература, почев од Хомера, и у оквиру ње читава литература његове сопствене земље, истовремено егзистирају и истовремено сачињавају један поредак. Такав историјски смисао, што значи смисао за ванвременско као и за временско, или за ванвременско и временско узето заједно, јесте оно што једног писца чини традиционалним. А то је у исти мах и оно што код писца побуђује најснажнију свест о његовом месту у времену, о његовој савремености.“[40]

Свевременост Андрићеве *Госпођице*, на којој инсистирамо у овом раду, није садржана само у субјективној читалачкој

[39] Миодраг Радовић, „Освештана и скривена традиција у књижевности“, зборник *Традиција и савременост*, Филозофски факултет, Бањалука, 2004, стр. 167–176.

[40] Tomas Stern Eliot, „Tradicija i individualni talenat“, u: T.S. Eliot, *Izabrani tekstovi*, prevela Milica Mihailović, Prosveta, Beograd, 1963, str. 34–35.

осјећајности, већ првенствено у чињеници да она у себи истински сажима дотадашњу традицију, али и искорачује из ње, најављујући једно модерно доба у коме ће се све хуманистичке вриједности човјечанства самјеравати према капиталу, који једини може осигурати моћ и власт у савременим геополитичким релацијама. С правом можемо закључити да овај роман, тако лоше прихваћен од стране књижевне критике, стоји на врху једне велике традиције у свјетској књижевности. Оно што је дуго времена игнорисано и пређутно сматрано као Андрићев велики промашај, у контексту доминантних друштвених односа XXI вијека лако би се могло показати као дјело које Андрића највише чини нашим савременником и модерним писцем.

Igor Simanović

« La Demoiselle » d'Andrić dans le contexte européen
(la relation entre la fonction et l'idée de l'argent dans « La Demoiselle »)

Résumé :

Principalement, ce travail traite « La Demoiselle » » d'Andrić dans le contexte d'une grande tradition de la littérature mondiale , reposée sur l'argent et sur le rapport créatif envers l'argent, et dans la plupart de cas actualisée à travers des personnages de l'avare. On suit cette tradition à partir de l'Antiquité et on essaie de considérer tous les éléments qui l'ont formée. Un accent particulier est mis sur la relation entre Eugénie Grandet de Balzac et « La Demoiselle » , d'où résulte une attitude exceptionnellement créative de l'auteur Andrić à l'égard de la tradition dans laquelle est encré son roman.

Mots-clés : tradition, avarice, argent, Théophraste, Plaute, Molière, Držić, Sterija, Balzac, Andrić, poète mythique, poète fabuleux .

УДК:821.163.41.09-32
DOI: 10.7251/GMS1301225D
(Оригинални научни рад)

Драган Драгомировић
Филозофски факултет
Бања Лука
dragan.dragomirovic@gmail.com

ХРОНОТОП ПУТА И СУСРЕТА У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА *ПУТ АЛИЈЕ ЂЕРЗЕЛЕЗА* И *ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА*

Резиме: *Рад се бави анализом елемената хронотопа пута и сусрета у Андрићевим приповијеткама Пут Алије Ђерзелеза и Јелена, жена које нема. Покушај је то интерпретацији ових приповједака са аспекта Бахтиновог термина хронотопа разликујући, при томе, термине мотив и хронотоп на начин да насупрот мотиву који носи претпоставке просторно-временских одређења за хронотоп те претпоставке представљају суштинско обиљежје. Прва и једна од посљедње објављених Андрићевих прича издвајају се као нераздвојни дио основних поетичких обиљежја и као главни дио списатељског имагинарија Андрићевог, отварајући и могућност бољег разумијевања свеукупног Андрићевог искуства феномена човјека, свијета и приповиједања.*

Кључне ријечи: *пут, сусрет, мотив, хронотоп, писац, путник, писац-путник, Андрић, Бахтин.*

Увод

Мотив путовања (пута, путника) спада у најшире коришћене књижевне мотиве од почетака писмености до савременог доба. Чини се готово немогућим побројати све велике путнике свијета књижевности.[1] Од *Епа о Гилгамешу*, преко античких митско-легендарних јунака-путника (Херакле, Тезеј, Јасон) сливених у

[1] Остин Ворен „заплет о путовању“ назива једним од „најстаријих и најуниверзалнијих заплета“ примјећујући, при томе, да „руски формалисти и немачки аналитичари форме (...) употребљавају термин *мотив* (...) за означавање основних елемената заплета“ (Рене Велек, Остин Ворен, *Теорија књижевности*, друго издање, Нолит, Београд, 1974, стр. 260 и 261).

Хомеровог Одисеја, *Библије* и епско-религиозног путовања у *Божанственој комедији*, путовања из пикарских и витешких романа која су генијално 'завршена' *Дон Кихотом*, до Гогољевих *Мртвих душа*, Мелвиловог *Моби Дика* и Џојсовог *Уликса*, низ великих путовања не престаје да се наставља. Покушај да се наброје макар највећа путовања у књижевности изгледа још тежи ако се укаже на бројне метафорично-симболичне и алегоричне вриједности мотива путовања, као и на различите начине примјене и функционисања овог мотива унутар књижевног дјела.

Са првим преводима библијских, апокрифних и хагиографских списа, али и свјетовне прозе која обилује путовањима (*Роман о Александру, Роман о Троји*), пут, на специфичан начин, постаје један од најдоминантнијих мотива и у српској средњовјековној књижевност.[1] Основна тема житија, као најважнијег домаћег књижевног жанра, је управо животни пут појединих личности. Традиција писања о животном путу црквених и свјетовних поглавара, започета (под утицајем хагиографија) са *Хиландарском повељом* Стефана Немање и Светог Саве, заокружена је Доситејевим дјелом *Живот и прикључења,* а Доментијану, Теодосију, Цамблаку, Константину Филозофу, Кантакузину и Пајсију се придружују и српски писци осамнаестог вијека - Венцловић и Орфелин. Српска књижевност деветнаестог и двадесетог вијека, између осталог, доноси и Његошево религиозно-космичко путовање у *Лучи микрокозме*, умјетничку обраду путовања појединца, али и миграције читавог народа у *Сеобама* Милоша Црњанског, широку примјену мотива пута у Андрићевом дјелу, путовање у сновима у *Хазарском речнику* Милорада Павића, као и *Слике са путовања* – један од четири тематска низа у Кишовом најзначајнијем роману *Пешчаник*. Изузетно значајна је и улога мотива пута у устаљивању реализма у српској прози, „мотивисању основне приче и дескрипцији ваљског свијета"[2], на што је указао Душан Иванић у раду „Хронотоп пута у српској реалистичкој прози". Ослањајући се на Бахтиново теоријско успостављање појма хронотопа, дефинисано за „суштинску узајамну везу временских и просторних односа, уметнички освојених у књижевности"[4], Иванић уочава тијесну повезаност и међусобну условљеност мотива/хронотопа пута (његових различитих конструкција) и модела реалистичких приповједних поступака српског реализма.

[2] При овом кратком и селективном прегледу мотива путовања у српској књижевности у потпуности изостављамо путописну књижевност. (в. *Књига о путопису*, зборник радова, ур. Слободанка Пековић, Институт за књижевност и уметност, Чигоја штампа, Београд, 2001; В. Гвозден, *Српска путописна култура 1914-1940*, Службени гласник, Београд, 2011).

[3] Душан Иванић, „Хронотоп пута у српској реалистичкој прози", *Књижевна историја*, 28/1996, бр. 100, стр. 463.

[4] Михаил Бахтин, „Облици времена и хронотопа у роману", *О роману*, Нолит, Београд, 1989, стр. 193.

У Бахтиновој конструкцији термина хронотопа, базираној на анализи структуралних обиљежја романескне форме, ријеч је о вези која се одликује сливањем и пресијецањем временских и просторних обиљежја, разоткривањем обиљежја времена у простору и осмишљавањем простора временом. Осим великих, оквирних хронотопа, који су главни предмет његове анализе, а који могу „у себе укључивати неограничену количину малих хронотопа - јер сваки мотив може имати свој посебан хронотоп“[5], Бахтин издваја, као веома значајне, и мотиве-хронотопе пута и сусрета. У њима се стапање обиљежја времена и простора испољава изузетно разговјетно и јасно, при чему хронотоп пута има нешто шири обим, али мањи емоционално-вриједносни интензитет од хронотопа сусрета. Бахтин је, такође, указао и на тијесну везу између хронотопа пута и сусрета, затим, на могуће и често учешће хронотопа сусрета у композицији дјела, као и на чињеницу да су многа дјела управо и „изграђена на хронотопу пута и путних сусрета и доживљаја“[6].

Богато и разнолико, приповједачко дјело Иве Андрића могуће је посматрати и из претходно изложене *бахтиновске* перспективе. Андрићева галерија ликова скрива много незаборавних и великих путника. Од, рекло би се, вјечног путника Алије Ђерзелеза, страшног Мустафе Маџара, путника-приповједача фра-Петра, Николе Крилетића који је прошао „већину европских пријестоница“[7], преко читаве гомиле свјетских путника: везира, конзула, неимара, са породицама и свитом, до оних ријетких приповједака писаних у првом лицу, у којима нам је Андрић, и сам велики путник, можда и најближи.

У средишту пажње овог рада налазе се двије Андрићеве приповијетке које, чини нам се, отварају могућност анализе хронотопа пута и сусрета, тј. могућност посматрања положаја, функција и значења која се њима остварују. То су, прва Андрићева приповијетка *Пут Алије Ђерзелеза* и, једна међу посљедње објављеним, *Јелена, жена које нема*. Оно што је било пресудно за овај избор, осим мотива путовања, јесте могућност њиховог међусобног поређења: како по начину организације приповједних цјелина, тако и по основној идејно-тематској усмјерености. Други степен анализе хронотопа пута и сусрета покушај је да се назначе основне релације између појмова лик-путник и писац-путник у приповијеци *Пут Алије Ђерзелеза*, односно појам писац-путник у *Јелени*.

[5] *Op. cit*., стр. 382.

[6] *Op. cit*., стр. 209. Увођењем појма хронотопа у књижевнонаучни инвентариј проширена су значења и функције појма мотива, а његова примјена омогућује посматрање сложених релација између стварности (времена и простора) књижевног дјела и објективне стварности, јер, насупрот мотиву који носи претпоставке за просторно-временска одређења, за хронотоп те претпоставке су суштинско обиљежје. Бахтин се не бави изричитим одређивањем односа између појмова хронотопа и мотива, користећи их и као синониме, што чини и Д. Иванић.

[7] Иво Андрић, „Дан у Риму“, *Знакови*, Сабрана дела, књига осма, друго издање, Београд, 1977, стр. 33.

Хронотоп пута и сусрета у приповијеци Пут Алије Ђерзелеза

У самом наслову приповијетке (*Пут Алије Ђерзелеза*) путовање се издваја као основни мотив што је јасно испољено и насловима појединих епизода: „Ђерзелез у хану“, „Ђерзелез на путу“, „Ђерзелез у Сарајеву“.[8] Ријеч је о три географски јасно одређене тачке на којима се одигравају догађаји везани за основно идејнотематско одређење приповијетке. О приповједачком усмјерењу и мотиву пута као главном композиционом приповједачком средству свједоче прве реченице:

У хану, код вишеградске ћумрукане, сакупило се, мало-помало, доста путника. *Мали притоци Дрине набујали су и однијели дрвени мост* на путу *у Прибој и подровали* путеве *на неколико мјеста. Мост су градили тесари, а* пут *оправљали аргати и робијаши. А сви који су из Сарајева* путовали *на исток, заустављали су се у хану крај ћумрукане и чекали да се догради мост и како-тако оправе* путеви.[9] (Све подвукао Д. Д.)

Стари хан је „пун као шип“ све од разнолике чељади која је „ту запела на свом путу“. Харачлије, фратри, Грк калуђер, Фочак-продавач ножева, „три Венецијанца из Сарајева и са њима млада и лијепа жена“[10], трговци, бегови, салебџије, и бројни други чији се попис завршава ријечима: „и читава гомила кириџија, џамбаса, претрглија и Цигана.“[11] Крчма у склопу хана је мјесто на којем се одвија трагикомична епизода о Ђерзелезовом заљубљивању у Венецијанку и шалама које су му том приликом приредили „странци и домаћи“[12]. Послије приче о Венецијанки тежиште приповиједања се, са помоћног хронотопа крчме, враћа на оквирни и доминантни хронотоп цијеле приповијетке - хронотоп пута. Ђерзелез је поново на коњу и бијесан због неугодне шале коју је претрпио, али можда и више због тога што нема на коме да искали бијес јер сви су се посакривали, у брзини напушта хан.

Епизода „Ђерзелез на путу“ организована је, као и претходна, на премјештању тежишта приповиједања са путовања на сусрете. Поново су ту исти помоћни хронотопи као и у првој епизоди, само је умјесто о вишеградском ријеч о прибојском хану, кафани

[8] На присуство и улогу мотива пута у Андрићевим приповијеткама међу првима је, донекле посредно, скренула пажњу Исидора Секулић у есеју „Исток у приповеткама Иве Андрића“ из 1923. године. Откривајући црте Истока у Андрићевим причама И. Секулић примјећује како се оно најважније „дешава успут, на друму, у хану. Успут се пије, воли, разрачунава, убија, умире. То је углавном *ритам и тон приповетке*.“ (Исидора Секулић, „Исток у приповеткама Иве Андрића“, *Књижевност између два рата*, прва књига, Српска књижевност у књижевној критици, друго издање, књига 7, Нолит, Београд, 1972, стр. 128. Подвукао Д. Д.).

[9] Иво Андрић, „Пут Алије Ђерзелеза“, *Знакови*, Сабрана дела, књ. 8, друго издање, Београд, 1977, стр. 9.

[10] *Ibid.*

[11] *Op. cit*., стр. 10.

12 *Op. cit*. Издвојене су двије групе учесника у догађају који предстоји, домаћи и страни, а са хронотопа пута тежиште се преноси на хронотоп сусрета. „Осим ових странаца, сједили су у кахви поваздан домаћи младићи, богати и докони Турци.“ (*Ibid*.)

и равници. Хан и кафана су мјеста гдје се стичу услови за нове сусрете и догађаје. Ту су и путници-странци: Ђерзелез и браћа Морићи, а са њима и Цигани и домаћи момци из Прибоја. У току ђурђевданског славља Ђерзелезова жудња за женом се распламсава, да би га још једном направила смијешним. Овај пут повод је неукротива Циганка Земка.

Ако је у прве двије приче сусрету са женом претходио сусрет са разноврсном гомилом људи „домаћих и страних“, у посљедњој епизоди о Ђерзелезовим путовањима тога љета, „Ђерзелез у Сарајеву“, ситуација је обрнута. Пролазећи сарајевским улицама „опаљен и лак, у силној снази која се пред јесен купи у сваком човјеку“[13], Ђерзелез је, иза отворених авлијских врата, на „кући крај Турбета“[14], угледао Катинку. То је било довољно да се у њему још једном пробуди она иста страст која га редовно направи смијешним. Након тога радња се, са пута на сусрете, преноси по истом моделу као и у претходне двије приче. Поново Ђерзелез раширених руку јури према жени, и опет доживљава неуспјех.

Праћење основног тока радње у Андрићевој приповијеци *Пут Алије Ђерзелеза*, упућује на закључак да је поступак употребе хронотопа пута и сусрета у све три епизоде о Ђерзалезу истовјетан. Пут при томе функционише као оквирни хронотоп приповијетке посматрано у цјелини. Чини се заправо да динамика полулегендарног лика Ђерзелеза сасвим одговара динамици и феномену путовања. Приповијетка почиње и завршава путовањем и сви поједини сусрети дио су Ђерзелезовог путовања, међутим, пресудну улогу за мотивисање и обликовање појединих епизода имају сусрети.[15] У приповијеци *Пут Алије Ђерзелеза* могуће је разликовати три основна типа сусрета: сусрет са групом људи (домаћих и страних), сусрет са познаником[16] и сусрет са женом (увијек странкињом).

Сусрет са групом људи подлога је узбудљивим и необичним дешавањима, појачавајући вјеродостојност догађаја и обезбјеђујући основу за обликовање и преношење нових приповиједања. Улога домаћих и страних лица, као свједока и потенцијалних приповједача, осигурава и објашњава стално обнављање приче о Ђерзелезу. Феномен настанка и ширења приче добрим дијелом је освијетљен овим типом сусрета. Отуда прича иде увијек ис-

[13] Иво Андрић, „Пут Алије Ђерзелеза“, *Op. cit*., стр. 25.

[14] *Op. cit*., стр. 26.

[15] Хронотопом сусрета, који посматрамо као дио хронотопа пута, организовано је приповиједање о сва три описана догађаја у приповијеци *Пут Алије Ђерзелеза*. Значај сусрета се огледа и у чињеници да је већина кратких - ‘уметнутих’ прича, дата коришћењем различитих могућности овог хронотопа. Ђерзелезов сусрет са калуђером, младим Бакаревићем, као и Јекатерином, приказан је као дио његовог боравка у Прибоју, односно Сарајеву, док су прва прича о Морићима и прича о Катинки дате у склопу сусрета у крчми. Прецизније одређење основних функција хронотопа сусрета у приповијеци *Пут Алије Ђерзелеза* подразумијева анализу појединих типова сусрета и њихових функција.

[16] Овој групи припадају ликови: Фочак-продавач ножева, браћа Морићи, Арнаутин и млади Бакаревић. Иако Фочак није експлицитно издвојен као познаник, његов лик испуњава потпуно исте функције као и ликови `старих знанаца`, што оставља могућност оваквог виђења.

пред Ђерзелеза, јер иза ње стоји колона разноликих приповједача. *Сусрет са женом* (Венецијанка, Земка, Катинка), као средиште идејно-тематског усмјерења приповијетке, главни је покретач за сваку поједину епизоду. При томе је овај тип сусрета за Ђерзелеза углавном неочекиван и у тим тренуцима пожељан, док је од друге стране такође неочекиван, али не баш толико пожељан. На тој супротности изграђен је сукоб који мотивише све три епизоде и води основној идејној потки приповијетке. Око *сусрета са познаником* организује се догађај у којем се славни Ђерзелез понајвише приказује смијешним и несретним. Прилике су то у којима се Ђерзелез отвара и покушава да своје љубавне јаде повјери, за њега, најблискијим познаницима. Овај тип сусрета открива још једну битну димензију његовог лика – Ђерзелеза приповједача.[17]

У погледу положаја и функција хронотопа пута/сусрета, приповијетка *Пут Алије Ђерзелеза* је компонована на сталном помјерању тежишта приповиједања са пута на сусрете, односно, на њиховом сталном смјењивању. При томе хронотоп пута функционише као оквирни и главни, док је за обликовање појединих прича пресудна улога функционално зависног хронотопа сусрета. Или, Бахтиновим рјечником речено, композицију приповијетке *Пут Алије Ђерзелеза* карактерише непрекидно смјењивање праволинијско-динамичног (хронотоп пута) и кружно-статичног (хронотоп сусрета) елемента.

Андрићев Ђерзелез: путник-приповједач

Лик Алије Ђерзелеза преузет је из епске усмене традиције, укључујући и прозна предања,[18] и његова литерарна природа је потпуно динамична. Ђерзелез је, као и Марко Краљевић, незамислив без сталне могућности кретања. Али, што је нарочито значајно, Ђерзелез је јунак о коме се веома много пјева/приповиједа.[19]

Андрићев Ђерзелез је, поред тога, и личност свјесна своје славе, властитог епског наличја које неминовно својим приповиједањима стварају други. Ђерзелезов лик пројектује се, дакле, у двије међусобно прожете равни. Ђерзелез функционише као главни актер свих дешавања на путовањима, али и као главни

[17] Поред наведене подјеле, у оквиру хронотопа сусрета могуће је препознати и бројне помоћне хронотопе (хан, ливада, соба, љество, љуљашка), од којих се као најважнији, и са значајном традицијом у српској књижевности, издваја хронотоп крчме. То је хронотоп који функционише као „свратиште, раскршће путева, мјесто исповијести, приповиједања и разговора, пропадања (алкохолизма), порока, преваре/зеленашења (кривих уговора), шала.“ (Душан Иванић, *Op. cit.*, стр. 480.)

[18] „Приповијетка је ова никла на темељима прозних предања о раној младости јунака муслиманске епике, у којој се Ђерзелез, супротно ономе у пјесми, појављује као смијешан и осјетљив младић, који је много трпио и био често исмијаван од других... С једне стране Ђерзелезово јунаштво опјевано у народној пјесми, а с друге - Ђерзелезова младићка `интровертираност` назначена у прозној народној предаји, ето за Андрића, можда, довољно података од којих је могао поћи у изграђивању своје слике легендарног јунака...“ (Бранко Милановић, „Умјетност и умјетник у новелама Иве Андрића“, *Дотицаји и зрачења*, Глас, Бања Лука, 1987, стр. 133.)

[19] „Међу посљедњима је стигао Ђерзелез. Пјесма је ишла пред њим.“ (Иво Андрић, „Пут Алије Ђерзелеза“, *Op. cit*., стр. 10.

лик приповиједања о дешавањима у оквиру истих путовања, дакле, могуће је говорити о *Ђерзелезу који путује* и који на својим путовањима доживљава разне згоде и о *Ђерзелезу о којем се прича да путује*, о чијим згодама приповиједају други. Свијест о тим приповиједањима и покушај да се у њима учествује упућују на трећи елемент Ђерзелезовог лика: *Ђерзелеза који (покушава да) приповиједа о својим доживљајима на путовањима*.[20]

Управо у том контексту главни јунак приповијетке *Пут Алије Ђерзелеза* се показује сродан са ликовима које је Петар Џаџић подвео под тип хвалисавог војника, митомана управо као својеврсног наличја епске традиције.[21] У оваквом освјетљењу Андрићев јунак чини се блиским и са једним од највећих путника у свјетској књижевности, који се такође може подвести под поменути тип хвалисавог војника, митомана – Сервантесовим Дон Кихотом. Јунак-путник, чије је поријекло добрим дијелом литерарне природе (народна књижевност и пикарски и витешки романи), 'егзистира' у дјелу (базираном на путовањима) са свијешћу о постојању приче о њему (народна пјесма и роман) и сам приповиједа о властитом путу. Донкихотовски аспект Андрићевог лика отвара сложена питања стварности (времена и простора) књижевног дјела и процјепа који се отварају између различитих стварносних слојева те је и на његовом примјеру могуће говорити о тзв. проблематици лика-путника и писца-путника[22].

Нешто, ипак, онемогућује Ђерзелеза да у потпуности оствари своју митоманску/приповједачку природу, а могло би се назвати недостатком талента за вербално изражавање.

Два дана теревенчи Ђерзелез са друштвом и дозива Венецијанку и уздише и прича свима своју љубав, муцаво, нејасно и смијешно; ...уносећи се и казујући више рукама него ријечима.[23]

Оваквом поставком лик легендарног јунака је демитологизован, док су, без нарушавања равнотеже између легендарног и стварног, истовремено приказани и основни принципи његове митологизације. Сусрети и огледања са људима воде процесу демитологизације, док је главна функција хронотопа пута у поновном успостављању дистанце између Ђерзелеза и колектива, чиме се лику Алије Ђерзелеза враћа ореол митског. Отуда се при свакој смјени пута и сусрета, чија је преломна тачка Ђерзелезов силазак са коња, готово механичком прецизношћу мијења и сам Ђерзелез.

[20] Начелно посматрано, хронотопом путника и проблемом путника-приповједача отворено је и питање „лика човека у књижевности", који је, према Бахтину, „увек суштински хронотопичан" (М. Бахтин, *Op. cit.,* стр. 194.)

[21] „Као својеврсно наличје епске традиције, а и изван ње, овај тип у нашој књижевности открива извесне карактеролошке специфичности којима се ваља позабавити... Митоман квазихерој јавља се као специфична опозиција хипертрофији јуначке позе, дивинизацији епског идеала. У нашим условима лик митомана квазихероја својеврсна је персифлажа нашег менталитета, у коме се тежња за јуначким делима јавља као нека примарна, никад утажена чежња. Иначе, митоманија је тенденција да се о изванредним, замишљеним догађајима говори као о истинитим." (Петар Џаџић, „Homo balcanicus, homo heroicus", *Homo balcanicus, homo heroicus 1,* Сабрана дела Петра Џаџића, осми том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995, стр. 19-20.) Петар Џаџић издваја дугачку колону ликова митомана из српске књижевности којој, добрим дијелом, припада и Андрићев Ђерзелез. Од Милоша из народне пјесме *Милош у Латинима*, војводе Драшка из *Горског вијенца*, Љубишиног Кањоша, Матавуљевих Илије Булина и Ђукана Скакавца, Кочићевог Симеуна Ђака, Андрићевог Хасима Глибе и Крилетића, коначно, до Булатовићевог Грубана Малића

Уз неопходне ограде, између лика-путника у Андрићевој приповијеци и писца-путника који пише о својим путовањима, могуће је повући и паралеле.[24] Ако и није у правом смислу наратор (приповијетка је писана у трећем лицу), Ђерзелез јесте „актер, експериментатор и предмет експериментисања“. Иако сам не „исписује сјећања о својим поступцима“ Ђерзелез је, на одређен начин, јунак властите приче у оним тренуцима када приповиједа о себи. Према томе, овако посматран лик Алије Ђерзелеза функционише и као писац-путник, или прецизније као путник-приповједач, а на `равни текста` постоји тачка гдје се „оно Ја, које пише да путује, дотиче другог који се кретао тамо гдје се оно унутрашње Ја мијења са пређеним, односно описаним простором“[25]. Функције путника-приповједача највидљивије су испољене у Ђерзелезовим покушајима приповиједања о властитом путу, у тренуцима митоманије.

Причао је све, и причајући и сам се чудио да је цио догађај, кад се другом казује, тако мален и незнатан. И нехотице је ширио, увећавао и уплитао сјећања из других сусрета. Гушио се ријечима.[26]

То су моменти високог емоционалног интензитета, у којима се кроз раније поменута три типа сусрета гради својеврсна једначина, чије је рјешење у новом, другачијем типу сусрета – *сусрету са причом о себи*, при чему је лик епског јунака-путника измјештен из времена и простора колективних причања у `стварност` приповијетке. Стална смјена пута и сусрета, која подразумијева и смјену процеса митологизације и демитологизације, представља механизам у којем лик Алије Ђерзелеза наизмјенично функционише и у легендарној и у реалној стварносној равни. Тренуци митоманије као одлика појединца, али и менталитета[27], омогућују Ђерзелезу да сагледа подвојеност властитог лика и колектива, односно, Андрићевом приповједачком игром постављају `реалног` јунака лице у лице са епским јунаком. Такво огледало за Ђерзелеза значи сусрет са самим собом, са властитом мишљу и води бриљантном поентирању приповијетке:[28]

И још се једном јави мисао с којом је сто пута заспао, нејасна, никад докраја домишљена, а увредљива и јадна мисао: за-

који „означава крај [епске, Д. Д.] идиле“ (Петар Џаџић, *Op. cit.,* стр. 64). На лик хвалисавог војника Ђукана Скакавца у Матавуљевом дјелу скренуо је пажњу Драгиша Живковић у раду „Новелистичка уметност Симе Матавуља“ (*Европски оквири српске књижевности 5*, Просвета, Београд, 1994).

[22] О појму ‘писац-путник’ видјети у: Младен Шукало, *Одмрзавање језика*, Графид, Бања Лука- Просвета, Београд, 2002, стр. 238.

[23] Иво Андрић, „Пут Алије Ђерзелеза“, *Op. cit.*, стр. 12.

[24] Бранко Милановић је први примјетио „Ђерзелезова настојања за изражавањем поетског у себи“ закључујући, при томе, како у „дубокој комплексности свога садржаја ова приповијетка ... носи и драму човјекове чежње за изразом“ (Бранко Милановић, *Op. cit.,* стр. 134-135.).

[25] Младен Шукало, *Одмрзавање језика*, Графид, Бања Лука- Просвета, Београд, 2002, стр. 238-239.

[26] Иво Андрић, „Пут Алије Ђерзелеза“, *Op. cit.*, стр. 26.

[27] „Менталитет је оно што се најспорије мијења. Историја менталитетâ је историја полаганости у историји.“ (Жак ле Гоф, „Менталитети. Двосмислена теорија“, *Крајина*, Бања Лука, година I, број 2, прољеће 2002, стр. 15.)

[28] Овим типом сусрета издваја се можда и најзначајније обиљежје хронотопа пута у Андрићевој приповијеци

што је пут до жене тако вијугав и тајан, и зашто он са својом славом и снагом не може да га пређе, а прелазе га сви гори од њега?[29]

Хронотоп пута и сусрета у приповијеци Јелена, жена које нема

Приповијетка *Јелена, жена које нема* сврстава се у групу Андрићевих приповједака са темом о жени. Станко Кораћ уочава да све Андрићеве приче на ту тему имају почетак у *Путу Алије Ђерзелеза* и да је управо *Јелена, жена које нема* „по метафизичкој структури“[30] најближа причи о Ђерзелезу.[31] Предраг Палавестра указује на чињеницу да сличност између две Андрићеве приповијетке „постоји и у форми, пошто су обе приче начињене по истим структуралним начелима“[32]. На могућност поређења двије Андрићеве приповијетке, поред истовјетности у метафизичкој структури и истих структуралних начела, упућују и аналогије у начину организовања грађе. Са по три насловљена дијела, од којих је други у *Јелени* назван „На путовању“ (према „Ђерзелез на путу“), као и са значајном улогом хронотопа пута и сусрета у композицији, сличности ове двије приповијетке дјелују још значајније. Ипак, лирска инспирација и приповиједање у првом лицу отварају хронотопима пута и сусрета нешто другачији статус и начине функционисања у приповијеци *Јелена, жена које нема*.

Основна тема Андрићеве лирске приповијетке дата је кроз описе бројних имагинарних сусрета са Јеленом, сусрета који чине пишчеву „највећу стварност“[33]. Приповијетка о Јелени би се могла назвати и лирским есејем јер се говори о некој врсти законитости у њеном појављивању, уоченој кроз дуги низ година.[34] Временски оквир „од краја априла па до почетка новембра“[35], као и просторни од Алпа до Цариграда, добрим дијелом се подудара са Ђерзелезовим путовањем „тог љета“[36] и његовим уобичајеним путничким распоном од Травника до Стамбола. Међутим, с обзиром на лирску основу приче о Јелени, сваком покушају да се одреде строги временски и просторни оквири треба прићи са опрезом.

Као нарочито значајне издвајају се двије особености Јелениног појављивања. Прва од њих каже да су ти сусрети чешћи и

Пут Алије Ђерзелеза. Осим функција реализованих по хоризонтали, у које убрајамо анализирану улогу пута/сусрета у композицији приповијетке, пут одликује још један - вертикални начин функционисања. Под вертикалним одликама хронотопа пута подразумијева се пут Алије Ђерзелеза од епског јунака-путника до приповједача-путника, од предмета приповиједања до учесника у приповиједању, од митског јунака до митомана. Хронотоп пута при томе улази у сферу познатог Андрићевог схватања природе и улоге приче и причања, отворена су и питања књижевне традиције, питања менталитета, као и сложена питања односа књижевног дјела према објективној стварности.

[29] Иво Андрић, „Пут Алије Ђерзелеза“, *Op. cit.*, стр. 31-32.

[30] Станко Кораћ, „Жена у Андрићевим приповијеткама“, *Зборник радова о Иви Андрићу*, САНУ, посебна издања, Београд, 1977, стр. 555.

[31] Андрићеву приповијетку *Јелена, жена које нема* Кораћ види као идеалан завршетак круга приповједака о жени и „пандан приповијеци о Ђерзелезу, јер и тај митски јунак махнито јури да би ухватио рукама жену-идеал“. (С. Кораћ, *Op. cit*., стр. 582.)

[32] „...у почетку је назначен интензитет емоционалног заноса у присуству привиђења, затим је описано трајно деловање опсесивне визије у току путовања, да би на крају било дато распадање фикције и гашење

интензивнији за вријеме сунчаних дана, док је друго важно `правило` да су сусрети нарочито чести у току путовања. Отуда се већина описаних сусрета са Јеленом одвија управо у вези са путовањима. Два сусрета везана за путне кофере, сусрет у купеу воза „на самом поласку на пут“[37], привиђење „у страном граду, на повратку“[38], сусрет у вожњи аутомобилом (сјећање на тај сусрет испунило је цијело једно љето, укључујући и путовања) и сусрет у Цариграду - чине низ који нас води епилогу приповијетке и закључку да се Јеленина јављања, увијек кратка, дешавају све рјеђе и тек као „слутња њеног присуства“[39].

Прва епизода приповијетке, „Од самог почетка“, композиционо је уоквирена сусретом са Јеленом (на прозору) који је потакао присјећања на неколико ранијих сусрета. Већина њих су истовремено и сјећања на путовања. Приповједачко садашње вријеме, подлога је цијелој причи, јер је и епилог посљедње епизоде дат у садашњем времену. Путовање се, у другој епизоди, у потпуности издваја као значајан хронотоп. Разговор у друштву покреће сјећања на путовања, заправо сјећања на сусрете са Јеленом. Тако се у другој причи тежиште приповиједања помјера са сусрета (са групом људи) на путовање са новим сусретима (са Јеленом), што је принцип донекле обрнут од оног који смо уочили у приповијеци о Ђерзелезу. „До дана данашњег“, трећи дио приповијетке о Јелени, поред неколико сусрета, потраге за Јеленом и очекивањем писма од ње, носи вјеру у могућност нових сусрета, а тиме и својеврсну идејну отвореност која, иако оптимистична, подсјећа на завршетак приповијетке о Ђерзелезу.[40]

Осим што представља основно идејно-тематско полазиште приповијетке сусрет са женом је и једини истакнути тип сусрета у овој приповијеци. Поред сусрета са групом људи (којим је мотивисано отварање епизоде „На путовању“) остали хронотопи немају већи значај за композицију приповијетке о Јелени.

Сусрет са женом функционише у двије временске равни. Прва је раван приповједачког садашњег времена у којој се овај тип сусрета издваја као главно мотивацијско средство, почетак и крај приповијетке, што га чини оквирним и главним хронотопом. Раван прошлог времена садржи сусрете приказане најчешће у оквиру путовања, чиме се сусрет са женом указује у функцији коју, према критеријуму учешћа у композиционом обликовању приповијетке,

свих привида...“ (Пре-драг Палавестра, *Скривени песник. Прилог критичкој биографији Иве Андрића,* Слово љубве, Београд, 1981, стр. 125.)

33 Иво Андрић, „Јелена жена које нема“, *Јелена, жена које нема*, Сабрана дела, књ. 7, друго издање, Београд, 1977, стр. 246.

34 „Опажајући и памтећи данима и годинама њено јављање у најразличитијим облицима, увек чудно и неочекивано, успео сам да нађем у томе извесну правилност, као неки ред. Пре свега, привиђење је у вези са сунцем и његовим путем.“ (Иво Андрић, „Јелена, жена које нема“, *Op. cit.*, стр. 246.)

35 *Ibid.*

36 Иво Андрић, „Пут Алије Ђерзелеза“, *Op. cit.*, стр. 24.

37 *Op. cit.,* стр. 255.

38 *Op. cit.,* стр. 259.

39 *Op. cit.,* стр. 267.

40 Разуђеност сижеа, па тако и хронотопа пута и сусрета, у приповијеци *Јелена, жена које нема* отежава говор о појму радње у уобичајеном смислу. Ипак, могуће је указати на принципе који се тичу пута и сусрета, а на којима је организовано приповиједање у сва три дијела ове приповијетке.

41 С друге стране, пак, хронотоп путовања у приповијеци *Јелена, жена које нема* функционално је зависан у односу на примарну функцију хронотопа сусрета, док се у односу на секундарну функцију сусрета указује као погодан оквир за мотивисање сус-

можемо назвати секундарном. Секундарном функцијом хронотоп сусрета је ближи својој стандардној улози – улози у организовању појединих епизода.[41]

Ако је сусрет значајан и као носилац идејне усмјерености приповијетке, коришћење путовања се, осим због функционалне везаности за сусрет, може објаснити и подесношћу овог хронотопа за ниво лирског доживљаја стварности. Управо у суштинском одређењу хронотопа пута, као времена које се „улива у простор и тече по њему“[42], Андрићев поетски доживљај издваја нијансу неодређености и времена и простора[43], која је блиска Јелениној утварној природи – стварности вишег реда[44], или другим ријечима, Андрићев ирационални доживљај путовања, његова нехронотопичност у конкретном смислу ријечи (временска и просторна неодређеност) најближи су Јелениној природи нестварног бића.[45]

Ипак, неопходно је подсјетити и на реално поријекло ове Андрићеве лирске инспирације. „Као и већина Андрићевих ликова, који су махом преузети из живота класичним реалистичним поступком, Јелена је у неком од пра-облика свакако постојала као младалачка љубав.“[46] Као Андрићеву младалачку љубав Палавестра помиње Јелену Ижиковску, кћи Александра Ижиковског, код којег је Андрић изнајмљивао стан за вријеме боравка на студијама у Кракову 1914. године.

Чини се, према томе, да је у поређењу са Ђерзелезовим ликом ријеч о дијаметрално супротној категорији. Лик Алије Ђерзелеза, легендарног поријекла, Андрић смјешта у реалан, заправо, условно говорећи, реалистички приповједачки оквир, док је Јеленин лик, преузет из живота, обликован више у лирско-медитативном виду.

Писац-путник у приповијеци Јелена, жена које нема

Појам писца-путника у приповијеци *Јелена, жена које нема* јавља се у свом пуном опсегу. И као произвођач и организатор приповиједања али и као привилеговани објекат властитог приповиједања.[47] Између писца и путника у причи о Јелени најснажнију везу гради истовјетност доживљаја њених појављивања. У сусретима са Јеленом понавља се идентичан ира-

рета и дешавања, што је уједно и његова уобичајена улога.

[42] Михаил Бахтин, *Op. cit.,* стр. 373.

[43] „... и ја путујем, возим се, пловим, летим. Другим речима, срећан сам, јер не бих могао казати где сам.“ (Иво Андрић, „Јелена, жена које нема“, *Op. cit.*, стр. 255.)

[44] Према Андрићевој синтагми у супротном значењу „стварност нижег реда“. (*Op. cit.,* стр. 251.)

[45] Од помоћних мотива као најзанимљивији издваја се *мотив љуљашке*, присутан и у приповијеци о Ђерзелезу, али и у *Сунцу овог дана* - Андрићевој краткој лирској приповијеци у којој се такође појављује Јелена. Овај мотив је нарочито занимљив као потенцијални носилац метафоричко-симболичких вриједности.

[46] Предраг Палавестра, *Op. cit.,* стр. 121-122.

[47] „Писац-путник је произвођач и организатор приповиједања, али и `привилеговани објекат` властитог приповиједања; он је наратор, актер, експериментатор и предмет експериментисања јер исписује сјећања о својим поступцима и својим гестама; постављајући у средиште пажње властиту личност он се преображава у јунака властите приче која представља аутобиографски фрагмент гдје се на равни текста мијешају посматрање и машта при чему се оно Ја, које пише да путује, дотиче другог који се кретао тамо гдје се оно унутрашње Ја мијења са пређеним, односно

ционални доживљај и за писца и за путника, и премјештање у свијет који писац именује као своју „највећу стварност“[48]. Највећа стварност писца-путника заправо је и најгушћи фиктивни слој приповијетке у којем „не постоје четири стране света, него само једна, а та нема имена“[49]. Однос путника према овом слоју фикције као да одређује и однос приповједача према путнику, схваћеном такође као фикција. Овај моменат је нарочито уочљив при путниковом очекивању писма од Јелене.

Очекивање писма од ‘непостојећег бића’, представља на одређен начин очекивање материјалне потврде о постојању тога бића и постојању њеног ирационалног свијета. Таква потврда у конкретном смислу не стиже, али се писмо ипак појављује.

У шетњи, или чак усред разговора са људима, одједном искрсне преда мном бела хартија пуна црних слова. И ја читам Јеленино писмо које нисам никад примио.[50]

Начин на који се путнику јавља писмо од Јелене подсјећа на начин на који се писцу-путнику (и писцу и путнику) јавља Јелена – као привиђење. У том контексту може се вршити поређење између писма од Јелене које очекује и ‘чита’ путник, и писма о Јелени које исписује писац.[51] Истовремено егзистирање у двије стварносне сфере једна је од главних карактеристика писца-путника. Те сфере су блиске оном што Бахтин одређује као *свијет приказан у тексту* и *свијет који ствара текст* (стварност одражена у тексту, аутор и читалац). Бахтин наглашава да између *приказаног* и *приказивачког* свијета „пролази оштра и начелна граница“[52], али да те границе не треба схватити као „апсолутне и непрелазне“ и да су приказани и приказивачки свијет „нераскидиво везани један са другим“ и у „сталној корелацији“[53].

Улога и значај писца-путника у приповијеци *Јелена, жена које нема* лежи у томе што се функцијама писца-путника у највећој могућој мјери одређује везаност приказаног и приказивачког свијета и управо захваљујући њима могуће је уочити поменуте корелације. Присутне цијелим током приповијетке корелације између приказаног и приказивачког свијета су најјаче исказане кроз, већ посматрани, сусрет са Јеленом – сусрет са женом. Како се овај тип сусрета испољава у двије временске равни, разликујемо: сусрет писца са женом – садашњост и сусрет путника са женом –

описаним простором.“ (Младен Шукало, *Op. cit.*, стр. 238-239).

[48] Иво Андрић, „Јелена, жена које нема“, *Op. cit.*, стр. 246.

[49] *Op. cit*., стр. 267.

[50] *Op. cit*., стр. 273.

[51] Оба ‘текста’ представљају, на одређен начин, материјализацију ирационалног, нестварног, што се може посматрати и као паралела на природу књижевноумјетничког дјела схваћеног као материјализована фикција. Овакво гледање отвара питања односа писца-путника према стварности.

[52] Михаил Бахтин, *Op. cit.*, стр. 383.

[53] *Op. cit*., стр. 384.

прошлост. Овако схваћен сусрет са женом (у цјелини) представља ниво на којем се „оно Ја, које пише да путује, дотиче другог који се кретао тамо гдје се оно унутрашње Ја мијења са пређеним, односно описаним простором“[54], односно ниво на којем се укршта раван садашњице – писца и раван прошлог времена – путника, а да при томе ниједна од ове двије равни није статична нити коначно детерминисана.

Положајем и начинима функционисања испољеним у композицији приповијетке *Јелена, жена које нема*, као и због тога што се указује као пресудан за посматрање улоге писца-путника, хронотоп сусрета је могуће издвојити за доминантно обиљежје композиционе структуре ове приповијетке. Уз функције хронотопа пута које су у овој причи углавном секундарног карактера, а посматран кроз појам писца-путника, сусрет упућује на изузетну сложеност Андрићеве приповједачке технике отварајући могућности разумијевања њезиних функционалних и стварносних слојева.

Закључни осврт

Посматрање општих одлика хронотопа пута и сусрета у двије Андрићеве приповијетке води закључку према којем ове двије приповијетке, суштински сродног идејно-тематског и структуралног усмјерења, стоје у односу обрнутих пропорција. Приповијетке о Ђерзелезу и Јелени, упоређење и на овај начин, изгледају као лице и наличје исте приче, њезина епска и лирска страна, док се за њене средишње приповједачке елементи издвајају хронотопи пута и сусрета.

Приповијетка о Ђерзелезу, епски мотивисана и реализована, открива композициону шему која би упрошћено приказана гласила пут–сусрет–пут, насупрот лирској приповијеци о Јелени са шемом сусрет–пут–сусрет. До истог закључка долазимо и приликом поређења идејног плана приповједака. За Ђерзелеза стварна жена виђена непомућеним чулима постаје привиђење и мука, док за писца-путника у причи о Јелени, жена која је виђена у игри помућених чула, жена привиђење, постаје стварна и највећа радост.

[54] Младен Шукало, *Op. cit.*, стр. 238-239.

Изузетна сложеност Ђерзелезовог лика, особености назначене као донкихотовске (при томе идејни смисао овог поређења није дотакнут), међу којима и Ђерзелезова позиција путника-приповједача, укључујући и митоманске склоности, назначава и отвара нека од кључних питања природе и суштине приче и причања, као и питање природе стварности књижевног дјела. Укрштање стварносних низова, отварање својеврсних процијепа у умјетничком обликовању стварности, чини још једну заједничку одлику ове двије Андрићеве приповијетке. При томе се издваја легендарно поријекло Ђерзелезовог лика, чиме се стварност Андрићеве приповијетке пресијеца са легендарном и митском стварношћу (једна од општих особина Андрићевог дјела), као и реално поријекло Јелениног лика и укрштање поља приказаног и приказивачког свијет.

Свједочанство о оригиналном и продубљеном искуству путника, свијета и текста јавља се, у различитим облицима, у свим фазама и цјелокупном Андрићевом стваралаштву. Путовање као реална категорија, као метафора и симбол, као начин схватања живота и стварности, али и као значајан мотив у умјетничком обликовању стварности. Представљајући један од сталних мотива, путовање Андрићевом дјелу даје непоновљиву снагу цјелине.

Литература

I

Андрић, Иво: „Пут Алије Ђерзелеза“, *Знакови*, Сабрана дела, књига осма, друго издање, Београд, 1977.

Андрић, Иво: „Јелена, жена које нема“, *Јелена, жена које нема*, Сабрана дела, књига седма, друго издање, Београд, 1977.

Андрић, Иво: „Дан у Риму“, *Знакови*, Сабрана дела, књига осма, друго издање, Београд, 1977.

Андрић, Иво: „О причи и причању“, *Историја и легенда*, Сабрана дела, књига дванаеста, друго издање, Београд, 1977.

II

Бахтин, Михаил: „Облици времена и хронотопа у роману“, *О роману*, Нолит, Београд, 1989.

Велек, Рене и Ворен, Остин: *Теорија књижевности*, друго издање, Нолит, Београд, 1974.

Гвозден, Владимир: *Српска путописна култура 1914-1940*, Службени гласник, Београд, 2011.

Живковић, Драгиша: „Новелистичка уметност Симе Матавуља“, *Европски оквири српске књижевности 5*, Просвета, Београд, 1994.

Иванић, Душан, „Хронотоп пута у српској реалистичкој прози“, *Књижевна историја*, 28/1996, бр. 100, стр. 463-481.

Књига о путопису, зборник радова, уредила Слободанка Пековић, Институт за књижевност и уметност, Чигоја штампа, Београд, 2001.

Ле Гоф, Жак: „Менталитети – Двосмислена теорија“, *Крајина*, Бања Лука, година I, број 2, пролеће 2002, стр. 9-27.

Пут и путовање у уметности и култури, приредила Корнелија Ичин, Филолошки факултет, Чигоја штампа, Београд, 2003.

Џаџић, Петар: „Homo balcanicus, homo heroicus“, *Homo balcanicus, homo heroicus 1,* Сабрана дела Петра Џаџића, осми том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

Шукало, Младен: *Одмрзавање језика*, Графид, Бања Лука-Просвета, Београд, 2002.

III

Кораћ, Станко: „Жена у Андрићевим приповијеткама“, *Зборник радова о Иви Андрићу*, САНУ, посебна издања, Београд, 1977.

Милановић, Бранко: „Умјетност и умјетник у новелама Иве Андрића“, *Дотицаји и зрачења*, Глас, Бања Лука, 1987.

Палавестра, Предраг: *Скривени песник, Прилог критичкој биографији Иве Андрића,* Слово љубве, Београд, 1981.

Секулић, Исидора: „Исток у приповеткама Иве Андрића“, *Књижевност између два рата*, прва књига, Српска књижевност у књижевној критици, друго издање, књига 7, Нолит, Београд, 1972.

Dragan Dragomirović

LE CHRONOTOPE DE LA ROUTE ET DE LA RENCONTRE DANS LES CONTES D'ANDRIC PUT ALIJE ĐERĐELEZA I JELENA, ŽENA KOJE NEMA

Résumé

Dans le présent travail, nous présentons une analyse d'éléments d'un chronotope de la route et de la rencontre dans les contes d'Andrić Put AlijeĐerđeleza i Jelena, ženakojenema . C'est un essai d'une interprétation de ces contes à l'égard de la notion « chronotope » chez Bakhtine en distinguant , dans ce contexte, les notions « motif » et « chronotope » de telle manière que le motif comporte des hypothèses de déterminations spatio-temporelles et que ces hypothèses présentent une détermination essentielle pour le chronotope. Le premier et l'un de derniers contes publiés se distinguent comme une partie inséparable de principales caractéristiques poétiques et comme une partie essentielle de l'imagination narrative d'Andrić et elles aussi ouvrent la possibilité d'une meilleure compréhension de l'expérience de phénomène de l'homme, du monde et de la narration.

Mots-clés : route, rencontre, motif, chronotope, écrivain, voyageur, écrivain-voyageur, Andrić, Bakhtine

УДК:821.163.41.09-14:398
DOI: 10.7251/GMS1301235P
(Оригинални научни рад)

Александар Павловић
Институт за филозофију и друштвену теорију
Београд
pavlaleks@gmail.com

"СА ТОПЛИХ УСАНА НАРОДНИХ": УРЕЂИВАЧКИ ПОСТУПАК ВУКА КАРАЏИЋА У КОМПАРАТИВНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Резиме: *У овом раду, уређивачки поступак који је примењивао Вук Караџић приликом сакупљања, бележења и приређивања усмених песама пореди се са процедурама које су примењивали како рани фолклористи попут Шкота Џејмса Макферсона, Енглеза Томаса Персија и Немца Јохана Хердера, тако и Вукови савременици као што су браћа Грим или Финац Елијас Ленрот. Како се истиче, тек испитивањем Караџићевог уређивачког приступа у компаративном контексту његовог времена може се стећи потпуна представа о његовом раду и стандардима које је примењивао.*

Упоредна анализа показује да су у првим издањима народних песама и умотворина, уредници и приређивачи знатно утицали на њихов облик. Поред тога, чак и Грим и Караџић, који су формулисали најчвршће методолошке захтеве и усвојили највише научне стандарде свога времена, нису их се увек у пракси сасвим придржавали. Без обзира на то, Караџићев уреднички приступ у целини узевши показује се као прилично савестан и методолошки строг и доследан у поређењу са уобичајеном оновременом праксом, па он, посматрано из компаративне перспективе, заузима високо место у међународном фолклористичком контексту његовог доба.

Кључне речи: *Вук Караџић, Осијан, Јохан Готфрид Хердер, браћа Грим, народне песме, рана фолклористика*

Иако углед Вука Караџића као сакупљача и приређивача народних песама траје безмало два века, његов уређивачки поступак до данас је остао недовољно проучен из компаративне перспекти-

ве. У овом раду, Караџићев уређивачки приступ упоредићемо са оним који су примењивали рани европски фолклористи од Шкота Џејмса Макферсона (James Macpherson) до Финца Елијаса Ленрота (Elias Lönnrot), посебно се задржавајући на теоријским и методолошким захтевима које формулишу најутицајнији фолклористи тога доба какви су Јохан Готфрид Хердер (Johann Gottfried Herder) и Јакоб Грим (Jacob Grimm). Тачније, размотрићемо стандарде прецизности и верности у транскрипцији усмених песама у радовима раних сакупљача, и испитати поступак који су примењивали приликом њиховог бележења, приређивања и објављивања. Овај преглед показаће да су рани приређивачи народе поезије махом правили знатне интервенције у песмама које су објављивали. Поред тога, након што размотримо Караџићев уреднички метод, сугерисаћемо да је он велику већину песама објавио са завидном тачношћу ако се узму у обзир стандарди тога доба, те да народне песме из његових збирки задовољавају највише оновремене стандарде и представљају релативно верне текстуалне репродукције песама које су у то доба усмено извођене.

Када је реч о извесним теоријским тврдњама и методолошким захтевима раних фолклориста, они стварају утисак педантно спроведеног поступка чији је циљ што прецизније документовање усмене традиције. Водећи научници тога доба, попут Хердера и Јакоба Грима, на пример, употребљавају сличне формулације изражавајући своје захтеве за верношћу изворном фолклорном тексту. Већ у својим раним радовима, Хердер тако сматра да збирке треба да буду састављене од песама "отргнутих са усана сваког народа и на његовом сопственом језику".[1] Јакоб Грим, на сличан начин, у циркуларном писму које је послао разним ученим људима 1815. године са циљем да их подстакне на сакупљање фолклора, саветује да се песме бележе што верније, без икаквих исправки и додатака, на оном дијалекту који користе сами певачи, и да не занемарују фрагменте и варијанте јер све то доприноси потпунијој слици народне традиције**.** Грим такође тражи сакупљање података о певачима и сакупљачима, као и о месту, региону и датуму бележења.[2] Годину дана пре тога Караџић је већ објавио своју прву збирку са програматском изјавом да она садржи само народне усмене песме "које је сердце у простоти и не-

[1] Види: Đuzepe Kokjara, *Istorija folklora u Evropi*, prevele s italijanskog Tatjana Majstorović i Julijana Vučo, Beograd: Prosveta, 1984, стр. 218.

[2] Види: Живомир Младеновић, *Трагања за Вуком* (Београд: Рад, 1987), стр. 123. За детаљнији увид види: Мојашевић, "Гримово бечко циркуларно писмо", у: Миљан Мојашевић, *Јакоб Грим и српска народна књижевност* (Београд: САНУ, 1983), стр. 13-39.

виности безхудожно по природи спјевавало", а не и оне књижевне "које је дух воображенија, читањем књига обогаћен, по правилима Пјеснотворства измишљавао".[3] Сходно томе, Грим је одмах поздравио Караџићев приступ, и касније га хвалио управо због сакупљања песама непосредно "са топлих усана народних "("aus dem warmen Munde des Volkes").[4]

Међутим, каснији истраживачи показали су да радови раних сакупљача и редактора нису задовољили ове високе стандарде; заправо, како каже Питер Бурк, "уређивачки поступци првих уредника популарне поезије безмало су скандалозни".[5]

Непостојећи шкотски бард Осијан и почеци западноевропске фолклористике

Принципи рада раних сакупљача први пут су доведени у питање током полемике поводом Осијана крајем осамнаестог века. Наиме, недуго након Макферсонових публикација шкотске епике, неколико угледних интелектуалаца, попут Дејвида Хјума (David Hume) и доктора Семјуела Џонсона (Dr Samuel Johnson), изразили су сумње у само постојање Осијана и гелских извора Макферсонових књига. После дуготрајне контроверзе, Шкотско горштачко друштво (Highland Society of Scotland) 1797. године установило је комисију чији је задатак био да испита аутентичност епова. Комисија је изнела став да је Макферсон "имао обичај да попуњава празнине и повезује делове, дописујући пасусе које није успео да пронађе, и да по сопственом нахођењу уноси узвишеност и деликатност изворним саставима, избацујући пасусе, ублажавајући инциденте, и улепшавајући језик".[6] Другим речима, неки делови Макферсонових поема били су аутентични, али не и целина.

Новији научници, међутим, делимично су рехабилитовали Макферсона и показали како, по Бурковим речима, заправо нема неке суштинске разлике између њега, који углавном слови за "фалсификатора", и Персија, Валтера Скота, браће Грим и Ленрота и других који се углавном сматрају "приређивачима".[7] Примера ради, Макферсон је отворено описао свој уређивачки поступак у белешци за своју другу збирку из 1762. године: "Уз помоћ мојих

[3] Вук Стефановић Караџић, *Пјеснарица 1814, 1815*, Сабрана дела, I (Београд: Просвета, 1965), стр. 37.

[4] Види репринт Гримовог осврта на Караџићеву збирку у: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме I*, Сабрана дела, IV (Београд: Просвета, 1975), стр. 554 и даље.

[5] Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, посебно прво поглавље "The Discovery of the People" (London: Temple Smith, 1978), стр. 17.

[6] Исто, стр. 17.

[7] Исто, стр. 17 и даље. За детаљнију дискусију поводом дебате о "Осијану" види: James Porter, '"Bring Me the Head of James Macpherson": The Execution of Ossian and the Wellsprings of Folkloristic Discourse", у: *The Journal of American Folklore*, 114, 454 (2001), стр. 406 и даље. Такође: Howard Gaskill, "Ossian, Herder, and the Idea of Folk Song", у: *Literature of the Sturm und Drang*, ур. David Hill (Rochester, New York / Woodbridge: Camden House, 2003), стр. 95-116.

пријатеља, сакупио сам тако све расуте фрагменте Теморе, за којима сам претходно трагао; и радња спева, коју су многи верно очували, омогућила ми је да ову поему уобличим на начин на који се она сада појављује. Сам наслов овој епопеји дао сам ја лично."[8] Другим речима, он је сматрао да поступа сасвим легитимно у циљу реконструисања древне епике на основу доступних фрагмената и прежитака. Специјалистички радови у новије време показали су да је Макферсон користио више оригиналних гелских извора за *Фрагменте древне поезије* (1860) и *Фингала* (1861), него за епски спев *Темора* (1862), које је 1865. године објавио обједињене као комплетна *Дела Осијана, Фингаловог сина* (*Works of Ossian, the Son of Fingal*).[9] Према Томсоновим анализама, неких дванаест одломака из *Фингала* показују Макферсоново ослањање на гелске оригинале и базирају се на најмање девет балада и других усмених извора, док је свега једна традиционална балада коришћена у једном једином одломку из *Теморе*.

Ипак, чак и у случајевима када се Макферсон ослањао на постојеће изворе, они се појављују темељно прерађени у објављеним верзијама. Томсон нуди поређење између почетних стихова *Фингала* и енглеског превода гелске баладе "Duan a' Ghairbh" која је Макферсону била позната:

Кукулин је седео крај зидина Таре... Док је седео, прође му "осматрач океана", Моран Фитхилов син,

"Устани", рече младић, "устани, Кукулине. Видим Сваранове бродове. Кукулине, многи непријатељи иду на нас: многи јунаци са тамноваловитог мора".

"Моране!", одговори плавооки вођ, "дрхтавац ти си, Моране Фитхилов сине: од страха ти се привиђа непријатељска сила. То ми можда краљ самотних брда упомоћ стиже на зелене Улинове равнице."

(*Фингал*)

Устани, хрте од Таре, видим небројене бродове, таласаво море препуно страних бродова.

Лажљивац ти си, вратару врсни, лажљивац ти си сада и увек; то је само сјајно Мојево (?) бродовље, што нам у помоћ пристиже.

[8] Цит. по: Gaskill, *Ossian, Herder, and the Idea of Folk Song*, стр. 111.

[9] Види: Porter, *The Execution of Ossian*, стр. 406.

(*Duan a' Ghairibh)*

Cochullin sat by Tura's wall… As he sat there the "scout of ocean" came, Moran the son of Fithil,

"Rise", said the youth, "Cuchullin, rise; I see the ships of Swaran. Cuchullin, many are the foe: many the heroes of the dark-rolling sea."

"Moran!" replied the blue-eyed chief, "thou ever tremblest, son of Fithil: Thy fears have much increased the foe. Perhaps it is the king of the lonely hills coming to aid me on green Ulin's plains."

(*Fingal)*

Arise, Hound of Tara, I see an untold number of ships, the undulating seas full of the ships of the strangers.

A liar are thou, excellent doorkeeper, a liar are thou today and at every time; that is but the great fleet of Moy (?), coming to bring the help to us.

(*Duan a' Ghairibh)* [10]

Томсонов општи закључак гласи да Макферсон, "осим у издвојеним фразама", никада дословно не преводи оригинални материјал, али да повремено "прати след догађаја из својих баладних извора са завидном верношћу".[11]

Персијево "побољшавање" енглеских балада

Томас Перси (Thomas Percy) примењивао је сличне уредничке методе због којих га је, да употребимо духовиту фразу Алберта Фридмана (Albert Friedman), "академска заједница прогнала у посебан пакао резервисан за лоше уреднике".[12] По сопственом признању, Перси је често "побољшавао" своје баладе уносећи "пар ситних корекција и додатака".[13] Шта је то Перси подразумевао под "ситним корекцијама" јасно се види из његових предговора за различита издања балада. Кокјара скреће пажњу на чињеницу да, већ у предговору за први том своје антологије, "Перси истиче да сматра својом дужношћу (дужношћу издавача) исправљање тих тек-

[10] Види: Derick Thomson, *Gaelic Sources of Macpherson's Ossian* (Edinburgh / London: Oliver & Boyd, 1952), стр. 16-17.

[11] Исто, стр. 42.

[12] Albert Friedman, *The Ballad Revival* (Chicago: Chicago University Press, 1961), стр. 205.

[13] Види Burke, *Popular Culture*, стр. 17.

стова који су, како му се чини, знатно оштећени. Уосталом, неретко у његовој књизи налазимо напомену: *унете неке исправке* / *given some corrections*“.[14] Уз то, у предговору за четврто издање своје најпознатије збирке *Остаци старе енглеске поезије (Reliques of Ancient English Poetry*), аутор наглашава: “Ове књиге представљају се сада публици уз неопходне исправке и побољшања: текст је у много чему поправљен враћањем старим обрасцима.”[15] Такве тврдње, као и каснија поређења његових балада са оригиналним текстовима, показују да његове исправке нису увек биле “ситне”. Како наводи Бурк, “У случају баладе ‘Едом из Гордона’ (‘Edom o’ Gordon’) сачувано је Персијево писмо у ком он критикује крај баладе (где неправедно оптужени муж изврши самоубиство) и предлаже уклањање те строфе и убацивање стиха који би сугерисао да је супруг изгубио разум.”[16] И други проучаваоци потврђују тврдњу о Персијевом значајном уређивачком доприносу. Вилијам Сенклер (William St Clair) тако тврди да је “Перси правио драстичне измене у штампаним верзијама на које се махом ослањао”,[17] док Ван Мерло (Van Merlo) слично закључује да су сви Персијеви извори “били подвргнути систематском повезивању и састављању у целину, изменама у ортографији и интерпункцији и, у различитом обиму, Персијевим сопственим ‘побољшањима’ и ‘унапређењима’”.[18] Фридмен такође указује на то да је најмање измена чињено у песмама које је Перси објављивао на основу штампаних изворника, и сматра да су његове измене у принципу биле релативно ситне и усмерене на “јачање синтаксе и придодавање архаичних речи и фраза”.[19] Међутим, наставља Фридмен, “девет балада из *Остатака* било је подвргнуто темељнијој уредничкој преради. Најупадљивији је пример баладе ‘Елино дете’ (‘The Child of Elle’)”; док је изворник те баладе имао свега тридесет и девет редова, у Персијевом издању тај број је порастао на две стотине стихова.[20]

Елијас Ленрот и стварање финског националног епа

Фински национални еп *Калевала* представља још једну темељно изучену публикацију која се може узети као прикладна паралела претходним збиркама. Елијас Ленрот је саставио на основу песама које је сакупио, додајући пасусе које је сам писао. Тај поступак правдао је на следећи начин:

[14] Kokjara, *Istorija folklora*, стр. 178.

[15] Исто, стр. 179.

[16] Види: Burke, *Popular Culture*, стр. 43.

[17] Wiliam St Clair, *The Reading Nation in the Romantic Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), стр. 345.

[18] Wim Van Mierlo, *Textual Scholarship and the Material Book*, ур. Wim Van Mierlo (Variants: Journal of the European Society for Textual Scholarship 6, 2007), стр. 126.

[19] Friedman, *The Ballad Revival*, стр. 206.

[20] Исто, стр. 208.

Напокон, када ниједан певач руна (rune-singer) није више могао да се упореди са мном у погледу познавања песама, ја сам сматрао да имам исто право које, по мом мишљењу, већина других певача узима за себе, наиме право да уређујем песме онако како се мени чинило да је најбоље.[21]

Другим речима, Ленрот је сматрао да је допуштено да приређивач који је довољно упућен у традиционални стил уноси измене и додатке. Стога, иако је његов лични допринос можда статистички скроман (око три процента), он је суштински утицао на *Калевалин* коначни облик. Како запажа Феликс Ојнас (Felix J. Oinas), структура *Калевале* је у потпуности Ленротова креација:

Калевала одражава Ленротову идеју епике, његов укус и поглед на свет. Имајући у виду крајњи уметнички циљ, он је из богатог материјала који је имао на располагању бирао делове прикладне за епику а одбацио оне који су им противречили или кварили стил. Уколико је то било неопходно за целину епа, он је неке наоко безначајне детаље развијао у важне компоненте дела.[22]

Резултат је, према Џону Мајлсу Фолију (John Miles Foley), "практично измишљени еп. Или барем сложена форма за чије постојање не постоји ниједан самостални, bona fide доказ".[23] Хонко долази до сличног закључка: "спојеви могу бити истоветни као и усмене песме, али спој у целини представља Ленротову визију обимног епа".[24]

Хердер и браћа Грим између методолошке строгости и уредничке слободе

Док смо на почетку укратко навели строге методолошке захтеве за верност изворном тексту које су формулисали Јохан Хердер и браћа Грим, у овом одељку размотрићемо у којој су их мери ови утицајни фолклористи доследно примењивали у сопственој приређивачкој пракси.

И Јохан Хердер такође је примењивао помињане уредничке поступке какви су коришћење материјала непоузданог порекла или слободна прерада изворног материјала у штампаној форми. Са теоријске стране, такво понашање било је заправо у складу са

[21] Види Burke, *Popular Culture*, стр. 18.

[22] Oinas, *Heroic Epic and Saga*, стр. 290.

[23] John Miles Foley, "Epic as Genre", у: *The Cambridge Companion to Homer*, ур. Robert Fowler (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), стр. 179.

[24] Lauri Honko, *Textualising the Siri epic* (Helsinki: Folklore Fellows' communications, 264, 118, 1998), стр. 176.

његовим основним идејама и погледима на народну поезију. Наиме, иако је веровао да изворни фолклор одражава душу народа, да има древну природу, и да његови корени леже дубоко урођени у епску традицију,[25] његово разумевање народа и "народне песме" заправо је било прилично широко. На пример, у Хердеровом виђењу Хомер, Данте и Шекспир такође су у извесној мери народни песници, пошто су они били творци поезије која верно одражава душу народа којем припадају.[26] У складу са тим, он је у своју збирку народних песама укључио одређене одломке из Дантеове, Гетеове и Шекспирове поезије који су одговарали његовом схватању популарне поезије и били илустративни за њене карактеристике и врлине. Сходно томе, како истиче Герхард Содер (Gerhard Sauder), Хердер није развио "научни" метод за бележење народних песама. Он је једноставно трагао за њима у делима великих песника и писаца, обраћао се пријатељима и колегама тражећи њихове књижевне прилоге, а такође користио и неке одломке из сопствених дела.[27] Штавише, како је по његовом мишљењу било потпуно легитимно комбиновати народну и модерну поезију, узимао је у обзир и баладе налик на народне које су писали савремени песници. Коначно, он никада није стекао непосредан увид у усмену традицију нити је записивао песме директно од усмених певача и, како каже Каменецки, генерално је веома мало размишљао о верности традицији.[28]

Браћа Грим, са друге стране, увели су строже уредничке стандарде. Иако су делили са Хердером уверење у фолклор као древну уметничку форму која представља душу једног народа, они су формулисали другачије теоријске ставове и развили прецизнију методологију. На пример, побунили су се против модерних песника који су у својим делима имитирали народну поезију. У том смислу, Гримови су имали другачији став не само од Хердера, него исто тако и од њиховим пријатеља Гетеа, Августа и Вилхелма Шлегела, који су заговарали коришћење народних балада као инспирације за нову поезију.[29] У складу са тим, Јакоб Грим истицао је да сву грађу треба верно бележити, "без додавања и допуњавања, из уста приповедача, и кад год је могуће његовим сопственим речима".[30] Браћа Грим такође су препоручивали својим сарадницима да фолклорне творевине бележе на оригиналним дијалектима које си користили певачи или приповедачи, да записују више варијаната јер свака од

[25] Види: Christa Kamenetsky, "The German Folklore Revival in the Eighteenth Century: Herder's Theory of *Naturpoesie*", у: *The Journal of Popular Culture*, 6, 4 (1973), стр. 836-47.

[26] Kokjara, *Istorija folklora*, стр. 216.

[27] Gerhard Sauder, "Herder's Poetic Works, His Translations, and His Views on Poetry", у: *A companion to the works of Johann Gottfried Herder*, ур. Hans Adler и Wulf Koepke (Rochester, New York / Woodbridge: Camden House, 2009), стр. 323.

[28] Kamenetsky, *The German Folklore Revival*, стр. 62. и даље.

[29] Исто, стр. 63.

[30] Ruth Michaelis-Jena, "Oral Tradition and the Brothers Grimm", у: *Folklore*, 82.4 (1971), стр. 265.

њих може садржати неки драгоцен детаљ, као и да обраћају посебну пажњу на усмену традицију у малим местима и, посебно, забаченим селима.

Међутим, како су новији истраживачи показали, браћа Грим нису и сами доследно примењивали ове високе методолошке принципе верности изворном фолклорном тексту у сопственој уредничкој пракси. По речима Стивена Лампара (Stephen Lampard), "њихов сопствени опис сакупљачке процедуре и начин на који је она заправо примењивана у њиховим прерадама ранијих верзија *Kinder- und Hausmärchen* представљају два противречна естетска приступа."[31] Другим речима, чак су и браћа Грим вршила значајне интервенције у текстовима које су објављивали. Примера ради, иако у предговору за *Дечије и домаће бајке* (*Kinder- und Hausmärchen*) тврде: "Суштину бајки дали смо онако како смо је и примили", они истовремено појашњавају: "С друге стране, разуме се да је начин казивања и проповедања детаља углавном наш… потребна [је] велика обазривост да би се издвојила најједноставнија, најчистија и најсложенија поука једне приче од оне лажне. *Где год смо открили да се варијанте неке приче међусобно допуњују, дали смо их као једну причу*."[32] Браћа Грим, дакле, имплицирају да, иако свака прича има тенденцију да се мења с временом, њена основа остаје непроменљива, а значај бележења варијаната огледа се у томе што свака од њих може садржати неке суштинске сегменте. У складу с тим, они су развили концепт обраде, који у њиховом виђењу није био ништа друго до рестаурација текстова, како би реконструкцисали заједничку, безличну основу бајке коју су сматрали њеном "суштином".[33] По Кокјари, међутим, таква процедура подразумевала је знатно више од једноставног "приповедања детаља". Како он запажа, на тај начин су браћа Грим превиђала значај не само личности приповедача, него и различитих варијанти, јер свака од њих представља јединствено остварење.[34] Поред овога, браћа Грим уносила су и друге измене, од којих су неке веома озбиљне, у текстове које су издавали. На пример, како истиче Бурк, они су по правилу "чистили" приче од садржаја који би запрепастили оновремене читаоце, додавали традиционалне формуле као што су "био једном " (*Es war einmal*) и "живели су срећно и задовољно до краја живота" (*sie lebten glücklich bis an ihr Ende*), или прећутали француско порекло неких од њихових главних прича.[35]

[31] Fabian Lampart, "The Turn to History and the Volk: Brentano, Arnim, and the Grimm Brothers", у: *The Literature of German Romanticism*, VIII, ур. Dennis F. Mahoney, (Rochester, New York / Woodbridge, Suffolk: Camden House, 2004), стр. 183.

[32] Kokjara, *Istorija folklora*, стр. 283.

[33] Исто, стр. 284.

[34] Исто, стр. 284.

[35] Види: Burke, *Popular Culture*, стр. 19. Такође: Michael Perraudin, *Literature, the Volk and the Revolution in Mid-Nineteenth Century Germany* (Oxford / New York: Berghahn Books, 2000), стр. 8. За потпунији преглед методологије и уређивачке процедуре браће Грим, види: Kamenetsky, *The Brothers Grimm*, стр. 151-177.

Без сумње, њихов метод био је изузетно успешан. По Лампаровим (Lampard) речима, "они су успели да створе кохерентан приповедни модел у ком су бајке пореклом из различитих традиција могле бити саопштене савременој публици",[36] и њихове збирке доживеле су до тада незапамћен успех и представљале узор за касније издања. Међутим, иако су браћа Грим била убеђена како су, применом оваквих процедура, открили народни језик, савремени истраживачи истичу как су они "у ствари, открили сопствени језик."[37] С друге стране, њихов уреднички утицај ипак не би требало преналашавати. Браћа Грим су, у контексту свог времена, несумњиво играла важну улогу у подизању научних стандарда, захтевајући од сарадника да тачно документују усмену традицију, и улажући искрене напоре на плану систематског документовања аутентичног народног стваралаштва.

У најкраћем, уколико бисмо строге савремене сакупљачке и уредничке стандарде доследно применили на ране збирке народних песама и умотворина, све оне би се могле описати као непрецизне и мањкаве. Без обзира на то, иако су рани приређивачи давали значајан уреднички допринос својим збиркама, они су ипак користили изворну грађу и документовали живе усмене традиције, које понекад познајемо искључиво на основу њихових текстова. Најзад, као што подсећају новији проучаваоци, управо кроз ове ране збирке народна поезија постала је прихваћена, стекла је широку популарност и постала легитиман научни предмет проучавања, што је све напослетку довело до виших уредничких и научних стандарда и систематичнијих увида у традиционални усмени стил и технику.[38]

Караџићеви приређивачки методи и процедуре

Као сакупљач и приређивач, Караџић није представљао изузетак међу својим савременицима, и доста често је уносио измене у текстове које је објављивао. Уопштено говорећи, могло би се рећи да је он почео да објављује народне песме имајући у виду блаже хердеровске принципе, али је убрзо усвојио научнији и строжији приступ Јакоба Грима. Тако, песме из његове прве

[36] Lampard, *The Turn to History*, стр. 186.

[37] Kokjara, *Istorija folklora*, стр. 285.

[38] Види, на пример, похвално виђење Макферсонове и Персијеве улоге у популарисању народне поезије и усмене традиције у: *Thomson*, Gaelic Sources, стр. 81-82; Gaskill, *Ossian Revisited*, стр. 5; Friedman, *The Ballad Revival*, стр. 209.

Пјеснарице из 1814. године нису биле покупљене "са топлих усана народних", односно од самих усмених певача. Како Караџић наводи у *Предисловију*, овде је објавио по сећању песме које је памтио од детињства.[39] Он је такође хвалио Качићеве песме из *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga* као "баш онакове исте, какове наши Србљи код ватре седећи уз гусле певају".[40] Штавише, у првој *Пјеснарици* Караџић је изразио наду да ће и други наставити да објављују народне песме, и сматрао крајњим циљем стварање једног великог обједињеног епа од стране неког писменог и образованог песника. Овај национални песник, "којега је Бог даром Песнотворства обдарио", Караџић објашњава, сакупиће "сва она собрања и претрести; а неке песне и сам по вкусу и по начину рода свога сочинити, и тако од свију они мали собрања једно велико цијело учинити."[41] Тако би, према Караџићевим раним погледима, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* спадао у категорију изворних народних песама. Штавише, било је очито легитимно објавити народне песме по сећању уместо их директно записивати од усмених певача, као и објединити изворно самосталне народне песме у један велики еп који би написао професионални песник, као што су Макферсон и Ленрот урадили са шкотском и финском усменом традицијом.

Међутим, свега неколико месеци по објављивању прве *Пјеснарице*, Караџићеви погледи на народно посништво знатно су се изменили. У пролеће 1815. Караџић је путовао у Срем, где се упознао са усменим песмама локалних певача и српских избеглица који су се тамо склонили након пропасти Првог српског устанка 1813. године. Овај историјски сусрет између Караџића и неких од најбољих усмених певача са јужнословенских простора пружио му је непосредан увид у живу епску традицију и учврстио његово поштовање за народну епику. Истовремено, сарадња са истакнутим научницима какви су Копитар и Грим додатно је утицала на његове погледе на усмену поезију и одговарајуће методе за њено бележење и објављивање. Караџић је стога изменио своје првобитно гледиште и развио приступ, одређену етику сакупљачког рада могло би се рећи, који је налагао да се добар сакупљач мора уздржавати од прављења интервенција у текстовима које бележи што је више могуће. Тако је већ 1815. године Караџић у својој пре-

[39] Види Караџићев "Предговор" петој књизи *Народних српских пјесама*, у: *Српске народне пјесме IV*, Сабрана дела, VII (Просвета: Београд, 1986), стр. 393-411.

[40] Караџић, *Пјеснарица 1814, 1815*, стр. 38.

[41] Караџић, *Пјеснарица 1814, 1815*, стр. 43.

писци изразио уверење да "народне пјесме, без сумње, ваља печатати онако као што народ говори и пјева".[42] Попут Јакоба Грима, и он је такође захтевао од својих сарадника да тачно документују песме традиционалних певача, и да не чине сами никакве измене или исправке. Примера ради, у писму које је тим поводом послао кнезу Милошу 1821. године, Караџић истиче: "Они, који успишу не треба ништа да поправљају, него да напишу управо онако, као што се пјева."[43] Заиста, као што каснија издања његових рукописа и показују, он је објављивао сразмерно више песама које је добио од сарадника који су следили ова начела, неголи од оних сакупљача који су, како се чини, имали наглашеније интервенционистички приступ.[44] Исто тако, он је стекао све више искуства о стилу и маниру усменог певања и могао је лакше да разликује изворне народне песме од њихових имитација и различитих обрада. Стога, свега неколико година након похвале Качићевим песмама, Караџић већ изражава сумњу у њихов традиционални карактер, а касније и јавно пише да оне, уз пар изузетака, заправо нису изворна епика већ ауторови састави.[45] Сходно томе, он никада није уважио идеју о обједињавању песама у један велики еп, и штампао је своја издања као збирке краћих и самосталних епских песама. У поређењу са Макферсоном, Ленротом и другим сакупљачима и редакторима који су дописивали и спајали оригинални материјал у циљу "реконструисања" некадашњег обимног епа по узору на *Илијаду*, он је дакле задржао оригинални облик релативно кратких и самосталних епских песама карактеристичан за јужнословенску епску традицију.

Ипак, и поред тога Караџићеве збирке несумњиво показују његов значајан уреднички утицај. Ради илустрације ове тврдње, укратко ћемо се осврнути на његове принципе избора и приређивања сакупљене грађе, типичне уредничке интервенције, као и повремену употребу штампаних извора и извесне изузетке из његове уређивачке праксе.

Када је реч о избору материјала, одавно је уочено да су Караџићева издања народних песама антологије пре неголи збирке.[46] Његови рукописи, на пример, показују да је он објавио само мањи постотак свих песама које је имао у свом поседу или које су му биле доступне. И сам Караџић био је спреман да призна да

[42] Караџић, *Преписка I (1811-1821)*, стр. 150-52.

[43] Караџић, *Преписка I (1811-1821)*, стр. 913.

[44] Види: Живомир Младеновић, *Рукописи народних песама Вукове збирке и њихово издавање* (Београд: САНУ, 1973), стр. xiii-xiv.

[45] Караџић је ову тврдњу први пут изнео у свом *Објављењију* из 1821, види: Вук Стефановић Караџић, *О српској народној поезији*, ур. Боривоје Маринковић (Београд: Просвета, 1964), стр. 67.

[46] Види: Јован Деретић, *Историја српске књижевности* (Београд: Просвета, 2003), стр. 558.

његове збирке немају за циљ да представе свеукупност српске епске традиције, већ само њена најбоља остварења. Одговарајући 1833. године на један коментар о његовој избирљивости код штампања песама, он је овако објаснио своје гледиште: "ја мислим, да би лудост била не избирати, кад се може; нити би, по мом мишљењу, наше народне песме добиле ову чест и славу, да сам ји ја штампао с реда, без икаког избора".[47]

Караџићева посебна склоност за песме о средњовековним јунацима и Косовској бици представља још један битан чинилац његовог уредничког приступа. На пример, већ у својој најранијој збирци, *Пјеснарици* из 1814. године, он је истакао посебан значај ових песама које, по његовом уверењу, "содержавају негдашње битије Сербско, и име".[48] Такав став имао је значајне импликације на његов сакупљачки рад, пошто се у почетку Караџић више фокусирао на бележење ових песама науштрб оних са другим популарним садржајима. Рецимо, више од половине од укупно дведесет четири песме које је забележио од Тешана Подруговића опевају средњовековне јунаке и предмете, понајвише подвиге Краљевића Марка.[49] Ови старији предмети и јунаци, међутим, имали су мање истакнуто место у укупном репертоару овог певача. Наиме, како је Караџић навео, Подруговић је знао "још најмање сто јуначки песама, све оваки, као што су ове, које сам од њега преписао, а особито од којекаки приморски и Босански и Ерцеговачки ајдука и четобаша… 15 песама од самога Мијата арамбаше".[50] У складу са његовим сакупљачким преференцама, међутим, Караџић је сакупио и објавио све Подруговићеве песме о Марку Краљевићу, али ни једну једину о Мијату. Пример старца Милије једнако је речит. Караџић је годинама желео да се сусретне са овим певачем, јер је чуо да је Милија врстан зналац песама "Женидба Максима Црнојевића" и "Бановић Страхиња". Ово такође показује његову посебну склоност ка песмама са предметом и ликовима из доба Српског царства. Укупно, Караџић је успео да запише три песме о средњовековним јунацима и само једну о релативно новијем хајдуку, али је оставио сведочанство о томе да је Милија знао још много песама о оваквим млађим локалним јунацима.[52] У оба случаја, дакле, већи део певачевог репертоара чине песме о релативно новијим јунацима. Караџић је, међутим, забележио и објавио

[47] Караџић, *Српске народне пјесме IV*, стр. 388.

[48] Караџић, *Пјеснарица 1814, 1815*, стр. 44.

[49] Види анализу Подруговићевог доприноса у: Владан Недић, *Вукови певачи* (Београд: Рад, 1990), стр. 31 и даље.

[50] Караџић, *Српске народне пјесме IV*, стр. 394.

[51] Исто, стр. 397.

махом оне које су описивале подвиге средњовековних јунака, дајући тиме песмама које "содержавају негдашње битије Сербско, и име" истакнутију позицију од оне коју су како се чини имале у репертоару самих певача и ранодеветнаестовековној усменој традицији уопште.

Осим привилеговања песама са садржајем из старијих времена, Караџић је такође и организовао песме по хронолошком реду. У том смислу, иако није објединио усмене песме у један велики еп као што су то чинили Макферсон, Ленрот и други, овај распоред ипак је имао извесне последице по представљање усмене традиције. Такав приступ ставио је нагласак на јединство и кохерентност усмене традиције, и имплицирао постојање извесног историјског оквира који спаја приказане догађаје од најстаријих до оних најновијих. Наравно, уобичајен је поступак сваког уредника да обимну грађу организује и представи на одређени начин. Средином осамнаестог века, Качић је већ понудио сличан модел у свом *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga*, и тврдио да народна епика представља популарну стиховану историју: "ono što drugi narodi uzdrže u knjigam, oni uzdrže u pameti pivajući… pisme svoji kralja, bana, vitezova i vrsnih junaka".[52] Његош је такође следио хронолошки ред у свом *Огледалу српском*, и изнео сличну тврдњу: "За црногорске пјесме може се рећи да се у њима садржава историја овога народа".[53] Каснији антологичари јужнословеснких песама, попут Твртка Чубелића и Војислава Ђурића, наставили су да примењују овај образац.[54] Ипак, треба имати у виду да такав распоред песама који следи историјске референце које оне садрже, представља уредничку и редакторску интервенцију, не нешто инхерентно усменој традицији као таквој. Оснивачи усмене теорије, амерички научници Милман Пери (Milman Parry) и Алберт Лорд (Albert Lord), на пример, примењивали су другачији принцип у припређивању песама из њихове збирке. Они су их организовали према певачима, и објавили песме из одређеног краја у истом тому. Другим речима, идентитет певача и подручје где су песме сакупљене фигурирао је за њих као важнији организациони и класификациони принцип и заједнички чинилац неголи јунаци и догађаји описани у песмама.

Поред тога, иако је Караџић тврдио да су песме које је објављивао биле сакупљене непосредно од усмених певача као део

[52] Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni narodna slovinskoga* (Zagreb: Liber, 1988), стр. 29.

[53] Петар II Петровић Његош, *Огледало српско* (Београд: Просвета / Цетиње: Обод, 1981), стр. 10.

[54] Види: Tvrtko Čubelić, *Epske narodne pjesme*, Zagreb: [s.n.], 1970; Војислав Ђурић, *Антологија народних епских песама*, Београд: Српска књижевна задруга, 1958.

живе усмене традиције, он је ипак повремено користио и штампане изворе. Тако је у првој *Пјеснарици* песму "Хасанагиница" објавио не по сећању, како је тврдио, него из Фортисове књиге, а наставио је да је прештампава и у каснијим издањима. Исто важи и за још неколико песама за које је тврдио да су део живе усмене традиције, али које су заправо биле преузете из штампаних извора.[55] Песму "Јакшићи кушају љубе", на пример, Караџић је објавио у другој књизи *Српских народних пјесама* 1845. године, а нашао ју је у књизи Матије Рељковића *Satir ili divlji čovik*, објављеној у Славонији 1779. године. Иако је Караџић тврдио да је песму такође чуо и од једног певача из Ужица, тумачи се слажу у томе да је тешко поверовати у то да је практично истоветна варијанта могла постојати на прилично удаљеном подручју готово пола века касније.[56] Како изгледа, упућивање на непознатог певача треба видети као Караџићево оправдање за укључивање ове песме међу усмене народне песме, пре неголи као тврдњу да је њен садржај заправо забележен приликом живог усменог извођења. У сваком случају, поређење ових двају песма показује да је Караџић махом правио мање измене у дијалекту, па је тако транскрибовао оригинално "брајене" као "брајане", "вирне" као "вјерне" или "дојде" као "дође". Светозар Матић и Миодраг Матицки такође су сугерисали да неколико Караџићевих косовских песама и песама о најстаријим временима из Црне Горе нису сакупљене непосредно од усмених певача него преузете из рукописних збирки.[57] Међутим, без поузданих доказа о тим рукописима, ове претпоставке остају недовољно потврђене, али у сваком случају тешко да ремете укупан утисак да је Караџић само у ретким и изузетним случајевима посезао за претходним рукописима и објављеним песмама током уобличавања сопствених збирки.

Најзад, иако је Караџић захтевао од својих сарадника да дословно бележе песме од певача, он сам није се увек придржавао ових методолошких захтева и принципа, и прилично је често вршио извесне корекције или мењао поједине изразе у текстовима које је објављивао. Проблем у идентификовању тих измена, међутим, лежи у чињеници да Караџић по правилу није чувао рукописе песама које је објављивао. По мишљењу Живомира Младеновића, ово може бити последица његове намере да растерети своју обим-

[55] Види: Владан Недић, "О првој и другој Вуковој *Пјеснарици*", у: Караџић, *Песмарица 1814, 1815*, стр. 373. Такође: Светозар Матић, *Наш народни еп и наш стих: огледи и студије,* Нови Сад: Матица Српска, 1964, стр. 7-55.

[56] Види: Matija Murko, *Tragom srpskohrvatske narodne epike* (JAZU: Zagreb, 1951), I, стр. 401. Такође: Матић, *Наш народни еп*, стр. 33.

[57] Види: Матић, *Наш народни еп*, стр. 35 и даље; Миодраг Матицки, *Историја као предање* (Београд: Рад, 1989), стр. 38-44

ну архиву, али исто тако и да прикрије степен уредничких измена које је уносио. Караџићеви рукописи тако обухватају махом оне песме које је добио од сарадника после 1832. године и које су остале необјављене за његова живота. Ипак, ова архива ипак садржи и неке записе из најранијег периода његовог сакупљачког рада, што нам омогућава да створимо оквирну слику о његовом уређивачком приступу. Младеновићева свеобухватна анализа Караџићевих рукописа показала је три типична вида промена које је правио у текстовима које је објављивао.[59] Песме које је лично записивао од својих најбољих певача као што је Филип Вишњић, Караџић је приређивао практично без измена ако изузмемо интерпункцију и сличне ситније корекције. Сачувани део рукописа песме "Кнез Иван Кнежевић", коју је забележио од Филипа Вишњића 1815. године, на пример, садржи само две ситније измене у односу на објављени текст – стих "Пред бијелу пред Бродачку цркву" Караџић је објавио као "Пред Бродачку пред бијелу цркву", а "Ни Ивану когоди завали" као "Ни Ивану когоди зафали". Поред тога, у својим најранијим збиркама Караџић је повремено преносио на ијекавски песме оригинално певане у екавском изговору.[60] У песмама које је Караџић забележио од мање надарених певача, истиче Младеновић, налазимо значајније измене; на пример, чешће су промене редоследа речи, замене фраза или убацивање одређених стихова.[61] Најзад, у песмама које су му пристизале од сарадника, показује Младеновић, Караџић се осећао слободнијим да уноси зантно више измена:

> Како је Вук лако жртвовао чак и лепе стихове када нису доприносили целини, види се по томе што је у рукопису песме *Ограшић сердар и Раде Крајинић* после стиха *Еда Бог да хаирли нам био* (227) прецртао четири стиха који су израз певачева расположења… Сасвим друкчије је поступио у песми *Женидба Петра Ришњанина*, од које је сачуван само редиговани препис, где је после стиха Под њиме се ђогат помамио (20) избацио два стиха *Носи главу према господару, / Пјену баца преко господара*, а додао осам нових…[62]

Ипак, чак и Светозар Матић као један од ретких проучавалаца који је детаљно и критички анализирао Караџићев уреднички и редакторски допринос, слаже се да је највећи број текстова које је издао поуздан и савесно забележен.[63]

[58] Младеновић, *Трагања за Вуком*, стр. 131, 140.

[59] Види: Младеновић, "Вук као редактор народних песама", у: *Трагања за Вуком*, стр. 138-88

[60] Види детаљно разматрање ових питања у: Матић, *Наш народни еп* стр. 21-34.

[61] Младеновић, *Трагања за Вуком*, стр. 159-60.

[62] Исто, стр. 167.

[63] Светозар Матић, *Нови оглед о нашем народном епу* (Нови Сад: Матица Српска, 1972), стр. 11.

Најзад, пошто је Караџић сакупљао усмене песме дуже од пола века, неопходно је укратко размотрити и његов каснији уређивачки приступ. Од раних 1830-их година, Караџић се све више ослањао на сараднике и помоћнике, и ретко је сам бележио песме непосредно из уста усмених певача. Поред тога, он је понекад поручивао песме о најновијим догађајима директно од својим сарадника као што су Саво Мартиновић и Ђуко Средановић, који су их сами спевавали. Такве песме, према томе, нису забележене као део живе усмене традиције, него спеване директно по наруџбини или захтеву самог сакупљача.

Закључак

Сумирајући претходно разматрање, можемо рећи да су у првим издањима народних песама и умотворина, уредници и приређивачи знатно утицали на њихов облик. Поред тога, указао сам на то да чак и Грим и Караџић, који су формулисали најчвршће методолошке захтеве и усвојили највише научне стандарде свога времена, нису увек следили те високе стандарде у својој сакупљачкој и приређивачкој пракси. Сходно томе, њихове збирке нису сасвим састављене од песама и прича које су биле забележене директно од усмених певача или приповедача, нити објављене са апсолутном верношћу изворном облику. Без обзира на то, Караџићев уреднички метод и приступ не треба посматрати са превише строгости, поготово када узмемо у обзир опште научне стандарде и контекст његовог времена. Уопштено говорећи, он јесте својеручно забележио мноштво усмених песама, упорно трагајући за најбољим певачима, и прилично успешно избегавао је књишку епику коју су неки од његових савременика сматрали усменим песмама и објављивали као најчистију народну поезију. Фолијев суд да је "његов уреднички утицај био благ у поређењу са уобичајеном праксом тога доба"[64] стога се чини потпуно оправданим. Из свега реченог, дакле, следи да се песме из Караџићеве збирке генерално могу користити као слика усмене традиције тога доба, те да он, посматрано из компаративне перспективе, заузима високо место у међународном фолористичком контексту његовог доба.

[64] Foley, *Analogues: Modern Oral Epic*, у: *A Companion to Ancient Epic*, ур. John Miles Foley (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), стр. 208.

Библиографија:

Burke, Peter, *Popular Culture in Early Modern Europe*, посебно прво поглавље "The Discovery of the People", London: Temple Smith, 1978.

Van Mierlo, Wim, *Textual Scholarship and the Material Book*, ур. Wim Van Mierlo, Variants: Journal of the European Society for Textual Scholarship 6, 2007.

Gaskill, Howard, "Ossian, Herder, and the Idea of Folk Song", у: *Literature of the Sturm und Drang*, ур. David Hill (Rochester, New York / Woodbridge: Camden House, 2003), стр. 95-116.

Деретић, Јован, *Историја српске књижевности*, Београд: Просвета, 2003.

Ђурић, Војислав, *Антологија народних епских песама*, Београд: Српска књижевна задруга, 1958.

Kamenetsky, Christa, "The German Folklore Revival in the Eighteenth Century: Herder's Theory of *Naturpoesie*", у: *The Journal of Popular Culture*, 6, 4 (1973), стр. 836-47.

Караџић, Вук Стефановић, *Пјеснарица 1814, 1815*, Сабрана дела, I, Београд: Просвета, 1965.

Српске народне пјесме I, Сабрана дела, IV, Београд: Просвета, 1975.

Српске народне пјесме IV, Сабрана дела, VII, Просвета: Београд, 1986.

О српској народној поезији, ур. Боривоје Маринковић, Београд: Просвета, 1964.

Kačić, Andrija Miošić, *Razgovor ugodni narodna slovinskoga* , Zagreb: Liber, 1988.

Kokjara, Đuzepe, *Istorija folklora u Evropi*, prevele s italijanskog Tatjana Majstorović i Julijana Vučo, Beograd: Prosveta, 1984.

Lampart, Fabian, "The Turn to History and the Volk: Brentano, Arnim, and the Grimm Brothers", у: *The Literature of German Romanticism*, VIII, ур. Dennis F. Mahoney, (Rochester, New York / Woodbridge, Suffolk: Camden House, 2004), стр. 171-90.

Матић, Светозар, *Наш народни еп и наш стих: огледи и студије,* Нови Сад: Матица Српска, 1964.

Нови оглед о нашем народном епу, Нови Сад: Матица Српска, 1972.

Michaelis-Jena, Ruth, "Oral Tradition and the Brothers Grimm", у: *Folklore*, 82.4 (1971), стр. 265-75.

Матицки, Миодраг, *Историја као предање*, Београд: Рад, 1989.

Младеновић, Живомир, *Трагања за Вуком*, Београд: Рад, 1987.

Рукописи народних песама Вукове збирке и њихово издавање (Београд: САНУ, 1973).

Мојашевић, Миљан, *Јакоб Грим и српска народна књижевност*, Београд: САНУ, 1983.

Murko, Matija, *Tragom srpskohrvatske narodne* epike, JAZU: Zagreb, 1951.

Недић, Владан, "О првој и другој Вуковој *Пјеснарици*", у: Караџић, *Песмарица 1814, 1815*, стр. 367-80.

Вукови певачи, Београд: Рад, 1990.

Perraudin, Michael, *Literature, the Volk and the Revolution in Mid-Nineteenth Century Germany*, Oxford / New York: Berghahn Books, 2000.

Петровић Његош, Петар II, *Огледало српско,* Београд: Просвета / Цетиње: Обод, 1981.

Porter, James, '"Bring Me the Head of James Macpherson": The Execution of Ossian and the Wellsprings of Folkloristic Discourse", у: *The Journal of American Folklore*, 114, 454 (2001), стр. 396-435.

St Clair, Wiliam, *The Reading Nation in the Romantic Period*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Sauder, Gerhard, "Herder's Poetic Works, His Translations, and His Views on Poetry", у: *A companion to the works of Johann Gottfried Herder*, ур. Hans Adler и Wulf Koepke (Rochester, New York / Woodbridge: Camden House, 2009), стр. 305-30.

Thomson, Derick, *Gaelic Sources of Macpherson's Ossian*, Edinburgh / London: Oliver & Boyd, 1952.

Foley, John Miles, "Epic as Genre", у: *The Cambridge Companion to Homer*, ур. Robert Fowler, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, стр. 171-86.

"*Analogues: Modern Oral Epic*", у: *A Companion to Ancient Epic*, ур. John Miles Foley, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, стр. 196-213.

Friedman, Albert, *The Ballad Revival*, Chicago: Chicago University Press, 1961.

Honko, Lauri, *Textualising the Siri epic* , Helsinki: Folklore Fellows' communications, 264, 118, 1998.

Čubelić, Tvrtko, *Epske narodne pjesme*, Zagreb: [s.n.], 1970.

Aleksandar Pavlović

"TAKEN FROM THE LIPS OF THE PEOPLE": VUK KARADŽIĆ'S EDITORIAL PROCEDURE IN COMPARATIVE PERSPECTIVE

Summary

This article examines the standards of accuracy of Vuk Karadžić and other early collectors in their involvement with folk cultures and oral traditions, and investigates their procedures of collecting, documenting and editing oral songs. The survey demonstrates that the early collectors of folk poetry usually largely contributed to the songs they published. In addition, after examining Karadžić's editorial procedure, I suggest that he edited oral songs quite accurately by the contemporaneous standards, and that the songs from his collection can therefore safely be taken for an investigation of the oral tradition of the time.

As far as certain theoretical claims and methodological demands of the early collectors are concerned, they create an appearance of a meticulously conducted enterprise whose goal was to document accurately the popular traditions. In the actual fact, as a rule, the publications of the first collections contained serious editorial impact made by their editors. In addition, I indicate that even Jacob Grimm and Karadžić, who propagated the strictest methodological demands and adopted the highest scientific standards of the time, did not always follow these in their own collector's work and editing practice. Consequently, their collections were neither entirely comprised of the songs and tales that had been written down directly from oral singers or storytellers, nor published with absolute accuracy.

Thus, if the highest editorial standards of contemporary folkloristics are consistently applied to the early collections of folk literature, they would all appear to be inaccurate and deficient. However, although the early collectors made a significant editorial impact, they did use original sources and documented existing oral traditions, and their texts sometimes remain the only available source of information about them. Finally, as recent scholars often remind us, it is precisely through these collections that oral folk poetry gained its popularity, wide acclaim and acceptance as a legitimate subject of scholarly interest, all of which eventually led to higher editorial and scholarly

standards and a more systematic account into oral traditional technique and style.

As a collector and editor, Karadžić was not exceptional among his contemporaries, and quite often amended the texts he published. In general, it could be said that he began publishing folk songs with the less rigid Herderian principles in mind, but soon adopted the more scientific and rigorous approach of Jacob Grimm. However, most of the editorial interventions that he usually made apply to punctuation, minor corrections or occasional changes of a phrase or a verse, and scholars agree that the vast majority of Karadžić's texts are reliable and meticulously documented.

It is therefore argued that Karadžić's editorial method and procedure, especially when placed in the context of his time, should not be too severely judged. In general, Karadžić did collect many oral songs himself, persistently searched for the best singers, and quite successfully avoided obviously literary epic songs and poems that some of his contemporaries considered as oral songs and published as the purest folk poetry. Foley's conclusion that "his editing was light in comparison with the usual practice of the time" thus appears to be well justified. I assume, therefore, that generally the songs from Karadžić's collection can be utilised for an investigation of the traditional outlook and the style characteristic of oral tradition of the time.

ГРАЂА ИЗ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ

Видосава Грандић

РАЗВОЈ ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ У БАЊАЛУЦИ У ПЕРИОДУ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Развој ликовне уметности у Бањалуци у периоду после Другог светског рата означен је кроз два различита временска аспекта. Први започиње крајем 1945. године, када се из изгнанства у Бањалуку враћа сликар Божидар Николић. Његовим доласком оживљава рад у Музеју, али се и подстиче интерес за слику. Малобројни, јер уз Николићево име бележимо још сликаре: Александра Бојку, Стевана Јеновца и Перу Бодрожу, уз велике напоре, покушавају да наметну осиромашеном граду жељу да се украси сликама. Без изложбеног простора и материјалне потпоре, ова жеља им је била само спорадично остварљива. Требало је да протекне скоро десет година па да „Бањалучке новине“ од 28. маја. 1954. године објаве следећу вест: „... у малој сали Дома културе ... изложба тројице познатих бањалучких сликара Боже Николића, Стевана Јеновца и Александра Бојке, прва ове врсте у Босанској крајини.“ Почео је тако онај други период у коме ће изложбени простор Дома културе обележити следећих педесет година, јер ће се у њему, као кроз призму, преламати сва најзначајнија дешавања: од изложбене делатности до едукације, окупљања младих уметника, организованог откупа, првих сликарских атељеа и стварања нових институција попут „Јесењег салона“ и Експозитуре сарајевске „Умјетничке галерије“. Први прикази изложби појавили су се у новинама подстакнути управо излагачком делатношћу Дома културе. Били су то почетни импулси у изрицању критичких судова, у формирању ликовне критике, али и ликовне публике.

Прва изложба „ове врсте у Босанској крајини“ отворена је, како се по неким подацима може закључити, у импровизаном изложбеном простору, јер су у згради Банског двора још увек обављани многи радови на уређењу просторија за Дом културе, који ће бити отворен годину дана касније, марта 1955. године. Био је то покушај тројице уметника да унесу неке нове садржаје, јер се, судећи по тексту у „Гласу“ од 29. јануара 1954. године, такве про-

мене прижељкују: „Док се у нашој земљи на све стране приређују изложбе наших и страних ликовних умјетника, дотле су наши грађани у могућности да само прочитају о њима и да виде ту и тамо у штампи по коју врло лошу фотокопију бољих остварења.“ Несумњиво је зато да су изложена шездесет и четири рада Николића, Бојке и Јеновца, били прави догађај и да су на најбољи начин претходили ликовним догађањима у Дому културе која ће започети по отварању, 1955. године. Потврда за то су и забележена сећања првог управника Дома, Драге Радовановића: „Преузео сам дужност домаћина у Дому културе 1955. године. Имао сам велики број сусрета са афирмисаним стваралоцима и умјетницима, а међу њима и са младим прегаоцима. ... Међу оне с којима сусрети трају и расту у мом сјећању и који потврђују моја схватања спадају и ‘Четворица’. Негдје у јесен 1955. године дошли су у Дом и с врата: ‘Ми бисмо излагали, објаснили своје погледе и ликовне и педагошке.’ ... Негдје сам забиљежио да су ‘Четворица’ те јесени унишла у календар Дома културе, што значи и у традицију куће.

Милан Коњовић у Бањалуци

... Поред тога став друштва о слободи ликовног стваралаштва са којим сам се идентификовао, нашао је практичну примјену, а што

је видљиво и из ликовног репертоара Дома културе од прве године па даље.“ Репертоар је заиста богат и разноврстан, а што бележе и новински текстови који најављују отварања изложби, доносе прве опширније приказе и разговоре са уметницима. Подаци које читамо у „Бањалучким новинама“ из 1955. године сведоче о великом интересу публике за догађања у Дому културе. Забележених 2500 посетилаца на изложби Воје Димитријевића, као и податак да је Грађевинско предузеће „Павао Радан“ дало 120 метара лајсне за урамљивање слика „Четворице“, за њихову прву изложбу у Дому културе, само су део примера који илуструју ту заинтересованост бањалучана. Истовремено, професор Борис Кандић почиње да објављује критичке приказе изложби и теоријске расправе о уметности. Били су то и остали драгоцени текстови који су континуирано, кроз дужи временски период, пратили сва догађања на плану ликовних уметности у Дому културе. Поред Кандића, повремено пишу и историчар уметности Драгојла Стјепановић, као и млади сликар Кемал Ширбеговић. Почетком шесте деценије прошлог века, писање стручних приказа су наставили сликари Виктор Мајданџић и Томислав Дугоњић, по повратку са студија из Београда и Загреба. Сви ови текстови су, истовремено, илустрација разноликости излагачких програма из тих година у Дому културе и жеље да се кроз њих обогате спознајни хоризонти о ликовној уметности.

Изложбени простор, првих година по оснивању Дома културе, био је скромнијих димензија и могао је да прими између 50 и 60 експоната, који су постављани на паное и делимично на слободне зидове. Зато је концепција изложбеног програма била осмишљавана кроз неколико сегмената. Пре свега, дата је прилика младим уметницима, затим је велика пажња посвећена дидактичким изложбама које су преузимане из Београда од „Југословенске галерије репродукција“. Ове изложбе су биле тако припремане да кроз поједине теме, а преко репродукција највећих светских мајстора сликарства, образују најширу публику. Поред тога, припремане су изложбе дечијих ликовних радова, уметничке фотографије, а кроз сарадњу са страним амбасадама бањалучка публика је 1959. године видела изложбу посвећену пољском плакату, док је крајем исте године у Бањалуку стигла изложба чехословачког стакла, керамике и текстила. Била је то прилика да се виде врхунска остварења

у области дизајна. У тој, 1959. години, Дом културе је изложбене просторе испунио богатим садржајима. Отворене су, у кратком временском размаку, две изложбе графике. Прва је била „Савремена југословенска графика“, а затим „Савремена канадска графика“. Међу 44 експоната најпознатијих југословенских графичара изложени су и радови Стојана Ћелића, Рике Дебењака, Марјана Детонија, Божидара Јакца, Бошка Карановића, Фердинанда Кулмера, Александра Луковића, Пиве Караматијевића, Бранка Шотре, Лазара Вујаклије, Златка Прице, Миливоја Николајевића, Јована Кратховила и других. О канадској графици у „Крајишким новинама“ од 15. маја 1959. године стоји: „Овом изложбом, могло би се рећи, да смо добили готово комплетан преглед настојања Канађана на ликовном пољу.“ Изложбени програми, међутим, не занемарују ни стваралаштво домаћих уметника. Група „Четворица“ и даље је активна како кроз властите изложбе, тако и у презентацији дечијег ликовног стваралаштва кроз које настоје да прикажу нове и савремене приступе у области дечије ликовне педагогије. У томе наилазе на свесрдну помоћ и разумевање у Дому културе који у своју редовну делатност ставља и ове изложбе. Поред Дома културе, „Четворици“ у њиховим иновацијама наставе ликовног васпитања, велику подршку пружа и одличан познавалац ове области, Мирослав Врабец, професор на Педагошкој академији.

Разговор са Едом Муртићем на његовој изложби

Током октобра месеца 1962. године бањалучани су видели изложбу: „Савремена данска архитектура“, а исте године је зачета и реализована идеја о стварању „Јесењег салона“. О томе Драго Радовановић у својим сећањима пише: „Једног љетњог августовског дана 1962. године нашли смо се код мене у шљивику – Кемо, Енвер, Бекир, Лојзо, не сјећам се да ли још неко, и том приликом разматрао се концепт једне ликовне манифестације која би требала да има шири значај. Ту су изношене идеје о једној сталној ликовној манифестацији, о чему је Кемо имао једну широку визију, била су то размишљања о будућем ‘Јесењем салону’, чија је реализација природно била везана за Дом културе.“ (Имена која се помињу у тексту су: Кемал Ширбеговић, Енвер Штаљо, Бекир Мисирлић и Алојз Ћурић). Почела је тако, у окриљу Дома, да се ствара бијенална ликовна манифестација, која ће убрзо превазићи локалне оквире и прерасти у велику и веома познату југословенску и интернационалну изложбу савремених дешавања у овој области. А те, 1962. године, „Крајишке новине“ пишу: „Сви бањалучки сликари на окупу. Дан Републике обиљежен је у Бањалуци и једном изванредно важном културном манифестацијом – отворен је Први јесењи салон. У изложбеним просторијама Дома културе сакупљени су радови бањалучких ликовних умјетника.“ Једанаест сликара великог генерацијског распона, од најстаријег, Александра Бојке, до најмлађег, Кемала Ширбеговића, изложили су радове дивергентних стилских опредељења, али сви са једним циљем да ова манифестација постане и остане трајна.

Дом културе је од почетка своје изложбене делатности увео праксу откупа слика са самосталних и колективних изложби, а што је било посебно значајно за младе уметнике као што су били чланови групе „Четворица“, за тек пристигле са Академије Виктора Мајданџића и Томислава Дугоњића, али и за двојицу најмлађих Кемала Ширбеговића и Мерсада Бербера. Рани радови свих ових уметника данас се чувају у Банском двору – културном центру и представљају драгоцен материјал за изучавање сликарског опуса сваког од њих. У наредним годинама, како су изложбени програми проширивани и богаћени, великим бројем поставки најзначајнијих југословенских уметника, Дом културе је своју откупну политику усмерио на стварање колекције графика. Ови откупи су били

на изложбама као и на „јесењим салонима“, на којима је Дом додељивао откупне награде за графичке листове, па је тако створена јединствена графичка збирка која чува ране отиске бројних југословенских мајстора графике.

Зуко Џумхур у Бањалуци

Пратећи ликовни програми били су, такође, стална пракса у Дому културе, а намењени су, пре свега, едуковању што већег броја грађана, али и ученика и студената којима су изложбе квалитетних репродукција биле први, а некад и једини, контакти са историјом европске и светске ликовне уметности. Изложбе су у Београду обрађивали историчари уметности и увек су биле попраћене пропагадним материјалом и каталозима. Тај први, почетни период, праћен је и повременим предавањима о уметности, или појединим уметницима, а држе их сликар Перо Бодрожа и историчар уметности и гимназијски професор Драгојла Стјепановић. Истовремено, Дом је свој едукативни рад проширио и на приградске домове културе, у којима организује изложбе репродукција које на дидактички начин уводе гледаоце у свет уметности. Био је то зачетак многоструких деловања ове институције који ће се, током наредних деценија, све више проширивати. Прву такву најаву можемо

прочитати и у тексту објављеном у „Гласу“ из марта 1964. године, под насловом: „И сликари у друштвеном животу“, где Ф.(уад) Б.(алић), између осталог, пише: „Учесници овог састанка дали су велики број конкретних приједлога чија ће реализација извршити велике и корисне промјене у нашој ликовној политици. Сликари и љубитељи сликарства по први пута били су предлагачи програма Изложбеног салона за 1964. годину. Овај приједлог биће од велике користи Управи и Савјету Дома културе, јер је дошао од представника најпозванијих стваралаца и љубитеља сликарства. Овај скуп је поред тога предложио да се на Други јесењи салон позове и већи број истакнутих сликара из Босанске крајине, који сада живе у већим ликовним центрима. Да би умјетничка дјела постала својина

Отварање изложбе Рајка Радовановића

што већег броја наших грађана, и замијенила многе ситне украсе и сувенире сумњивих вриједности, сликари су предложили набавку графичког строја за високу и дубоку штампу. Није потребно посебно објашњавати колико ће реализација овог приједлога утјецати на развој графике у Бањалуци.“ Још један текст објављен у „Гласу“ 29. јуна 1964. године обавештава нас о томе колико су ликовни

уметници били заинтересовани да програмска оријентација Дома буде што квалитетнија, али и о томе како је ове активности пратила финансијска потпора: „Први пут су настојањима Културно-просвјетног вијећа из Фонда за културу издвојена значајнија средства намијењена ликовним манифестацијама у оквиру Дома културе. ... За ову сезону предвиђено је пет изложби домаћих ликовних умјетника, четири изложбе сликара са стране и осам изложби репродукција. На јесен ће се отворити Јесењи салон.“ Из истих новина, од 11. јануара 1965. године, сазнајемо да је Други јесењи салон у Дому културе посетило 8000 грађана, а посебно је важан податак да је учесницима Салона, у виду награда и откупа, подељено преко милион динара. Од тада је институција откупа уметничких дела и званично верификована, а егзистирала је све до средине 80-их година двадесетог века.

Изложба фотографија Душка Момчиловића са модном ревијом

Фебруара месеца 1965. године бањалучки „Глас“ у оквиру рубрике „Бањалучки културни мозаик“ доноси две веома важне вести. Прва је да на другом спрату Дома културе почињу радови на изложбеним просторијама за „Умјетничку галерију“, односно Експозитуру сарајевске „Умјетничке галерије“. Друга је, такође, занимљива и гласи: „Овогодишња ‘сеоба’ у дому културе ослободила је просторије за два атељеа који ће се конкурсом дати нашим ликовним умјетницима. У овим атељеима биће у одређене дане омогућен

приступ за рад под стручним надзором ликовних умјетника и великом броју аматера сликара и вајара (ђака, радника и студената). Предвиђа се да би сваке године корисници атељеа организирали колективно излагање у изложбеним просторијама Дома културе. ... То ће бити прве бањалучке мајсторске радионице аматера сликара.“ Тако је започео својеврстан облик рада по коме ће Дом културе бити препознатљив у наредним деценијама, односно све до 1998. године, када се атељеи заједно са великим изложбеним салоном адаптирају за потребе кабинета премијера РС, председника РС и телевизију РС.

Са изложбе Слободана Драгаша

Прва два уметника који раде у поменутим атељеима били су за сликарство Томислав Дугоњић и за вајарство Ахмет Бешић. Сликарски атеље убрзо је био снабдевен графичком пресом, па су овде могли, поред сликарства, полазници да науче и основне графичке технике. Интерес за рад у атељеима био је велики и два дана у недељи многима је било премало да би урадили све што започну. Колико се радило најбоље илуструје податак да је на Мајској изложби, коју су организовали у Дому културе, било изложено 166 сликарско-графичких и 35 вајарских радова. У жељи да садржајно обогати рад у атељеу, Томислав Дугоњић, како пише „Глас“ 24. марта 1969. године: „...чији се атеље налази у Дому културе и који, ево, већ другу генерацију младих ентузијаста, љубитеља ликовних умјетности, учи сликању, дошао је ових дана на необичну идеју да у свом атељеу организује, да тако кажемо, сеансе на којима ће се, изван уобичајених шаблона, разговарати о књижевности, сликарству, социологији, математици и физици, техничким наукама и достигнућима савременог света.“ На жалост, „сеанси“ је било само неколико, јер све је прекинуо земљотрес

у октобру 1969. године. Вишегодишња санација Дома, који је у земљотресу био делимично оштећен, зауставила је за извесно време рад атељеа. Поновно окупљање остварено је 1977. године, а у „Гласу“ од понедељка 5. јуна 1978. године, новинар Нада Пувачић пише: „... Први пут грађанству Бањалуке представиће се својим дјелима полазници ликовних атељеа који су прошле године почели рад при Дому. Када је упућен позив заинтересованим грађанима за ликовну умјетност, јавили су се студенти, ученици, пензионери, радници, домаћице, сви они који су жељели да свој осјећај за умјетност провјере и развију да нешто науче и лијепо проведу своје слободно вријеме. На избору су имали пет атељеа: сликарство, вајарство, графику, керамику, и таписерију, а у тајне ових ликовних израза уводили су их стручна лица, ликовни педагози и умјетници из Бањалуке.“ Сликари Бекир Мисирлић и Јосип Гранић, аниматори у Дому, водили су сликарство, Ахмет Бешић вајарство, Томислав Дугоњић, а затим Енес Мунџић графику, док је традиционално ткање на разбојима обучавала Садика Бербер, а у тајне керамике уводио је Бекир Мисирлић, а затим Мирјана Рајковић, керамичар из Загреба. Од тада, па у наредних десет и више година, ови атељеи представљаће специфичан облик рада Дома културе, по чему је постао познат, а бројни полазници, њих преко пет стотина, колико их је прошло у прве две деценије, сведоче да су им атељеи „учинили живот љепшим, садржајнијим и богатијим.“ Током година радили су овде и други бањалучки сликари: Давор Љубичић, Драго Барић, вајар Слободан Драгаш, Свјетлана Плазонић-Дриженко, керамичар, а ткачкој вештини училе су и Јасна Жунић, Љиљана Бјелошевић и Нада Гверић. Сваке године, јуна месеца, изложбени салони Дома културе били су место на коме се обиље изложених радова „не мјери аршинима ликовне критике, него добре воље и ентузијазма“, како је записала Нада Пувачић. Бројни су афирмативни текстови написани о годишњим изложбама ликовних течајева. Читамо тако у „Гласу“ од 17. децембра 1980. године како историчар уметности и ликовни критичар, Дејан Сочански, пише оцену о течајевима: „А када је о ентузијазму ријеч, има у Дому културе и примјера његове ‘чисте варијанте’. То су атељеи или, тачније, учионице умјетности у којима талентовани почетници стичу основна знања. ... Поновимо само податак објављен почетком године: да на сликарски течај долазе полазници чак из Приједора! Редовно и само због ‘цртања’.

То су примјери правог ентузијазма и љубави према умјетности, и кад се сретнемо с њима, увијек, и поново буде у нама вјеру у оне вриједности које с годинама заборављамо све брже.“ Други текст, објављен је такође у „Гласу“, али овога пута 19. јуна 1992. године, а под насловом „Неуништивост духа“. Тада је Љиљана Шево, историчар уметности, отварајући изложбу рекла: „Већ дуго година заредом Дом културе нас обрадује у јуну изложбом радова насталих на течајевима сликарства, скулптуре, керамике и таписерије. Ове године та је радост посебна, јер јој се нисмо надали, јер смо готово изгубили вјеру да радости још има. Дуго и често се понавља античка мудрост о музама које заћуте кад оружје проговори, а, ето, десило нам се да се музе наругају и песимизму наше свакодневице и охолој јеци оружја. Добили смо и овог јуна богату и добру изложбу људи који су се окренули унутра, свом духовном бићу, и не нашавши љепоту нигдје око себе, извукли је из себе и понудили је свима.“ Ово специфично празновање духа у ликовним радионицама није престајало, боље речено, није дозвољавало укидање све до 1998. године. Сликање, вајање и ткање били су светле тачке у су-

Отварање изложбе полазника ликовних течајева

морним и тешким ратним данима многим младим људима. Лепота уметности, креативност и стваралачки дух, одводили су их, бар на кратко, у свет маште и племенитост властитог бића.

Други облик едукативног рада покренут је у Дому културе одмах након оснивања. Од тада па све до почетка 80-их година двадесетог века, изложбе репродукција европске и светске баштине обишле су многе школе, друштвене домове и просторе у радним колективима. Свака од тих изложби била је тако конципирана да преко репродукција поступно уведе гледаоца у најзначајније епохе ликовних уметности и на тај начин употпуни знања из области историје уметности, а с друге стране, да образујући створи што шири круг љубитеља уметности. У разговору са Бекиром Мисирлићем, сликаром и аниматором за ликовну делатност у Дому културе, који је Дејан Сочански објавио у „Гласу“ од 7. марта 1985. године, Мисирлић, између осталог, говори и о тим изложбама: „Од 1973. године, када сам дошао у Дом културе, Дом наставља са едукативним изложбама, одлази у радне колективе. Почели смо да правимо збирку, од репродукција из мапа. ... Са возачем ‘зеленог комбија’ у то вријеме одлазио сам на терен, на цијелом простору бањалучке општине организовали смо изложбе по школама. ... било је око осамдесет изложби у ИНЦЕЛ-у, ‘Витаминци’, ‘Јелшинграду’ и другим срединама.“ Били су то они облици рада у које је уложено велико педагошко искуство аниматора, а заузврат био је тај рад награђен бројном публиком која је пратила све изложбе које су у Дому протеклих деценија организоване.

Изложбена делатност Дома није се задржала само на просторима у кући и на едукацији, у функцију је стављен још један, веома занимљив амбијент. Наиме, „Глас“, 7. августа 1967. године, објављује: „Друштво пријатеља бањалучких старина и заједно с њим, Дом културе, чине све веће напоре да се Кастел претвори у Парк одмора и културе. ... У Кули ће се, у тзв. Малом салону, приредити мали циклус изложби.“ И већ после седам дана новинар Душко Момчиловић у „Гласу“ пише: „ Група сликара из Париза представиће се бањалучанима са неколико пејзажа, композиција и портрета у несвакидашњем амбијенту у старој кули тврђаве Кастел.“ У наредних неколико година у кули ће се, током бањалучких летњих игара, смењивати камерне изложбе сликара, дечијих ра-

дова, изложбе графика, а вођени су у том простору и разговори о уметности, а које су покретали уметници излагачи. Ова пракса да публика директно контактира са уметником била је такође честа, као и мултимедијални догађаји у склопу изложбе и различити облици перформанса.

Отварање изложбе фотографија - Аустријски културни центар

Међу садржајима који је требало да обогате просторе у Кули читамо у „Гласу“ (17. фебруар 1969.) следеће: „ Дом културе у Бањалуци иницијатор је једног корисног подухвата – оснивање галерије дјечјих ликовних радова. ... Галерија ће свој стални простор имати у кули у Кастелу, чији ће се ентеријер ријешити након расписивања конкурса међу бањалучким основцима, који ће сами предлагати рјешења изгледа своје галерије.“ Била је то сјајна идеја, тим више што је Бањалука била надалеко позната по дечијој ликовној педагогији и оваква галерија би представљала место где би се могли видети многи дечји радови који су освајали светске награде. Нажалост, Дом није стигао да ову идеју спроведе до краја. Десио се земљотрес, деца су евакуисана у друге градове, а у Дому су се запослени морали укључити у друге послове и обавезе.

У постземљотресном периоду, а до почетка санације Дома, излагачке активности се одвијају на два плана. Наиме, уместо Експозитуре сарајевске галерије, бањалучка општина је основала градску „Умјетничку галерију“ и привремено је сместила у Дом културе. Тако су ове две институције неке изложбе организовале заједнички, док су друге били самостални пројекти, али реализовани у истим просторима. Заједнички је пуна пажња посвећена презентацији дела која су ликовни уметници Југославије и света поклањали Граду, као и организацији и реализацији јесењих салона. У оквиру властитог програма, Дом културе је наставио са презентацијом стваралаштва ликовних уметника из појединих република и покрајина бивше СФРЈ. До 1972. године, када је била отворена изложба дела косовских уметника, Бањалучани су већ видели стваралаштво уметника Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске, а у периоду од 1972. до 1978. године, у Дому су постављене и изложбе уметника из Војводине, Црне Горе, Словеније и Македоније. Тако је у сарадњи са удружењима ликовних уметника поменутих република и покрајина направљен живи пресек савремене југословенске продукције прве половине двадесетог века. Поред овако амбициозно пројектованог и остваренога програма у домену презентације домаће ликовне сцене, Дом је веома рано покренуо и сарадњу са страним амбасадама, а нешто касније и са институтима и културно-информативним центрима, а с циљем да се у Бањалуци види што већи број експоната из земаља Европе и света. Први контакти су остварени 1959. године, када је, посредством пољске амбасаде из Београда, отворена изложба „Пољски плакат“, а потом „Пољска примитивна уметност“. Уследила је затим изложба под називом „савремена канадска графика“, организована посредством канадске амбасаде из Београда, док су 1961. године, посредством амбасаде Ирана из Београда, бањалучани видели и изложбу персијских минијатура попраћену предавањем са пројекцијама. Уследила је затим изложба савремене данске архитектуре и тако су уз континуиране дидактичке изложбе репродукција грађани Бањалуке пролазили кроз епохе значајне за историју уметности, а настављали кроз сусрете са „живом“ уметношћу.

Осамдесете године двадесетог века обележене су у Дому културе изузетно квалитетним и разноликим изложбама

југословенских и страних уметника. Велики изложбени салон тих је година био испуњен делима Милана Коњовића, Еде Муртића, Виргилија Невјестића, Миодрага Б. Протића, док се у простору малог изложбеног салона догађала алтернативна ликовна сцена: амбијентална поставка по пројекту Садка Хаџихасановића названа „Валцери", „Отварање свијета" мултимедијални догађај по замисли Саше Сопића. У овом простору излагане су графике тројице америчких уметника: Сида Чејфица, Дејвида Шапироа, и Волтера Аскина. У овом периоду представља се самосталном изложбом слика Ханса Приша из Аустрије, а из ове земље стижу и уметници из покрајине Форалберген са изложбом под називом „Примери фигуративности". Присуство међународне сцене крајем осамдесетих година двадесетог века допуњено је изложбом „Град у карикатури", са близу 100 цртежа немачких карикатуриста, затим изложбом плаката посвећених Јозефу Бојсу, авангардом немачком уметнику и поставком под називом „40 година СР Немачке", политичким карикатурама аутора Волтера Кајма. Током 1990. године већи број изложби доноси амерички Културно-информативни центар из Сарајева. Биле су то фотографије Роналда Зака, затим графике Дена Елисона, фографије Билија Фолија о Блиском истоку. Успешну сарадњу Бански двор − културни центар наставља током 1996. и 1997. године са Британским саветом и Гете институтом из Сарајева, а после враћања Малог изложбеног салона у првобитну функцију, 2001. године, сарадња континуирано тече са Амбасадама Француске и Немачке из Сарајева, а преко њихових кацеларија у Бањалуци.

Од 1991. до 1998. године, само су у једној, 1993. години, била погашена светла у изложбеном простору. Све остале године испуњаване су упорним супротстављањем оскудици, хладноћи и мраку преко садржаја које је било могуће понудити, и тако сачувати пламичак стваралачког потенцијала и не дозволити да се угаси. Из манастира Крка стигла је изложба „Умјетничко братство манастира Крка", из Книна су пренети и X и XI кнински салон. У 1992. години одржано је чак 13 изложби, док је 1994. забележила 10, међу којима су биле и изложбе слика Милана Матавуља из Новог Сада под називом „Мој дуг завичају", „Иконопис далматинске Крајине" из Народног музеја у Бенковцу. Изложбе полазника ли-

ковних течајева, нешто скромније по броју излагача, током ових година су и даље одржаване, као што су континуирано, од 1957. године редовно у овом простору отваране и међуклупске изложбе фотографија, па је и током ратних и послератних година ова пракса настављена. Двадесет и више година сваког марта месеца Душан Момчиловић је у изложбеном салону приређивао самосталне изложбе уметничке фотографије. Од 1995. до 1998. године ликовни програми обогаћени су и новим садржајима. Пре свега, биле су то изложбе посвећене иконописању односно религијском сликарству, а кроз презентацију радова млађих иконописаца, као и традиционалних иконописачких остварења, а што је виђено на већем броју икона из манастира са простора книнске крајине. Од 2001. године, када се после вишегодишњег прекида, поново ставља у функцију Мали изложбени салон у програме Банског двора – културног центра улази планирање изложби разноврсног садржаја прилагођеног овом камерном простору. Сарадња са страним амбасадама, односно њиховим културним центрима поново доводи у Бањалуку већи број изложби, претежно из области уметничке фотографије. Обнавља се и програм представљања младих уметника преко првих самосталних и групних изложби. Сада су то студенти бањалучке Академије уметности, чија се годишња изложба графика редовно планира у јуну месецу сваке године, као што се планирају самосталне сликарске изложбе најталентованијих свршених студената сликарског одсека ове Академије. Овакво профилисање излагачке делатности је вишеструко значајно, јер се бањалучка ликовна сцена обогаћује и квалитетом и квантитетом, а младима се пружа шанса за јавно суочавање и избор властитог креативног пута.

У ретроспективном сагледавању ликовне сцене Дома културе битно је подсетити и на постојање властите штампарије, односно дизајн центра, у коме је бројна и успешна графичка решења плаката, каталога и позивница, дужи низ година креирао дизјанер Бранко Шестић. Сачувана документација из ове области најбоља је илустрација о томе са колико се одговорности прилазило свакој манифестацији, а то подразумева и реализацији сваке изложбе одржане у овим просторима за протеклих педесет година.

Када је Дом културе обележавао двадесет пет година рада, 1980. године, у „Гласу“ је Дејан Сочански, историчар уметности

и ликовни критичар, објавио текст са насловом: „Ликовни живот голим оком“ и поднасловом: „Шта просјечан посјетилац изложбених салона Дома културе може да види и како да процијени значај Дома у развоју ликовне умјетности“. У овом тексту он пише: „... о историји Дома културе, од оснивања 1955. године, писано је и све најљепше је, као што и треба, већ речено. Остали су, за хроничаре, забиљежени датуми првог и свих потоњих наступа бањалучке ликовне групе – ‘Четворице’, датуми отварања ‘јесењих салона’, датуми годишњих изложби бањалучких умјетника и свих других значајних ликовних догађаја. А ипак, значај изложбених салона ове институције, који, признајмо и нису нарочито ‘изложбени’ – смета ту понеки прозор или китњасти лустер, али су сасвим сигурно увијек пуни и слика и сликара, публике па према томе, и по општој оцјени, врше своју изложбену функцију више него добро. Значај тих салона остаје у великој мјери непроцјењив. Бар док се не пронађу тако прецизни инструменти који би нам рекли колико је људи до сада било испровоцирано неком сликом, или можда колико их је, због неке овдје виђене слике, мијењало поглед на свијет.

Ето због чега је сиромашан језик бројки које ће, на наше инсистирање, а на основу слободне процјене, саопштити Бекир Мисирлић, познати сликар и аниматор ликовних дјелатности у Дому: Од оснивања до данас приређено је овдје можда 250 изложби, не рачунајући изложбе фотографија, дизајна, архитектуре или привредних институција. Видјело их је можда од 350 до 400 000 људи.“

Били су ово импресивни подаци који су илустровали првих двадесет и пет година, а у наредних двадесет и пет Дом културе је, односно Бански двор − културни центар у странице своје историје убележио управо ту непроценљиву вредност у креирању бројних и по обиму и по квалитету неизбрисивих ликовних трагова.

Ранко Рисојевић

ЋОПИЋЕВ УЛАЗАК У КЊИЖЕВНОСТ

Од свог оснивања, „Учитељска школа“, у Бањалуци, звана „Препарандија“, за цијели простор Врбаске бановине, била је најозбиљна школска институција свога времена. Одлични професори, добри наставни планови, код надарених ученика који су били у већини, стварали су више него солидну основу за напредовање. Могло би се слободно рећи да је својим квалитетом задовољавала критеријуме данашњих учитељских факултета, ако их није и превазилазила с обзиром на изврсну селекцију професора и ђака. Од времена Васе Пелагића није отворена ниједна школа у Крајини која би служила практичној сврси подизања учитељског кадра. Све је у новој Учитељској школи било подређено стварању добрих учитеља, блиских народу, стога се надареној дјеци са села давала предност, али само при упису, остало су морали да ураде сами. Да сједну и поштено уче. Иако то није било нимало лако, иако су животни услови били готово сурови, они су то и радили. У односу на гимназијалце, елитну бањалучку и крајишку омладину, били су ближи народу, сељаку, његовим мукама и проблемима, али још под већом паском и захтјевом да не улазе у политику и да буду лојални краљу и отаџбини. Ни то није било лако постићи, баш њих су вребала разноврсна искушења. (Ставимо у заграду мали скерцо, који је с разлогом овдје. Изузетак у овом правилу биле су дјевојке, које су само у граду ишле у нижу гимназију, стога дјевојака са села и није било у Учитељској школи. Муке момачке тиме су се још додатно компликовале, јер, боже драги, како да ове углађене градске дјевојчице које су изгледале тако заносно, погледају и њих, неугледне сељачиће! Ех, Зоро, Зоро, уздисаће плавокоси Бранчило.)

Истовремено, наравно, у складу са моралом и просвјетним правилницима оног времена, ученички живот није био нима-

ло лак – било је то „стварање“ или „васпитање“ или „дресура“ будућег учитеља. За умјетнички надарене то су биле муке и велика искушења. „Кретање у вечерњим часовима било је ограничено, зато ученици нису могли ићи на вечерње представе у позориште, нити у биоскоп. Задржавање у гостионицама сматрало се непримјереним. Живот ученика био је доста напоран. Морало се много учити, читати, радити писмене радове и слично. Седмично је било шест дана наставе с великим бројем часова.“[1]

У изврсној биографској причи „Пролетне радости у интернату“ (Политика, 28. август 1937), Бранко Ћопић наводи пјесмицу, коју су сви сматрали својом:

„Тешку борбу заметнули

браћа конвикташи.

Лоша им је куварица,

гори васпитачи.

На жалост, на жалост“.[2]

Не баш потпуно сељаче, с искуством бихаћког нижег гимназијалца, загледан у шаренило новог града, непознате му Бањалуке, у коју су га тек под притиском сенатора и главног културног посленика, др Васе Глушца, једва припустили, јер попут већине наше дјеце са села није имао слуха, ђак бањалучке „препарандије“, Бранко Ћопић улази у предворје српске књижевности скупа са школским друговима, Гојком Бановићем, Милом Бекутом (који је нередовно похађао гимназију), Славком Мандићем, Радованом Вулином и Бором Павићем. Још се нису били честито ни први пут обријали, а већ су дјеловали сасвим самосвојно, свјесни свога мјеста и своје мисије која се може означити једноставно као стваралачки, ангажован однос према стварности. Дрчни дјечарци трагали су за оним што би они могли да понуде овом свијету, а што ће бити истовремено и њихово и народно, подстицајно, просвјетитељско, хумано, али и прије свега − књижевно.

Бањалучка књижевна сцена, послије мртвила насталог одласком Петра Кочића, потом Првог свјетског рата и деценијом несналажења и вегетирања нове СХС државе, тридесетих година била је мала, али врло динамична и неуниформна. Томе су доприносили и разноврсни текстови објављивани повремено у званич-

[1] М. Миладиновић, у књизи „О школи с љубављу, Учитељска школа у Бањалуци, 1925−1972“, Бањалука, 1991, стр. 75.

[2] Политика, 28. август, 1937.

ном гласилу Врбаске бановине, „Врбаским новинама“, а потом и у кратковјекој „Књижевној крајини“, коју је водио вриједни и инвентивни Божидар Весић, темељни савјетник бана Милосављевића у области културе, новинарства, па и просвјете. Француски ђак, човјек велике културе и ерудиције, сам такође књижевник, пјесник и приповједач, Весић је уочио велико заостајање Босанке крајине и Бањалуке у свим областима живота и организованости, а самим тим културе у цјелини и књижевности као њене елитне дјелатности. Од времена Петра Кочића, ту се није појавила значајна литерарна индивидуалност која би својим талентом и својим динамизмом дала тон књижевној сцени. Као да су сви тада само у столном Београду видјели своју шансу и своју будућност. У Мостару, такође, с нестанком Шантића, пресушио је био и књижевни живот. Божидар Весић је користио сваку прилику да у „Врабским новинама“ пласира књижевни текст. Што се локалних снага тиче, могао је да се ослони само на Звонимира Шубића, Бранка Загорца и још понеког, зато је тражио текстове од истакнутих књижевника и професора из Београда, Новог Сада и Загреба. Водио је рачуна да задовољи сва струјања, сва опредјељења, уз колики-толики квалитет. Настојао је да се објављују текстови који ће правилно усмјеравати потенцијалне младе стваоце.

Тако је у васкршњем подлистку „Врбаских новина“, званичног гласила Бановине, чији је Весић такође уредник био, на примјер, на двије велике новинске стране објављен текст проф. др Бошка Новаковића „Социјална и несоцијална књижевност“. Овај текст и данас треба чешће прештампавати јер напросто показује како се мора одмјерено приступати како историјским, тако и савременим појавама у књижевности. Ево дјелића увођења у проблематику модернизма послије Првог свјетског рата код нас:

„Наши писци осетили су жељу за побуном; осетили су колико су средства, раније претстављена као најсавршенија, немоћна и узалудна кад је био у питању израз њихових доживљености, а нарочито кад су била у питању њихова стремљења. Тако је постао наш `модернизам`. Вођи нашег модернизма Станислав Винавер, А. Б. Шимић, Јосип Кулунџић, Крлежа, Тодор Манојловић, Сибе Миличић, Растко Петровић, Милош Црњански, Ранко Младеновић, идући, у свом стварању, за изналажењем својих лич-

них могућности, били су једнодушни у питању кад је требало оборити се на претходнике и њихово деловање. Естетика генерације Богдана Поповића и резултати који су се кретали у оквиру те естетике, као песништво Дучићево, Назорово, Ракићево, Војновићево, жигосани су печатом заосталости, несавремености и излишности. Али су, и поред свег налета модернизма и поред свих анатема и његових вођа, остајали и дотадашњи људи и њихова дела. Је ли то била снага створеног или слабост новог?“

Излажући развој књижевне сцене, појаву тзв. социјалне књижевности с којом у једном тренутку скупа иде надреализам, Новаковић показује гдје долази до раслојавања:

„Г.г. Богдан Поповић, Павле Поповић, Слободан Јовановић, Јован Дучић, Исидора Секулићева, Сима Пандуровић и други поред њих, старији и млађи, као и модернисти: Винавер, Црњански, Драинац, претстављају дречећи обојен нишан за метке надреалистичке искључивости. Само ту постоји заједнички моменат код надреалиста и социјалних левичара. Моменат вански, који задире у друштвене односе, (...) , моменат који, очевидно, не рони у дубине идејних везивања.“

Новаковић показује успон политичко-књижевне искључивости социјалног покрета којег заступа Велибор Глигорић, као званични партијски критичар:

„Они који заснивају свој идеолошки став на социјалној књижевности морају у свима проблемима тражити праву истину. Појам `објективан` код њих мора значити идеолошки принципијелно. Други, дакле, траже истину која није `права`. Само социјалним књижевницима је остављено да траже `праву истину`. А та истина је права само онда кад одговара идеологији покрета, кад је у кругу принципа којима се руководи цела делатност колективизма, кад `идеолошки принципијелно` посматра живот, борбу човека и његове односе. Само ако задовољи тај критериј онда је објективна. Иначе је грађанска, буржујска, нестварна, и као таква мора бити бојкотована од социјално свесне левице.“

Закључак овог текста школски је избалансиран и објективан:

„Ако је дело својом уметничком вредношћу чинилац једне књижевности, оно је и друштвени чинилац. Не може ту бити по-

зван никакав критичар да га, као такво, прими или не прими. Оно говори само за себе. Извесни наши песници који у целој светској књижевности виде бољег учитеља, него што га претставља само социјална књижевност, и који у човеку као таквом, а не само у његовој класној обележености, виде битнији извор стварања – створили су често успелије ствари у том роду но они службено регистровани. Човечанство је већа школа од класа... И налазим да поред потреба да се пише о беди једних и обиљу других, има и других покретача духа и срца; налазим да у Тургењеву, који је артист, буржуј, има толико исто човечности колико и у Синклер Луису; да поред писаца које `Нолит` издаје и који су, заиста, међу најмаркантнијима у данашњици, треба читати и оне друге, Достојевског и Балзака, Флобера и Манционија, Гетеа и Стриндберга, Оскара Вајлда и Пшибишевог. Биће, извесно, и у њиховом делу по која светиљка да осветли стварност живота.“[3]

Тако је постављен проблем, крајње објективно, с тим што ће касније овој расправи свој допринос дати и други актери, нарочито је плодан у том погледу и свакако значајан за бањалучки круг био допринос великог пјесника Тина Ујевића, који је, једнако поезијом и критичарско-есејистичким текстовима, био редован сарадник „Књижевне крајине“.

Такви текстови били су значајни за ђаке средњих школа, гимназије и учитељске који су углавном испољавали различит приступ друштвеној проблематици и подјелама књижевника на социјалне, пролетерске и грађанске. Углавном са села, социјалној књижевности били су ближи ђаци „Учитељске школе“. Стога је било врло значајно на прави начин поставити проблем, што је повремено изгледало напросто немогуће. Као и увијек ишло се најчешће срцем, дакле, искључивошћу. Али, као и у сваком послу, и ту је било часних изузетака. Није било лако препознати их у условима ограничених видика једног ђака бањалучке средње школе и њене књижевне сцене. Зато је био врло значајан ваннаставни рад ђачке литерарно-педагошке дружине „Петар Кочић“ у којој су управо наведени ђаци играли кључну улогу, на првом мјесту Гојко Бановић, који је био међу најбољим и најистакнутијим ђацима Учитељске школе. Нарочито су била запажена његова предавања и семинарски радови на тему дјела Петра Кочића за кога је постао

[3] Врбаске новине, 16.4.1933.

специјалиста. На неки начин, баш он је Кочића поставио у темеље књижевног размишљања младих литерата. Био је узор свим ученицима склоним писању, јер је већ објављивао у „Врбаским новинама“ и „Књижевној крајини“, подлистку „Крајине“. Матурирао је 1933. За самог Ћопића то је било прерано, он је тек улазио у књижевну дружину, отворен, идејама свјеж и стручно поткован.

Бивши директор и професор, Миленко Миладиновић о томе пише:

„Дискусије поводом одржаних предавања биле су често полемичне. Мисао младих ослобађала се ауторитета родитеља, цркве и професора, па се развијала и разбуктавала слободно, смјело и темпераментно, понекад и жучно. Мислити слободно била је велика радост. Полемизирало се на равној нози: једнак с једнаким, без обзира на то ко је у ком разреду, ко је какав ученик. Није било нетрпељивости, личних вријеђања, подметања. Нико није нападан да је марксиста, комуниста, атеиста, републиканац, ни да је националиста, клерикалац, монархиста. Присутни аудиторијум као компетентни арбитар тако нешто не би повлађивао.“[4]

И још:

„У дискусијама Славка Мандића и Бранка Ћопића присутна је спознаја да многе невоље које човјека сналазе у животу нису проистекле из социјалних односа него из личних судбина. Унутрашња човјекова интимна осјећања, осјећање сјете, туге, боли, разочарења, недостижности жељеног, не рјешавају се на социјалном плану. То је сазнање провијавало кроз њихове дијалоге и дискусије“[5] (стр. 101).

Занимљиво је да и млади препарандисти, говорећи о умјетности која се фокусира на цјеловиту људску личност којом управљају различите силе, нису од књижевности тражили да она служи тој социјалној страни. Ту се често водила жестока борба између гимназијалаца и њих. Гимназијалци су били мање склони тој симплификацији, ма колико талентовани будући учитељи и сами бјежали од ње. Они су ипак били поријеклом са села. Само што су своје „јунаке“, сељаке „оптеретили“ мисијом коју они у животу нису имали.

Школске 1933/34. године Бранко Ћопић обрадио је као семинарски рад тему „Увод у психоанализу“. За оно вријеме то је било

[4] М. Миладиновић, у књизи „О школи с љубављу, Учитељска школа у Бањалуци, 1925−1972, Бањалука“, 1991, стр. 100.

[5] *Ibid.,* стр. 101.

готово револуционарно, поготово ако се има у виду стално спорење око саме психоанализе. Идуће године Ћопић је добио награду на светосавском конкурсу. Он је тада био ученик петог разреда. Није позната тема његовог рада. Али је познато да је на књижевној трибини којој је сам предсједавао, јер је те 1934/35. био предсједник Удружења ученика/-ца Учитељске школе у Бањој Луци, одржао предавање под насловом „Глембајеви“. Тим предавањем он се *de facto* легитимисао као крлежијанац.

Као показатељ угледа који је Ћопић уживао у Учитељској школи, нека послуже два његова некролога, један усмени и писани, а други усмени; усмени и писани је онај трагичном младом пјеснику Мили Бекуту, а усмени, који је, хладног 15. новембра 1944. године, у његовој Босанској Дубици изговорио над гробом омиљеног директора Вељка Вујасиновића, кога су ученици били прозвали Баја. Над гробом је говорио још професор Боривоје Недић. Велики ерудита, скроман, отмјеног духа, одмјерен и благ у приступу, проф. Недић је плијенио ученичку пажњу и на њих веома утицао. Предавао је општу психологију и филозофију, а у петом разреду и естетику. За младе писце била су значајна његова предавања управо из естетике. Тако је, једном приликом, упитао ђаке коју кућу у Бањалуци сматрају лијепом. Они су једногласно изабрали Ливњаковића вилу, која је била украшена као божићно дрвце балконима и вртом. На то се професор Недић насмијао и рекао ђаку који је одговарао: „Бубо једна, па то је примјер ружноће и наставио да објашњава како је лијепо оно што са минимумом средстава изазива максимални естетски осјећај.“[6]

У говору над гробом пјесничког сабрата Бекута, гдје на крају, из душе, онако како је увијек говорио, згрожен смрћу пријатеља која је званично наступила због туберкулозе, али суштински из тешке немаштине, гдје Бекут посљедњих година није имао шта да једе, па иако је примљен за редовног ученика трећег разреда гимназије, то му није било довољно, остављен и гладан напросто је свакодневно умирао, млади Ћопић, сада промовисан у предводника младих књижевника, склањајући плави чуперак с чела и очију, рекао је:

„Сва трезвена и реална омладина увек ће се са поштовањем поклонити пред оном заставом, која носи људима бољи и срећнији

[6] Сјећање Дојчина Узелца, у књизи „О школи с љубављу, Учитељска школа у Бањалуци, 1925−1972“, Бањалука, 1991 , стр. 20.

живот, поклониће јој се, па макар то била наша прослављена тробојка или црвена застава СССР-а, свеједно! Јер оне све носе спас и срећу и гарантују бољу будућност човечанству и у томе је њихов сјај!“ Ћопић је завршио пјеснички, понесено: „Умро си, Миле, али не склопљених, него отворених очију, упрта погледа у ону земљу у којој ору плугови са 12 бразда!“[7], што је за управу школе било сасвим довољно да се ученик Бранко Ћопић искључи на годину дана из бањалучке Учитељске с правом уписа у неку другу школу, што је он искористио да би завршио разред у Сарајеву, и на јесен се вратио у Бањалуку да настави школовање.

Ћопићево злопаћење настављало се, иако му је углед стално растао. Како је касније написао Мидхат Мурадбеговић, такође ученик „Препарандије“, неко је дојавио да се у ученичким ормарићима у Конвикту, у коме је живио и Ћопић, налази комунистичка литература, односно разноврсни пропагандни материјал, на основу чега је директор наредио детаљно претраживање свега што су ученици држали у својим собама.

„Пронађена су нека писма која су, како каже Мидхат Мурадбеговић, Бранко Ћопић и Љубо Бабић писали Немањи Влатковићу у Пакрац. Писма су имала и сувише незгодну садржину. Код Љубе Бабића пронађене су неке књиге за које су у наставничком колективу чуло да круже по Интернату, а на које се нерадо гледало да их ученици читају. По завршеном претресу, на сједници Наставничког савјета Ћопић и Бабић су искључени из свих школа у Краљевини Југославији за сва времена. Било је то друго искључење Ћопићево из бањалучке Учитељске школе. Прво искључење било је на годину дана, а ово друго за сва времена. Из школе је искључен и Душан Дивјак, који је у писму упућеном Бранку Ћопићу, за вријеме протеклих ферија, вријеђао погрдним изразима једну професорицу.

Шта су, заправо, садржавала поменута писма да су услиједиле тако строге казне? У објављеном чланку Мидхат Мурадбеговић не каже о томе ништа. Колико је познато аутору овог текста, у писмима није била ријеч о социјалистичким, односно комунистичким идејама и идеалима. Писма су једном другачијом садржином повриједила људска, неполитичка, осјећања чланова колектива и оставила тежак, врло мучан дојам.“[8]

[7] Бранислав Вранешевић: „Неизбрисив лик ученика песника Миле Бекута“, у „Миле Бекут, човек и песник“, Глас, Бањалука, 1979, стр. 100.

[8] М. Миладиновић, у књизи „О школи с љубављу, Учитељска школа у Бањалуци“, 1925−1972, Бањалука, 1991, стр. 86.

Сам Ћопић рекао је Милошу Јевтићу да је била ријеч о једној дописници из Сарајева, гдје је он написао, ћирилицом: „Ево ме у Сарајеву, једем све по двије порције и обазирем се за сваком згодном женском“, што је он, наравно, цијелог живота чинио, али је ретроактивно ова карта одиграла улогу моралног арбитра и избацила младог писца као непоћудног за будућег учитеља из Учитељске школе. Ипак, захваљујући највише књижевнику Ахмеду Маратбеговићу, примљен је у Карловац, гдје је напокон завршио Учитељску, одакле је отишао у Београд, свјестан да није за учитеља него, како су његове старије колеге закључиле, за књижевника.

То је био амбијент у коме су се формирали књижевни погледи Бранка Ћопића. Он је ту објавио неколико радова који се углавном изостављају у разматрању његовог књижевног дјела, али који су истински почетак и значајно освјежење за прилично упарложену средину. Погледајмо их без претензија на подробнију анализу, есејистичи, и осврћући се успут на његову књижевну сабрађу. Јер без њих он би можда и нашао свој пут, али не би имао подршке у свом књижевном усмјерењу, што ће га касније потпуно утврдити у завичајној приповијеци.

Стварни предводник ове младе књижевне генерације, како сам навео, Гојко Бановић, објављује у локалној периодици кратке приче и дужи рад о књижевној критици који сам за себе заслужује посебну пажњу. Али приче су сигурно више утицале на његове другове којима је он био не само предводник, него помало путоказ и узор. Тако у причи објављеној у првом броју „Књижевне крајине“, 1931. под кочићевским насловом „У вихору“, имамо све оне градивне елементе које ће идућих неколико година користити Бранко Ћопић за стварање и својих прича. У овој причи читамо о пропадању једне породице, која је на трговини прерасла своју околину, сељачку, аморфну, над којом се вјечно врши насиље. Наравно, то је социјална прича, у којој главна личност, од двадесет година, необичног имена Цукан, насљедник пропалог имања свога оца Ђурђа Радовића, „газда Ђуре“, незаситог и неосјетљивог на патње околине, слуша ноћну олују, која крши и ломи, оно што је остало од имања, од куће, да би ујутро и сам нестао с поломљеном коњушницом на коју се свело имање. Прича је то једног двадесетогодишњака о другом двадесетогодишњаку,

али ту и нема неког већег улажења у његов свијет, јер је то један замишљени, исконструисани свијет.

Објављивање ове приче и други радова Гојка Бановића у ондашњим „Врбаским новинама“, званичном гласилу Врбаске бановине, и књижевном додатку, дјеловало је подстицајно на цијелу групу младих талентованих писаца. Млади пјесник, Славко Мандић, са Змијања, пјевао је „Болове носим и туђе и своје“. (К.к. *ibid*., стр. 33). Све што је било само своје, није се радо и лако прихватало. Нарочито је било тешко постићи литерарну убједљивост у кратким књижевним формама, приповијетки од неколико страна, која треба да исприча генезу проблема, скоро васцијели живот једне породице, као што је био случај са породицом Бановићевог Ђурђа Радовића. Занимљива је и његова приповијетка „Исповест Илије Мишића“, гдје је покушао да помири лично и друштвено, оно учитељско које је тражило да се ради за општу ствар.

Та 1933. година била је посебно плодоносна за ђаке Учитељске школе. У „Фељтону Врбаских новина“ појавила се прича „Идеалиста“ потписана иницијалима Б.Ћ., за које претпостављам да припадају Бранку Ћопићу, пошто у причи, на почетку, представља своје јунаке Рајка и Шпицару, „ђаци виших разреда једне школе“, што је могла да буде управо Учитељска школа.

Улазак у ову причу је карактеристичан за све његове приче идућих година:

„Сиво влажно вече што је мирисало на старе труле плотове и расквашено ђубре лено је пузало и хватало се забачених блатњавих улица на градској периферији. Колебљиви обриси далеких шума давно су се слили с небом у црну гњецаву масу, а блатом испрскани кестенови покрај пута тонули су све више и расплињавали се у кишној јесењој вечери. Једина светиљка на углу зурила је сушичаво у маглу и ширила уоколо мутан болестан колобар светла.“[9]

То је заправо крлежијанска слика времена, а не простор живота младог човјека. У овој причи Ћопић ће побјећи од тог колективног, у лично, њему ближе и своје. Мотив је љубав према дјевојци:

„Осећао је да је зашао далеко, да се по први пут до сада сукобио са нечим дотле непознатим, фатално јаким, што тако лако не

[9] Врбаске новине, стр. 3.

подлеже вољи и што му је за кратко време обузело сву душу и потиснуло у засенак сва друга осећања и жеље: осећао је да му се та девојка упила у душу, да га привлачи неодољиво кобном опојном силом, и залуд се бори да се ослободи те превласти...“[10]

Управо онако како су расправљали на литерарним дебатама о односу човјека према силама немјерљивим и социјалној књижевности. Све је ту постављено готово школски, дилема:

„Па зар да заувек заборави и напусти ту толико вољену девојку?“[11], и дужност: „И он се сети свог болесног друга Миле са његовим прозирно белим мршавим лицем и очима које су гореле дубоко испод обрва: од његових речи запљусну му болан непријатан вал душу: `Мани се Рајко, тога, за нас сиромахе није љубав. Други нас задаци чекају`.“[12] Љубав и друштвени задаци, ето позорнице на којој ће се ломити не само литерарна копља наредних деценија. У свем том пејзажном суморном сликарству, има једно мјесто гдје се на кров „опрезно пење сив голем мачак“13 својом појавом најављујући прави карактер и стил овог новог писца.

Још једну причу потписаће вјероватно исти писац, Бранко Ћопић, иницијалима Б.Ћ. То је „Ђурђевски уранак“, која је објављена у „Врбаским новинама“ 21. 5. 1933. године. То је једна прољећна слика, ништа више, каквих ће Ћопић написати на десетине, али разведенијих, у причу сложених, док је овдје више жеља да се здруже ученик и радник и тако загрљени, полупијани, на ђурђевданском уранку покажу људску слогу и једнакост. Самој теми писац ће се вратити неколико година касније, сликајући групу Цигана који се радују Ђурђевдану.

Паралелно са сарадњом у „Врбаским новинама“, Ћопић сарађује и у листу „Учитељски подмладак“, који је излазио у Ужицу, у којем се јављају још неки будући значајни српскохрватски писци. Сви углавном пишу екавски, тако и Ранко Маринковић, који у броју 7−8, 1933. године објављује ујевићевски интонирану пјесму „Подневно купалиште“. Иза његове пјесме слиједи Ћопићева приповијетка, шира од прилога у „Врбаским новинама“, разведена, под насловом „Очинском дому“. Његов се јунак, Лазар, враћа кући, из рата. Увод је експресионистички, тежак, постратовски проседе: „Дванаест година. Читав један век потуцања по фронтовима, касарнама и болницама, и најзад ропство у Русији. Двана-

[10] *Ibid*., стр. 4.
[11] *Ibid*., стр. 5.
[12] *Ibid*., стр. 5.
[13] *Ibid*., стр. 4.

ест дугих година, и најзад враћање старом животу, нешто што му је изгледало потпуно нестварно − грозничав сан... Мутно жалосно јесење небо стоји разапето у висинама као огромна мокра пучина са старих плотова.“[14]

Ту се већ помаља карактеристична ћопићевска оптика удјенута у језик којим обнавља крајишку приповијетку:

„‘Али закрени горе сапела те света сјутрашња нађеља, што си се укипио ко дрвена Марија’“ − грди неко иза једне зграде.

‘Закрени то кад се не мере’ − жали се плачан дечји глас.“[15]

И пјесма, без које Ћопић не може, као да је изашао из ње:

„Док сам крао и господи дав`о

Нисам јадан у тамници спаво...“[16]

Прича је као и већина оних до рата крајње тамна, губитничка – у његовој родној кући никога нема, само просјак Никица и цврчак који се зачуо то вече у тишини. „Његов глас звонио је као глас давне прошлости, вечни глас нечега што је већ давно прошло.“

У децембру 1933. године, у „Врбаским новинама“, Ћопић објављује два текста потписана својим именом и презименом, причу „Стеван гради кућу“ и некролог „О књижевном стварању покојног Миле Бекута“. Оба текста су значајна за његов књижевни развој, ту су углавном дати пропламсаји његових књижевних особина по којима ће постати познат и препознатљив. „Стеван гради кућу“ такође је једна слика, али ту се већ види реченица и карактеризација ликова својствена Ћопићу. Његов јунак, млади Стеван:

„У тој борби са суровим елементима стекао је поносан презрив изглед и понио осећај несаломљиве снаге и самопоузданости. Није залуд говорио стари зверокрадица дугачки Петар `Подигача` да га Стеван често потсећа на младог вука. И Петрова жена Перка `Наперка` потајно је ноћу уздисала за младим неожењеним вуком, па јој је Петар запретио да ће јој главу отсећи.“ [17]

Наравно, ово је једна неразвијена прича, социјално набијена неправдом која произлази из трагичног стицаја ко зна којих околности. Кочићевски горда, она говори о природном праву, не о закону, не водећи рачуна да ће неправди вјечно бити, али државе се

[14] “Учитељски подмладак“, Ужице, 1933, број 7. и 8, стр. 209−213.

[15] *Ibid.*

[16] *Ibid.*

[17] Врбаске новине, 13. 12. 1933.

дијеле по томе да ли у њима влада закон или безакоње. Ту се, као у некој неразведеној кочићевској трагедији налазе јунаци социјалне књижевности, па и млади Стеван који је наслиједио немаштину и силну снагу с којом не зна шта би. Већ цитиране реченице показују другачијег, језичким хумором озареног писца који ће баш у томе постати препознатљив у српској књижевности. У овој се причи појављује омиљени Ћопићев мотив из кога ће настати његова чувена „Јежева кућа“.

„Волео је Стеван то своје сумрачно гнездо, своју кућицу, волео ју је дубоко инстинктивно као што зверка воли своје топло лежиште у дну мрачних пећина или подземних јама.“[18]

Није јасно зашто се ове приче не наводе као прве објављене, јер она у „Политици“ штампана је тек 1936. године, што значи три године послије ових.

Некролог своме другу из школе, књижевном сабрату по свему, па и таленту, трагичном пјеснику Мили Бекуту, који је умро са непуних 18 година, оставивши прегршт пјесама неједнаког квалитета, али снажне најаве, која, нажалост, до данас није препозната у српској књижевности иако је била блиска таленту Душана Васиљева и Королије, тај некролог представља текст с којим се данас може успоредити његово писмо Зији Диздаревићу. Запањује зрелост, књижевна и људска с којом он пише о Бекуту. Довољно је навести само неколико мјеста из тог текста.

„Кад је приспео у град, настаје грозничав рад и спремање. Ничу први песнички покушаји: о зори, сеоском јутру, олују, зими, пролећу итд. То су још невешти дилетантски почеци – по угледу на прочитано. Тада је он још живео са душом пуном илузија и сеоске романтике, није се у њему још зачео онај велики бол који ће после бити главни покретач и мотив његових песама.“[19]

Даље:

„Све веће животне тешкоће и напредовање болести остављају јак печат бола и мрака на његове песме. Тада се разбила и последња илузија и пред очима лебди ноћ, крв, болови и напрегнуто очекивање смрти. Отимају се болни утопљенички крикови за животом, крици осамнаестогодишњег младића који већ наслућује да смрт долази:

[18] *Ibid.*

[19] „О књижевном стварању пок. Миле Бекута“, у “Миле Бекут, човек и песник“, „Глас“, Бањалука, стр. 85−91.

`Све више падам, авај,
у наручје подмукле смрти:
пауци ће ми ноћни, знај,
душу стрти.
(...)
Привиђења ме грозна море,
све више гризе црни јад.
Сад негде срца горе:
а умрећу, умрећу млад.`

„Код Васиљева, кога је рат учинио дезилузионистом и заривши своје пипке дубоко, до најтајнијих кутева његове душе, створио у њој раздор и пустош, сретамо као бону реакцију на то, тиху резигнацију једне уништене младости – песма „Човек пева после рата“ (...) Код Бекута, напротив, налазимо снажан изражај бунта загушене и иструнуле младости, младости пропале у градском блату и маглама; из њега је проговорио сирови сељак са здравим животним нагоном. У песми `Дечак пева пред долазак пролећа` вели:

`Хтео бих вриска! крви! сока!
Хтео бих живота врелог, бујног!
Хтео бих да земљом свежом ступам,
да ширине распеване грлим,
да груди своје боне купам,
у зрацима сунца, сунца рујног!`

„Врло се ретко кроз тај сплет туберкулозних немира и грозница тешког живота који се гаси пробије по који ведрији тон. То су или сетна сећања из детињства – музика села, или доживљавање и остваривање у фантазији онога што у обичном животу, изгледа, никада није могао доживети:

`О, сенко моја, опијен музиком снова, лутам занесен, сам,
кроз девичанско вејање снега.
Данас, ево, отварам душу ко давно заборављени храм:
плаве бајке ко јата голубова слећу са брега.`“[20]

На крају некролога, Ћопић биљежи ријечи свога друга, као његов аманет:

[20] *Ibid.*

„Кад бих оздравио бацио бих се на прозу. Осећам да бих данас могао дати једино понеку добру психолошку црту из живота каквог бескућника и скитнице као што сам, уосталом, и ја сам. Једина и најврућа жеља била би ми да могу у прози да изнесем стање сељака мога краја какво сам имао прилике да видим за ово време.“[21]

Као да је млади пјесник извршење овог завјештања оставио своме другу, пјеснику и приповједачу завичајног Грмеча, Бранку Ћопићу. Видимо сасвим јасно ту стазу на коју је он стао, одлучан да на њој и остане, истовремено свој, завичајан, али и универзалан. Наравно, то је био и једини начин да се превазиђу ограничења тзв. социјалне књижевне утопије. С тим драгоцјеним пртљагом, Ћопић се запутио у столни Београд, носећи у својој глави сав свој свијет којег се никада није одрекао. Лирски и болни свијет завичаја који ће се разбокорити и расцвјетати језичком свјежином крајишког говора која није била забиљежена у српској литератури од времена Кочића.

[21] *Ibid.*

ЧЕТИРИ ПРИЧЕ БРАНКА ЋОПИЋА ИЗ 1933.

ИДЕАЛИСТА

Сиво влажно вече што је мирисало на старе труле плотове и расквашено ђубре лено је пузало и хватало се забачених блатњавих улица на градској периферији. Колебљиви обриси далеких шума давано су се слили с небом у црну гњецаву масу, а блатом испрскани кестенови покрај пута тонули су све више и расплињавали се у кишној јесењој вечери. Једина светиљка на углу зурила је сушичаво у маглу и ширила уоколо мутан болестан колобар светла. И последњи утисци нечег ведрог и лепог, последњи крепки акорди живота венули су и нестајали у магли и дугом, једноличном, очајно једноличном и жалосном цурењу јесење кише...

„Богами, Шпицара, ова не престаје скоро“ – тихо се јави Рајко и полако одмаче лице од замагљена прозора по коме је киша шарала дуге, светлуцаве кривуље.

„Мило ми је чути радосну вијест, а моје ципеле имају вентилацију“ – флегматично набаци иза пећи Шпицара и оборене главе продужи крпити тур на хлачама.

У соби је владала тамно-жута тишина, осећала се помало влага; испод кревета је вирио непријатан мрак.

Њих двојица, ђаци виших разреда једне школе, становали су на таванској собици једне старе влажне куће на градској периферији. Бедна собица, а још беднији намештај – стар и расклиман.

И ове безживотне јесење вечери што је уморно легла над градом и лила у душу невесела суморна осећања и будила старе тешке успомене што су у дну душе лежале као мрачан мучан терет, двојица другова, што им је ретко био обичај, шутила су и сваки се дао у своје мисли; тежина успомена и прохујалог живота изразили су им на лицу, нарочито ове вечери, сву оштрину свога болног печата.

Рајко је седео покрај стола леђима прислоњен уза зид и преко отворене књиге гледао некуда неодређено кроз прозор упиљивши тужан брижан поглед у црну завесу ноћи; усне је нервозно грицкао и набраних обрва, које су сваки час подрхтавале, борио се са нечим што га је у души пекло и узнемиривало.

Не, није њега мучила помисао ни на последње мајчино писмо у коме му се тужи на болест и рђаву годину, ни носталгија за родним крајем, кога је он много детињски волео и често о њему мислио. Не, све је он то заборавио и сећања на родни крај избледела су и замаглила се пред појавом те мале повучене девојке са смеђом косом и тамним очима које су биле увек пуне неког прикривеног тихог бола и затајивања нечег непознатог, свога, што се брижно чувало и преживљавало у најскривенијим кутовима душе.

Осећао је да је зашао далеко, да се по први пут до сада сукобио са нечим дотле непознатим, фатално јаким, што тако лако не подлеже вољи и што му је за кратко време обузело сву душу и потиснуло у засенак сва друга осећања и жеље; осећао је да му се та девојка упила у душу, да га привлачи неодољиво кобном опојном силом, и залуд се борио да се ослободи те превласти, тога „романтичарског заноса“, његове су силе биле преслабе и после сваког таквог покушаја падао је натраг очајан и мрачан, скршен унутрашњом борбом.

Било му је тешко. Види да је неодлучан и слаб да оконча са том проклетом мрачном борбом у себи, боли га осећај властите унутрашње потиштености и немоћи, и некад би чак осетио према себи тихи презир и одвратност према свему томе, срдито би дерао писма започета девојици у падао у апатију и тупу замишљеност гледајући кроз прозор по читаве сате како прљаво-сивом улицом промичу уморни радници са земљаним лицима, погурене црне бабе, праље и голокрака подерана факинчад. „Куда и зашто све ово?“ упитао би се најзад осећајући у души очајну сиву празнину и монотонију.

Па зар да заувек заборави и напусти ту толико вољену девојку? Па то би значило одрећи се свега: идеала, радости живота, љубави, ведрине и лепоте, и што ће ми онда бити циљ, шта ми преостаје? Хладна сува проза, немио монотон живот без икакве топлине − и сва се његова осетљива природа бунила и подилазила га језа и од саме те помисли.

− А наставити овако даље? Идеалисати?

И он се сети свог болесног друга Миле са његовим прозирно-бледим мршавим лицем и очима које су гореле дубоко испод обрва; од његових речи запљусну му болан непријатан вал душу: „Мани се, Рајко, тога, за нас сиромаке није љубав. Други нас задаци чекају“. Те су га речи пекле и тргале болно у души, јер је осећао да се иза њих крије истина и немилосрдна стварност. Да, истина – горка и немила.

Ноћ се уморно спустила на кровове. Тихо и бескрајно монотоно шумила је напољу киша дугачку песму о животима који тихо умиру у самоћи. Уморна тишина лагано се спуштала на душу двојице другова.

„Би л` било вријеме да се спава?“ – упита Шпици и поспано се протегну и зевну.

Угасише светло и легоше у заједнички кревет. Даске тешко зашкрипаше, слама сува зашушта.

*

Шпици је одавно заспао и његово спорно хркање звонило је читавом собом, а Рајко се још дуго немирно окретао по постељи обузет мучним мислима.

Учинило му се последњи пут да га Зора нешто избегава, говор јој је био несређен и смућен, држање некако необично и усиљено; и он је сада у мислима пратио читав њихов разговор до растанка, и што је више испитивао појединости све му се истинитија чинила његова претпоставка. И одједном му однекле из дубине где се одавна скривала и наслућивала мутно и неодређено, искочи ненадно једна оштра болна помисао и свирепо му се засече у само срце. Инстинктивно се ухвати руком за груди: „Не, само то не!“ – и покуша силом да отера мрачну сумњу која му је стезала срце, али залуд је настојао да мисли на нешто друго, оно страшно прећашње није се дало отстранити, него је у грудима тиштало и пекло као жива крвава рана. И тек после дугог превртања и тешког грозничавог размишљања пао је у бунован болестан сан пун мучних растргани слика и привиђења која су га мучила и умарала читаву ноћ.

*

Мутно тихо јутро вири кроз прозор и сетно маше голом кестењевом граном. Шпици и Рако спремају се у школу.

„Ма чујеш, Рајко, ти си ових дана некако нерасположен, шта је то с тобом, да се ниси свадио с оном кусастом Зором? Прије се од твоје враголије није могло живјети, а сад?“... упита одједном Шпици.

Рајко шутећи мрштио обрве и гледао кроз прозор како се уз кров суседне куће опрезно пење сив голем мачак. На душу му се слегла мутна тишина, тежак мир; није му ништа одговорио.

Кроз светло-плави плашт облака пробијао се мамуран потамнео дан. Иза мртвих улица отегла се алеја пуна суморних избледелих боја са два реда високих липа које у тихом очајању шире гране у празно небо. Далеко на крају града жалосно ћуте у групама црни борови. Шпици и Рајко шљепкају кроз блато и журе се ћутке.

Што се више приближавао школи, у Рајку је све више растао чудан немир и узбуђење, мешавина страха и грозничаве радости ишчекивања. Сам се на себе љутио што се не може обуздати и загосподарити над собом, и у једном тренутку љутито затресе главом и намрштивши се промрмља: „Све су то глупости“ – па се опет намршти јер у дубини душе није ипак веровао у те своје речи и сам се зачуди томе свом изненадном испаду. Да, осећао је он немир и готово одвратну нелагодност што ће се сусрести с том девојком, али ипак није хтео до краја да себи то призна. И њено чудно владање прошлих дана и полуозбиљно зачикивање другова доводило га је до болних сумњи и честих колебања која су му испијала и последње остатке ведрине из душе и доводиле га у очајање.

Звонце снажно продирно цикну и његов јасан звук праскаво се разлети ходницима као леденица ударена у цемент. Рајко полако пође у разред. Још с врата задрхтавши лако баци поглед на њено место. Стајала је ослоњена уза зид и унемирено га погледавши испод ока окрену се у страну и обори главу. По коси јој је дрхтао мутан влажан отсев магленог јутра.

Професор тумачи нешто, али је свако забављен својим мислима и сањаријама и поглед управљен на таблу за час одлети богзна где, ствари се полако расплињују и нестају и пред очи изла-

зи сасвим други свет. Тежак мир спустио се на све, једино се у предзадњој клупи чује шушкање и шкрипа – Шпици спокојно игра с неким „трике“. Кроз прозоре у леденој магли стрши у небо фабрички димњак са нешто суморних црних борова уоколо. Зраком се њишу вране и разлећу чавке у раширеним јатима. У разреду влада запара и из сваког угла буљи досада тупим очима.

*

„Хеј, Рајко, устај, што си се замислио? Хајд`мо ван, велики је одмор“ – трже га из мисли један од другова. Рајко устаде, забаци мрзовољно светло-плаву косу и пође полако. Прошавши кроз веселу вреву ходника изиђе у двориште и прислонивши се уз тарабе загледа се поврх реда мрких крошњатих кестенова у мутно-светле облаке иза којих се негдје неодређено расплинуто сакривало сунце. У грудима му је кључао оштар бол. Приметио је данас јасно да га се та девојка клони, да нешто таји од њега, видио је њен уплашен збуњен поглед кад би се сукобила с њим. И док су му се у души витлали сви ти болови и таложили се у њој као тежак терет који без престанка тихо тишти и пече он се за часак пренесе даље и са занимањем поче проматрати сељаке, космате раздрљене Крајишнике са огромним црвеним шаловима око главе. Пролазили су на „плац“ гонећи говеда, свиње и коње натоварене белим главицама купуса. По каткад промакне по који држећи старац огромних расчупаних бркова и натмурени већа као неки козак са Рјепинове слике.

„Рајко!“ затрепери му иза леђа висок танак гласић плавокосе другарице Бранке.

Он се окрену и осмехну јој се мало замишљено.

„Ево“ – пружи му пресавијен и мало згужван плави куверат.

„Од кога је, Бранка?“ – упита је осмехујући се иако је знао чије је и снажан вал радосног узбуђења простругји му телом.

„Па знаш хвала Богу – од Зоре“.

Узео је писмо и метнуо у џеп, чекао је док се настава сврши па да га код куће у миру прочита.

Све до завршетка наставе на сва питања и задиркивања другова одвраћао је нервознао, упола, дајући несређене, често бес-

мислене одговоре. Немир му је у топлој грозници струјао жилама и стварао забуну и омаму у глави, и док се журио запуштеним периферијским улицама по чијим је ивицама венуо и трнуо коров и скитали се гладни мршави пси, у глави му се читаво време врзло само једно питање: „Шта ли ми јављау томе писму?“

Устрчао је брзо уз шкрипљиве изглодане степенице и отворивши коверат поче задихано читати коси ситан рукопис:

„Рајко,

Врло ми је тешко што Ти морам ово најзад рећи јер знам колико си ме волио, причинићу Ти страшан бол. Ја сам настојала и мислила да ћу Те моћи искрено заволити али сам се љуто преварила. Још из детињства волела сам другог, он је отишао, била сам га већ и заборавила, али пре неког времена ненадано сам се с њим сусрела и стара љубав планула је поново свом снагом. Ја видим шта сам учинила, али...“

Није могао даље наставити, клупко дивљег бола и очајања порасло је нагло и притиснуло му груди као тежак невидљив материјални терет. Полуотворених уста, тешко дишући устао је и појмио левом руком за груди као да жели ослободити и скинути тешко бреме што је дивље притискивало и гушило заустављајући дах. Бацивши поглед уоколо по сивкасто-жутим зидовима осети одједном ужасну безнадну празнину која је насртала и извирала са свих страна лијући у душу одвратну хладноћу, све му у тој соби постаде глупо и непотребно, и последња избледела нада искидана у крпе лелујаво ишчезне. У једном тенутку зажели да га нестане, да се разлети и ишчезне у миру и бескрајном ништавилу где нема ни наде, ни љубави, ни борбе, нити икаквог покрета. Најзад после очајног ломљења и пустошења у души седе за сто, загњури главу у руке да ништа не види и не чује, и савит тако у полумраку собе слушао је мукли шум и непрекидно зујање у ушима слично далеком притуљеном котрљању кола у дубоком кланцу. А у грудима је постојано кључао бол црвену крваву рану...

Већ пред само вече кад се сутон почео заплетати у гране дрвећа и прва светла жуто се распршила кроз прозоре у влажни сумрак стиже однекле Шпици сав задуван, разбарушене косе и још с врата повика весело: „Устај, Рајко, што си се успавао, хоћеш ли вечерас с нама? Правимо пијанку“.

Рајко подиже полако главу и уморно га погледа настојећи силом да се осмехне и лицу даде ведар израз. Али испод привидно насмејаних црта опажало се сасвим друго лице, један безнадан болан израз и поглед полуугашен и празан. Шпицарино питање чисто га обрадова, на све је био спреман да пристане само да бар на час заборави оно што га је тиштило.

„Добро, Шпици, идемо одмах. Али код кога ће бити тај ваш карневал?“

„Па гдје и досад – у Нецину стану“.

Иако је у души био заклети противник свега тога, Рајку је било сада свеједно куда год ишао и куда га водили.

„Али што то теби би, Рајко, па ти пристаде?“ – чудио се Шпици. − „Ја се само нашали` а ти одмах; та ко би се томе надао од тебе. Па ето видиш најзад и сам да од идеалисања нема ништа. И с многима од нас било је тако, и ено их данас свију на окупу тамо код Неце. Ама што је с тобом, зашто си вечерас тако снужден? Па реци, болан, мени...“

Рајко је утучен ћутао и од Шпицариних питања бранио се тихим беспомоћним покретима. Ишли су једном покрајном пустом улицом покрај бескрајног реда натрулих и понегде оборених тараба. На углу је био Нецин стан − приземна мртво-сива соба са једним јединим прозором изукрштаним плосантим гвозденим решеткама. Чим отвори врата, у лице их удари топао влажан вал киселастог зрака који је јако мирисао по диму и проливеном вину. Изнад исполиваног округлог стола по коме су биле расушене празне и допола испијене чаше развлачио се сивкасто-модар дим и спуштајући се наниже слегао се тихо по угловима лено пужући по поду. Около по столицама, клупама и на климавом звозденом кревету седело је десетак ђака у најбољем расположењу, весео жамор испуњавао је читаву собу, лица су се пријатно смешила у магли дуванског дима. Дочекаше их бурним поздравом: „Ej хај, ево и Рајка, ево новог брата. Е таки нам буди, јуначе! Живио!“

Буран глас другарског одушевења убрзо га занесе, за час му се нађе у руци чаша вина; испијао је једну за другом на душак шутећи замишљено и само би се покаткад полу-тужно осмехнуо кад би га који од другова распаљен свирком ударио по рамену и узвикнуо: „Хеј, хеј, Рајко, гледај што је живот!“

Што је весеље бивало јаче и бурније, у Рајку је све више расла тешка туга, виолина је мамила из душе свежу снажну бол која је немилосрдно кидала у грудима и нагонила га да обори главу. „А она сад код куће безбрижно спава и не мислећи на то што је учинила“ – помисли одједном. То га болно опече, љутито зграби прво чашу и ударивши је о под да се разлетила као леденица подвикну огорчено: „Свирај, друже, нешто силно да се тресу ови проклети зидови, нек све иде дођавола, и живот, и љубав, и идеали! Само вас имам и никога више“.

„Тако, Рајко, друже, пијмо у славу пропалих идеала“ – отпева неко из угла у сетно свечаном тону и одмах затим цикну виолина и снажна песма дивље удари о зидове:

Аој Шпици, гдје су твоје банке?

Пропали ти прсти кроз опанке.

Са стола су одмерено падале жућкасто-светлуцаве капљице и распрскавале се по поду у тамне звезде, вани је око прозора цвилио леден ветар као притешњен миш, у соби су се другови љуљали и грлили, један је у углу савијен над умиваоником повраћао и грцао.

Рајко устаде и заплићући ногама тешко се сруши на кревет.

Тежак умор почео му је притискивати мозак као оловна плоча, напрезао је сву снагу да помакне руку и извуче марамицу из џепа, али је осетио само лако голицање у мишићима, а рука је остала и даље мртва и тешка, бачена укосо преко црвеног прљавог јоргана. У углу је неко гласно говорио и Рајко се напреже да кроз магличасто треперење и њихање распозна говорника, али је место тога назирао само пијани хаос ствари и лица, сенке су се удаљавале и опет прилазиле, њихале се и расплињавале у мутно-беличастој маси добијајући ублажене и једва приметљиве контуре као крошње дрвећа у густој јесењој магли.

Брујање и омама у глави постајала му је све тежа, умор је постепено притискивао и маглио сва сећања и утиске, он још последњи пут осети да је негде заборавио и сметнуо с ума нешто важно, напреже за неколико тренутака сву снагу да се сети тога, али поново клону. Онда отвори још једном очи, промрмља неразговетно неколико пута: „Зора, Зо-ра, Зооо-ра...“ и не доспевши да схвати смисао те речи и да је бар мало приближи склопи поново очи и завезе се у сан дишући тешко и сухо.

Весеље се све више стишавало, излазили су један за другим ван, и најзад је завладала неугодна тишина. На кревету су један преко другог спавали Рајко, Шпицара и Спасоје. С поља је кроз прозор тихо вирила мутна ноћ...

Б.Ћ.

Врбаске новине, 12.04.1933.

ЂУРЂЕВСКИ УРАНАК

Негде на тавану око димњака забрује ветар туробно шупље и прену ме из сна. Отворим тешко очи и погледам сањиво уоколо. Око мене све још било у дубоком сну. Кроз прозор мутно сија једна улична светиљка, оцртавајући на супротном зиду неколико светлих непомичних квадрата. Сабласан мир. Негде у близини звонко је откуцавало три сата.

Да, јутрос је Ђурђевски уранак – сетим се одједном – требао би напоље. Али како је тешко устати из топле постеље у свежу и хладну ноћ. Очи се саме поново склапају, а у ногама се осећа пријатан умор и нека сањива тежина...

Под прозором неко звизну два-три пута. Један мој друг. Хајде де, мора се устајати.

Напољу се срдачно здравим са Ивицом, и освежен мирисним дахом ноћи крепко му затресем руку. Негде се јавља петао. У близини ветар шушка и лепрша једном откинутом плакатом. Нас двојица корачамо мрачном алејом испод свода пролисталих липа према Бањалучком пољу.

Идемо тихо. Лишће се немирно покреће. Негде мирише јоргован. Шутња.

Покрај „споменика“[22] испод неколико светиљака натакнутих на дугачке мотке, промичу и мувају се нејасно тамне сене. Прићемо ближе. Око незграпног стола засело друштво „веселе браће“, радници, пију и певају разбијено и промукло. Понека цигарета сине јаче и осветли подбухло грубо лице, неизбријано и избраздано борама. Испод светиљке се креће кафеција нагужван и отрцан као судопер.

Уоколо још свуда лебди непомични низак влажно-сив вео магле. На истоку се нејасно указује светла наранчаста пруга. Свитање је још далеко. Поранили смо.

Један радник устаје њишући се пијано, забацује главу и поводећи се започиње храпаво:

„Шта ја марим кад се забећарим. Жене немам...“

[22] Споменик аустријским војницима изгнинулим 1878. године (Р.Р.).

Други плавокос висока чела започиње несигурно „Марсељезу“ али се збуњује, заплиће и најзад зашути мрзовољно.

Кроз јутарње сумрачје из града се помаљају и приближују нејасне тамне гомилице људи. Покрај мене мину један доброћудан чича, пућка на празну лулу и говорећи сам са собом псује неком „гајде његове“ и „пост ћаћин“, сигурно „овој данашњој младежи“.

– Чујеш чича, шта је теби данас неправо? – пита га неко из мрака.

– Ама ништа, гајде му његове, док сам ја био млад до `во доба `воће је коло играло, а данас – враже иће икога – ето ти данашњег вакта и земана. Занемарили људи адет, па ето.

– Ама немој ти нас, чича, толико резилити – нашалих се ја.

– Е, е, е, - вајка се чича и тресе замишљено главом.

На југу више збијене гомиле брегова полегле тешке мирне громаде облака. Између њих понегде провирују зеленкасте оазе ведрине.

Са свих страна навиру и окупљају се људи. Долазе насмејани у веселим групама са пуно свећа. И коприва има, разуме се – стари обичај.

И у тој веселој вреви, у предјутарњој свежини осетих одједном нагло празнину и хладну самоћу у души. Ја сам заиста туђ у свој тој гомили. Окренем се другу, он се већ одмакао и забавља се са једним високим црномањастим девојчетом. До ђавола – помислим – и овај ме остави.

Да, требао бих и ја да сам јутрос весео, ово је дан цвећа али – и спомен на једну девојку коју сам некад много искрено волео, горко ме заболе у души. Она је то одавна заборавила, знам, и баш ме то дира. Чудан је човек, заиста.

Велики војнички бубањ потмуло ударајући трже ме из мисли. За њим тресну снажан метални звук труба. Кроз дрворед су се кретале сиве војничке колоне у снажном одсечном маршу. Крепка млада тела, поносан ход. Покаткад оштрица официрске сабље бљесне у сумраку јутра.

Иза брда диже се полако огромно црвено сунце расувши по источном небу џиновску светлу лепезу. Фабрички димњак поносно се уздиже у мирном јутру обливен меким зрацима. Борови

равнодушно ћуте уоколо. На подножју споменика два се циганчета свађају око једне старе ципеле.

Око дугачких столова засели војници. Позивају један другога на чашицу „љуте“. Један сав црвен у лицу трчи около и распитује се за другу чету. Из ранца му вири зелено перје младога лука. Преко поља као незграпне птичурине корачају војнички кувари са казанима.

Прозирна маглица давно се расплинула и ишчезла у ведрини новога дана. У зраку брује тиха, тиха, сасвим тиха песма живота и задовољства, песма ведрине и сунца. Чудим се одједном зашто се ови људи не умире и не заћуте да послушају ту тако пријатну песму, пролетни дах.

Из гомиле ми се смеши једно пријатно плавокосо девојче.

− О, здраво другарице. Поранила?

− Како видиш, јесам.

− Ej ђаволе један плави, свуда ми се ти нађеш.

− Па ја, шта ти мислиш? – одговара она кокетно смешећи се тобоже стидљиво. До ђавола, ова је заиста дивна – помислим чешући се иза уха и позовем Ивицу да искренемо где коју чашицу. Па, да, шта би друго ми сиромаси.

Стресем се неугодно од прве чаше хладне љуте ракије. Испред нас цигани развезли „бећарца“ који чисто подиже човека. Тупкамо немирно ногама под столом. Недалеко од нас војници Македонци севдалијски растегли неку стару источњачку.

Заносећи се, полусклопљених очију, пратимо их тихо, уморно. Ракија чини своје. Све ми је сада тако драго и добро. Разнежен грлим се са једним пијаним веселим радником. Смешећи се пријатно свима уоколо, корачамо загрљени између гомила људи.

Насмијано сунце почиње већ палити помало. Једна ме девојка погледа испод ока. Зраком се разлева и јечи македонска севдалинка, пуна источне топлине и разигране, већ клонуле страсти...

Б.Ћ.

Врбаске новине

ОЧИНСКОМ ДОМУ

„Ах, још само три сата па сам код куће“ – оте се тихо Лазару с блиједих бескрвних усана и он тешко, с напором уздахну што од умора, а што од оног грозничавог узбуђења, што је вечито тињало у њему, ширило се некад као огроман понор претварајући се у луду очајну тежњу за кућом, за својима − мајком и братом (више никога није ни имао). И та тежња, та неугасива жеља што је горела у његовој души подржавала га је и давала му снаге да издржи тешки напорни пут кроз туђину, дуга гладовања и хладне, бескрајно суморне, кишне дане.

Дванеаест година. Читав један вијек потуцања по фронтовима, касарнама и болницама, и најзад ропство у Русији. Дванаест дугих година, и најзад враћање старом животу, нешто што му је изгледало потпуно нестварно − грозничав сан.

Често би застао на сред пута, тргнуо се из мисли и запитао сам себе: „Куда!?“

Орање, жетва, косидба − миран сељачки живот – како је то све далеко магловито, а ипак тако дира и узбуђује.

И Лазар тешко корача раскаљаним друмом.

Мутно жалосно јесење небо стоји разапето у висинама као огромна мокра паучина са старих плотова. Криве љеске са мрким уевелим ресама сјетно се сагнуле с обе стране пута. Подалеко напред двије вране стрпљиво претурају по још топлој коњској балези...

Започела је ситна кишица из магле. Хиљаде ситних капљица блистају по Лазаревој шубари као мутно лажно бисерје. Сива прокисла блуза припија се уз тијело и хладни трнци миле уз кожу. Тешке руске чизме с муком се извлаче из љепљивог блата.

Зашао је у шуму. Тихо, као да успављује, сипи киша по голим грбавим гранама. Плаче јесен – стара удовица! Мутан рефлекс сија са мокрих стабала.

Заронио Лазар у мисли, погнуо главу под тежином успомена и тешко корача.

И нехотице се сјећа простране, полумрачне очинске куће гдје је за вријеме оваквих зима сједио уз топло огњиште и помало дремуцкао разгријан угодном толином. Више ватре је висио бакарни лонац у коме је крклјала пура. Јест, тако је све било. И блијед смешак разли му се преко мршавог необријаног лица.

Како је слатко сањати о старом очинском дому.

Сад ће и село. Већ се кроз дрвеће помаљају Лисине, плећат висок бријег са великим станцем каменом на врху. Десно се црни шумовито Ђумино брдо са неколико пропланака слично старој олињалој шубари од црног јагњећег крзна. Стигао Лазар на падину бријега и погледа у долину дубоко испод себе. Ред кућа отегао се испод Лисина. Црвени кров, сигурно од школе, провирује иза оног хума. Дим једне чобанске ватре ваља се ниско и расте у огромним колутовима преко мрко-зеленог поља. Јапра се мутно блиста разливена у долини. Ама све исто!

Шире се Лазару груди од силног узбуђења. Та то је његов крај, његово село! Уморан и клонуо одједанпут се исправи и гледа широкомутним упалим очима. У њима се појави неразумевање, чуђење и неки грозничав, болесно-мутан сјај као код умоболних – па нагло утрну. Је ли ово јава или сан? Хтио би да полети, да загрли сав тај, покисли сури предео, крајњу мету којој је тежио. Ах, колико га је пута сањао док је био у Русији. О драга слико! И Лазар дуго, дуго, непомично гледа мирно крај покривен провидним велом магле.

На небу се тихо гасио мутни јесењи дан кад је стигао у село. – Испод прве куће оронуле искрпљена крова дочека га жуто мршаво псето и стаде лајати гребући тупим канџама о накривљену авлијску ограду. Постара жена са упалим земљаним лицем изиђе, вабну псето и с рукама савијеим на трбух загледа се у чудно обученог странца. Иза ње кроз врата излети троје дјеце у кошуљицама: „Мама, мама, какав је оно човјек?“

„У кућу брже смрадови, онај купи малу дјецу“ – и стара попријети прстом.

„Ово је кућа Јовина, оно тамо на брежуљку Петрова, па ниже Марка Глишинова, она даље – нечија нова. Па прилично се промијенило“ – помисли Лазар и пожури боље.

„Али закрени горе сапела те света сјутрашња нељеља, што си се укипио ко дрвена Марија“ − грди неко иза једне зграде.

„Закрени ти кад се не мере“ − жали се плачан дечји глас.

Велика сива њушка ноћи све се дубље увлачи у крило села. Раскаљаним путем од механе кроз дубоко блато гега према Лазару неки човјек с накривљеним шеширом, и штуцајући на махове попијева славопојку земаљској правди:

„Док сам крао и господи дав`о

Нисам јадан у тамници спаво...“

Ето напокон и куће. Лазар стане, не може даље. Нешто му се поче пети уз грло и заустављати дах. Срце му је ударало убрзано, јако, а десна рука у којој је држао штап тресла се као шибљика на брзом потоку.

Крајњи његов циљ, конац свих његових патњи, јада и страдања престајао је ту, пред том опалом поцрњелом кућом.

Црн разваљен собни прозор гледао је у њ` мирно ледено као широм отворено слијепо око. Ограда око куће била је искривљена и порушена и слијевала се с блатом и помрчином у једну црну безобличну масу. Видјело се одмах, иако је био мрак да нико не води бригу о кући.

„Да није пуста?“ сину му нагло кроз главу. Та га мисао пресече подмукло и отровно као изненадни ударац ножа и он појури посрћући по изрованом каљавом путу према кући. У очима му се појави страх и очајање безумно, лудо. „Па чему сам се онда толико мучио и зашто сам дошао овамо?“ – говорио је очајан крик окамењен на његовим уснама.

Застао је тек пред вратима и нада му се опет повратила.

У кући нешто лупну.

Лазар се трже, осмјели се, брзо отвори врата и уђе. Узнемирено погледа свуда по кући... Протрља очи и погледа боље да се није преварио. Истина је! Ни мајке ни брата. Покрај слабе ватре сједио је сам стари просјак Никица и зачуђено га гледао.

(----)

„Да, тако ти је то мој синко, божја воља,“ – говорио је већ по трећи пут стари – „од Јована дошла смртовница, а стара умрла од шпањолске. Ја се уселио да кућа не буде пуста, да свијет не развлачи ово сиротиње. Да... да...

Лазар га није слушао. Ненадани глас тресну га је по глави као гром. Све му је лице подрхтавало у једном болно, преболно напетом грчу. Сагнуо је главу међу руке вјерујући још увијек да је све то грозно бунило и сан, и мрмљао неразговијетно као у врућици, буљећи тупо у плави пламичак што се играо на једном догорелом пању; онда се изненада лагано благо осмјехнуо и прошаптао: „Ах, како су се онда лијепо пропињали коњи и блистале козачке сабље... и било је много крви.“

Старчева сиједа глава падала је све ниже и ниже. Ватра се полако гасила. У тишини се зачуо цврчак. Његов глас звонио је замрлом кућом као глас давне прошлости, вечни глас нечега што је већ давно прошло.

А вани над селом умотаним у помрчину и маглу очајно је плакало јесење небо и звиждао сјеверац танким леденим гласом.

Број 7. и 8. СЕПТЕМБАР И ОКТОБАР, ГОД. VIII
УЧИТЕЉСКИ ПОДМЛАДАК,
Лист ученика учитељских школа, УЖИЦЕ, 1933.

Напомена уз ову причу: Обавеза екавизирања текста у ондашњим школским гласилима овдје није до краја проведена, па је тако и остављено, помијешана екавица и ијекавица.

(Р. Рисојевић)

СТЕВАН ГРАДИ КУЋУ

Пошао је глас са врх села испод брега: Стеван гради нову кућу. Село жељно новотарија и причања радосно га је дочекало и тако је глас, са снашама и стринама које су ишле у позајмицу, отшетао преко два-три брежуљка и брдашца и појавио се на другом крају села иза велике друмске окуке на којој су се љети извртала кола пуна жита, а зими се разбијале главе у повратку с прела.

Људи, и с ову и с ону страну реке, рекли су чувши то: „Добар момак!“ – а млинар који је био мало наглув потврдио је ту њихову примедбу лаганим климањем главе.

Тесао је Стеван испред куће дебела храстова стабла, свеже бело иверје одлетало је у великим луковима и перјасти меки облаци путовали су некуда високо изнад њега. Сунце се смијало са прозора његове старе кућице безбрижно и невино као петанестогодишња девојчица.

Удара Стеван снажно и вешто, пала му мрка коса на чело, орловски нос истурен пркосио напред, а очи гледају чврсто, самопоуздано и помало презриво. Шути по читав дан радећи иако му у души звони радосна и силна песма, песма рада, валовита снажна као набујали горски потоци са којима се дивље борио у прољетним ноћима. У тој борби са суровим елементима стекао је поносан презрив изглед и понио осећај несаломљиве снаге и самопоузданости. Није залуд говорио стари зверокрадица дугачки петар „Подигача“ да га Стеван често потсећа на младога вука. И Петрова жена Перка „Наперка“ потајно је ноћу уздисала за младим неожењеним вуком, па јој је Петар запретио да ће јој главу отсећи.

Од оца је Стеван наследио натрулу малу кућицу припијену уз падину големог шумовитог брега и нешто мало земље песковите и неплодне, од мајке племенито осећање за правду, а од далеких предака хајдучку крв и несавитљивост.

Волео је Стеван то своје сумрачно гнездо, своју кућицу, волео ју је дубоко инстинктивно као што зверка воли своје топло лежиште у дну мрачних пећина или подземних јама. За њу га је везивало безброј различитих доживљаја и топлих, детињски уљуљканих – замаглених меких емоција. И кад је дошао на прву помисао да би требало градити нову кућу, јер је стара већ почела прокишњавати, нешто га је оштро сјекнуло, побунило се у њему и несташно далеко детињство, и дивље дечаштво, и сурова младост – ранија и познија – све до његове двадесет седме године колико их је имао данас. Све је то требало заборавити и разорити најјаче сјећање на њ; и на око сурови Стеван пристао је на то тешка срца тек кад му је старица мати рекла:

„Па ради, синко Стеване, то ћеш и послије морати, није друге“.

Устао је онда Стеван, узео секиру и пошао уз бреg. Одјекивали су ударци, дрхтале круне храстова у модром дану и стабла падала са муклим уздахом и тешком треском. Сунце је безбрижно силазило низ велике косе из дана у дан и горски су потоци и даље врагометно скакали низ обронке као јарад – све је текло обично и једнако баш као да се не догађа ништа ново под брегом и као да један човек не ради и не мисли како ће саградити нову кућу...

Већ одавна Стеван ради на новогадњи. Гломазан прост скелет куће већ се издалека бели под брегом. Уоколо око куће разасути су опиљци, кладе и иверје, читава збрка и мала пустош. Горе на широкој греди седи Стеван и копа длетом.

Прошло га је одавна болно грискање што ће морати стару кућу порушити. Гледа око себе и осећа силну радост стварања; од угодног спознања да је он све то створио налева му се у мишице силна разиграна снага и он од јутра до мрака запиње и ради загријано певушећи, преко обичаја, неку мелодију веселог планинца, мелодију за коју ни сам не би знао рећи како и одакле му је доспела на уста. Тек кад му први пролазник назове добарвече силази и седа пред кућу на грубо отесану клупу. Вечера шутећи или тек по коју прозбори с мајком. Набрзо слатко заспи у малој курузаници уз шуштање ноћног ветра и жуту месечину што често по сву ноћ навирује кроз ретки плетер и тигровски ишара његов сиротињски груби покривач.

Навраћао се покрај Стевана сеоски трговац Митар „Американац“ испијена папирната лица:

„Мани се, Стеване, болан ћорава посла. Гдје ћеш ти саградити кућу са својом сиротињом. Дођи ти к мени у службу биће ти добро, и теби и старој“ – осмехнуо се безвољно скептички.

Одбио га је Стеван одлучно и поносито.

Шта, зар он, Стеван, сирова планинска снага, бор, он да служи томе жалосном ћифти што се у пролеће једва вуче јадно и крепано умотан шаловима, и гули немилосрдно јадним људима све и кожу с главе. Па још се подсмева његову раду, ха, ха, ха – осећајући своју силну снагу како га распиње Стеван се насмејао на сав глас презриво и помало јетко и смех му је зазвонио у заспало подне као да негде близу у шуми штекће митраљез.

Ипак се тргао као поплашен властитим гласом и насмејао се понова само овај пут више раздрто и сухо, јер га је нешто у дубини видљиво жацнуло, нешто као убод преплашеног птичјег гласа у ноћну тмину. О Митру су се проносиле свакакве гласине. Могао је наудити човеку, а да се и не нада одакле јер се држао добро са властима.

– Па шта, нека покуша и насметати штогод, од воље му – одмахнуо је Стеван презриво руком и продужио рад.

Сутрадан са првим поподневним сенама попео се уз стрми сеоски пут од сасушене иловаче лугар и затекао Стевана баш у тренутку, кад је заморен од посла силазио са грађевине да отпочине.

Држећи се снажно тврдом руком за једну пречагу од љестава Стеван је застао и непријатно зачуђен посматрао лугара који се лагано приближавао.

Био је то човек четрдесетих година, набусита изгледа са пакосним зеленим очима. Потајно изједан сифилисом и изнурен и пропао у пијаним ноћима по механама тај човек, дубоко унутра разривен и срушен, посматрао је све ствари са крајњим скептицимом и омаловажавањем. Изгарао је и разједао се од горке зависти према свему лепом, здравом и веселом.

Стеванова силно развијена рука која је вирила испод заврнута рукава сва испреплетена мишићјем потсетила је лугара мутно у потсвести на неког морнара који му је у Фиуми једне пијане ноћи,

[23] Погрешно, еквиноцио је равнодневица, а не име вјетра (Р.Р.).

док је еквиноцијо[23] дувао и море ударало о обале црно и искричаво, преотео баш испоред носа једну ватрену рашчупану Талијанку и отишао с њом у ноћ. Нејасно замагљено доводећи све то у везу лугар се издерао на Стевана пакосно и јетко:

− Што бленеш у мене ко теле! Не прави ми се ту Кинез, знаш ти добро зашто сам се ја потрудио овамо.

Стеван је поцрвенео до ушију, све се у њему узбудило и узаврело од ових речи. Сишао је до краја лествица с муком се задржавајући и осећајући како се у њему буди и буни дивља вучја крв предака – хајдука. Шутио је.

− Но, тичице, одакле си набављао грађу за кућу, је ли? – почео је заједљиво лугар видећи га како је поцрвенео.

− Грађу – јавио се Стеван мукло − одозго из гаја. Шума је, ваљда, наша.

− Да, да, ваша! Ваша је вражја матер, марво једна сељачка! – разгоропадио се лугар ненадно и почео му уносити у очи своје криве грабљиве прсте стењући и праскајући задихано и нервозно.

Стеван се није могао даље уздржати. Букнуо је дивље и потеран атавистичком вучјом снагом, скочио је нагло, пограбио лугара за груди и свом снагом тресну га у локву пуну жуте устајале воде и жабокречине. Онда је узео његову пушку која му је била спала с рамена и са дубоким презиром бацио је у трњак.

Лугар се у локви преврнуо преко главе, закопрцао се као прасе и грцајући, извукавши се сав блатњав, скренуо је путем у село претећи кроз љутито стиснуте зубе.

Не могући се смирити од наглог узбуђења Стеван је све до дубоке ноћи седео на клупи пред кућом понављајући већ по неколико пута мајци како се збио догађај док је она била негде у селу. Опет је пошао низа село глас својом добро познатом утрвеном стазом:

− Стеван истукао лугара!

На други крај села преко реке стигао је сасвим измењен и преодевен у ново рухо. Већ како ко чуо и препричао тек људи, и с ову и с ону страну реке, рекли су више за себе: „Штета, добар је момак“ – и отишли су спавати још врло рано, с кокошима, јер је сутра била недеља.

Ноћу је пала топла летња киша, а изјутра су се уза село према Стевановој кући отшетали жандарми блистајући натакнутим бајонетима.

Б.Ћ.

Врбаске новине, 13.12.1933.

Напомена приређивача:

Приче се објављују у оригиналном облику, без правописних интервенција. Тек се на неколико мјеста поправило слово, јер је уочена штампарска погрешка.

Ранко Рисојевић

Милош Зубац

ИЗ РУКОПИСНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ ДУШКА ТРИФУНОВИЋА

Душко Трифуновић био је један од амблематичних српских песника у другој половини двадесетог века. Родио се 1933. године у Сијековцу, крај Босанског Брода. По основној школи, учио је за бравара и шумара и радио оба посла. Из Брода је као младић прешао у Сарајево, тамо почео да пише песме и уписао се на Филозофски факултет, где је студирао књижевност.

Уређивао је часопис „Живот“.

Био је секретар Удружења књижевника БиХ.

На Телевизији Сарајево радио је као уредник музичко-забавног, омладинског и дечјег програма.

Писао је поезију, романе, позоришне драме, радио-драме, ТВ драме, књиге за најмлађе, текстове за естрадне извођаче, као и за телевизијске сонгове. Учествовао је у стварању најбољих серијала за децу у сарајевској телевизији – *Недељни забавник* и *Шта дјеца знају о завичају* данас су класици тог телевизијског жанра.

У Сарајеву су му се родила деца, кћерка Ана и син Северин.

Низом раних књига, од првенца *Златни куршум* (1958), до поетички превратничке збирке *Шок-соба* (1972), наметнуо се као један од најособенијих лирика свог времена. Самосвојну поетику заокружио је практично као четрдесетогодишњак иако се до конца бавио књижевним радом.

У Сарајеву је пресудно утицао на читаву генерацију младих стваралаца, такозваних судбоносних дечака. Доследно се залагао за говорну песничку реч и био њен промотер на многим књижевним фестивалима и песничким каравanима.

Важио је за изузетног беседника.

Писао је текстове за естрадне извођаче и данас статистички слови за најпеванијег песника српског језика. Његове песме за певање брзо су заживеле у колективном памћењу као народна својина.

Рад у естрадном еснафу донео му је медијску препознатљивост и силну популарност, али му је неповратно однео наклоност академске књижевне критике.

Из Сарајева, у којем је важио за једног од највиђенијих босанскохерцеговачких књижевника, током грађанског рата избегао је у Нови Сад и тамо испрва живео као апатрид без икаквих личних добара. Понео је само торбу о рамену, с рукописним свескама из којих овде дајемо избор необјављених текстова.

Уз помоћ пријатеља и породице, настанио се у Новом Саду и Сремским Карловцима.

Хонорарно је радио у Телевизији Нови Сад.

До последњег дана је писао и објављивао.

Душко Трифуновић умро је 2006. године. Сахрањен је на старом ћератском гробљу у Сремским Карловцима, на основу воље исказане у тестаментарној књизи *Велико спремање*.

У песниковој радној соби остала је збирка *Догодило се на данашњи дан*, припремљена за штампање.

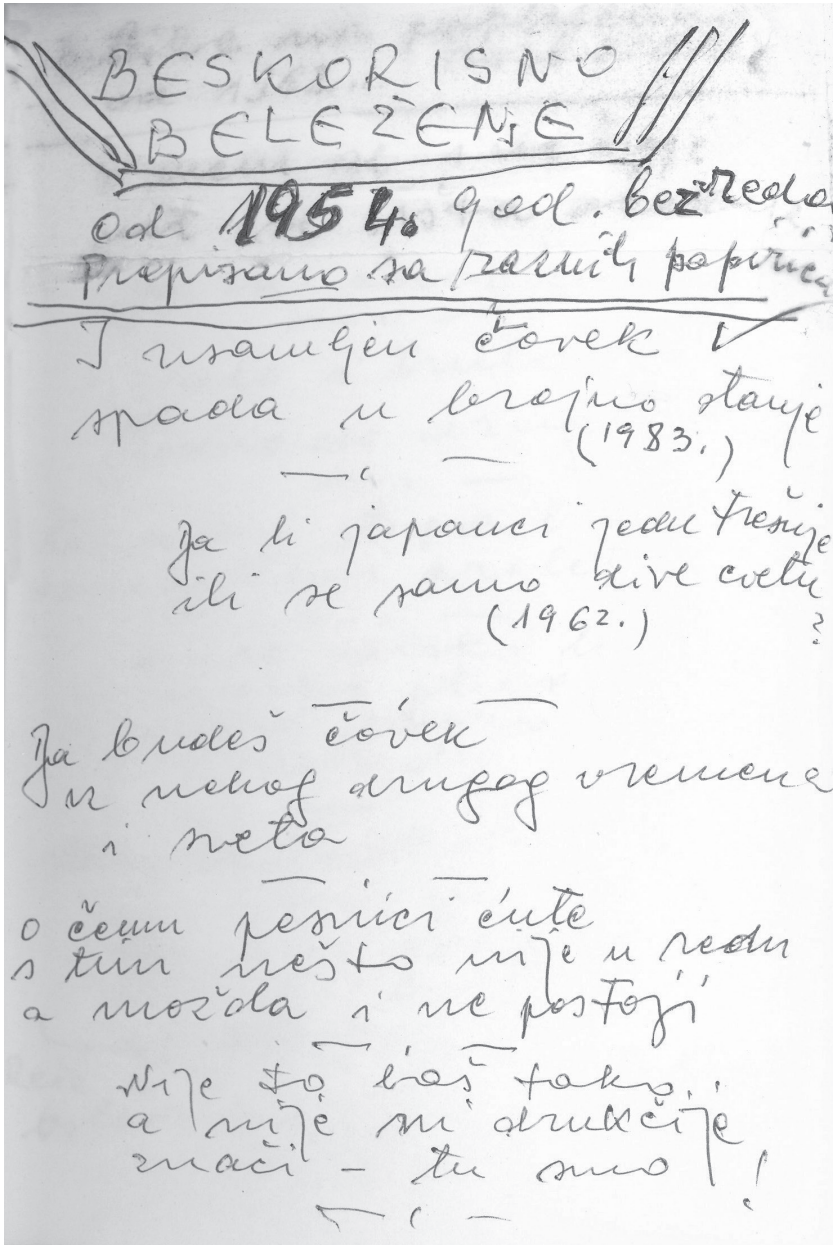

BESKORISNO BELEŽENJE

Od 1954. god. bez reda

Prepisano sa raznih papirica

I usamljen čovek
spada u brojno stanje
(1983.)

Ja li japanci jedu trešnje
ili se samo dive cvetu
(1962.)

Ja budeš čovek
u nekog drugog vremena
i sveta

o čemu pesnici ćute
s tim nešto nije u redu
a možda i ne postoji

Nije to baš tako,
a nije ni drukčije
znači – tu smo!

Факсимили из рукописне заоставштине Душка Трифуновића

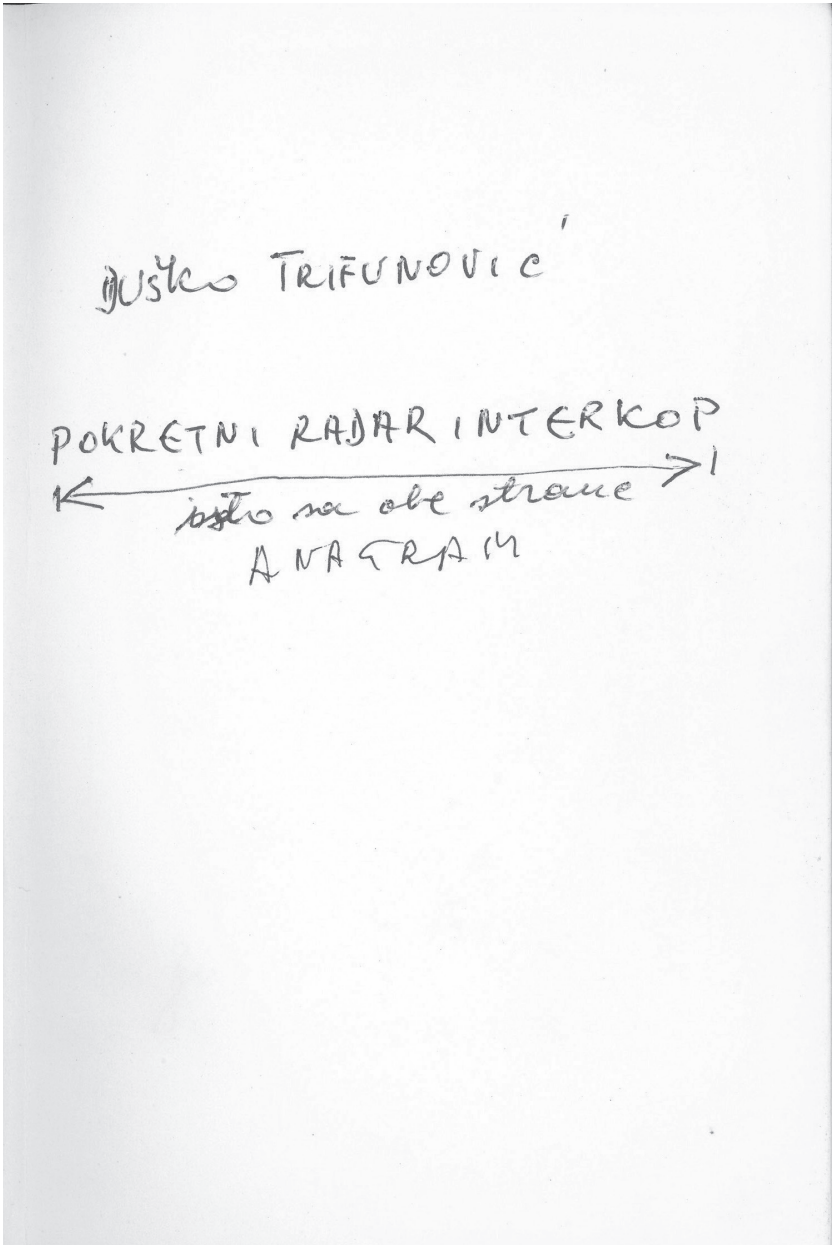
Duško TRIFUNOVIĆ
POKRETNI RADAR INTERKOP
isto na obe strane
ANAGRAM

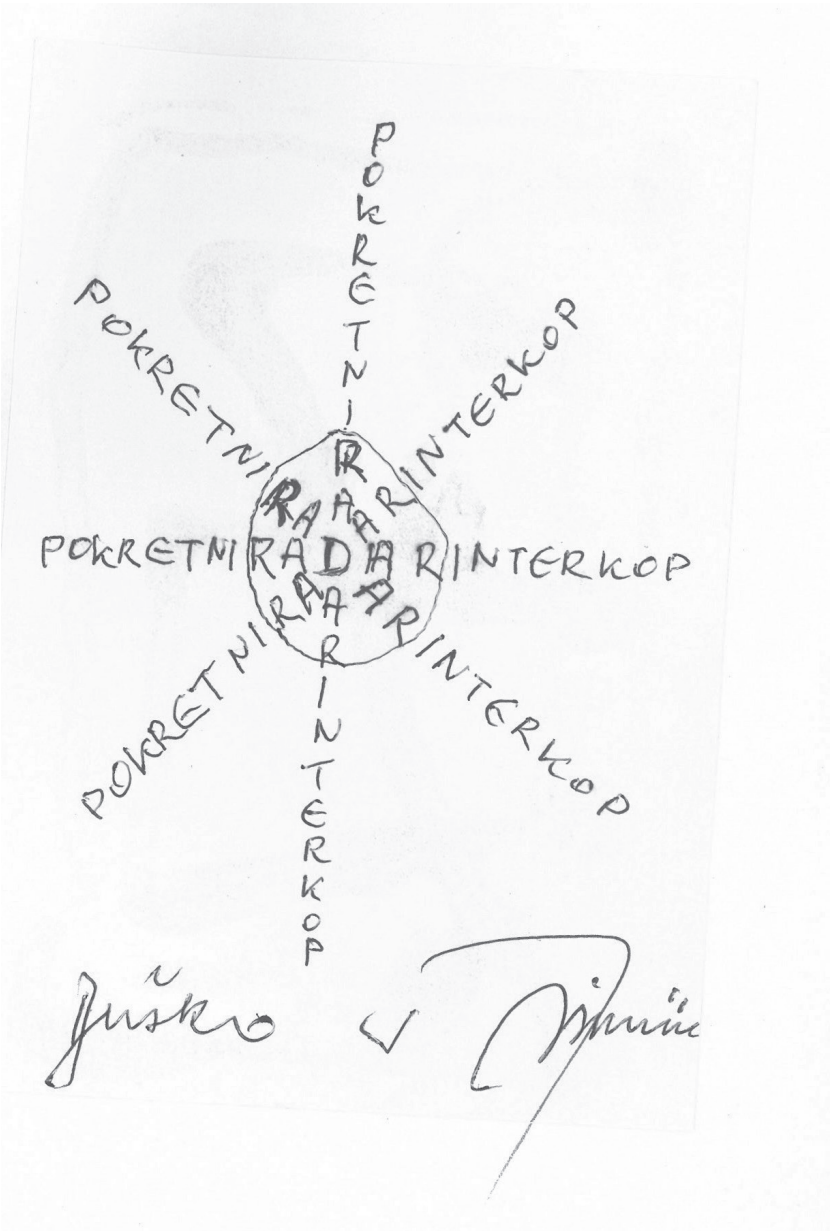
POKRETNI RADAR INTERKOP
POKRETNI RADAR INTERKOP
POKRETNI RADAR INTERKOP
POKRETNI RADAR INTERKOP
POKRETNI RADAR INTERKOP
POKRETNI RADAR INTERKOP

Опис рукописне грађе

1. *Рукописна књига*, празних листова, броширан повез, бледосиве корице. На првом празном листу латиницом је исписано: „Душко Трифуновић“, испод имена је наслов „Покретни радар интеркоп“, подвучен линијом са два смера на крајевима, испод линије пише „исто на обе стране“, а ниже, верзалним словима „АНАГРАМ“. На следећој десној страни песник је залепио папир с нацртом корица за књигу и потписао га. На почетку бележака у књизи записано је: „БЕСКОРИСНО БЕЛЕЖЕЊЕ од 1954. год. без реда преписано са разних папирића“. Песник је исписивао сваку десну, непарну страницу, а леве, парне странице остављао је неисписане.

2. *Свеска с насловом „Шумахер“*, мали формат, листови на квадратиће, исписана латиницом, само на непарним страницама.

3. *Свеска с насловом „Записи (Жалица, Андрић, Рођко)“*, мали формат, листови на квадратиће, исписана латиницом, само на непарним страницама.

4. *Свеска с насловом „Идеје за приче 1995/96. наставак 3.2.96.“***,** мали формат, листови на квадратиће, исписана латиницом, само на непарним страницама.

5. *Свеска са списком речи на корицама*, мали формат, листови на квадратиће, исписана латиницом, само на непарним страницама.

6. *Тврдо укоричена плава свеска*, мали формат, листови на квадратиће, исписана латиницом, само на непарним страницама, испуњена до краја.

7. *Меко укоричена плава свеска*, мали формат, листови на линије, исписана латиницом, само на непарним страницама.

8**.** Фасцикла с панорамом и грбом Смедерева, садржи исписане папире А4 и блок формата, латиничко писмо.

9. *Свеска с насловом „Смедерево*“, А4 формат, празних листова, исписано само неколико непарних страна латиничким писмом.

10. *Разни нотеси*, различитог формата, исписани латиницом на непарним странама, девет примерака.

11. *Догодило се на данашњи дан*, рукописна збирка песама нађена на радном столу Душка Трифуновића, прекуцана на писаћој машини.

Из рукописне заоставштине Душка Трифуновића

Бескорисно бележење

И усамљен човек спада у трајно стање (1983)
*
Први мој страх за њу
био је – хоће ли знати
да дише (Ана, 5. јула 1971)
*
Онај који иде тежим
преким путем –
тај има снаге и
смелости
али нема времена
(узроци и последице – ко је коме ћаћа)
*
Детињство је море красних лажи.

*
Боље је важну мисао
неважно преко воље рећи
него неважној
придавати толики значај
*
Једно су гласници
а друго власници
домовине
*
Ми смо пустили низ воду
све што може да плива

*
Зује око мене
космички шарафи
*
Ја стојим иза свога греха
јер ја сам био и
пре њега
*
Бог је човеку
дао дар говора
само зато да неке
речи прећути
*
страх за очеве инфаркте
и плућа и страх од мрака и страх од сванућа
*
све и да сам ти желео несрећу
не бих ти знао изабрати праву
*
То пространство
оправдава
постојање
моје душе
*
сунце када залази
ништа не обећава
*
Тако како певају часне сестре
не пева више нико
Оне певају као
Каспијско море
а море пева
сасвим друкчије

*

Ја у том букету
препознајем нечасну мајку
једног наивног цвета
*
Начин на који она дише
просто је великодушан
*
На часној сестри
ветар лепрша одећу
а ја јој видим
чедне чарапе

Она се упиње као
Каспијско море
да себи створи мореуз
*
Је ли било вредно бежати
из Помпеје
и пред такав ризик стати
да побегнеш у беспућа
а сви други једном
буду откопани
и постану
историја уметности
*
Моја ће песма бити
једини начин
да препознаш
своје лице

...Мој занос је скупоцен
он живи на рачун
здравља
*
Реч је о момцима који
не знају ко им се свиђа
док се њихов пријатељ
не заљуби. То су они
који не смеју преузети
одговорност избора
*
Имали смо више наде
док су биле барикаде
*
Не сећам се својих
ранијих живота
али овај ће да упамте
многи
*
У жељи да заборавим
муке које сам имао
с тобом
у мени се развио
аутоматизам па
заборављам и оно
што не би требало
*
Само осујећен лопов, ухваћен, суђен и осуђен,
каје се јавно. Пред собом – он је чист. Он би то опет, али
би пазио да га не ухвате, то је сва његова мисао где је погрешио
па га ухватили, а не боже што сам крао !?
То ми домишљамо јер желимо увеличати сврху постојања
затвора као свог изузетног изума

*

Навикавамо се на униформу и певање у хору.

*

Овако би се могло
решити ово државно несналажење и лутање.
Предати се.
Рок од 70 година дао би купац да радимо све послове
који нам се свиде. Да производимо колико стигнемо,
да немамо обавезе, да рађамо децу – да све као и сада
али да деца чим се изиграмо са њима одлазе негде
код купца.
Немамо право на наслеђе и на стварање новог народа.
Купац ће се о томе побринути, а ми ћемо срећно
проживети 70 година и више нас неће бити...

(лето 1975)

*

Више људи је било **против** напретка него што их је било **за.**
А више их који се користе напретком од оних који су изумили
справе које омогућују напредак...
Стока је то. Преживари.

*

Он је био такав мајстор да су му доносили (ли) два растављена сата у шеширу.

Говорили – мајсторе поправи, успомена ми је, платићу колико зинеш!

Мајстор види да је већа игра око шешира него љубав према сатовима и успоменама, па састави оба сата, навије их и они проради.

Не наплати ништа него сатовима додаде ланчиће и врати их газди.

А глас о њему као мајстору крену преко света и дође чак до мене.

*

Тако је тршав – да му бациш шаку бисера на главу

ни један не би пао на земљу.

*

Не траже мене

али ја се сакривам

*

Човек је несрећан. Зна ко му је за то крив.

Одлучи да убије онога ко му је крив па ће онда убити и себе.

Почне да пише опроштајно писмо, да све објасни, да други не би криво тумачили његов гест.

Што је више писао све је више аргумената налазио па се прича одуљила...

Почела да му се свиђа. Гледао је свој живот како је пун догађаја...

Пожели да види како ће други да доживе његову причу и одустаде од убијања.

Тако је настао писац.

*

Скројен од првокласне

мимикријске твари

*

Побећи испред јароснога света

*

Победници који су изгубили рат, јер нису знали шта ће са

победом долазе да их описујем и причају ми само оно узвишено, а прескачу све суштине и злочине

*

Експлодираће лагум меморије читави светови

срочени по мери моје приватне робије

*

Жена
тај цвет који десет година
мирише а онда откријеш
да је месождерка која после тога
брише прсте о кецељу
*
Дуни ветре
мало са Неретве
па растерај
таму по Мостару
да ја видим
своју милу Дару...
Човек ми прича да се Дара звала Вујовић
и да је још жива,
у Београду, како би било отићи
и видети је.
Ту песму
је волео певати мој отац... а Дара још жива.

(1964, у возу)

*

Долазим. Пустите лавове
*
Управо сам попио
отров
Питајте ме како ми је
*
у војсци су ме звали
филозоф без школе
(добро за наслов)

*
Или ја то светлим
или ме тама обилази
(1966)
*
Прелудиј за благу
несрећу
и врло комотан занос
*
Песник који је шибао
Аустрију прописно
скамењен стоји
без икакве шибе у руци
(Кочић у Б. Л. ‘66)
*
То гвожђе тешко чека
да постане нешто друго
путем рђе
(Зеница ‘62)
*
Дође ми да шутнем
њено куче
*
Доћи ће време
да нећу имати
коме да се правдам
за ове апокрифе
и пасјалуке
*
Ја чекам да се армија
уразуми и да одустане, а то ће бити
или потпуни мир или тотални рат,

јер шта је свет без војске и кад је
цео свет војска.
Једна армија више-мање
сви треба да стану
сви никад неће

(1967)

*

Паника
максимум страха
и минимум стида

*

У рату нема ни шећера ни соли
шећер се некако надокнади има га у воћу
а соли има само у мору и крви, у мору суза и крви

*

Рођен да буде вођен

*

И слепци трепћу
зар то није нада
да ће после сваког
мига прогледати

*

А коприве су
с црних пролећа
прва јестива трава
и прво обећање

(1959)

*

Рука порука препорука
опорука

*

Бити озбиљан и достојанствен
по сваку цену значи личити на ноћну
посуду која читав свој век трајања служи чему служи
а стално себе уверава да је важна јер је ушла у историју

*

Откако знам за себе у овом народу,
политичка каријера прави се искључиво
хвалећи или кудећи Русе.
Нема свако однос према прстену, лепоти или
кристалу, али према Русима има. Свако то зна –
против или за...

*

Ја нећу имати шта да радим
у светом комунизму

(1959)

*

О боже, шта уради
а шта пропусти у
истом дану

*

Уопште узев, ова наша срећа
има тешких мана

*

Улети као авион у благо
сељачко предвечерје

*

Ја јој кажем: хајде мало
она каже: Не. Сви сте ви исти. Нема ништа
без матичара.

А ја јој кажем: Значи хоћеш заувијек,
а нећеш мало. Како могу да ти вјерујем
да ћеш бити добра према мени заувијек
кад видим да нећеш нимало...

(у возу 1966)

*

Запалила се ватрогасна кола

*

Најопаснија је лепота оних жена којој недостаје
само нијанса до ружноће

*

Мрачна књига о свачему

(март 1985)

*

Баук је дуго кружио Европом. Сад се повлачи
пошто је исплео мрежу из које ће се тешко ишчупати
половни. А половни, просечни, скромни, несебични,
уравнотежени, без личног жара, послушни, били су главне
одлике нашег творца. Сан о новом човеку − просечан.

*

Учини да не мораш ништа
а да ти све добро иде
као да си жив

Никола Томовић

НЕТКО БЕШЕ РИСТО КРЕМЕНОВИЋ (1939−1960)

Рођен у Борковићима, у заселку Кременовићи Горњи код Бањалуке, Ристо − песник и страдалник, унук је Ристе Белаћа Кременовића.[1] Рано остао без мајке, којој ће посветити неке од песама својега одрастања. Основну школу, тј. нижу гимназију, како се у то време звала, похађао је у Бањалуци (IV основна школа, данас оновна школа „Јован Цвијић“), потом се уписује у Гимназију, коју завршава школске 1956/57. Студиј шумарства започео у Загребу, али га је, на почетку студија, смрт премладог уграбила.

Још као основац, Ристо испољава несвакидашњи књижевни дар, добија похвале и награде, васколика школа зна за њега. А у знању је био, како сведоче савременици, тако пouздан „да су и професори устајали иза катедре кад он одговара.“[2] За живота је објавио педесетак песама, тачније 51. Обзнањивао их је у Новом средњошколцу, Младом Крајишнику, Бањалучким новинама, Младој Херцеговини, Омладинској ријечи, Полету, Ослобођењу, Гласу пионира, Крајишким новинама, Малим новинама... Песме ведрине и радости детињства, али и елегична певања пред нестајањем девствене чистоте села над којим „бугаре вјетрови“, о тражењу себе у лавиринтима градских улица, о тежаку, о мајци и „погрбљеном оцу“, те неколике стиховане бајке учиниле су Риста Кременовића песником препознатљивог знака, радо виђеним гостом на књижевним поселима и једвачеканим доносиоцем прилога за листове и часописе са којима је сарађивао.

Ристов књижевни рад, као и живот његов, трајао је, нажалост, прекратко. Од децембра 1953, када је у основној школи награђен за свој први књижевни рад (добио дела Светозара Ћоровића), па до фебруара 1960, када је песниковом руком записана његова

[1] Ристо Белаћ Кременовић (1882−1936) један је од првих полазника српскоправославне школе у Ваведењском манастиру Гомионици, коју је, нешто раније, похађао и Петар Кочић. Рано је остао сироче, а као најстарије дете у породици, није могао наставити школовање. Врло предузимљив, са смислом за вођење домаћинства, он је преузео старање о многобројној породици, створио је трговинску радњу, прву у том делу Змијања (со, шећер, газ и друго), знатно проширио имање и прочуо се као строг и правичан домаћин. Његови потомци казују се и као Белаћевићи. Омања кућа у којој се налазила његова радња још постоји, али је променила намену.

[2] Проф. Владимир Славнић, *Уснули пјесник − Ристо Кременовић*, у: проф. др Гавро Кременовић, *Село у срцу*, Графомарк, Лакташи, 2002, стр. 132.

последња песма „Преварени Одисеј“, прошло је нешто више од шест година. Већ у марту шездесете пострадао је у Загребу, као и његов чувени сабрат Бранко Миљковић годину дана касније. У том краткотрају написао је Ристо више десетина песама, од којих је само једна трећина објављена. Ристо је био припремио два рукописа песама за објављивање, али није стигао да ту намеру оствари.

Не зна се шта је са рукописним збиркама било, нити се зна којем је издавачу понудио рукопис (или два), ако је понудио. У свесци коју је спасао његов брат мр Момчило Кременовић сачуван је попис објављених песничких радова и списак необјављених песама, у журби бележених, по годинама настајања и записивања. Има ту подоста непрочишћеног и несређеног материјала, остављеног да му се касније врати, да га преоснује и допесми. Ристо није стигао да све оно што је започео изведе из необлика и оспособи за живот у „немилосрдном свету материјалних закона“.

Видећи обдареност свога Ристе, отац Владо је одлучио да га пошаље на школовање у Бањалуку. Настанио га је код газдарице Виде Шарић, веома озбиљне жене, „вавек у црно обучене, због изгубљена два сина. Она је истакла само један услов: ако желимо код ње становати, морамо бити добри ђаци. По томе је она била јединствена“, пише проф. др Гавро Кременовић.[3]

У Бањалуци је Ристо могао да дође до књига које је волео, да упозна људе од пера, те љубитеље уметности и знања. Град је још увек имао нешто од оне културе коју је успоставила грађанска елита у време Бановине, али и угледа које су имале културне и просветне установе као што су Народно и Дјечје позориште, Гимназија, Учитељска школа, те глумци, музичари, песници, сликари и још многи занимљиви људи и боеми. Већ својим првообјављеним текстовима Ристо улази у једно младо друштво које доноси свежу реч у бањалучку средину. А то друштво су највише сачињавали тадашњи ученици средњих школа који ће касније постати значајне личности у култури, науци, уметности...

Ристо Кременовић је, с правом се може рећи, био достојан те нове елите бањалучких стваралаца −приносника и делотворника у књижевном, музичком, ликовном и сценском животу, а у издавању листова и часописа веома радиних посленика. Они су, почетком педесетих, покренули два омладинска листа и један књижевни ча-

[3] Проф. др Гавро Кременовић, наведено дело, стр. 58.

сопис. Прво је 1953. године обзнањен Н о в и с р е д њ о ш к о л а ц, средњошколски лист Босанске Крајине. Уређивали су га Остоја Ђурић и Жарко Свјетлановић, ученици Гимназије. Потом се, 1954, појавио М л а д и К р ај и ш н и к, омладински лист Босанске Крајине. Уређивао га је Доброта Лошић, а касније, од десетог броја, Јованка Карапетровић. Следеће, 1955, Доброта Лошић и Стјепан Бобан објелодањују К о р и ј е н, часопис за књижевност и културу.

Часопис К о р и ј е н покреће издавачку делатност означавајући је лепим именом И з во р. Први Изворови књиговесници били су: Ненад Радановић (*Чаробни опанци*, приче, 1956), Доброта Лошић (*Голубови на прагу*, приче, 1956), придружује им се и Касим Дераковић, песник из Добоја, са збирком песама *Траве на асфалту*, исте године.

Једна потресна књига појавила се средином педесетих у издању Клуба младих писаца. Била је то *Лирика* Веселка Радумила, проистекла из његовог мученичког детињства у логорима Јасеновац, Јастребарско и другим. „Ја заспат не смијем“, каже он у једној песми, „јер меци ми у мозак капљу/ ја заспат не смијем/ јер кровови ми у очима горе,/ ја мртво морам спавати/ да бих био миран од мртвих“ („У друштву мртвих“). Никада Бањалука и Крајина ни пре ни после ових издавачких подухвата није имала три омладинска гласила: два листа и један књижевни часопис, а који су осмишљавали млади приповедачи, преводиоци, песници, есејисти, сликари и музичари из Бањалуке и Крајине, уз свесрдну сарадњу многих делатника са васколиког српског језичког подручја. Војислав Вујановић, глумац и песник, један је од ретких чланова дружества младих стваралаца, који спомену је то давно доба после Другог светског рата (данас покривено „страшном тишином заборава“) и с љубављу се присећа сарадника који су се окупљали око „Новог средњошколца“, али се исто тако топло сећа и старијих песника, глумаца, те многих културних посленика, боема и дружељубаца, наводећи појединости које су „граду давале онај тајанствени дух градскости“. У свом животописном есеју „Између бајке и стварности“, писаног за монографију Дечјег позоришта Републике Српске, он, између осталог, каже да је „Бањалука имала и своју истинску пјесничку стварност која се у то вријеме

[4] Весељко Радумило, *Лирика*, Клуб младих писаца, Бањалука, 1955.

[5] Војислав Вујановић, „Између бајке и стварности“, у: Предраг Бјелошевић, *Бањалучка кућа од снова*, Дјечије позориште Републике Српске, Бањалука, 2006, стр. 71.

разгоријевала“, истичући Веселка Радумила као „најмоћнијег“, јер му је поезија „била потресна, извирала је из његовог разореног дјетињства“. „У том *Новом средњошколцу*“, пише Вујановић, „одгајано је покољење литерарних полетараца: Миће Соколовића, Жарка Свјетлановића, Биљане Милић, Ненада Радановића, Војислава Вујановића, прелијепе Аиде Вишић...[7] Ипак, божанског дара био је Ристо Кременовић, из неког села у околини Бањалуке. Послије гимназије отишао је студирати у Загреб и, једног дана, нашли су га – преклана на Савској цести“.[9]

Ристо је потицао из једне патријархалне средине у којој се вековима живело у дослуху са земљом: њивом, изворoм, травом, благом, шумском зверком, птицама и ветровима, уз, како би рекао Драгиша Витошевић, „чудесност сетве и жетве, чудесност поља, чудесност неба и звезда“. Као и његови преци, Ристо је носио у себи ону исконску, антејску везу са селом, његовим лепотама, зноjем и муком. Та веза му је давала снагу, била његов ослонац и доносила му радости стварања, а град га је спутавао, чинио га сиротим и изгубљеним, а уз то му је наметао калупе у које његов младалачки дух није могао да стане, зато је певао:

Пођи у шуму
нека те заспе
лишће меко
и светлост блага
ко чудо неко
од туге града
нека те исцели.

(„Септембар“)

Не значи, разуме се, да Кременовић није имао разумевања и љубави према граду, то потврђују и неке од најљепших песама његових: „Посета“, „Писмо“, „Батино путовање“ и још неке. Али се плашио града као цвет отргнут од своје природне средине, а „и шума рањена дошла у мравињак људи“, зато му се и чинило да „из сваке вене града/ вреба невидљив курјак опасности“ („Бруцош“). Сличан однос пема селу имали су и други сарадници листова и

[6] Није тачан Вујановићев навод да је Радумило један од покретача „Новог средњошколца“.

[7] Списак сарадника „Новог средњошколца“, нешто касније присаједињеног „Младом Крајишнику“, много је шири него што наводи Војислав Вујановић: Светозар Кољевић, Никола Кољевић, Бранко Миланoвић, Предраг Гуго Лазаревић, Владо Дијак, Драган Студен, Урош Ковачевић, Насиха Капидић-Хаџић, Стево Грубић, Беско Карабеговић, Хамид Хусеџиновић, Доброта Лошић, Биљана Милић, Љиљана Војводић, Душан Бурсаћ, Рада Кондић, Милош Гвозденовић, Томислав Мирковић, Станко Ракита, Остоја Ђурић, Жарко Свјетлановић, Ненад Радановић, Касим Дераковић... Ту су и сликари Душан Симић, Мерсад Бербер, Бекир Мисирлић, Алојз Ђурић. Затим професори: Мато Џаја, књижевни историчар, и Владо Милошевић, музиколог.

[8] Ристо је пострадао на Васкрс, 17. априла 1960, када су и православни и католици славили свој највећи празник истог дана. Имао је нешто више од двадесет година. О његовом крају нема података, нити је било где забележена његова смрт.

часописа: Томислав Мирковић, Остоја Ђурић, Ненад Радановић... „Нисмо знали“, пише Остоја Ђурић, „да ћемо те улице ускоро заволети јаче и дубље него кривудаве сокаке својих родних места... и да ће нам оне, и поред тога, за неколико година школовања постати тијесне“.[9]

Свој доживљај света Ристо почиње да исказује кратком песмом − малчицом: „Јабучица“, „Сузе“, „Синоћ“, „Село“, „Сан на ливади“...

Иако се у лирским првинама овог талентованог дечака (наведене песме објавио је као основац) осећа преплет прочитаног и самосвојног, препознатљив је његов изворни глас:

Синоћ сам пио љубав
а јутрос мене пије дан.

(„Синоћ“)

Није било лако младој, радозналој души одолети чудотворним световима народне бајке, предања, Змаја Јове, Ћопића, Десанке, Кочића, Тешића, Радовића. Он је желео да буде самосвојан, а да остане близак својим узорима и изворима. У додиру са благотворним световима језика и ојкопевне завичајне мелодије, чује се Ристов младалачки глас као зов свирале са змијањских висина:

Девојке траве сагнуле главе
чекају пољубац косе
румено јутро пољем се краде
и бере младе бисерне росе

(„Косидба“)

У децембру 1953, на крају школовања у нижој гимназији Ристо је „награђен за рад у пионирској литерарној секцији“, пише у његовом списку објављених радова. Школа[10] је наградила свог најбољег књигољупца и песника делима Светозара Ћоровића, албумом за (ликовне) радове, новчаним износом од 200 динара, и тако га припремила и препоручила вишој школи и књижевној јавности.

Приписујући им тада непожељне „изме“: национализам, надреализам, традиционализам, модернизам… Међу онима који

[9] Књижевна критика од самог почетка није била наклоњена ни Ристу ни другим младим стваралоцима који су веровали у реч и њену моћ да може унети нову светлост у једноличну свакидашњицу. Та је критика наглашено одбојна чак и онда када их је „хвалила“,

[10] Основна школа „Филип Мацура“, данас Основна школа „Јован Цвијић“.

су бранили боје свог младалачког тима, тј. свој идентитет био је Остоја Ђурић. У тексту „Гласна размишљања“ (Млади Крајишник, 1955), он каже: „У нама гори младост − жеља за нечим, нешто хоћемо, зато пишемо. Пише свако на свој начин, оригинално. Један жали дјетињство што се расуло негдје за стадом. Други се извињава што је крао цигарете за косце. Трећи пророчански предлаже неку формулу за схватање љубави... Неко заплаче за мајком, некоме сузе пођу, ни сам не знајући зашто плаче. Неко вољеној дјевојци „дарује сунце“... За младиће и дјевојке неупућене у књижевност − а који у себи носе стотину неисказаних снова − критички чланци Велибора Глигорића, Милана Богдановића миришу на забрану слободног начина писања, на вето, на нешто помало старо и догматично... Неки од старијих који имају жеље и амбиције, нађу се да нешто кажу о младима. Кажу нешто, али то не буде критика, то буде јуриш, мегдан, почетак борбе против надреализма. Овдје је њихово убојито оружје зазвечало на крилима првих књижевних ластавица, по пјесмама и пјесмицама оних који први пут објављују.“ (Млади Крајишник, 1955).

За првих гимназијских дана и на почетку свог песмописа, Ристо је запажен: он добија ново признање за свој литерарни рад: на књижевном конкурсу „Новог средњошколца“ Ристо дели другу награду (песма „Сузе“), са Биљаном Милић (прича „Хумореска“) и Војиславом Вујановићем (песма „Дјечак из дјетињства“). Прва награда није додељена. Жири похваљује Томислава Мирковића, Смиљана Шилића и Раденка Раденовића. За ликовне прилоге похваљени су Бекир Мисирлић, Раде Михаљевић и Илија Кевић.

Уз Ристову награђену песму и радове других награђених учесника, „Нови средњошколац“ објављује још две песме под насловом „Сузе“. Једну потписује Ненад Радановић, а другу Томислав Мирковић.

„Јуна 1954“, пише Кременовић, у поменутом попису објављених радова (обавештен да је) „добио награду на Змајевом конкурсу: макету авиона и књиге. Од 1500 учесника био осми. Награда ми никад није стигла.“

Нижу се песникови успешни узлети. Не смета нам што су неке његове песме писане у ћопићевском маниру. Из сенке великог учитеља он светли својим сјајем, из тог огледала препознајемо

његов лик и личност. Такве су песме „Славни ловац“, „Мелин сан“ и друге. Нарочито „Славни ловац“, песма објављена у „Младом Крајишнику“, на месту истакнутом, скренула је пажњу књижевне јавности на озбиљан таленат млађаног Ристе Кременовића − бајкописца, који је својом једноставношћу, складно снованом причом у стиху, смислом за благ, ненаметљив хумор и за надстварну стварност бајке − постао близак деци и одраслима. Пишући бајковите песме, Ристо је испољио смисао за оно чудесно приповедно ткање које помера границе уобичајеног помињања стварности, тако за песника као и за децу света бајке „нису измишљотина... већ песничко прозрење, сушта реалност и почетна филозофија.“ (Речи под наводом припадају славном тумачу бајки Ивану А. Иљину). Кременовићев „Славни ловац“, „Зимска бајка“, „Бајка о кошути“ и друге, саткане од пређе завичајног језика, јасно указују којој школи припадају и с којег су врела захваћене − а и сам песник од које је горе лист. Док их читамо заборавимо да је Ристо тек искорачио из детињства и да им већ вечност година.

Ристо убрзано сазрева и, према оцени савременика,,највише постиже у жанру песме за децу. После ишчитавања Кременовићеве књижевне оствштине, објављене и необјављене, јасно је да и међу песмама Ристовог одрастања и сазревања има знаћајно успешних узлетница ка узвишеном и лепом: „Сећање младог ратника“, „Песма о селу и мајци“, „Тежак“, „У завичају“, „Кад сведеш трепавице“, „Сељаци“, „Из песникових записа“, „Напуштено звоно“, „Преварени Одисеј“ и друге. Али, највише целовитих остварења налазимо у његовим ведринама детињства.

У јесен 1954, те значајне за Риста године (добио прву награду и објавио неке од својих најуспјешнијих пјесама), освиће у Младом Крајишнику Б а т и н о п у т о в а њ е, песма складне певности у пријатном сазвучју гласова, уху блиска, духовита и лакопримна. У неким срећнијим културама и култури наклоњеним временима, одавно би ова и друге Ристове песме, као и песме Ристове сабраће − чак и овако остављене у траљама – нашле своје место у нашој књижевности, школским читанкама, антологијама (код нас, нажалост, најчешће се праве антологије непоменице), укратко, биле би део нашег памћења. Ристо је, како би рекао Драгиша Витошевић, „велики прекор нашој равнодушности и немару“. Тако

и Томислав Мирковић и други ствараоци, неправедно оптужени и омаловажени, заслужују научну студију која би то време расветлила и о њему изрекла суд истине.

Батино путовање ће Млади Крајишник поново објавити у првомајском броју 1956. Као поклон читаоцима и признање млађаном песнику: „Одлучио Бата/ да за пола сата/ сав обиђе свијет/ навукао капу/ раширио мапу/ викнуо „покрет!“/ кажипрстом ходи/ преко мора броди/ и одједном хоп!/ на сву срећу сада/ сасвим изненада/ стиже у Њујорк./ Затим даље јури,/ кажипрстом жури/ преко Земље цијеле./ Прошао карај Нила,/ царства крокодила,/ и кроз тундре бијеле/ Проходао свуда,/ нагледо се чуда/ па сад кући жури./ Ето тако Бата/ само за пола сата/ сву земљу објури.“

Пријемчивост Ристових песама, нарочито оних из којих нас озаре очи песниковог детињства, уверава нас да је он био „перо од дара и замаха“ (синтагма Михизова). У најбољим Ристовим песмама све је у сагласју: пев и мисао, слике и тајне значења, те поетска и метричка својства. Када се у „Бањалучким новинама“ (касније преименоване у „Крајишке новине“), за Нову 1955, појавила Ристова песма „Посјета“, био је то још један књижевни догађај, и није било изненађења, аутор је већ познати песник. „Посјетом“ − светољубном одом гостопримству, љубави и разумевању, Кременовић је остварио ону меру лирског и лирско-приповедног, ону складност која се не ствара већ настаје из тајне стварања. Такав израз, лакокрил и бистар, откривамо као дубину једноставности. Ако још кажемо да Ристо пише Посјету на свој петнаести рођендан, октобра 1954, уз неколике исто тако успешне песме, онда знамо да то није случајност, али реткост јесте: да се ненаметљиво, богомданим даром, једноставношћу коју имају велики ствраоци и деца (у Ристовим годинама изузетно ретки) − искаже читав један разнолик свет и подари читаоцу радост узвишеног и свечовечног. Читајући ову песму не знаш да ли је њена стварност туђа или твоја. А кад је прочиташ још једном, двоумице нема − таква поетска красотица никоме није туђа. Увериш се сасвим у твојност тих благодатних речи Ристових. Једна Андрићева мисао о песми и писању указује на пут којим се и млађани Ристо био запутио: „највећи ефекат постизава се у поезији када песнику пође за руком да читаоца изненади нечим познатим“. Ристо је у „Посјети“ оживотворио сувопарно

школско штиво о далеким земљама и њиховом животињском свету једним стварносно бајковитим песмоказом, јасним, приступачним, надахнутим љубављу и лепотом. Борхес је запазио да „слика коју може само један човек да замисли не допире ни до кога. Ристова песма је имала своје читаоце, допрла је до многих и уносила радост у срца:

П О С Ј Е Т А

Јуче тачно усред дана
из Судана
стигла чета малишана.
Један јаши нилског коња
други сједо на свог слона,
А остали јашу деве
воде зебре и нојеве
и четири љута лава.
У нашем су граду били
са свима се изљубили
као да смо браћа права.
Нашој дјеци поклонили
све двогрбе оне деве
и све зебре и нојеве
и четири љута лава.
Нилског коња
пиониру дали Жари
великога доброг слона
поклонили малој Мари.
А ми њима авион
птицу бијелу
да облете
Земљу цијелу.

Занимљиво је да се у Бањалучким (Крајишким) новинама, гдје је објављена, „Посјета“ не завршава на исти начин као у изворном рукопису писаном Ристовом руком. Уредништво је, наиме, посредовало измениви последњи катрен, уверено да песнику

„помаже“, али је упад у завршницу текста потпуно изменио његов смисао:

„А ми њима аероплан
да се врате у Судан“.

Измена није само у формалном свођењу на дистих, већ и у самој суштини. Док се у Ристовој завршници говори о уздарју домаћина за лепе дарове из далеке земље, дотле се у редакцијском облику завршних стихова говори о превозу путника као у свакидашњем саобраћају, тј. доласку и повратку на почетну станицу. Таквим завршетком песма губи на естетичком и етичком плану. Ристови јунаци далеко су од тога да своје госте тек тако стрпају у неку (макар и поклоњену) авиончину и врате их тамо одакле су дошли, већ је то „птица бијела“, која на крилима љубави носи госте и помаже им „да облете Земљу цијелу“. Гости, очуто, имају намеру да обиђу свет, а у томе им најбоље може помоћи љубав и разумевање. Ристови домаћини никако не мисле да су они „центар света“ и да се гости морају вратити кући јер су „видели све“ видевши њихово место. Зато је уредничко уплитање у скривени смисао песме, без разумевања, неумесно и грубо.

Ристо има неколике песме које произноси његово детињство и рана младост, а којих се не би постидели ни највећи песници у певању о тајни одрастања: ни радознали Змај Јова, који је учио да се игром, песмом и поуком развија свестрана личност детета, ни Десанка, кнегиња лепоте и љубави, „срцем приљубљена уз све живо и неживо“ (Д. Витошевић); ни смехотворни Бранко са Грмеч планине; ни страшнолави Душко; ни ерски досетљиви Ршум... Сви би они препознали „глас, што златну птицу хтеде да роди“ („Напуштено звоно“) .

У Гласу пионира (март 1957) освануле су две песме, објављене на истој страни, једна поред друге: „Два облутка“ Десанке Максимовић и „Писмо“ Ристе Кременовића. У истој насловној равни славна песникиња и полетарац Ристо! Редакција листа је, очигледно, високо вредновала Ристову поезију и видела у њему аутора којем се смеши лепа песничка будућност. Зато му је и дала симболично место уз највећу песникињу српскога језика. Обе

песме, зачудо, имају извесну сродност, неку „тајну везу“. Ристова ведра и као лептир лепршава песма пева о жељи за повратком, а Десанкина песма својим неодољивим ритмом говори о одласку без повратка: „али талас стиже једном/ неке страшне зимске буре/ и поново/ растави их/ и однесе/ у дубине мора суре./ никад више на обалу/ неће доћи/ можда они/ иако ће земљом проћи/ година и милиони“ (Д. Максимовић, „Два облутка“). У Ристовој песми један ждрал са афричког жала послао писмо управи аеродрома са молбом: „Другари мили/ пише ждрал/ чим вас напусти/ студени вал/ и груне топлог/ прољећа звон/ пошаљите ми авион./ Пошаљите ми ту машину/ да се повратим/ у домовину“. (Ристо Кременовић, „Писмо“). Дакле, дубински талас ових песама − тренутак повратка и вечност одласка − мисао је водиља обе ове песме. У Ристе светли змајјовинска ведрина и поука, у Десанке зачуђеност пред тајновитим билом живота.

Кременовићева размишљања о селу и граду настају у непомиру између дечачког одушевљења селом и тешко прихватљивог новог живота у околностима града. Он саосећа са посеченом брезом, слути „погреб задњег ливадског мрава“, пати за мртвим багремовима, јер „неће цвјетати бијели лептирови“ и „никад више у зеленим очима потока/ неће се купати сјенке багремова“, он сновиди рано преминулу мајку и пева: „кад прољеће запјева у фрулама пастира,/ кад пашњак процвјета пјесмом дјевојака,/ кад пропупа шљивик росом успомена,/ не тужи мајко, за стадима бијелим,/ моја пјесма код њих ситну пјесму везе“ („Пјесма о селу и мајци“).

У једној анкети „Омладинске ријечи“, Ристо одговара на неко новинарско питање говорећи о добу кад је био „дјечачић у лаженим гаћицама“ и „прескакао туђе плотове“, једном се „увукао у стринин мљекар и са двије кришке сира отишао да их у хладу подијели са Зељовом“, када је пошао у гимназију, отац „није купио градску кошуљу и плитке ципеле, ђаци су га звали „гецом“, у биоскопу „једна двјевојка није хтјела да сједи до дјечака у подераном одијелу. Не могу да се помирим с тим да има нас који смо странци у овом граду“ („Омладинска ријеч“, Сарајево, март 1956).

Сазнао је, михизовски, „да је људска душа сетна, мека и детињаста, да сваки човек носи по две главе: једну чврсто усађену на рамену јаве, једну другу повише у облацима маштања и жеља, и да највише о животу знају (однекуд) старци и деца“. А Ристо:

„И зовем, зовем дрвосјече,
да ми из груди
искрче јаву.“

Уз насљедну породичну честитост, Ристо је поседовао и ону општу одлику нашег народа: лаковерност. Није стекао одбрамбену снагу библијске мудрости, коју је сељак примењивао: „будите мудри као змије и безазлени као голубови“. Ту сељакову моћ да надмудри „мудријег“ надмени скоројевићи никад му нису опростили.

У априлском броју истог листа, 1956, Ристо и Касим Дераковић одговарају у анкети на питање „Шта желим“. Ево шта Ристо каже: „И нека буде љубав: пси и мачке да се љубе. И она да ми дође. И бреза да допјева до нашег ораха. И свуда радост велика да буде. И нека буде чудо:да се усправи мој погрбљени отац и да му се син роди јак као земља. И наш Кремењар најплоднија њива да буде. И нека буде чудо највеће: Да се сретнемо Ја Сан и Ја Јава, и да живимо братски. И да се оженимо Срећом и Муком. И нека буду ова три чуда!“ („Омладинска ријеч“, Сарајево, 14. април 1956).

Проф. др Бранислав Талић о Ристу, свом школском другу пише: „Стицајем срећних околности, одмах сам се на почетку мојих гимназијских дана срео са Ристом Кременовићем. Ристо је и Нижу гимназију завршиоу Бањој Луци, тако да је он за мене био „старосједилац“ у овом граду... За уплашено сеоско ђаче, за које је нагла промјена средине увјек трауматичан догађај, дружење са вршњаком истог социјалног поријекла пао је као дар с неба. И када данас, након више од четири деценије, поново и небројено пута, анализирам тај драги лик, остаје ми као љекару нејасно, од какве је психофизичке грађе био саздан тај млади организам, од кога су се, као таласи од обале мора, одбијали ударци живота, а које је он тако стојећки подносио.“ (Из књиге „Село у срцу“, проф. др Гавра Кременовића). Уосталом, „живети није лако ни мраву у мравињаку ни птици на грани, а камоли човеку уметнику у овом сложеном и тврдом свету“ казује Андрић у „Знаковима поред пута“.

Да је Ристо носио у себи светлило наде и муку бића најбоље сведоче мотиви његових песама о љубави, лепоти и смрти. Већ у првим песмама он размишља о пролазности: „Сутра кад паднем на увелу траву/ кад сухим рукама/ немоћно загрлим сасушене вла-

ти/ сјетићу се изгубљених поља/ и цвијећа које нисам знао брати“ („Сутра“).[10]

У једној минијатури, исто тако раној, он види себе као заточеника некакве унутрашње тамнице. Ту ни побуна не значи ништа јер свет иде, као у Цесарићевом „Облаку“, својим путем:

Кажем тугу
да гора јечи
поломим решетке на грудима
а ипак мјесец мирно плови
и теку бескрвно сати
као да ништа није било.

(„Кажем тугу“) [11]

Друга Ристова песма, сродне мотивације, говори у песниковом ставу према животу, смрти и лепоти, где неизбежност сталне запитаности салеће песника сазнањем да човек сам ништа не може променити:

„Тако си хтео да будеш/ та топла присност/ та блага реч човека/ у миру неке лепоте./ Толико си млека посисао/ из дојке надања/ а сад... Нема те/ ни у смрзнутој бистрини вида/ ни у опустелом телу./ Напустио си себе/ таман кад је пролеће улазило/ у крвоток тагања./ Сад си сен./ Сад те нема./ А живот је још увијек загонетка“ („Умро у свитање“).

Али када се у песника усели љубав према човеку и свему што живи, тада „све продужава себе/ премрло од лепоте“ („Три писма вољеној девојци“), и све постаје, каже он у песми „Љубав“, „весело око сунцокрета“, дубоко уверен, као и В. Мајаковски, да ће то узвишено чувство „у све грубе доћи“. Као какав проповедник, Ристо у једном тренутку говори речима Онога који се из љубави жртвовао за људе:, „грешне ствари ходочасте у мене/ ради очишћења“ („Љубав“), зато можда и каже у другој песми, попут неверног Томе: „Груб сам од твоје нестварности“ („Три писма вољеној девојци“).

А у „Прољећном дану“, још једној Ристовој песми ведрине, у којој све игра коло љубави и радује се, а опет, из ове дитирамп-

[10] Песма је уклесана на Ристов споменик у Борковићима Доњим.

[11] Неименовану песму приређивач је „крстио“ и насловио првим стихом.

ске радоснице, запахне вас, не знате откуд, дах нечег неизрецивог, осетите, као у Дучићевој песми, да негде „избија часовник ког не чује нико“. П р о љ е ћ н и д а н је ода једном завичајном леподану, мозаички нанизана у ниску стихова где читалац доживљава смену утисака видних и чујних, невидних и нечујних. Песник је своје лирске призоре вешто одабрао и уклопио их у складност целине: „лан плаветан“, сунце које се „са цвијета круни“, на пољу „коњиц вран“, во који са неког завичајног брда риче, поток што „клокоће крај тратина“, а тај звук песник чује „као да неки јунак из приче/ испија купу пуну вина“, шума која је „обукла“ песнику у част свој „зелени плашт“, ту је још и врба „рашчешљала своје косе“. То су становници ове љупке Ристове песме у тренутку када живе у благогласју љубави и плетисну живота. Не уставља се Ристово око само на сјају и раскоши боја и звукова, нити на спољашној лепоти свега што из роднога крајолика у његовој песми бивствује.

У Т е ж а к у, поеми од пет кратких певања (свако има по 12 стихова), насловљених према календарском реду догађања: Орање, Бдење, Жетва, Вршидба и Љепота, Ристо потврђује да није он тек неки лакокрил сањар, већ и добар посматрач, да дубоко познаје и осећа материју о којој пише, те да, у свом песмоказу, излази из причина игре и сјаја и улази у вид зноја и муке. Да нађе дубљу, скривену светлост коју тражимо од постања и од ње живимо од постања.

Т е ж а к Ристе Кременовића је драмолик, мали спев са мотивима страха од злих сила које вребају дарове што их човек очекује од семена које мора да умре да би се родило. Ристов тежак зна да без уздарја дарови нису благословени. Зато, да би отерао „злослутене гавранове“, он „мора узорати дан и зној посијати у бразде“. То је својствена жртвена молитва богињи Семели (Земљи) и ћудима непредвидивих спољашних сила:

> Треба посребренити плуг у камењару
> и закровљеној земљи снажније себе дати...
>
> („Орање“)

И даље се нити Ристов стихониз о земљи и орачу, опор и тврд, севне варница понорно дубоке мисли, души блиске, јер мирише на орна јутра и узоране лединe и на све што ниче из бразде постања. Исказ је метафоричан, лирски ток песме указује на сељаков рад на њиви као на жртвени обред, препун драматичног заплета и

судбинске привлачности митоносног орача и богиње плодности у пробуђеном еросу: ратар јој, упорно и стрпљиво, уклања одећу сатканy од годишњих доба, којом се она од његове жеље брани.

Кременовић је, још у песми „Сељаци“, претходници овог малог спева, писао да човек ратар „преорава земљине груди/ са два плуга безграничне љубави“. А онда се у „Тежаку“, у љутој бици против моје (читај човекове) таме“, штоно рекао Бране Петровић, догађа љубав и рађа нови свет:

Набубри земља и стидно бежи под траву,
где је пољубиш шикнуће момчић клас;
заорасмо злато у нашу радост плаву
да стоструко никне, „Ајс, воко, ајс!“

Митолошка заснованост Кременовићеве песме о тежаку, њен лиризам и стварносност, говоре о песниковом слуху за проблем опстанка на његовом Кремењару, опстанку физичког и традиционално духовног. Он успева да опесми „један свет тврд од злопатње“ (синтагма Михизова). Исидора Секулић казује да „књижевност живи од проблема и да је она у сталном напору да тумачи и прерађује живот“. А то ће рећи да из писатељског напора происходи она крилата, благословена реч коју свако време прихвата и разуме на свој начин, тј. не разуме је до краја нико. И Ристо Кременовић је као ималац изузетног дара, тежио ка тој песми, ка тој речи да у срцу и пред очима многих покољења сазрева, а да никад не сазрене. Жерар де Нервал писао је почетком XIX века: „Разумети једно дело није мање нејасан израз него разумети једног човека.“ Али ми не смемо заборавити да човека-реч тумачимо, као ни да, по савету Иве Андрића, „криве Дрине исправљамо“. Тумачимо исто тако и Риста Кременовића и Томислава Мирковића, и све оне што их је звер ухватила још у гнезду, бескриле.

У „Бдењу“, другом певању Ристовог дела, развија се заплет у човековој „борби непрестаној“ за очување принове од злих сила што попут видљивих и невидљивих И(з)рода вребају новомладенца: „Зар умрети тужан у детету класу“, или „Сан мој над њивама лебди као голуб бели“, песник нас уводи у лепу и узбудљиву завршницу певања:

Са облацима се носим над поновром мрака
зној са њих капље,са мене крвава пена.
ал надраста себе гранитна рука тежака
и под ногама његовим ничу бивствовања стене.

У трећем и четвртом певању Ристо наставља свој песмослов црпећи снагу из, још живих, прастарих обичаја његовог Змијања. Успешну и благородну жетву народ у старини није доживљавао као своју „победу над природом“, већ као знак милости и услишене молитве предака у земљи и потомака на зенљи за благодат неба и род њиве хранитељнице. Само је сељак знао немушти језик земље и слутио „страшну тајну природе“ (И. Иљин). Зато је, кад дође жетва, човек могао да се за тренутак осети као „победитељ тамних сила“ (И. Иљин) и да се узнесе на крилима вере: „Заборавили смо дедове у трави./ Са срповима летимо,/ одлетесмо у ведрину неку...“, али не заборавља да

„Треба спутати радост да се тако силно не рита,
земљо најплоднија, жено међу женама,
мртвог ме као траву роди да пужем кроз бокоре жита.“

(„Жетва“)

Иако још веома млад, Ристо се подобро сналази у пространствима дугог стиха (извесна слоговна неуједначеност не умањује пулсирање живота у песми) пленећи нашу пажњу снагом израза и лепотом слике. Тако у „Вршидби“:

„Притичу набујале реке ко млеко беле,
пристиже хлеб мој на виленом вранцу
по камењару ничу смреке и вилобедре јеле
иклија радост у кошчатом камену станцу.“

Уз двосложни придев: атрибут, редак у нас, „вилобедре јеле“ (присетимо се Хомерове „ружопрсте зоре“), Ристо закључује ово певање једним необичним исказом:

„Нек ти на радост све је !“, волови ричу благослов.

У песми Добрице Ерића Н о ћ н а г у м н у , тежак лежи „прашњав између Беље и Шарање“, док из таме светле душе преда-

ка. У Ристе је претплет митског и стварносног исто тако дубок, само је, чини се , његов призив митског наглашенији: у Кременовићевој поеми во је продужена рука човекова и веран сапатник на ораници живота, али и божанство које учествује у сељаковом земљоделству, дочеку летине и дарује га, на крају, родном приновом. Очито је у питању остатак култа старинског бога Волоса, кога народ погрешно поистовећује са светим Власијем (слави се 11. фебруара по старом календару), а чије је обоћавање нарочито било развијено у сточарским пределима; у неким крајевима се слави као „говеђа слава“.[12]

Изузетну озбиљност показује Ристо у својој седамнаестој години (песма написана 1956). Он попут каквог истраживача запажа да у годишњим обичајима народ уважава две родне моћи: родну моћ земље и родну моћ жене. Отуда је и могао да настане његов осећајни узвик: „Земљо најплоднија, жено међу женама...“ И да са дионизијским заносом у завршници поеме запева:

Шикнуло млеко из напуклог врча дојке
и клокоће у грлу једног сисанчета,
под брдом легле шуме, поудавале се девојке
па свака сања сина орача − дива од детета.
Зађем у шуму а она жилне руке сплела
и пева цврkутом птица у недрима:
„Јечам жела прелепа девојка, јој, јечам жела...“
И буја зелемно и грле се јеле с боровима.
Амбари крцатих очију капке свели
под сачем неба румени плашт облачи.
У сено-постељу долазе ми снови девојачки бели
да на пролеће за снагу земље будем јачи.

Ристо Кременовић, попут расковничара (названи тако по имену часописа Расковник) и свих изворних стваралаца, певао је „вечну Песму Земље, Песму Љубави, Песму Смрти“ (Д. Витошевић). А на велике се увек залеђу гавранови историје.[13]Том стваралачком цветнику прибројавамо и мали спев „Сећање једног ратника“, необичан по томе што га је Ристо спевао у десет сонета

[12] Миле Недељковић, *Српски обичајни календар за преступну 2004*, Етнографски институт, Београд.

без риме и строгих правила која захтева сонетна форма. Богомдано даровит, он пише смирену, тиху песму, знатног унутрашњег склада и с дубоким осећањем трагике што доносе је зловремени потреси и поремећаји. Без уобичајене „буке и беса“, тако својствене родољубивој певанији после ратова, Ристо избегава празнорекост израза, клони се плитке патетике и слаткоречиве глагољивости, како певају они који не виде да су „кљасте и неспретне ратне хероје дочекали ратни богаташи. Првима је припадала слава по новинама, другима − сва остала“, пише Владимир Јовичић у књизи „Српско родољубиво песништво“. Писац управо парафразира једну мисао Бранимира Ћосића о родољубивим мотивима после Првог светског рата. А тако је после свих ратова: у родољубивим стихозборинама много се претерује и банализује напор истинских бораца и омаловажава њихова жртва. Ристова елегија „Сећање младог ратника“ прави је драгуљ у овој врсти поезије. Додуше, млађани песник Ристо није стигао да ову сонетницу дотера, тј. да понеку реч замени, нађе ваљанији израз, те да се ово лепо делце изведе на пут савршенства. И поред тога, оно нас плени својом чистотом и спада, по нама, у најуспешнија Кременовићева песничка остварења. Јесте ово дело пригушен плач и жалостива мелодија насилно прекинуте младости, али се нигде не оглашава као некакав марш или ратни поклич, већ збори шапатом као молитва за спас од зла.

У значењском смислу „Сећање младог ратника“ је побуна и дубока запитаност: коме су потребни „стрељани предели дечјег вида/ стална присутност невиног умирања?“ У чему је смисао те сталности? Је ли у логици ишчашеног времена, када „осиромашени човек, да би живео, ствара у себи сунчану земљу од убијених сунцокрета?“ Тешка питања поставља Ристо Кременовић, мучна и нимало реторична, али коме су упућена? Небу и силама небеским? Земљи и „осиромашеном“, тј. палом човеку, коме? Гори и води, смрти и животу? Доконом и равнодушном свету? Песник, очито, стоји пред лавиринтом тајне, а нит Аријаднина изгубљена, „у подземне таме затурена“.

Кременовић сликовитом речју даје уверљив јек страдања у бесмислу рата, певајући, алегорично, без лажног патоса и „крупних“ речи, о смрти цветова, тих малих сунцољуба: „У мени остаде тај ропац звука/ који казује заклане јањце нас жртвенику“. У

[13] Кременовић и сарадници „Младог Крајишника“, „Коријена“ били су изложени притисцима да потпишу петицију за укидање часописа „Коријен“, зато што је објавио песму Томислава Мирковића „Босно моја похарана“. Текст петиције потписали су: Ненад Радановић, Жарко Свјетлановић, Ђорђе Поповић и Ристо Кременовић. Мирковић је пострадао, као и Кременовић, нешто раније.

Ристовој речи препознајемо сузу Вечног Детета које слути да је то дете – тај цвет – тај човек само средство у нејасним циљевима историје, и види са Достојевским, да „у ваздуху већ лебди идеја да садашње поколење може да буде жртвовано ради будуће среће, ради незнаних будућих поколења“.

„Цвет је човек“, певао је Петефи, „ал му корен у паклу је створен“. А Ристо Кременовић, осећајући, „тако стар, а тако млад“, стешњеност у души, завршава своју поему сонетницу још једним питањем упућеним онима, како би рекао Пекић, „који нам буду откривали најмрачније поноре наше стварности“: К а к о с а д д е т е б и т и? У претходном, деветом певању Ристо нам открива своју веру у неуништивост живота:

Улази сочна мезгра у ногу, суви уд
некога стабла. Појмите ли ту радост
рођења рођених, тај мили бол васкрсења.
Води се враћа узета бистрина и жубор слуха
и она већ тихо певуши на жалу,
гле, опипљиву срећу извлаче прсти
на фрули наших нада. Валови топлог
већ нас носе у дуго маштану луку,
где ћемо тако моћи бити и роса
и мудро чело камена, и бела
рука незаборава на гробу у ком
остало је нешто од наше потпуности.
Цврчци траже свој глас. Треаве лепоту. Свиће...
И цвет дочеканости већ нас засу.

На крају овог кратког и непотпуног увида у стваралаштво Ристе Кременовића, треба истаћи да се он, поред свих забрана и негативних оцена, изречених о традиционализму и традицији, чврсто ослања на њу, црпећи снагу из предања, језика и песме свога завичаја.

Певајући о граду он је патио за „девственом чистотом села“ (синтагма је Н. Фјофорова), као и његов сабрат Томислав

Мирковић и множина других, нпр. расковничари. Пишући о судбини часописа „Расковник“, који је достизао тираж од 10000 примерака, али је забрањен због једне безазлене али „традиционалистичке“ песмице, Драгиша Витошевић пише: „Сусрела нас је такође чињеница да су, у нашим „врховима“, све науке у вези са народом (етнологија, социологија села, фолклор, историја народне књижевности, историја народне уметности итд.) у приметној и за многе природној немилости. Зашто? − Нико није знао.“[14]

Иза Ристе је остала једна засејана „њивица“ у кремењару његовог кратког живота у којој се препознаје песникова рука и чује његов изворни глас. Реч је о скромној ђачкој свесци, где је, као у каквој остави, Ристо сместио сву своју литерарну окућницу, врло занимљиву будућим истраживачима. Без те мале ученичке сваштаре у којој се њиви реч и ретко, понеки цртеж − Ристо би био један од многих талената који је негда и негде нешто објављивао и нестао у несталном мору новина и часописа. Срећом, његово песничко дело још живи у сећању савременика, а сачувани рукопис отвара своје двери за љубитеље поезије и поклонике неправедно пострадалог, богомданог песника Ристе Кременовића. Он је остао веран узвишеном чувству љубави... „Има један српски песник“, пише владика Атанасије (Јефтић)“, који каже: „Има иза девет гора, иза девет мора један цвет, чији мирис доноси срећу. Многи су ишли тамо и многи су се вратили. Немојте питати оне који су се вратили, него оне који су остали код цвета.“[15] Ристо је остао веран цвету завичајне лепоте и муковитости рада.

[14] Д .Витошевић, *Дародавци из прикрајка*, Удр. издавачи, Бг − Г.Милановац, 1984, стр. 489.

[15] Владика Атанасије (Јефтић), *Шта да чиним да бих задобио живот вечни*, Видослов, 42, 2007, стр. 179, Требиње.

СЛАВНИ ЛОВАЦ

Једном је, кажу, у доба давна
живио ловац – људина славна.
Његова слава – већа од мора –
ишла је шумом до сваког створа.
Био је мудрац, ловац од ока.
његово јело: печена кока.
Кревет му, веле, кокошје перје,
а ручак увијек сласно печење.
... И једном тако у љетне дане
нашем лисцу нестало хране.
Пошао ловац одважно, смјело
одмах, крај шуме, у прво село
И срећа хтједе, одмах крај села,
угледа коку, на траву сјела.
Потрчи лисац, ко јунак прави –
Са првим скоком да је задави.
Ал кока стара спавала није,
утече селу да се сакрије.
Стигла до Жуће, љуби му врат;
„Спасавај, друже, ако си брат!“

Диже се Жућа, погледа смјело,
кад тамо лисац, познато тијело
Поскочи псето, залаја „Ав“,
убрзо крај се узбуни сав.
Дотрчаше људи, дјеца и жене:
„Сад си долијо, клето створење“.
А јадан ловац ни да се врцне,
причају, у пете сишло му срце.

И један шврћа први му стиже:
гледа га, чешка, ноге му диже.
А лисац жути као да спава.
И тога дана, истина права,
одвели лисца да с Жућом спава.
Послије тога, причали људи,
„постао лисац одличне ћуди“.
И сваке ноћи мрачне
из таме свијетле два ока,
кажу да је то лисац –
чувар сеоских кока.

(„Мл. Крајишник“, 1954)

ЗИМСКА БАЈКА[16]

На небу се смрзле звезде.
Стала стабла
ко коњици оседлани,
Шумом чудни звуци језде
и одлеже грана шкрипа.
Месец златни
сву ноћ сипа
на снег бледу месечину,
као да је пошо млину
по небескомодрој прузи
и понео врећу жита
а она се подерала
па сад капљу кукурузи.

[16] Поема објављена у „Крајишким новинама“ као римована проза, ијекавским изговором. У рукопису је, песниковом руком, текст исписан у стиховима, екавски.

По пртини што кривуда
као чудна змија нека
јури брзи поштар Зека;
и прашина снежна, бела
подиже се за њим свуда
и њише се ко облачић
испод грана танких јела.

У долини колибица
на њој сребрн покривач.
Месечином жутом сва је
позлаћена околица
као да је неки врач
узбразданог мрачног лица
претворио цели крај
у сребрно-златни рај.
У кућици у долини
живи један Деда с брадом
познат целој околини.
Брзоноги поштар Зека
на праг Дедин писмо стави
и одбрза
покрај војске снених смрека
у свој скривен лежај мали.

А ујутро Деда с брадом
прочитао чудно писмо:
„Драги Деда,
пријатељи зна се − нисмо
ал ти ипак пишем,ево,
док од зиме дрхим цео,

цвокоћу ми бели зуби.
Ја живим код Трулог Пања.
Овде ветар тако тужно
завија и шумом труби
и његова тугованка
тако жално свуд одзвања.
Већ данима нисам јео
добричино, Деда стари,
гледам само у снег бео
и тресем се од студени.
А код тебе сад сигурно
пећица се мала жари
пламти огањ цвет румени!
И молим те, о Дедице,
чим осване,
ти упрегни коње чиле
и на санке ветрокриле
седи и хране донеси мало,
и гуњ један − ма стар био,
и опрости за све што сам
учинио.

Тако ми зуба истину кажем:
више зла чинити нећу,
а ако слажем
нека на врату носим
гвоздену жицу псећу −
Покајник Вук.“

А напољу изнемого ветар цвили
као мече ударено ветар тужи,
ветар плаче и уздише,

ветар хуји,
док одговор Деда пише
гладном Вуји:
„Драги Вуче, видим како
тешко живиш,
опраштам ти све кривице!
Чим од Зеке писмо примиш,
ти похитај низ шумице
све до моје колибице.
Нек дође и поштар Зека;
купуса је пуна каца,
а биће и топлог млека
што га даје коза Јаца.
Имам чак и лонац меда.
Пожурите! Потрчите!
Мисли на вас
Шумар Деда“.

Све се бели. Као да је
Добри Неко посејао
купус бели.
По пртини, пртиници
што кривуда
као дуга змија нека
према малој колибици
јуре Вук и сиви Зека.

Тече зима − бела река:
на преслици у планини
неко сребрен дане преде.
У кућици у долини

живи Вук и поштар Зека
код шумара Доброг Деде.

(1956)

БАТИНО ПУТОВАЊЕ

Одлучио Бата
Да за пола сата
Сав обиђе свијет.
Навукао капу,
Раширио мапу,
Викнуо „Покрет!“
Кажипрстом ходи,
Преко мора броди
И одједном, хоп!
На сву срећу сада,
Сасвим изненада,
Стиже у Њујорк.
Затим даље жури
Преко Земље цијеле.
Прошао крај Нила,
Царства крокодила
И кроз тундре бијеле.
Проходао свуда
Нагледо се чуда
Па сад кући жури
Ето тако Бата
Само за по сата
Сву земљу објури

(„Млади Крајишник“, новембар 1954)

ПОСЈЕТА

Јуче тачно усред дана
из Судана
стигла чета малишана.
Један јаши нилског коња
други сједо на свог слона,
а остали јашу деве
воде зебре и нојеве
и четири љута лава.
У нашем су граду били
са свима се изљубили
као да смо браћа права.
Нашој дјеци поклонили
све двогрбе оне деве
и све зебре и нојеве
и четири љута лава.
Нилског коња првачићу
дали Жари
великога доброг слона
даровали малој Дари.
А ми њима авион
птицу бијелу
да облете
земљу цијелу.

(Октобар 1954)

НАПУШТЕНИ РАЗРЕД

Опружене
клупе снене
мирно леже.
Кроз прозоре
на зидове
сунце жеже.
Табла шути
сунђер жути
сања нешто.
Жега стеже
паук мреже
плете вешто.
Сред разреда
лежи креда
поломљена
Јесен чека
књига нека
остављена.

(Јули 1957)

ПРОЉЕЋНИ ДАН

Небо је лан плаветан
са латицама му сунце се круни,
ливадом игра коњиц вран
и пасу јагањци бјелоруни.

Негдје на брду во риче,
клокоће поток крај тратина
као да неки јунак из приче
испија купу пуну вина.
Зелени плашт обукла шума,
рашчешља врба своје косе,
доље у јарку покрај друма
сабире дан драгуље росе.
Село се купа у сребра сјају,
ливада пере шарени саг,
пјевница птичја јечи у гају
и хуји прпљећа вјетар благ.

(Април 1956*)*

****

Кад сведеш трепавице
У тебе може да се усели
Све што зажелиш:

И мирис далеких мора
и љубав маштана у неком лишћу,
Тајни говор птица
И мудрост ћутљивог камена,
Може да се усели и цвеће тишине
И песма
Која ти у срцу, тихо,
Засади малу семенку смрти.

Кад сведеш трепавице
Светови долазе да те поздраве,

Свака жеља ти се подаје
Без остатка.

О, пођи вечерас с челичном мућом
У поље над којим круне се звезде,
Заувек затвори очи
Усели у себе вечност

(Фебруар 1959)

ПИСМО

На аеродром,
пилотски дом,
мјесеца марта
стигла карта
с афричког жала
од нашег ждрала.
„Другари мили“,
пише ждрал,
„чим вас напусти
студени вал
и груне топлог
пролећа звон,
пошаљите ми
– авион.
Пошаљите ми
ту машину
да се вратим
у домовину!“

(Март 1957)

ЛЕТО

Текле су некуд шумне воде
и све је било чудно као сан,
гледах ведрине како броде
док ме у срећу носио дан.

У једном трену тихе сете
у мене крадом уђе биље,
трава ме прими као дете
рођено своје, под окриље.

Сребром се осу све укруг
затрептах испод неба плава
мраву и цврчку постадох друг
појмих тишину − тајну трава.

И би у мени чедност цвета
заволех себе и свет цео,
под ножем једног претећег лета
ја сам смрт своју преболео.

Текле су некуд шумне воде
и све је било чудно ко сан,
гледах тишине како броде
док ме у срећу носио дан.

(1958)

****

(Јовану Дучићу)

Брате мој с далеких отока сна
крв гори по мом трагу
ниједног моста у сећању немам
како сад да се вратим
својој измишљеној трави.

Песмама дадох речи
у мраку погубих очи.

Живот сам хранио млеком
свог Великог Доласка међу људе.
Низ прашњав друм сад води ме стопа.
У косу ми се нису уселиле звезде
у зеници ноћи
никад не заспах пијан од белог умирања.

Месечина ми је текла венама
на срцу лежао лептир.

Хтедох донети нежност у долину
и дати тужнима све што имам.
Сад ми дан сенку завађа
с коровом поред пута.
На песку ружу срца
ветрови нежни љубе.

И ја са земљом блудим
ноћу крај неких биртија.
Скитнице храним сновима
још једном живим своје детињство.
Брате мој, с далеких отока сна,
никада не дођох сребрен међу људе
никад не живех плаво.

Остах сам
па се у вука претварам
и трагам за својим гробом.

(Фебруар 1960)

Миленко С. Филиповић

ЕТНОГРАФСКЕ И ИСТОРИЈСКЕ БЕЛЕШКЕ ИЗ ЗВОРНИКА И ОКОЛИНЕ

За време истраживања у североисточној Босни тридесетих година овог века М. С. Филиповић је 1937. године истраживао у Зворнику и околини. Истраживања су била предузета с циљем да се обради прошлост Зворничке епархије.[1] *Успут је сакупљао и другу, пре свега етнографску грађу. У његовој заоставштини нашли смо два рукописа, написана касније, у којима су систематизоване „белешке“: 1. Прошлост Зворника и порекло становништва и 2. Козлук и околина. Аутор није имао намеру да рукописе у овом облику публикује. То се види и по томе што је уз рукопис о Зворнику додата напомена да „накнадно треба унети податке из мојих фиша (разне историјске вести, привреда и сл.)“. Како је подручје Зворничког Подрињa и данас етнографски неистражено, сматрамо да је од користи да се ова грађа објави.*[2]

Приредио Мирослав Нишкановић

[1] Види: Миленко С. Филиповић, Почеци и прошлост Зворничке епархије, прештампано из *Богословља*, год. VIII (XXIII), св. 1. и 2, 1−84.

[2] О прошлости Зворника види: Ђоко Мазалић, Звоник (Зворник) стари град на Дрини, *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*, Н. С. X, *Историја и етнографија*, Сарајево 1955, 73−116, нешто етнографске грађе из Зворничког Подрињa може се наћи и у: Миленко С. Филиповић, Народни живот Срба у североисточној Босни према једној анкети 1911, *Чланци и грађа за културну историју источне Босне*, Тузла 1961, 199−332; Миленко С. Филиповић, Стари српски записи и натписи из североисточне Босне, *Споменик САН* XCIX, н. с. 1, Београд 1950, 72.

I
ПРОШЛОСТ ЗВОРНИКА И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА (БЕЛЕШКЕ С ПУТА 1937)

Зворник је навеће и најзначајније градско насеље на Дрини: постао је на месту где Дрина оставља планински терен и силази у ниско земљиште и где је уједно од старине брод на Дрини, преко ког прелази важан пут од јадранског приморја, од Дубровника, ка Београду. Али је Зворник у исто време и важна раскрсница путева: поред путева у поменутим правцима, ка Дубровнику (преко Сарајева) и Београду, одавде иду путеви ка Ужицу, Сребреници, Бијељини и Тузли. Саобраћајни значај Зворника дошао је у најновије време до особитог израза, када је 1918. на Дрини нестало државне границе и Зворник постао поново привредним и саобраћајним средиштем и за један део српског Подрињa, а нарочито када је иза ослобођења сагрђен мост преко Дрине и Зворник постао живим саобраћајним чвором.

Град Зворик је имао значајну прошлост: помиње се као град са подграђем још у првој половини 15. века, а у турско доба је у више махова био поприште бурних догађаја и огорчених борба.

Па ипак, о Зворнику у нашој науци није обраћена она пажња коју заслужује: о њему није написана не само монографија него ни већи чланак. Бавећи се једном приликом у Зворнику и његовој ближој околини, прикупио сам неколико података о том граду, које овде износим као свој прилог за будућу монографију о Зворнику.

Једно место ниже данашњег моста на Дрини се зове Скела. По предању, некада је на Скели била и чаршија.

Иако је обала на којој је делимично изграђен Зворник висока, ипак је Зворник страдавао од поплаве: на крају старе матице рођених у српскоправославној цркви има запис о поплави Дрине 1821. и 1870. године.

Српска црква и школа

Зворник је одавна, од тридесетих година 16. века (ако не и од раније), па све до 1852. био средиштем православног зворничког митрополита. Ипак, у Зворнику није било и православне цркве која би одговарала таквим значају Зворника. У средњем веку је у Зворнику било цркава. Можда је и сам град, који се у средњем веку звао *Звоник*, и добио име у вези с неком црквом. Опште је предање да је џамија Фетија (сада ништа?) некада била црква. У близини Зворника, на путу за Козлук, је место *Клиса,* у Сапанској општини. Ту је, свакако, била нека црква. Прича се да је и у Вран-Потоку, око 2 км за градом, била православна врква. Једно врело у том потоку и сада се зове *Црквени бунар*.

Пок. прота Зарија Поповић објавио је неколике записе из којих се види да је у Зворнику 1823. грађена црква. Не зна се да ли је и раније била каква црква, што је веома вероватно. Пок. Теодора Поповић, мати Ристе Поповића, трговца, која је умрла 1923. у старости од 74 године, причала је да је упамтила две цркве на месту садашње цркве: те две раније цркве су биле од слабе грађе, већином од дрвета. Каква је била у Зворнику црква четрдесетих година, могло се је видети у Зовику код Брчког, јер је у Зовику 1840. год. била саграђена црква по „плану“ тадашње зворничке цркве. Нажалост, ту цркву у Зовику спалили су усташе 1941. Од старе зворничке цркве биле су сачуване дуборезне двери, које су пропале за време првог светског рата, када су упропаштене и многе црквене утвари.

Садашња црква, веома лепа, саграђена је шездесетих година 19. века: 1869. осветио ју је митрополит Пајсије. Цркву су градили мајстори Италијани. На зиду, с јужне стране, оставили су занимљив украс: изнад врата је једна, а навише су још две људске главе у високом рељефу. Горње две иамју чалме. Нисам могао да сазнам шта представљају те главе на зворничкој цркви.

Крај цркве је зграда која се зове *Владичин конак*. У њој је последњи становао митрополит Агатангел, до 1852, када је седиште „деспот-ефендије“, како су Турци звали владике, премештено из

Зворника у Тузлу. Згодно је да овде поменем да сам у Зворнику чуо да је у једне жене кућа „ко параклис“. Међутим, нико није знао шта стварно значи „параклис“. А тај израз значи да је у доба Грка митрополита, када је у Зворнику било и грчких породица, по кућама било и одељења уређених попут капела, параклиса.

Крај цркве у Зворнику нема гробља. У дворишту црквеном има само споменик Стевану Ковачевићу (1776−1870), трговцу, који је стекао великих заслуга за цркву. Био је родом из села Локања. Као трговац, веома се је обогатио и осилио: од куће до дућана је ишао на коњу. Носио је, прича се још, капу „дињару“, какву је носио и Миленко Стојковић. Женио се је пет пута: пошто није могао у Зворнику, ишао је у Србију да се венчава.

Православна зворничка црква је богата иконама, утварима и књигама. Међу иконама има их и од знатне уметничке вредности. Једну икону, на којој су представљени Бог и Исус, арханђео Михаило, св. Сава и св. Јован Претеча, израдио је 1861. Риста Николић, „иконописац“, а поклонио ју је цркви трговац Трифко Ристић. На многим иконама има вотивног сребрног окова. Поред српских, има и грчких и руских икона, а поред уметнички рађених и доста их које су рад простонародних иконописаца. Многа кандила у цркви имају записе. Поред српских црквених књига, има их и руских и грчких, које су остале из доба митрополита фанариота, па и једна турска. Прича се и сада како је неки митрополит молепствија за султана служио на турском језику, на велико чуђење и задовољство зворничких муслимана. Међу књигама има једна Ирмологија, коју је нека баба Ружица била дала у манастир Рибницу.

Што је реткост у Босни, црква у Зворнику има и металне круне за венчавање младенаца.

Год. 1927. враћено је лозничкој цркви звоно Анте Богићевића, које је било у Зворнику.

До Владичина конака је била зградица, у којој је некада била српска школа. Прича се да су први школовани учитељи у Зворнику били неки Нешо из Србије и жена му Пијаде. Иначе, школа у Зворнику је основана доста рано ...

Два су православна гробља у Зворнику: старо и ново. На старом гробљу има много споменика, али нема очуваних старијих.

У том гробљу је сахрањен и Стојан Чупић, ког су Турци посекли у Зворнику. Прича се да је његова сабља у селу Јасеници. Ново гробље је засновано после окупације (1878).

Белешке о пореклу становништва

Међу муслиманима има доста родова јањичарског и страног порекла, што одају већ и презимена: Јањичарагић, Одобаша, Јузбашић, Диздар, Капиџић, Крџалић.

Међу православнима се само **Димитрићи** сматрају да су веома стар род у Зворнику. Иако су досељени, у најстарије родове у Зворнику спадају **Поповићи** (5 к., Јовањдан). Старином су из поља Попова у Херцеговини, одакле су их дошла три брата. Прадед им поп Јово је сахрањен код манастира Тамне. Ових Поповића има и у Калесији и у Тршићу. **Благојевићи** (8 к., Никољдан) су старином Апрцовићи из Пиве, из села Буквице, одакле им је дошао дед. **Алимпићи** су старином Мијановићи од Требиња. Такође су од Требиња и **Јокановићи**, звани „Мостарци“, и Ристићи. **Видаковићи** (Арханђеловдан) су старином Јелечићи из Херцеговине. Зову их и Бирчацима, јер су били на Борогову. Старином су из Бијељине **Јовичићи** и **Ковачевићи**. Једни **Остојићи** су из Локања, а други **Остојићи** су из Осмака.

У прошлости често су се у Зворнику насељавали Срби из Сарајева, али је те породице обично већ у другом појасу затирала сушица. Тако се зна да су у Зворнику били неки Тома Сарајлија, Јово Петровић, неки од чувених Будимлића и др. Изумрли су и неки Фочићи. У старим матицама рођених, које су почете 1854, помињу се многе Сарајлије у Зворнику.[3] У тим матицама помиње се као становник Зворника и неки Поповић. Од ранијих свештеника се помиње поп Јован Дамјановић Шапчанин, првобитно учитељ у Зворнику, који је и отпочео да води те матице, затим 1859. поп Радован, који је био из Козлука, а те године се помиње као покојни поп зворнички и поп Ристо Митровић, који је у ствари био поп у Дубници.

Нешто стога што је Зворник био значајно трговачко место. а још више стога што су на столици зворничког епископа деценијама

[3] Те матице, које нажалост нисам доспео да искористим, садрже многе податке о пореклу становништва, као и о разним обичајима и догађајима у Зворнику и околини.

седели Грци фанариоти, у Зворнику је било насељавања и Грка и погрчених Тоска. Тако се зна да је у Зворнику био неки Грк Тодосија, кафеџија. Пре окупације био је дошао у Зворник са Кипра а родом је био из Цариграда један Грк као турски војни лекар. Јединица му ћерка Теана (Теофана) удала се за пок. Ђорђу Поповића, трговца, и умрла је 1933. Две породице Андрића (Ђурђевдан) воде порекло од Андреје Фалди, који је дошао из околине Корче и сигурно да је био Цинцарин. Андреја је дошао с оцем, ког је доцео сарајевски трговац Петракије, и сам Цинцарин. Најпре су били у Бихаћу, па у сарајеву, где је умро Абдрејин отац, затим је Андреја боравио у Бијељини, одакле је дошао у Зворник.

Као и у Тузли, где их је такође било, тако су се и у Зворнику досељени Грци и Цинцари брзо посрбљавали.

Изумро је род Ћириловац − Ћириловци. На Ћирилову Брду у Грбавцима **Стевићи** нису били кмети у турско време. Закончили ту неки *Ћирило* и *Методије* и по њима се зове Ћирилово Брдо, а по некима Ћирило био сељак. Били су и неки Антићи који су вероватно били из Скопља, где су имали стрица лекара и одавде су одлазили често у Скопље у госте.

Једини бољи надгробни споменик очуван на старом гробљу је споменик на гробу Николе Уљаревића (1822−1868), подигнут 1884. На споменику пише да је Никола из Мостара, а стварно је био од Дужи. Био је „хећим“, лекар: лечио од ране, правио разне кадове итд. У Зворник је дошао однекле, бежећи због неке кривице. Дошао је као удовац са сином Пером. Сина је дао у Брчко у Трговину. Он се је у Зворнику поново оженио. После смрти му, жена му Савка Ећимка бавила се је лекарством и била бабица. Она је говорила како се је сифилис („фрењак“) раширио са тузланском соли.

II
КОЗЛУК И ОКОЛИНА
(БЕЛЕШКЕ)

Само 11 км ниже од Зворника је село са чаршијом Козлук. Село је од значаја и по томе што је ту прелаз, скела, на Дрини према Бањи Ковиљачи.

Турско име овог насеља (турски *коз* = орах) упућује на помисао да је насеље бар свој већи значај добило тек у турско доба, јер је оно као насеље ипак старије од турског доба, пошто има доста трагова од ранијих насеља.

Данас већину становништва у Козлуку чине муслимани, док су православни у мањини. Није увек био такав однос: још до почетка друге половине 19. века Козлук је био православно насеље. Кад су Турци напустили и градове у Србији, онда су муслимани из Сокола прешли у Босну. Једна њихова група задржавала се је најпре око две године по околини Сребренице, па су тек тада смештени у Козлук, чији су дотадашњи православни становници прешли у Модран и у друга околна села. Гробље тих старих православних становника Козлука било је на коси Мешанагића Гају. Све до рата 1914. било је очуваних надгробних крстова.

Од садашњих православних становника Козлука **Перић**и (3. к., Ст. Дечански или Св. Мрата) су старином из Костијерева у Дрињачи, а **Лазаревић**и (2 к., Никољдан) су старином Инђић из Богутова Села код Бијељине.[4]

Крај Козлука има **Попов Поток**, прозван по попу Радовану, оцу попа Ђоке. По предању, у близини Козлука је била православна црква на месту Црквишту, где се још и сада виде остаци од неке грађевине. Од свештеника у Козлуку сазнао сам да је у Миће Кандића у селу Петковцима било и пропало неколико листова рукописа у ком је био опис те цркве са списком села парохије (Петковци и др.), која је била уз ту цркву и коју је служио поп Гиго. Био је описан и пут из појединих села тој цркви, а било је забележено и то како је поп глиго са својим парохијанима радио на томе да се добије звоно за цркву и он био против тога да се добавља из „прека“ него да се добави из православне Русије.

У близини Козлука су и неке **Црквене Ливаде**, али се не зна којој су цркви припадале. **Попово Поље** и **Попов Хан** (доцније **Хаџин Хан**), на 3,5 км према Зворнику, прозвани су по зворничком попу Ђоки, пре досељавања муслимана из Сокола у Козлук.

Село Тршић. Најстарији родови у овом селу су **Топаловић**и или **Симић, Јокић**и и **Јовановић**и. Сви остало су дошли после њих и то су „све Ерцеговци“.

[4] У Козлук је дошао свештеник пок. Петар Лазаревић, ког су Аустријанци обесили у Тузли 1914. год.

Аћимовићи или **Зубинићи** (10 к., Јовањдан) су старином **Дивљани** из Колашина, а у Тршић су дошли из Гацка. Наиме, у Колашину су им Турци били исекли све, а остало само једно дете, које је прешло у Гацко. Његови синови извршe освету, после чега један остане у Гацку, други побегне у Трново код Сарајева, а трећи у Подриње. Они у Трнову су променили славу (и сада славе Ђурђевдан), а ови у Подрињу су променили презиме, све да их не би „Турци“ познали и ухватили. **Грбавци**, **Јокићи** (6 к., Срђевдан) су из Херцеговине, одакле им је дошао прадед.

Село Ћевање у Дрињачкој општини. Један род су **Тошићи** (6 к.), **Живковићи − Марковићи** (6 к.) и **Милошевићи** (7 к.). Старином су из Херцеговине и славе Јовањдан.

Село Скочић. По предању, на брду Костуру у овом селу био је град који је срушио Марко Краљевић. Ту има и стећака. Још се прича да на Костуру имају темељи од цркве. На средини унутрашњости те цркве има, по казивању мештана Козлука, озидана дубока јама.

На православном гробљу у Скочићи, за које се верује да је веома старо, до пре 60−70 година су се сахрањивали људи из многих села у околини. Близу тог гробља било је и село са православним становништвом. Не зна се зашто су православни становници премештени и замењени муслиманима, па је тако сада старо православно гробље у „турском“ а старо муслиманско гробље у „српском“ Скочићу. Православно гробље је и сада у употреби, док су муслимани, после пресељења, напустили старо гробље у „српском“ и основали ново у „турском“ Скочићу.

У турском Скочићу има кула за коју се прича да је саграђена од цркве на Костуру.

Село Шетићи. У селу је брдо Клиса (тј. црква) с истоименим засеоком. Ту су и неке зидине. Између Шетића и Клисе је Градина.

Село Табанци. Православни **Лазићи** су одавна у овом селу: Ђоко Лазић, који има 90 година, родио се је у овом селу, а у селу је био и дед му.

Исхрана. Једна врста хлеба коју справљају дрински лађари зове се „боцман“ (немачки).

У околини Зворника православни сељаци једу пужеве у време ускршњег поста. Пужеви, још неотворени, претходно се скувају, па се онда виљушком поваде из кућица и више пута спусте у сирће, да отпадне слуз. Затим се ваљају у кукурузно брашно и прже на уљу или се од њих прави паприкаш.

Ношња. У Зворничком Подрињу живе само православни и муслимани. У најновије време, и муслимани, који су се дуго држали јањичарске ношње, почели су помало да примају србијанску, тј. мачванско-шумадијску ношњу, која се је код православних готово већ сасвим одомаћила, особито мушка ношња.

Православни мушкарци носе лети по доњем делу тела само платнене гаће, у којих су ногавице широке и допиру само до средине листова. Зими навлаче преко гаћа и мрке чакшире. Главни хаљетак на горњем делу тела је кратак и широк црн гуњ.

Женска ношња код православних је још стара домаћа ношња и иста је у Зворничком Подрињу и зворничкој Спречи. Главни делови те ношње су: гаће и широка и дуга кошуља, па црни грудњаци (ужи без рукава и шири са рукавима) од сукна или од кадифе, а зими се носи црн гуњ са рукавима. Ако је грудњак са рукавима, зове се „ђуда“; ако је без рукава, зове се „јелек“ или „гуњић“. Гуњић је од сукна и тог хаљетка нестаје из употребе, а јелек је раније био од чохе а сада од кадифе. Глава се покрива белом марамом. Гуњ је од сукна и допире само мало ниже појаса.

Да поменем и ово: после 1918. доселиле су се у село Челопек неколике породице од Билеће и већ после годину дана примиле овдашњу ношњу.

Обичаји. У Зворничком Подрињу има и тога да се примају славе по наслеђу и куповини, чак и у случају да породица од које се прима имање није изумрла. Тако на пр. Лазар Филиповић у Шетићима слави од старине св. Аврамија, затим Лазаревдан, Ђурђевдан и Никољдан. Лазаревдан му је слава материна, коју је узео кад је из Витинице дошао на матеревину.

Сразмерно многи имају породичну славу на дан Ст. Дечанског. Нарочито га славе они родови који су некада били у Козлуку, а сада су у Табанцима и др. Сви у селу Лијешњу славе „Мратињдан“, али нису сви једног рода и узимају се међу собом.[5]

[5] У Козлуку сам чуо народно предање да је Дечански ослепљен заједно са братом, па му Бог дао да прогледа.

Много се прича да су чувени муслимани Фидајићи у Турском Шепку некада били православни и да су све до светског рата чували своју славску икону св. Ђурђа, оковану у сребро.

Некада је био општи обичај да се гости о слави састају увече уочи славе. Сада се тај обичај напушта. Свештеник у Козлуку, г. Јово Лазаревић има рукопис „ваславе“ из околине Бихаћа.

Од 1934. увео је свештеник Ј. Лазаревић и у околини Козлука „пољске молитве“, неку врсту крстоноша. Сада се уз то врши и обред са славским колачем. Поред тога 1935. спрема Козлучка, а од 1937. и Витиначка парохија по једну „тежачку свећу“ за тежачку славу св. Трифуна. Свака парохија обави славу с колачима и изабраним домаћином на дан св. Трифуна.

„Курбани“ су у обичају само приликом подизања зграда.

У вароши Зворнику је био обичај да се носи „вертеп“ о Божићу. По селима нема обичаја коледара, као око доњег тока Босне.

Веома је жив култ св. Василија Острошког, и много се иде под Острог. Још више се иде цркви у Чајниче. Раније се је ишло и у сремску Раваницу.

У старој матици рођених у Зворнику забележио је поп Васо Остојић да је 13. септембра 1869. крстио Васу, сина Јове из Мраморка, рођена 30. јуна, па је додао: „ово дете није стио затолико да крсти да му боље расте“. Таква иста напомена стављена је и уз белешку о крштењу Тоде, ћери Нике Грујића-Хере из Каменице (1884) и Пере, сина Петра Бојановића из Челопека.

Ако девојка полази на венчање болесна или с менструацијом, пре обреда предаје свештенику црвен кончић да је не би „завјенчао“ са њеним недостатком. Ако жена дође свештенику и стави му на књигу црвен кончић, значи да жели да јој се чита молитва због великог одлива крви.

ПРИКАЗИ

АНТИЧКО ПОЗОРИШТЕ

(Guido Paduano, *Antičko pozorište*, preveo Dušan Popović, Clio, Beograd, 2011)

Полазећи од чврстог увјерења да је античко позориште „живи дио наше садашњости“, Гвидо Падуано исписује својеврсни увод у читање античке драме. Питања која искрсавају пред аутором, директно га воде до значаја који грчко и римско позориште има у обликовању људске самосвијести: Шта је живот? Да ли је то дјеловање или трпљење, празнина или вриједност, самоћа или дијалог? Падуано се превише не упушта у проблем настанка античке трагедије и комедије, тек констатујући вјероватну повезаност дитирамба, тј. дионизијске хорске пјесме, са трагедијом, односно фолклорних поворки са комедијом. Када бира начин представљања античких драма, аутор се опредјељује за један комплетан увид, поштујући хронологију стварања, од Есхила, Софокла, Еурипида, затим Аристофана и Менандра, представника старе и нове атичке комедије, Плаута и Теренција, који се директно наслањају на Менандра и нови мим, те завршава Сенекиним трагедијама. Посебну вриједност књиге треба сагледати у једном заиста изузетном труду који је аутор уложио да би што потпуније представио појединачно сваку од сачуваних драма. Тако ћемо, на првом мјесту, добити детаљан опис радње и ликова, као први почетни елемент упознавања са античком драмом. Међутим, Падуано ће након тога причу подићи на виши ниво, тако што ће понудити тумачење и разјашњење драмске радње, указујући на све битне аспекте који могу представљати барем полазну методолошку тачку за евентуално касније дубље промишљање античког позоришта. Коначно, када заврши овакву анализу свих драма које припадају корпусу једног античког стваралаца, учиниће и онај највећи напор, односно тај аналитички дио ће синтетизовати у кратак есеј, који има за циљ да заокружи све што је претходно урађено, али и да покуша, на темељу тога, понудити неку општу умјетничку карактеристику, која сажима сва појединачна запажања. Гвидо Падуано тако остварује један од највећих квалитета књиге *Античко позориште*: показује

шта је оно квалитативно ново, а што је сваки појединачни стваралац донио и уградио у стабло традиције драмске игре. Уочавање најважнијих књижевних појава античког драмског стваралаштва и њихово разумијевање, у најбољем духу елиотовског схватања традиције, дефинише се као дио једног процеса, гдје су сви елементи међусобно условљени и захваћени тим процесом.

Да бисмо јасније показали тај процес, наш критички приказ ћемо фокусирати на три есеја која заокружују три највећа хеленска трагичка пјесника, а који, природно, и отварају књигу *Античко позориште*. Међутим, прије тога, дужни смо осврнути се на изузетно занимљив и важан уводни текст „Предуслови грчког позоришта“, гдје Падуано дефинише онај елемент који га у највећој мјери интригира и на који је усмјерен. Он покушава да схватањем „протагонисте“ као синонима и метафоре за „личност у средишту збивања“, покаже блискост трагедије и комедије. а за шта примјер налази у идентичном поимању улоге протагонисте код Софокла, Аристофана и Плаута. Наиме, ако прихватимо чињеницу да темељни проблем разумијевања античке трагедије лежи у трагању за узроком људског бола и патње, онда можемо уочити да, када Аристофан сучели Есхила и Еурипида, пребацујући Еурипиду да је уништио виши језик трагедије и одбацио недодирљивост вјеровања, ни Есхил није својим неприхватањем догматских формула удаљен од Еурипида, како се на први поглед чини и на чему Аристофан инсистира. Управо супротно, и Есхил је до краја остао досљедан да тај узрок сагледа у људском сагрешењу које изазива људску патњу. Он ће то недвосмислено и исказати у тексту „Ка лику“, који затвара поглавље посвећено Есхилу, напомињући да његов трагички концепт „потиче од хомерског двоструког одређења, где је неки догађај истовремено производ божанског плана и људских деловања и односа, али који савија паралелизам двеју мотивација све до проблемског сусрета међу њима“ (*Античко позориште*, стр. 46). Свакако да је овдје препознатљив Есхилов теомахијски оквир постављања трагичке кривице, из кога логички произилази и наслијеђена кривица предака, па је нпр. Агамемнон истовремено жртва сопствене владарске сујете, због које жртвује Ифигенију, али и чињенице да припада проклетој Танталовој лози, која носи стравични гријех дјецеубиства, и због које је богови не-

прекидно кажњавају. Иако се на први поглед чини да Есхил прави корак уназад када је у питању издвајање индивидуалних особина ликова у односу на Хомера, ипак суштина трагичког сукоба лежи, у ствари, у напору који његови ликови предузимају у ослобађању индивидуалних снага од условљености које намеће апсолут, без обзира како га ми схватали (овдје, свакако, треба имати у виду и формирање младе атинске демократије, која инсистира на идеји реда и хармоније, оличеној у форми државе). У контексту оваквог поимања Есхила као трагичког пјесника, а што „сведочи да је формативни процес лика био горуће питање током читавог трајања Есхилове каријере“ (*Античко позориште*, стр. 44), није случајно што Гвидо Падуано свој есеј почиње *Пибјеглицама*, гдје је главни протагониста хор дјевојака, дакле колектив, а завршава *Окованим Прометејем*, гдје је у лику Прометеја суштински сажета распетост између људског и божанског, али који ће достојанствено задржати све своје индивидуалне карактеристике, без обзира на све спољашње условљености. Тај процес јасно најављује Софоклове јунаке, „подједнако несаломиве, подједнако имуне на ситне разлоге за опортунизам, који овладавају над другима (а нарочито над хоровима)“ (*Античко позориште*, стр. 47). Слиједећи овако постављен оквир промишљања античке драме, аутор заокружује причу о Софоклу текстом „Херој“, гдје се концентрише на лик Електре, који, по његовом мишљењу, најбоље освјетљава раздаљину између Есхила и Софокла. Док је у Есхиловим *Покајницама* Електрин глас стопљен са гласом хора који инсистира на освети, не схватајући на прави начин њену сложеност, Софокле ће тај глас изоловати и приказати засебно, као онај елемент који у себе укључује све трагичке радње, и из кога и произилази етичка „оправданост“ освете. Ако су Есхилови ликови тек наглашени својим спољашњим обрисима, и тек на моменте добијамо наговјештај њиховог унутрашњег свијета, код Софокла је видан тај напор сликања и понирања у психолошке лавиринте људске свијести. Падуано с правом доводи у сумњу већ безброј пута поновљену тезу о Софоклу као примјеру „правоверне религиозности“, а као могућу потврду његовог става бићемо слободни да цитирамо стихове у којима Антигона, скоро прометејском снагом прозива богове, када схвати да ће Креонтова казна ипак бити извршена: „А какву заповест преступих божију? / А куд још да се мученица обраћам / на богове и ког да зовем у помоћ? / Ја,

побожна, осванух, ево, безбожна. / Ал' ако боговима допада се то, / кад умрем, признаћу да грех учиних ја, / а греше л' ови, не стигло их веће зло / но моје што га против правде спремају!" (*Антигона*, 921–928). Коначно, завршни чин овог процеса који смо ставили у фокус нашег интересовања представља есеј „Експериментисање над човеком", гдје се на примјеру Еурипидових трагедија приказује растакање херојског модела и лик дефинитивно позиционира у само средиште трагичке игре. Иако Еурипидови јунаци нису тако добро психолошки оцртани као код Софокла, иако су њихове контуре некад невјешто и траљаво приказане, непобитна је чињеница да он на сцену изводи снажне личности, или како Падуано воли рећи – протагонисте, и допушта им да апсолутно загосподаре радњом и чак да доминирају над њом. Довољно је присјетити се Медеје, чија страст за осветом преузима власт над њеним разумом, и која све конце трагичког разрјешења сукоба због брачног невјерства држи у својим рукама и потеже их сходно унапријед изрежираној представи, која се пројектује из њене свијести. Еурипидова експлозија страсти на сцени, на којој је упорно инсистирао приказујући јунаке онаквим какви јесу (слични својим савременицима), као и његов став да богови не могу бити морални образац људима ако чине срамотне ствари и ако су, у суштини, разорне силе, допринијели су да је често био осуђиван у свом добу. Међутим, промјена у античком схватању свијета, коју је овај усамљени критичар понудио на сцени и остао јој досљедан до краја, свакако је још једна битна карика у процесу који интересује Гвида Падуана, а који ће се наставити са старом атичком комедијом.

Немамо намјеру да овдје приказујемо све ауторове тезе, већ да кроз овај примјер назначимо главну линију његових размишљања и интересовања, која нам откривају једно чврсто и добро смишљено методолошко полазиште. Такав оквир трансформише и саму природу књиге *Античко позориште*, која се читаоцу намеће као врло драгоцјен приручник, који знатно олакшава читање и разумијевање античке драме. Међутим, ова књига је такође и одлична студија, намијењена проучаваоцима и поштоваоцима античког позоришта, која омогућује да се на једном мјесту сагледа и мисаоно обухвати јединственост, богатство и непоновљивост античког свијета.

Игор Симановић

ПОВОДОМ ЕДИЦИЈЕ „ДЕСЕТ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ”

За данашњи свечани скуп нашег *Друштва пријатеља Матице српске* организатор ми је доделио часну обавезу да уз представнике Матице српске из Новог Сада, господу Мира Вуксановића и Славка Гордића, идејне зачетнике издавачког подухвата ***Десет векова српске књижевности***, говорим поводом издања првих десет књига које са осталим, предвиђеним издавачким планом, треба да прикажу, како је назначено у концепцијским начелима едиције, „целовит развитак српске књижевности“ и „да га валоризује по новим сазнањима и мерилима“. Намерно сам истакао да ћу говорити „поводом“ едиције, а не о конкретним књигама, из простог разлога што их до сада нисам имао у рукама. И поред тога, упућен сам у историју настанка неких од њих, бар ових из старијих књижевности, моје уже струке. Такве су овде три књиге. Прва је посвећена зачетнику наше оригиналне књижевности Светом Сави, у складу с начелима издавача да најзначајнији писци, а овде се о таквом и ради, добију посебну књигу. Друге две књиге су антологије: једна је посвећена српском песништву уопште, са знатним избором из средњовековног – од Светог Саве до Димитрија Кантакузена, а друга песништву ренесансе и барока, насталом у старом Дубровнику, док је још био самостална „словинска дубрава“, и у Котору. Прва књига посвећена делу Светога Саве настала је из критичког издања његових „Сабраних дела“ која је приредио др Томислав Јовановић, универзитетски професор српске средњовековне књижевности. Друга књига, *Антологија српског песништва,* логички је произашла из бројних издања (једанаест!), која је приређивао класик наше модерне књижевности Миодраг Павловић, а трећа из хрестоматије *Дубровачка књижевност* коју је за потребе наставе на српским универзитетима приредила, и неопходним коментарима пропратила, др Злата Бојовић, професор Београдског универзитета. Свака од ових књига приређена је сада по критеријима едиције Матице српске, са обавезним предговором и критичком апаратуром. Ти критерији су објављени у додатку сваке

књиге као објашњење зашто су поједина дела, па и цела стваралаштва, нашла своје место у овом издавачком подухвату.

Не би било примерено данашњем свечарском скупу да говорим опширно о свакој књизи посебно, иако то оне својим значајем заслужују. Зато ћу се, више уопштено и овлаш, осврнути на свеобухватност овог издавачког пројекта. За његову реализацију били су неопходни најпоузданији стручњаци у појединим књижевним областима, као што су Т. Јовановић и М. Павловић за стару српску и З. Бојовић за дубровачку књижевност, јер је требало пратити, у *десет векова,* разноврсне жанровске и стилске облике колективних и индивидуалних доживљаја и тумачења свакојаких историјских промена – и сагледати их у односима са другим културама и стваралаштвима од почетних ослањања на њих, и потоњих стваралачких прожимања с њима, до самосталних и оригиналних књижевних путева; потом, пратити те књижевне појаве према менама језика којим су писане и меморисаној духовности у њему, почев од црквенословенског, рускословенског, словинског, српскохрватског, па све до садашњих језика у настајању; односно према променама српског културног простора и духовног контекста у појединим епохама кад се тежило заједништву, свесловенском и „словинском“, нпр. у књижевности хуманизма и барока, космополитском у књижевности просветитељства, илирском (јужнословенском) у романтизму, југословенском у бившим Југославијама, али и према повременим сепаратистичким оградама и деобама, посебно актуелним у ово наше доба. Деспот Стефан би рекао: „Бејасмо заједно и блиски један другом ... но да ли реке, да ли горе раздвојише нас“. При томе раздвајању од некадашњих ближњих, претворени су цели крајеви у „духовни простор“, пресељени из географије у сећања, због чега смо временом постајали све више „небески народ“, без трајне овоземаљске адресе.

Зато је ова едиција Матице српске наш најизвеснији завичај у коме се постојаније чува памћење о томе ко смо, шта смо, где смо и с ким били, и наравно, ко смо, где смо и с ким смо сада. Данашња наша Скупштина показује да смо са својом Матицом, као оне Змајеве пчеле што „зујкају око уљаника/ око трмке око своје цркве“. Радилице из „уљаника“ Матице српске, ево, подариле су нам десет „сатова меда“ и најавиле још много сличног „саћа“ са наших бивших и садашњих књижевних „цветњака“. И

ово наше Друштво пријатеља Матице српске требало би да буде нова „трмка“ у којој ће наше „злаћане пчеле радилице“ правити „ново саће“, комплементарно овом из „уљаника“ Матице српске. А књижевног цвећа има још много на нашој општој и „регионалној ливади“, и оног давног „што на босиљак мирише“, и овог што се у наше дане расцветава. О њему сведоче досадашњи научни резултати у оквирима пројеката АНУРС, катедри за књижевност оба српска универзитета, СПКД „Просвјета“, Ћоровићевих књижевних сусрета у Билећи и Гацку, Кочићевих у Бањој Луци, и бројних других књижевних манифестација у Републици Српској. Потребно је у том послу објединити све наше интелектуалне снаге (можда у једном центру, у облику обећаног нам Института) и спасавати наше књижевно и језичко благо од свакојаког отуђивања и „расрбљавања“. У том погледу је и ова едиција, о којој овде говоримо, за нас и методолошки путоказ и морална обавеза.

Са жељом да сарадња нашег Друштва и Матице српске буде на обострано задовољство, најсрдачније вас све поздрављам.

Бања Лука, 20. априла 2011. **Бранко Летић**

КЊИЖЕВНИ ИСТОРИЧАР ДР ЗЛАТА БОЈОВИЋ
(Злата Бојовић, Стари Дубровник у српској књижевности, 2010)

Имам част да поводом књиге *Стари Дубровник у српској књижевности* др Злате Бојовић, професора Филолошког факултета у Београду, говорим вечерас о својој драгој сапутници у струци и колегиници с којом ме вежу вишедеценијске успомене. И баш због тих успомена, и опасности да ме одведу у причу изван вечерашње теме, ставио сам на папир неколико опсервација битних за овај разговор. Подвлачим тај изговор за ове папире испред себе и због успомене на нашег ментора, академика Мирослава Пантића, који нас је опомињао да на овакве скупове долазимо с припремљеним текстом јер њиме одајемо пошту оном о коме говоримо, слушаоцима којима се обраћамо и струци којом се бавимо.

Баш зато што је вечерас реч о последњем великом српском рагузеологу, стручњаку за дубровачку културу и књижевност, нећу вам говорити само о најављеној књизи др Злате Бојовић, о њеном најмлађем духовном чеду, једном од бројних из њеног богатог научног стваралаштва. Штампана, тј. пуштена у свет, свака књига има свој живот, независан од евентуалног аутора. Зато често делују као самоникле; читалац види крајњи резултат научног рада, а не и сам процес. То је неправда према аутору који временом постане само *име и презиме* у врху насловне странице. На несрећу, заборави се шта је све пратило ток настанка оваквих књига: нпр. где се и како зачела идеја о њима, кроз које су развојне фазе прошле, те која су им, и каква све истраживања претходила, архивска и библиотечка, у нашим и још више у страним центрима, нпр. у однедавно „страним“ Дубровнику, Задру и Котору, или у Венецији, Фиренци, Риму, Сијени и Барију, да поменем само неке, углавном приморске градове, и свакојака одрицања ради истраживања, јер се из приморских архива наша Злата, и поред летњег сунца, по правилу враћала бледа и бела, „као да је у кавезу расла“.

Већ пола века сам сапутник професорице Злате Бојовић у делу историје српске књижевности посвећеном дубровачкој култури и књижевности – огранку „српске рагузеологије“, коју су

установили и својим радом афирмисали професори Београдског универзитета Павле Поповић, Петар Колендић, Драгољуб Павловић, Мирослав Пантић и наша гошћа, др Злата Бојовић. Некад је та грана српске науке о књижевности била *магистрална* – у наше дане она постаје научна странпутица у периферну област. Као Златин најближи сарадник, и њен сапатник у истом послу, ја сам и непосредни сведок настанка појединих њених радова, од њихових првих научних концепата до садашњих коначних облика. Биографије те Златине интелектуалне деце су и својеврсна историја наших свеукупних културних промена, нажалост, не у боље. Зато не могу говорити о њеном раду без сентимента који изазива ретроспективни поглед на наш заједнички пут од давних постдипломских студија до ових претпензионерских дана, нити без патетике коју изазивају свеопште промене око нас. На ум ми падају многе аналогије из наше књижевне прошлости: нпр. монах Исаија, који је почетак свога рада на преводу светог Дионисија датирао у дане кад је Света Гора „цветала као рај“ најлепшим цвећем, тј. кад је цветала књижевним и уметничким радом, а завршетак датирао после Маричке битке, „у најгора од свих времена“.

И ми смо своју научну каријеру започели у време кад су „цветале“ српске дубровачке студије, кад су архивску грађу у Дубровнику истраживали, уз нашег ментора Мирослава Пантића, историчари Радован Самарџић, Сима Ћирковић, Богумил Храбак, Десанка Ковачевић-Којић, Душанка Диниħ, Ђурђица Петровић, Милош Благојевић, Раде Михаљчић, англиста Веселин Костић – све сами оновремени и потоњи академици, аутори назаобилазних научних студија и монографија о дубровачкој и уопште српској култури и књижевности. А завршавамо, ево, у време кад тих великана, посебно књижевних историчара, готово и нема на научној сцени, или су попут наше Злате последњи зраци некадашње сјајне епохе. Она је сада у српској науци о дубровачкој књижевности као онај „од Сријема Рајко“, последњи ехо прохујале епске славе српских земаља, односно последњи представник праве „српске рагузеологије“.

Да се разумемо: има професорица Бојовић следбеника, потрудила се, неприликама упркос, да изведе неколико доктора и магистара; један од њих је и наша домаћица, др Мирјана Арежина. Само што је прошло време праве науке, и услова за њен класични

облик. Питање је хоће ли и њени следбеници радити, и имати услова да раде на изворној грађи? Хоће ли се и они ухватити у коштац са палеографским замкама; да ли ће се на конкретним примерима суочавати са предностима и слабостима књижевних метода, позитивистичког, филолошког, биографског, књижевноисторијског? Хоће ли имати услова да развију особине књижевног историчара попут Злате Бојовић: да поштују и воле податак, јер је податак, а Злата је то више пута показала, светиљка која обасјава и давног аутора, и његово дело, и његову епоху; хоће ли и они хтети да филолошком методом, незаобилазном и непопуларном, утврђују аутентичност књижевног текста, да пипљивом текстолошком анализом улазе у поетику појединих дела, као што је професорица Бојовић улазила у поетику ренесансне и барокне поезије, јер је текстолошки приступ услов да открију и оно још неуочено, као што су Златина бројна открића – допуне ранијим сазнањима, односно да критички приређују издања појединих дела, као што је то Злата радила у целој серији писаца из „Дубровачке књижевне баштине“ (да поменем само дела Мавра Ветрановића, Динка Рањине, Џона Палмотића, Игњата Ђурђевића).

Запитаћете се: Зашто толико скепсе, кад су у питању наши млади наследници? С једне стране, јер савремени „болоњски“ универзитет, овакакав какав је у нашим условима, уништава науку гурајући је у плићак површности. С друге стране, јер ни Дубровник није више „Пијемонт српства“ као што је био на почетку српске „рагузеологије“, кад су српски писци попут Сремца и Шантића, и српски научници попут Павла Поповића хрлили тамо где је дубровачка „омладина српска“ – како су називали своје културно и књижевно удружење дубровачки Срби католичке вере – издавала своје публикације: „Српску ријеч“, „Словинац“, „Срђ“. Није то више ни Дубровник из нашег, Златиног и мог времена, југословенски и српскохрватски. Данашњим Дубровчанима, и не само њима, није мило спомињање српских атрибута старог Дубровника, нпр. „српског писма“, на коме су написани први стихови на народном језику, које су уметнички „глосирали“ савремени српски песници, о чему пише Злата Бојовић и у овој књизи. Нису ти атрибути пожељни чак ни у виду цитата самих Дубровчана, почев од ренесансних песника па до великих научника прошлог века, Милана Решетара, Петра Колендића, Јорја Тадића, као што није по

мери савремених поларизованих националних односа ни Златина антологија дубровачког песништва у едицији Матице српске под називом „Десет векова српске књижевности“: у свему томе види се српско присвајање „туђе“ баштине. Признајмо, и геополитичка и геопоетичка слика некадашњег Дубровника у српској науци о књижевности све је више ствар прошлости, и ствар памћења: оног статичног, похрањеног у документима који ће чекати будућег српског истраживача; и оног динамичког, у примерцима књига попут научних дела професорице Бојовић; и оног литерарног, оживљаваног у књижевним облицима, приповедним, романескним и драмским, о којим говори и ова последња Златина књига.

Луjо Војновић, из чувене дубровачке породице писаца, правника и историчара, знао је да уствrди у својој студији *Дубровник и Османско царство* (СКА, Београд, 1898) како су трговачки путеви за стару Дубровачку Републику биле „жиле куцавице“ и да су у том трговачком „крвотоку“ биле најважније везе са Србијом јер, како су истицали и стари дубровачки властодршци у архивским документима, „без српске земље Дубровник не би могао опстати“. На тим су путевима, у разним српским градовима са дубровачким трговачким колонијама, хронотопи приповедне и романескне прозе српских писаца од Матије Бана, с краја 19. века, оног Дубровчанина Србина по коме је име добило Златино Баново брдо, па до нашег савременика Радослава Братића и његовог романа *Трг соли*. Треба овде бар споменути Дубровчанина Вида Вулетића Вукасовића, те Милана Савића, Душана Богосављевића, Николу Ђурића, познатијег као оца филолога и компаратисте Милоша Н. Ђурића, и Александра Видаковића, више културне ентузијасте него писце о дубровачким предметима, обликованим у приповести, романе и драме, о чему је професорица Бојовић одмерено просуђивала истичући њихов културолошки ангажман и скромнији литерарни домет – а уз њих, и најзначајније српске писце Иву Андрића, Милоша Црњанског, Јована Дучића, Милорада Павића, Љубомира Симовића и Ивана В. Лалића, који су показивали најразличитија занимања за дубровачку културу и књижевност. Дубровачка прошлост била је нарочито инспиративна српским писцима тзв. историјског романа: како оним који су волели „традиционалну форму историјског романа“, нпр. Славомир Гвозденовић, Душан Баранин, Мирослав Савићевић, тако и оним који су „постепено

разбијали давнашње обрасце“, нпр. Добрило Ненадић, Видан Николић, Горан Петровић. Њима је посвећено посебно поглавље ове књиге. Како ауторка примећује: „За све њих се може рећи да су били добро припремљени за литерарну реконструкцију историје, или ради ње саме или као метафоре за одређене идеје“.

Велики део радова Злате Бојовић говори управо о таквим везама Дубровника и Србије, инспиративним за савремене књижевне ствараоце. И у овој књизи су два рада о таквим везама, истина у „додатку“, јер је Злата „адамско колено“ и воли безазлену дискрецију: један је о природи веза Дубровника са средњовековном Србијом у доба цара Душана („Ломљење дуката за свећу: Дубровник и Света Гора“), а други у време деспота Стефана Лазаревића („Деспот Стефан Лазаревић и Дубровник“). Они су мирне душе могли да стоје као увод свим текстовима у овој књизи *Стари Дубровник у српској књижевности* (СГ, 2010), јер су и засновани на тим и таквим везама: *егзистенцијалним*, у Војновићевој слици „крвотока“; *дипломатским* (бројни Дубровчани су имали важне функције на српским дворовима); *родбинским* и *„нашијенским*“ по заједничкој културној основи, заједничком писму „ћириличком“ и заједничком језику „словинском“, по којим су Дубровчани себе сврставали у „нацију словинску“ а своју Републику у велику словенску заједницу народа, песнички уоквирену од Јадранског до Црног и Леденог мора.

Оно што је заједничко свим радовима у овој књизи, као и свим научним књигама Злате Бојовић, јесте *памћење* прошлости на разним плановима (документарном, литерарном, научном) и у разним оквирима (свесловенским, јужнословенским и локалним дубровачким), карактеристичним за поједине историјске епохе. Све књиге професорице Бојовић, па тако и ова, *споменик* су, „памјатник“, тој прошлости када смо били неко, стари дубровачки песници би то рекли цитатом Вергилија: *Fuimus Troes!* („Били смо Тројанци“).

Својевремено је Андрић записао: „Коме није стало до прошлости, тај не брине ни о будућности“. Књиге професорице Бојовић сведоче колико је њој стало до будућности.

Бранко Летић

КОСОВО И МЕТОХИЈА У ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИМ ТОКОВИМА

(Међународни тематски зборник, Књига 2, Књижевност. Универзитет у Приштини, Косовска Митровица, 578 + 2; Уредник: проф. др Валентина Питулић)

Свима је знано да је Косово кроз историју било поприште великих и за Србе судбоносних догађаја који су ушли у усмену и писану традицију. Један такав велики, свесрпски, догађај десио се и 2009, од 8. до 11. октобра, у Косовској Митровици, на Филозофском факултету силом измештеном из Приштине. И тај догађај је ушао у традицију, како писану, јер је објављено чак пет обимних томова (за језик, књижевност, историју, филозофију и педагогију), тако и усмену, јер о њему се још увек збори на промоцијама појединих књига. У тих пет томова похрањена су бројна завештања – уметничка, литерарна и научна.

Тема овог великог научног скупа била је *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима.* Није тешко приметити да је актуелна политичка стварност – поменимо само старе српске светиње ограђене жицама и барикадама са међународним чуварима – наметнула ту тему као потребу да се у различитим научним областима резимирају ранији цивилизацијски токови на Косову и Метохији, и да се утврде облици њихових деловања: на једној страни, доприноси српском материјалном, уметничком и духовном стваралаштву у прошлости, а на другој разорне последице актуелних цивилизацијских сукоба, те да се у садашњим околностима предвиди и евентуални будући цивилизацијски ток. Истина, с обзиром на садашње околности, морао би се редефинисати појам цивилизације и њеног савременог тока због угрожавања културних трагова претходних токова, легитимне српске државности, српске православне духовности, српске писмености и уметности у тој колевци српскости. Да би биле сагледане последице савременог цивилизацијског тока на Косову и Метохији, било је, дакле, неопходно да се научно резимирају доприноси ранијих цивилизацисјких токова. Њихов *резиме* је у поменутих пет обимних томова.

У књизи другој, посвећеној књижевном стваралаштву, педесетак је радова историчара књижевности, компаратиста, театролога и преводилаца, све самих стручњака за народну усмену књижевност и фолклористику, за средњовековну књижевност и потоње књижевне епохе класицизма, романтизма, реализма, модерне, међуратне и савремене књижевности, па све до текућег стваралаштва у коме се на најразличитије начине огледају рефлекси косовске историјске и духовне вертикале.

На почетку ове књиге три су текста општег карактера. Први је „Почетни простор“ Р. П. Нога, у коме је поетски сажео историју наше *заветне земље*, прво указујући на сјај бројних манастира и њихово свеукупно зрачење у српском народу, потом на Косово као „грдно судилиште“ од кога су путеви водили у два правца: један на Небо, у вечност, други у расејање. На његов рад се наслања, и његову поетску слику појашњава рад Душана Иванића: он строгим научним дискурсом разматра феномен *регионализма* у српској књижевној историји као последицу вековних уништавања културних средишта која су Срби, као „лутајући народ“, стварали у појединим епохама од Свете Горе до Пеште и Трста: од њих су потом, због разних цивилизацијских токова, остајале књижевне регије и само „духовни српски простор“, речита потврда да је српски народ кроз историју, губећи свој географски простор, постајао и дословно „небески народ“. И шта је таквом народу преостало друго него *памћење* у разним књижевним облицима. Вертикала тог памћења пободена је у „почетни простор“, и о њој, у овој књизи, пише Милан Радуловић отварајући питање историјског и есхатолошког смисла „Косовског завета“ у српској усменој и писаној традицији.

Та три рада, Ногов, Иванићев и Радуловићев, нека су врста експозеа свим потоњим радовима у којим поједине цивилизацијске токове анализирају, и валидним подацима поткрепљују најкомпетентнији стручњаци за поједине области, као што су, на пример, академици Нада Милошевић-Ђорђевић, Немица Габријела Шуберт, Белорус Иван Чарота, па професори са свих српских универзитета и научни саветници Института за књижевност, све аутори значајних научних дела, али и они најмлађи чији радови такође

завређују пуну пажњу. Као што је и разумљиво, највише је радова о усменим, фолклорним и средњовековним писаним облицима насталим на Косову и Метохији. Они указују да је књижевно стваралаштво Косова и Метохије неотуђива баштина целокупног српског народа, плодотворних утицаја на савремене српске ствараоце свуда у свету. Ту је затим низ радова о путописним сведочењима страних путника, западноевропских и грчких, о лицима и наличјима „цивилизацијских токова“ на Косову и Метохији. Њих допуњују и сведочења наших писаца, некадашњих конзула на Косову, Нушића и Ракића. Посебан је корпус радова о Косову и Метохији као теми присутној на разне начине у српском књижевном и научном стваралаштву, почев од Ракићевих косовских песама до песама нашег савременика Ђорђа Сладоја; од Андрићевих фрагмената о Косову до преокупација Милоша Црњанског косовским темама, о чему сведочи више радова у овом зборнику; од косовских тема у српској есејистици и критици до разрада у драмској и романескној књижевности; од занимања наших књижевних и научних радника за поједине теме до радова Срба у дијаспори и странаца који су дела с косовском тематиком преводили на своје језике.

Све у свему, ови радови показују и доказују да су Косово и Метохија у прошлости, као српске заветне земље, биле *ушће* бројних цивилизацијских токова и историјски оквир који је обједињавао припаднике различитих народа – поменимо само колоније Саса, рудара, па трговачке колоније Дубровчана, па Сефарде и њихов фолклор, па градитеље храмова, њихове живописце, и бројне писце и преписиваче, итд., итд. – који су кроз векове обогаћивали свеукупну српску традицију тако да су се у њој, како је приметио Перо Слијепчевић, „као откоси слагали, једни преко других, слојеви различитих култура“.

Констатујмо да све те слојеве, показане и објашњене у другој књизи Међународног тематског зборника, као и у оним посвећеним другим научним областима, садашњи „цивилизацијски“ ток на Косову и Метохији бездушно *брише* и преко њих исписује свој „варварски рукопис“. Ове књиге на дају да ти српски културни слојеви буду заборављени. Понајвеће заслуге за тај чин, тј. организацију свесрпског научног скупа и штампање поднесених радова у пет

волуминозних зборника, припадају декану – уреднику Драгом Маликовићу и његовим сарадницима, пре свих проф. др Валентини Питулић, уреднику тематског зборника за књижевност и проф. др Софији Милорадовић, уреднику зборника за лингвистику.

Бранко Летић

УСТАНИЧКА ПОЕЗИЈА ФИЛИПА ВИШЊИЋА

(Саша Кнежевић, *Вишњићев пјеснички споменик Револуцији*. Просвјета, Пале, 2012)

Падом српске деспотовине, на шта је тачка стављена 1459. године, када је под отоманску власт прешло престоно Смедерево, Срби су постали поробљен народ са не тако јасним изгледима на скоро ослобођење. Слободе су се само присјећали у наредна четири вијека, а Први српски устанак јесте зачетак процеса њеног поновног стицања. Милтоновски речено, изгубљени рај ваљало је поново стећи. Тема војевања није била једина међу тадашњим (народним) пјевачима, али се свакако издвајала – како због своје актуелности, тако и због своје ангажованости. Никако се не смије ни помислити да се сва вриједност народних пјесама устаничког циклуса своди на јефтини политички ангажман, о чему сигурно понајбоље свједочи дјело Филипа Вишњића, слијепог гуслара из Семберије.

Несумњиво је да постоји несразмјеран број радова који се тичу старије српске књижевности у односу на ону новију, како ју је насловио Јован Скерлић. Иако непрецизан, овај рез се тиче и интензитета промишљеног артистичког удјела у обликовању дјелâ поменутих корпуса. Но остављајући сада по страни теорију периодизације српске књижевности, битно је нагласити да се у србистичкој науци готово може извести строго правило које каже да што се даље иде у књижевну прошлост, мање је радова, стручних публикација и интересовања с тим у вези. Нарочито када су у питању монографије каква је *Вишњићев пјеснички споменик Револуцији* др Саше Кнежевића, доцента на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

Иако не баш срећно насловљена, будући да је ријеч ’револуција’ у савременом српском језику подобрано контаминирана семантиком која се удаљила од именовања Првог српског устанка као Српске револуције, нарочито међу млађом популацијом, књига третира једну од најзначајнијих тема српске историје. И то

из специфичног угла. С једне стране, у питању је историјски факат, који је документован, изучен али се и даље изучава, прекретница у току новије српске историје. С друге стране, поглед на тај догађај који је предмет интересовања ове монографије јесте, привидно парадоксално, поглед слијепца – пјесника, активног учесника догађаја. Но пјесника прије свега, на чему инсистира и одредница „*пјеснички* споменик". Зашто је то битно? Управо јер Филип Вишњић у својих једанаест пјесама посвећених Првом српском устанку на појединим мјестима чини раскорак у односу на круту историографију. Од оног добро познатог свједочења да је народ тај који жели побуну, борбу за слободу – „Ту кнезови нису ради кавзи,/ нит' су ради Турци изјелице,/ ал' је рада сиротиња раја" (*Почетак буне против дахија*) – и не само народ него је то небеско провиђење, па до детаља које је велики Вожд свјесно користио да кроз пјесму изрази националне интересе и циљеве, поетика Вишњићеве пјесме на моменте девиира историју, што уопште није њена мањкавост, нешто лоше, него је и више него оправдано у контексту народне пјесме и традиције, историјског тренутка и накане са којом наступа. Такав манир познат је још од најстаријих библијских списа, јер ни старозавјетном писцу није била значајна тачна историјска информација – да ли је, на примјер, Мојсеј из Египта извео шестсто хиљада одраслих Јевреја способних за битку (што би са женама, дјецом и старима чинило скупину од два до три милиона људи) или не – него сама чињеница да је Јахве био тај који је извео свој народ и довео га у обећану земљу. И то је срж цјелокупног причања, а историјска вјеродостојност појединих навода је нешто на шта се није претјерано обраћала пажња. У контексту приче о Филипу Вишњићу може послужити добро познато мјесто из *Мемоара* Матеја Ненадовића на којем овај свједочи како су управо српски кнезови били подстрекачи побуне против Турака, а не народ, о чему свједочи и сјећа кнезова о којој је и Вишњић пјевао.

Монографија Саше Кнежевића произашла је из његовог приљежног рада на докторској дисертацији *Народне пјесме о српском војевању за слободу током 19. вијека*, одбрањеној на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Стога и не чуди број од стотину и двадесет библиографских јединица

које се наводе у попису литературе. Међу њима су и списи домаћих историчара који су се истакли у изучавању устаничког подухвата, као што су Р. Љушић, М. Екмечић, П. Опачић, Р. Самарџић, В. Ћоровић, В. Чубриловић и др. Ова чињеница потврђује претпоставку да у питању није сентиментално виђење поезије о српском војевању за слободу и ослобођење од турске тираније, него документовано и мукотрпно истраживање, засновано на релевантној литератури и историјским изворима. Али се у исто вријеме не одступа од окоснице истраживања – пјесничког уобличавања догађаја који су се збили.

Дванаест поглавља, колико их монографија садржи, употпуњено је пописом литературе и регистром имена, који увелико олакшава сналажење у тексту. Прво поглавље насловљено је као **„Српска револуција у пјесми и историји“**, након чега се прелази на конкретније подручје – на пјесника Филипа Вишњића, и то у (другом) поглављу **„Пјесник револуције и пјевач устанка“**. Топос слободе, за који аутор каже да се прикривао у српској народној епици, у дјелима „пјесника револуције“ бива откривен, а Вишњићева дјела заправо јесу најаутентичније свједочанство о Првом српском устанку, будући да су настала за вријеме његовог трајања. Наравно, с тим у вези не треба заборавити на проблем фактографске историчност таквих свједочанстава, али је свакако чињеница да је Вишњић своја дјела биљежио на лицу мјеста, бивајући у средишту догађаја, а нека одмах по слому устанка.

Треће поглавље, **„Поетизована историја српске револуције“**, говори о уобличавању историје у пјесму. У питању је процес, својеврсна еволуција ове идеје, која је заустављена Вуковим записивањем, јер је на тај начин канонизована, будући да је записана. Нарочита је пажња посвећена пјесми *Почетак буне против дахија*, вишеструко значајној за цијели опус Филипа Вишњића. У поступку поетизације догађаја Филип Вишњић се умногом држао њему познатих чињеница, што значи да није говорио напамет. Информације је сакупљао од учесника окршаја са Турцима, директно је препјевајући, што је и један од разлога наглашене реалистичности. Остаје ли Вишњић у традицији народне поезије или из ње прави искорак питање је на које Саша Кнежевић даје недвосмислен одговор: „Он не само да није препјевао тра-

диционалну народну пјесму, него је опјевао савремени догађај и тиме дао лични и неизбрисиви печат једном историјском збивању, чиме је у форми народне епске пјесме изашао из оквира традиције и поезије и постао не само значајан историјски факт, него и општенародна духовна матрица вишег реда“ (50).

„Светачко јунаштво Ивана Кнежевића“ јесте наслов четвртог поглавља, у коме се прича скреће на добро познату судбину сембреског кнеза Ивана Кнежевића, кнеза Иве од Семберије – јединог Вишњићевог јунака који није из Србије, нити је директни учесник устанка. Пјевање о његовом сукобу са Кулин-капетаном, те о откупљивању робља јесте необичан екскурс унутар приче о српској побуни. А то најприје што Иван Кнежевић није слика и прилика јунакâ из осталих Вишњићевих пјесама устаничког круга. Овом пјесмом, како свједочи Саша Кнежевић, открива се и друга страна устанка: „Није то само рат и јуначка борба за слободу, него и страховита експресија најсуровије силе над онима који у самом Устанку не учествују“ (53).

Устанак против Турака нарочито је запамћен по великим бојевима, од којих су неки и опјевани. О тим пјесмама се говори у петом поглављу: **„Пјесме о појединим бојевима Првог српског устанка“**. Не смије се заборавити да је Вишњић врло добро познавао и противнике, Турке, и то не само по именима, него и начин на који дјелају. Пјесме које су анализиране у овом поглављу јесу: *Бој на Салашу*, *Бој на Лозници*, *Луко Лазаревић и Пејзо* и *Милош Стоићевић и Мехо Оругџић*. Има у њима сугестивности, подилажења слушаоцима, јер је Вишњић дјеловао сугестивно, а на сукобе о којима пјева гледао је као на коначно разрјешење – или крајњи успјех, или пропаст.

Потом долази поглавље **„Пјесме о резултатима великих битака“**, шесто по реду. Оно је посвећено анализи двају пјесама које би се на први поглед могле уврстити у претходно поглавље – *Бој на Чокешини* и *Бој на Мишару*. Добро је познато да је народна поезија прећутала Косовску битку, јер се говори само о времену које јој претходи, а чешће о њеним посљедицама. Модел косовских пјесама видљив је у ове двије пјесме о Првом српском устанку, али за разлику од њих „Вишњићеви стихови су несвакидашње натуралистични управо зато што нису прошли накнадни филтер

жељених, али непостигнутих етичких принципа, који су накнадно бојили пјесме старијих времена“ (98).

Осмо поглавље, **„Стојан Чупић, омиљени јунак Филипа Вишњића“**, у цијелости је посвећено мјесту Змаја од Ноћаја у Вишњићевој поезији, а девето, **„Осветници“**, тиче се борби за част појединаца, чиме се пажња са широке приче о устанку пребацује на ниво појединачних међусобних окршаја. У деветом поглављу, **„Јунак у двобоју“**, показано је како Вишњић у приказивању двобоја поштује његову класичну схему, али са нарочито занимљивим иновацијама које никако не значе укидање неке од етапа епског двобоја.

„Људственички оптимизам Филипа Вишњића“ јесте наслов десетог поглавља, у којем се на устаничког пјесника гледа као на великог оптимисту. Томе у прилог иде и чињеница да је народ, па тако и Вишњић, вјеровао у божанску иницијативу у процесу ослобођења, па су, сходно томе, песимизам и сумња у крајњи успјех били сувишни.

Наредно поглавље, десето по реду – **„Ново рухо епског десетерца“** – иде ка версолошким истраживањима. Наравно, будући да узорак није обиман, нису се могли са апсолутном сигурношћу дати исцрпни подаци. Шест одјељака из различитих пјесама Филипа Вишњића Кнежевић је подвргнуто анализи, а према теорији Кирила Тарановског о метричким константама и ритмичким тенденцијама десетерца. Она је показала да је Вишњић испоштовао све доминантне карактеристике епског десетерца, што је од посебног значаја ако се узме у обзир начин на који је стварао: директно, без углачавања које вријеме доноси са собом. Вишњићева укоријењеност у традицији показана и на овај начин недвосмислено потврђује његову припадност корпусу епске народне поезије.

У дванаестом поглављу, **„На мјесту закључка“**, своде се напријед изнесене тврдње и још једном се указује на даровитост слијепог пјесника, који је „показао да пјесничка имагинација надвладава све запреке које намећу задати канони“ (157).

Једина замјерка, уколико би се и могла тако назвати, тиче се ситнијих опаски које готово не припадају главном току истраживачке линије, већ су дате узгред. На примјер, исказу „Једино што су

Срби успјели сачувати у тим невременима,[1] био је језик“ (6) могло би се штошта приговорити и у монографији оваквог типа дјелује одвећ импресионистички.

Изражавајући још једном жал због много мањег интересовања књижевних историчара и теоретичара за српску књижевност старијих периода, не треба заобићи ни чињеницу да су истраживања српске народне књижевности у том смислу у много бољем положају у односу на српску средњовјековну књижевност, те књижевност Дубровника и Боке Которске, што ова студија свакако и потврђује.

Данијел Дојчиновић

[1] Мисли се на период робовања под Турцим

ПОГЛЕД НА АДОНИСОВ ВРТ

(Владимир Гвозден, *Књижевност, култура, утопија*: Огледи, Адреса, Нови Сад, 2011)

Модеран човек није одговоран ни монарху,
ни земљи, ни вери, ма шта ми говорили,
већ култури.

Ернест Гелнер, *Нације и национализам*

Огледи Владимира Гвоздена *Књижевност, култура, утопија* права су мала кутија изненађења у облику филозофских промишљања и есејистичких излагања о поменутим феноменима на начин сугерисан већ у наслову, у ком су у истој равни књижевност, култура, утопија, што мотивише одређену иронију спрам појмова који у нашој свијести остављају укус озбиљности ствари по себи (култура, књижевност). У овој књизи преиспитују су већ утврђене вриједности и њихов положај у модерном добу кроз задане теме, које брзо прерастају свој првобитни облик и постају извориште занимљивости и информација, шаљивих коментара и парадокса, што одаје несвакидашњу ерудицију аутора и доноси интригантна промишљања о стварима о којима се чинило да нема шта више бити речено, као и појединости из културне историје, те понеки извјештај о културним новотаријама и функцијама истих.

„Шта чини добру књигу?" наслов је првог од огледа. Питање старо као и добра књига, ако постоји најбоља књига, што је управо радна хипотеза којом се служи Гвозден. Лик Фери у својој књизи *Homo aestheticus* говори о историји укуса кроз историју филозофије, на којега се В.Г. ослања кад одговора на питање о доброј књизи, полазећи од историје мисли, од тога како се о доброј књизи просуђивало кроз вријеме. На крају закључује: „Питање добре књиге је, управо кроз афирмацију субјективности кроз конститутивну претензију на објективност, питање граница моћи човека над човеком". На такав начин говори и Лик Фери, који у историји модерности види историју многих лица субјективности, *моћ човјека над човјеком*. И, наравно, тиме се отварају застрашујућа питања, у чему је и највећа драж Гвозденових есеја.

Другим есејом „Мона Лиза без тајне" потпуно одступа од првог, али им је повезница Адонисов врт, који Гвозден метафорично и често користи као израз за овај свијет, а у овом есеју повод му

је свијет који је створио Ден Браун у *Да Винчијевом коду.* У овом есеју може се прочитати зашто је та књига постигла тако велики успијех, али и много тога другога, тако да прича о Дену Брауну постаје само оквир једне велике мистификације око Мона Лизе. Гвозден говори о популарности и историји популарности чувене слике, чиме, наравно, отвара питање рекламе, којим ће се бавити и у потоњим есејима, истичући њену погубну важност за свијет књиге и књигу саму.

Гвозден пише о медијима, умјетнику маргиналцу, студентима и професорима као жртвама, док координатори за маркетинг одлучују о судбини књиге. „Нови Дон Кихот је писац у борби против Адонисовог врта, света насталог према замисли мултинационалних корпорација...” Пише и о естетизовању свакодневице, односно о људској потреби да литераризују своју стварност не би ли изгубила на хаотичности. „Ако је свакодневица естетизована, онда књижевности изгледа не преостаје ништа друго него да вуде рекултивисана...” Не заобилази ни тривијалности, те налази повода да уозбиљи једну будалаштину својствену житељима Адонисовог врта, а то је његова прича о Кантовој лобањи, кроз коју још једном исијава глупост тако парадоксално несвојствена овој глави за живота. „Ви сте блесави као пруска иловача што је испунила генијалну лубању Имануела Канта”, забиљежено је у *Киклопу* Ранка Маринковића као ругалица неком несмотреном актеру. То да је иловача ипак препустила свој терет још блесавијим актерима позорнице свијета, ваљаним заговорницима френологије, мање је познато, а шаљиво је забиљежио В.Г. у есеју „Кант као Јорик”. „Иако Јорик никако није могао постати Кант, Кант се забрињавајуће лако претворио у Јорика”. Наизглед шаљиво, прича о ископавању Кантове лобање у сврху доказивања наднаравних особина овог великог човјека води до тезе у којој је речено да се успон френологија одвијао паралелно са успоном националне свијести. Гвозден ће о антисемитизму проговарати још на неколико мјеста. Говориће о Зебалдовој књизи *Austerlic*, у којој је немало пажње посвећено тој националној свијести пробуђеног народа, а која је тако много зла нанијела јеврејским породицама у Другом свјетском рату.

„Зебалдова политика књижевности” је једини есеј који се бави критиком књижевног дјела у традиционалном смислу. Зашто је Гвозден одабрао роман *Austerlic* да о њему говори? На интернету се може наћи Гвозденов есеј „Činjenica, trauma i fikcija: *ars memorativa* u *Grobnici za Borisa Davidoviča* Danila Kiša” у коме је

објаснио односе стварности и фикције у поменутом роману. Роман *Austerlic* на сличан начин преговара са читаоцима: „Зебалдова проза се не одриче интенције истинитости, бар не потпуно, у најмању руку он стално подрива *уговор о претварању* између читаоца и писца, а у ствари стално удваја интенцију – ово је роман, али није измишљотина, ово је фикција, али није прича о *пиратима*, већ о Жаку Аустерлицу, измишљеном лику, чији је живот урођен у мноштво историјских чињеница, вербалних и визуелних приказа.”

Од утопије у наслову остаје само име, јер у савремено доба, такво што нестаје усљед безнадежности у погледу на будућност. Да ли је срећа идеологија савременог друштва и ко још има право да буде очајан само су нека од питања која се отварају.

Мариана Седић

ЖАРКО КЕЦМАН − ОГЛЕДАЛО И ЈА

(Кецман, Жарко; *Огледало и ја*;
Удружење књижевника Републике Српске, 2012)

Сам сам... И парчад огледала...

С. Јесењин

Приликом избора манира којим би се требало прилазити пјеснику и његовом дјелу, отворена су нам свима углавном два пута; први у себе укључује позитивистички и остале мимоумјетничке аспекте − покусе, приликом којих човјекову душу настојимо посматрати кроз сочиво дефиниције, док поред овога постоји и чист објективан приступ (уколико је такво нешто могуће подузети кад је у питању умјетничко дјело), приликом којег би критичка мисао била усмјерена искључиво на оно што нам нуди штиво које је пред нама. Како у пјесништву одвајкада, и у временском обручу којим се одређују посљедњих пар деценија двадесетог, те и ово нешто начетог двадесет и првог вијека, јасно је да је постојала такорећи маркирана тематизација, један бројно скромнији идејни дијапазон који се у пјесништву (додуше, и у цијелој умјетности) прожимао, сукобљавао, надопуњавао, доводио у везу са другим, мање уопштеним и устаљеним мотивима, те се тако по логици појединаца која би неријетко одавала херметичност, рађао и умирао, углавном, као пјесма.

Ма о каквим погледима на плодове књижевног свијета да је ријеч, дио увођења у расправу би требало да буде посвећен ближем одређивању самог пјесништва, као својеврсног погледа на свијет, боље речено, као аутентичне врсте експресивности код аутора понаособ.

Пјесништво у српском говорном подручју посљедњих неколико љета је имало, и има, својих успона и падова. Тај квантитативно (не и квалитативно) нескроман низ појединаца који су се окушавали у писаној ријечи, било ради суптилног наметања неких својих квазиидеологија, величања већ упарложеног патриотизма, или (не) успјелог продуживања неких књижевних струја које су дуже вре-

мена биле угашене, постојао је, и постојаће засигурно увијек. Са друге стране, не могу се заобићи књижевници које су њихова дјела оправдала у умјетничком свјетлу писане ријечи јединог естетски, философски и књижевно верификованог умјетничког, литерарног свијета. У таквом кључу времена су се одигравале велике драме малих позоришта. У неко новије вријеме, биће да су се параметри књижевног статуса почели схватати другачије. Наизглед, као да се толико тога, невјероватно много, укључивало у књижевни живот, а тако мало, готово ништа, успијевало да се удостоји као оно што зовемо успјелим књижевним дјелом. Наравно да на основу преваге кукоља у безброју стихова и редака над успјелошћу не треба стављати тачку на цио овај сказ.

Наиме, и у посљедње двије деценије, изузимајући критеријум популарности, у оквиру српског говорног подручја писана ријеч је руковођена ријетким, драгоцјеним кормиларима.

Упркос шареноликости тематског и мотивског опсега, мисаони распон пјесништва појединаца се углавном сводио на истраживање општег (неко би навео исконског) на идејни дијапазон и рефлексивну проблематику која је пребродила пјеснике и вијекове, но пак као да је сама остала непребројена и нераскринкана.

Замјерке животу, тобожње неправде, захтјеви објашњења туђе логичности у свијету чији смо један дио, литераризовано, егзистенцијалистичко преиспитивање, једноставно, потрага за смислом − мора је и данашњег пјесника. Сваки остави пјесму као могућност разговора, као отворен форум, из којег мишљења нагађамо, и у који питања узалуд шаљемо, вјероватно из некаквог сопственог проклетства.

* * *

Штиво углавном не говори. Оно као да предочава. Након 2011. писана заоставштина у поезији као да остаје једини вид разговора са Жарком на чисто мисаоној разини.

Жарков философ, његов Бог, његов егзистенцијалист, или ма како да назовемо његову пјесму, та философичност која ниш-

та не искључује (доли, каткад, сврхе) већ све стоички доводи под питање, поставља све у пат позицију вјероватноће, некакву игру трагања за смислом.

Идејно сагледано, свака је пјесма колико потомак претходне, тако је уједно и предак сљедеће. Један те исти тон, рефлексије које су присутне у свакој пјесми, теже једном те истом погледу на свијет. Њихов значењски низ који се остварује дијелом у свакој од пјесама, испуњен је не баналном сумњом, већ, боље рећи, превише израженом природом човјека да све што га окружује, а свакако и њега самог, покуша сагледати као могућу расправу. Кецманов *оплемењени*, нешопенхауеровски песимизам је само једна страна тих пјесама, рекли бисмо, то је оно животно емпиријско у њима. Не смије се изоставити и друга важна страна, Исток његове поезије, који доказује мисаоност и философску ширину тог животног набоја стијешњеног у тексту.

Дискурс који би требало да буде водич кроз Жаркову поезију, који би требало да послужи као путоказ, заустављa нас подсјећањем на синтаксичку неуобичајеност, на могуће одгонетавање својеврсне херметичности, на пословичност, те у неку руку и исказ кроз афоризам. Свако упуштање у пјесму са тематизовањем (углавном) недокучивог, завршиjаловим епилогом неразрјешивости. Међутим, евидентна је расправа која преостаје, јер сходно набоју којим је ова поезија надахнута, с обзиром на њену природу, расправа је донекле њено оправдање у њој самој. То расправљање које је присутно у Кецмановој поезији могуће је, лакшег приступа ради, свести на три појма: човјек, живот и (бе)смисао.

Као *поданик слабости* и неспокојних искустава, Кецманов човјек подређен је свему што постоји и што не постоји — свему што му је у материјалном, око њега, и (изгледа понајвише) оном што му је у мислима; подређен времену, несамјерљивости Бога, друштву, наметнутим форсираним схватањима, сопственом непраштању. Невичан са стварношћу и неимун на њену лажну објективност, такав полуплатониста-полупомиреник са свијетом, превише питања поставља о смислу и бесмислу, о ријечи и неријечи. Напосљетку, о себи и несеби.

Човјек у Кецмановим пјесмама као онтолошки експонат у свијету је који намјерно упознаје таквог човјека, бића које се

случајно и безвољно упознаје са истим тим свијетом. Аутор као да својим расправама и мишљењима свој преиспитивачки стих не усмјерава толико на појмове *свијет* и *човјек*, колико њихово помињање конкретизује у правцу њиховог међусобног (не) схватања, из којег се накнадно сагледава и расположење оба појма која доводи у везу.

Мисао таквог човјека често се прелије у психосоматско, у бол, који води до, како аутор пише, *великих истина, тако непознатих*. То што се апострофира у Кецмановој поезији су свакако пробране, круцијалне истине; рекли бисмо, писац стихом долази до оних истина које су међаши човјековог живота, оне које су такорећи толико подразумијевају, и које су *јасне*, али и о којима, с друге стране, постоји толико неусаглашености у вишевјековном интерпретирању и умјетничкој перцепцији.

Њиховим персонификовањем, постављањем у другачији метаконтекст, представљањем кроз симболе, алегоризовањем тих истина, Кецман их у својој пјесми обликује у посебном фону, како би приспјевши у његов дискурс, наличјем биле философеме, а лицем литерарно штиво. Другим ријечима, оно што је у неку руку дозвољено занемарити при приступу таквој сорти поезије, јесте удубљивање у начин стилизације; више би пажње требало посветити *општем* у пјесми.

Пишући на тај начин о глади, смрти, рату, ријечи, миру, сваки од појмова кроз посебан поступак уводи у текст, да би даљи развој текао у дискутабилно-наративном смјеру, премда обликован као пјеснички исказ. Управо тако, аутор пише и о човјеку, представља кроз *себе* оно што човјек у неку руку јесте, оно што смо сви у неку руку, не обазирући се нарочито на тривијалности које се све могу довести у везу са појом човјека. Као да је та *ријеч*, из које се Кецманова пјесма разбуктава, та његова *недовршена идеја* како је навео у једном исказу збирке, у блиском сродству са Миљковићевом *прејаком речи*. Као да су управо те тривијалности оно што ће оштроумље усмјерити на нешто другачија поимања свијета, што ће уједно отворити другачије могућности тумачења живота преко текста сличне природе.

Навођење живота као једног од тема дјела *Огледало и ја* захтијева неколико ријечи разјашњења. Употребљавајући га у кон-

тексту ове расправе, појам *живот* не сагледавамо овде као антоним појму *смрт*, већ полазимо од значења термина у његовом ширем смислу, што би се банално могло представити: почетак — живот — крај, односно: рађање — живот — смрт.

Приступили смо прегледу збирке узевши за подразумијевано да унутар исте не долази до издвајања поменутих појмова, те да је јасно да аутор кроји свијет из своје визуре, при чему су све ствари којима се бавимо овдје присне, међусобно зависне и тијесно повезане.

Ауторова представа живота није цјеловита, нема оне врсте дескриптивног низа коју би уобичајеност читалачке публике у неки прошлим временима и очекивала у поезији. Ишчитавајући збирку, свакако да наилазимо на *стихове* којима Кецман свједочи своје рефлексије о животу, међутим, те кратке исказе доживљавамо као пословице, разбацане по пјесмама цијеле збирке, што не прозивамо као недостатак, нитиману; штавише, имајући у виду сорту проблематике у коју се упушта ова збирка, можемо констатовати да то није ништа значајније од уобичајене одлике савремене поезије.

Иако расијана посвуда, сва ауторова мишљења се базирају око једног неуобичајеног погледа на свијет. Рађање као долазак, смрт (не као одлазак, већ прије као својеврсно премошћење, *као промјена треперења*, односно *смрт као ослобођење од живота/себе*) оквири живота у његовом (сада) ужем смислу, живота као осуде ради сакупљања *кривице сопственог незнања*, живота као свемогуће глади, фокус су Кецманове збирке.

Из непрестаности одраза између пјесниковог *Огледала* и пјесниковог *Ја*, отварају нам се питања која се у збирци тек повлаче, питања која су наговјештаји некаквих одговора у чију недореченост унапријед не сумњамо; то понад чега аутор поставља знак питања јесте живот нас у нама самима, нас у другима, других у нама, те живот мимо других, и мимо властитих нас. Живот као такав, као цјелина која у себе укључује претходно наведено, у Кецмановој збирци открива се читаоцу у различитим схватањима истог: час као глад, час као разлог за кајање, живот пред којим је човјек савладив, живот који својом неурачунљивом игром (бе) смисла човјека представља као одљуда. У таквој представи живота, у толиком одсуству његове пунине, Кецманова *расправа* о свему

окончава у појму срмти. Мада, као што је наведено, таквој смрти, на основу цијеле збирке, никако не можемо придати уобичајену конотацију, некакав устаљен трагичан набој. Оно што би најбоље могло помоћи при поимању Кецмановог схватања јесте, прије свега, појам избављења, престанак свих тежњи и *гоњења жељом која уништава све остале*, искорак из *истог* (уобичајеног) и трајања једног (бе)смисла у некакав нови, недокучив (бе)смисао. Почевши од рађања у ком је Кецманов човјек тумачен проседеом *tabula rasa*, преко живота представљеног као огромно питање које у себи садржи безброј других потпитања, безброј недоумица, непребродивост могућности у рату шаренила и монотоније, збирка *Огледало и ја* испред свега изузима смрт као некакву врсту химничног тријумфа (у неку руку, могли бисмо схватити и као пркос), одговора којим се побијају све варијанте *треперења,* сви *парадокси друштва* и све апсурдне баријере које живот, између осталог, изнуђује човјеку.

Кецманово онтолошко подразумијева такво поимање, упознато је са таквим схватањем смрти. Таква смрт се не мора тумачити једино религијски, нити је потребно било какав мистификован моменат користити при њеном тобожњем схватању. Аутор као да у неколико наврата алудира на свјесност човјека о тој истој смрти, оној, како он једним стихом наводи, која је *поклон на рођењу*, која се до те мјере подразумијева код људи да саму заинтригираност око исте доводи у ћорсокак необјашњења. И збиља, оставља се отворено питање цјелокупном расправом: како је могуће да се након једне такве чињенице човјека који толико већ траје, која се толико већ пута доказала сама собом, како је могуће да сви ми и даље на неки начин (подсвјесно, или пак свјесно) не прихватамо тај *пут у који идемо потпуно сами*, како аутор објашњава смрт у једном од својих написа? Управо приступ у том фону (условно речено, узимајући у обзир такве параметре аспектуализације текста) један је од начина на који би се читалац почео упознавати са овом збирком, односно са штивом овакве врсте.

Као подлога основног солилоквија у збирци *Огледало и ја*, жижа око које шестаре све остале расправе (говоримо, разумије се, у пренесеном значењу: Кецманову пјесму схватамо првенствено као *расправу*) о којима је било ријечи, јесу размишљања о смислу односно бесмислу, покушај постављања свега у једну равнодушну, такорећи благу скептичност, кроз коју аутор као да настоји да све (не)оправда у том кључу неизвјесности којом је надахнут свијет.

Под овим подразумијевамо и есхатолошки принцип живота какав се у збирци, уопштено гледано, представља (дакле, када узмемо у обзир збирку у цијелости; морамо се овде позвати на смрт те одлику смрти коју јој аутор приписује), другим ријечима, поглед који у себе укључује и појам Бога какав се помиње у често другачијем контексту, те начин размишљања о *крајњем*, ономе што је надасвим. Управо је то полазиште од којег би било најбоље почети када приступамо овом Кецмановом напису;

Управо размишљање о *крајњем*, представља мисаоно бојиште где се као једино размршење нерјешиве битке однекуд јавља питање (бе)смисла.

Ако би то требало постављати у троугао чија су тјемена међусобно условљена, онда би се то свело на питања: (бе)смисао – Бог – човјек. Кецманова *расправа* сеже од питања до питања прожимајући се кроз поменуте идеје, доводећи у везу једну са другом, али не да би било шта порицала или тврдила, већ да би на основу тога омогућила да се читаоцу откључа предулаз такве ауторове расправе. Жарко као да свој умјетнички поступак преиспитује на тај начин што све поставља у крајњу присност са философским (када помињемо философско, не алудирамо толико на мудрословље колико на преиспитивачко), што увиђамо тек када се позовемо на текст. До које мјере постоји честица уопштавања, сагледавања оног општег у збирци могло би се претпоставити низом примјера. Кецман једну од пјесама (један крак свеукупне *расправе*) започео је такорећи реторичким питањем:

јеси ли икада упознао
убицу илузија и снова
неки кажу да је човјек, неки бог, неки демон
разне полазне тачке једног те истог резултата

У истој пјесми наводи како смо оно које *нити воли, нити мрзи, нити постоји нити зна*, јер нам све те представе не дозвољавају да сазнајемо. Како наводи: *само си роб сили која тражи и тражи*; даље поигравање питањем смисла своди се на *покушај да се забораве сви ти луди свјетови који неће да се угасе*. То што се у неку руку може схватити као генерализовање чињеница свијета и живота кроз поезију, јесте управо то питање истине које мори умјетност вијековима. Такав став више иде наруку Кецману философу, у прилог истицању одавно поменутих принципа који припадају домену философског – најједноставније речено: не мора значити да су ствари то што мислимо о њима. Да ли се то *спутавање невидљивим оковима стварности* може односити на срећу и на јад истовремено, онако како то аутор покушава да изнесе у пјесми, један је од оних момената који је условљен субјективитетом читаоца.

Ваља узети у обзир и нека друга мјеста у којима се Кецман (могуће) усмјерио на *разоткривање* претпостављања односа човјека и, условно речено, универзалије (оног што је надасвим) у животу. У оквиру збирке приступа такорећи на сличан начин говорећи о *свемогућој глади, дару који човјек добија рођењем*, која је вјечно незасита; наводи како је долазак на свијет покушај да се човјек нахрани, да истријеби такву глад људима, животињама, биљкама, сунцем, мјесецом, сновима, да би потом и даље остао гладан. Често присутна оспоравања ствари које су у неком другачијем контексту у збирци носила конотат одобреног (често је то питање самог живота који је ту час да се воли час да се *мрзи*), неодрживост у ставу и суду, само су атрибути мислиоца немирних мисли, мисли које не могу да се задовоље измишљеним, за потребу тренутка дефинисаним образложењима, преузетим и јалово парафразираним.

Узевши у обзир све њене путање, Кецманову збирку не можемо сврстати у строго одређену врсту. Иако је исказом поезија, оно у шта продире њена ријеч присно је другачијим облицима разматрања ствари које се тичу домена духовности. Њено постављање упитника такорећи изнад свега што заокупља ауторову мисао, даје јој, како је већ у неколико наврата и наведено, строжу философску димензију. У збирци постоји толико синтагми и исказа који се могу издвојити за потпунију расправу и тумачење костура збирке, њене идејне анатомије, исказа којима је збирку

могуће потпуније дијагностицирати. Овдје је изложен само један вид излагања и могућег расправљања о збирци и ономе што иста у себи носи као кључне мотиве; наравно, када се сагледа у цијелости, збирка *Огледало и ја* обећава знатно дубљу и ширу (те и срећенију) дискусију. Свакако да је нескроман предмет ове књиге утицао на њено богатство исказом, рефлексијом и др. Међутим, оно што је живот, наравно, схватамо посве другачије; потребно је нагласити да је књигом представљена тек једна од умјетничко-философских визура које су заокупљале пажњу мислилаца кроз вијекове – поглед за који можемо слободно рећи да није толико иновативан колико је одјенут у савременост коју је аутор познавао. Писац као да је сваку пјесму почињао замишљајући је као намијерно недовршену драму душе; као да су пјесме понаособ унапред биле одређене да започну у себи, да би се наставиле (не и довршиле) у некој од других пјесама. Тако *недовршене*, писац их препушта неком читаоцу, не би ли он осјетио макар дио предулаза мисаоног мучилишта које се каткад наговјештава из стихованог свијета. Искључимо ли писца, те се окренемо тексту, тако да преостане једино пјесма, однекуд би пред нама, из тих стихованих размишљања, затреперило и илићевско:

Ја ништа више не верујем, ништа
Ил' боље рећи, ја верујем све

Предраг Бојић

КЊИЖЕВНОСТ КАО СВЈЕДОЧАНСТВО О ВРЕМЕНУ У КОЈЕМ НАСТАЈЕ

(Лана Басташић, *Ватрометu*, Чекић, Београд, 2011)

Књига *Ватрометu* ауторке Лане Басташић представља збирку у којој је садржано четрнаест кратких прича чија је тема базирана на проблемима свакодневице, али са израженом тежњом да се кроз препознавање и схватање проблема опште природе укаже и на потребу за трагањем и одговарањем на питања из сфере индивидуалног. Сваку од ових четрнаест прича карактерише својеврсна вишеслојност која се уочава на примјерима разликовања два нивоа – нивоа општег и нивоа појединачног, индивидуалног. Опште се у причама јавља у виду тема које указују на постојеће друштвене проблеме, гдје се даје критички приказ истих, док се индивидуално тиче питања потраге за властитим идентитетом и проналаска сопственог Ја.

Тежња ка што потпунијем приказивању онога што је тема сваке од прича, довела је до базирања и на оно о чему се пише, али и на начин на који се то приказује, тачније на сам језик. У вези са питањем језика, неопходно је истаћи тежњу ка што већој вјеродостојности. Та вјеродостојност на нивоу језика остварена је употребом разговорног стила у случајевима када се то захтијева, чиме је извршено јасно диференцирање између језика књижевности и књижевног језика, односно потврђено је да језик који се користи у књижевним дјелима не мора нужно да буде књижевни језик.

Слику свакодневице, поред специфичне употребе језика, одражава и изабрана форма, јер управо форма кратке приче својом језгровитошћу на посебан начин свједочи о убрзаном темпу живота и указује на потребу да се одређене идеје искажу сажето, са ослањањем на оно што је најбитније, на суштину.

Тематски посматрано, основна питања која се јављају у овој збирци могу се подијелити на она која се тичу конкретних друштвених проблема и појава, затим на она која се баве проблематиком односа субјекта и објекта, те на она којима се покушава дефинисати и одредити сам појам, али и сврха писања.

Бављење појединим друштвеним појавама причама даје и одређену дозу ангажованости и баш на оваквим примјерима уочава се критичност према предмету писања, што цјелокупном дјелу даје једну додатну вриједност. Различите приче баве се раличитим друштвеним појавама, па се тако може уочити бављење питањем технолошког развоја, схватања религије, популарних трендова прихваћених првенствено међу младима, те питањем сексуалности, нације и језика. Иако се теме међусобно разликују, оно што их повезује јесте чињеница да се не задржава само на њиховом спомињању и дефинисању, већ се тежи исказати критички став и указати на утицај који сваки од ових друштвених феномена има на живот појединца, али и живот људи уопште. Односно, не зауставља се на именовању проблема, већ се настоји дефинисати однос између проблема и човјека.

Један од феномена којим се бави Лана Басташић, и то у причи *На источном хоризонту*, јесте и питање значаја интернета у животу појединца. Занимање за ово питање уочава се у реченици у којој главни лик ове приче тумачи ријечи које је изрекао његов отац – „*Наравно да сам конектован...“, каже као да бити конектован значи бити жив.*[1] Оваквим тумачењем наведеног исказа само је употпуњена основна идеја приче која је базирана на односу природних и људских (вјештачких) закона, приказана и преко споја супротности у виду самог изласка Сунца и математичког објашњења наведене појаве, са јасним указивањем на тенденцију људи ка удаљавању од природног, исконског. Да развој технологије и људских постигнућа на различитим пољима не мора да значи и развој морала и осјећаја за праведност, приказано је у причи *Заборављено дугме*, гдје се овај проблем конкретизује на примјеру скупоће медицинских услуга од који зависи нечији живот, што опет са собом носи дозу апсурдности (*Знам само да је много скупо, а такве ствари не би требало да буду много скупе. Такве ствари, мислим, ствари за живот (...) Мог брата нису хтјели да прочепркају без пет хиљада евра. Не разумијем зашто. То би требало да буде паметан посао, а они су се понашали као глуперде.“)*.[2]

Обраћена је пажња и на питање трендова међу младима и начина на који се ти трендови прихватају те како они обликују живот појединца. Један такав примјер је и онај у којем се спомиње

[1] Лана Басташић, *На источном хоризонту*, у књизи *Ватрометри*, Чекић, Београд, 2011, стр. 23.

[2] Л. Басташић, *Заборављено дугме*, нав. дјело, стр. 72.

још једна желим-да-будем-Наташа-Беквалац[3] што јасно свједочи о прихватању трендова који са собом носе уклапање у масу и губитак индивидуалности.

Поједине појаве које су узете као тема неких прича произлазе и из специфичне друштвено-политичке ситуације узроковане раличитим историјским догађајима, а које за посљедицу имају и збуњеност појединца при покушају да дефинише себе. Ријеч је специфичном поимању вјере, нације и језика које се неминовно веже за менталитет народа и тако обликује идентитет појединца без могућности да тај појединац буде у потпуности схваћен од стране неког другог, неког ко не припада тој истој заједници. Тако се у причи *Ватрометима* указује на разлику између студената из Калифорније који намјеравају да сниме филм о националном идентитету и младима у Босни и који имају јасна очекивања како тај филм треба да изгледа (са визијом да је ријеч о једноставној подјели на три конститутивна народа) и јунакињом приче која им умјесто једноставног (очекиваног) одговора да је Српкиња из Босне, говори о ватрометима и лего коцкицама. Упућује се и на посебност оваквих питања код сваког народа и то успостављањем односа са ситуацијом у Италији констатацијом – *Италијани из Италије говоре италијански језик. То је тако једноставно.*[4]

Једна од присутних тема је и она која се тиче питања сексуалности, тачније питања хомосексуалности и (не)прихватања исте. И у овом случају указује се на велику улогу околине и начин на који та иста околина утиче на живот појединца. Колико менталитет људи утиче на представу о овом питању и колико затвореност неке средине утиче на њено обликовање, али и на погубност оних који не дијеле такво мишљење приказано је у реченицама – *Лежала сам у својој омиљеној улици и гледала у искривљени тротоар црвене боје (...) То сам ја офарбала тротоар (...) Лежала сам у локви сопствене крви (...) То је Балкан.*[5] Истом темом бави се и прича *Она,* гдје је превласт општег мишљења/ мишљења околине над индивидуалним приказана и преко посвете (*Мојим двјема пријатељицама, које се безрезервно воле у свијету у којем морају да ћуте о томе*[6]), али и преко увођења мотива камелеона који треба да свједочи о прилагођавању околини са циљем опстанка, те је та иста идеја сажета у реченицима које указују на немоћ

[3] Л. Басташић, *Црвени тротоар*, нав. дјело, стр. 36.

[4] Л. Басташић, *Ватрометима,* нав. дјело, стр. 81.

[5] Л. Басташић, *Црвени тротоар*, нав. дјело, стр. 41.

[6] Л. Басташић, *Она*, нав. дјело, стр. 73.

појединца у борби са оним што је означено као општеприхваћено – *Не смијем да дођем до тебе. Прстима. Очима. Језиком. Негдје је неко одлучио тако.*[7]

Свака од наведених тема има функцију својеврсног оквира који је искориштен ради постављања основе за бављење односом субјекта и објекта и дефинисињем онога Ја у оквиру тог објекта. О таквом односу свједочи се у причи *Друга црта*, гдје је писање о абортусу узето као један од примјера који може да послужи као подлога за писање о губљењу субјекта у оквирима објектам што је резултат настојања да се прихвате само општеважећи ставови о томе шта је исправно или морално (*И ништа више није ваше. Све је одједном пало у руке Свијета (...) Не плачете зато што вас нешто боли или зато што имате осјећај кривице. Плачете због тога што вам је једна медицинска сестра рекла да никоме не кажете за своју срамоту.*),[8] при чему неминовно долази и до осјећаја наметнуте кривице. Питање *Шта сам ја?* намеће се и у причи *На граници,* гдје је као основа за постављање тог питања узет примјер збуњености и немогућности схватања сопственог идентитета у случајевима када одговор треба да буде у складу са општеприхваћеним конвенцијама. Та немогућност јасног дефинисања себе, а која је опет резултат друштвено-историјских догађања, доводи и до јављања другог Ја, тј. до покушаја да се истовремено задовоље и сопствена схватања о одређеном питању, али и очекивања околине. Ипак, као основни циљ сваког појединца наводи се тежња за спознајом самог себе (*Трчи и састани се сам са собом*)[9].

У складу са приказивањем свакодневице, упућује се и на присутни аутоматизам који је апсолутно повезан са недостатком индивидуалности и губљењем идентитета, а приказан преко људи, представљених као *људски скелет у платненој маси*[10], који сваки дан ходају без заустављања да макар на тренутак погледају Сунце. Уз тај аутоматизам, често се указује и на апсурдност, као нпр. у причи *Коцкице за јамб*, у којој се спомње авио-компанија без авиона.

У многим причама јавља се и мотив књиге или мотив писања, његове сврхе, природе и смисла. Поред указивања на банализовано схватање књижевности и свођења књига на ниво

[7] Исто, стр. 73.

[8] Л. Басташић, *Друга црта,* нав. дјело, стр. 16.

[9] Л. Басташић, *На граници*, нав. дјело, стр. 66.

[10] Л. Басташић, *На источном хоризонту*, нав. дјело, стр. ????

материјалног (*Марија је стално куповала књиге, углавном оне које су биле обиљежене шупљим хвалоспјевима по корицама, пуке дијелове некаквих топ листа најпродаванијих књига, дозлабога мртве романе. Марија је ријетко читала, била је једна од оних грозних људи који посједују књиге као дио унутрашњег уређења салона.)*[11] указује се и на потребу да се схвати да је књижевност прије свега фикција те на питање зашто се *неки људи проналазе у неким ликовима који су писани потпуно ван икаквог размишљања о конкретним људима*.[12] Уз покушај да се одговори на питање сврховитости књижевности и њеног значаја као стваралачког праксиса, веже се и свеприсутно приказивање свакодневице, што доводи до апсурдног повезивања књижевности са појмом прагматичности датог преко баналног примјера у причи *Супруга Хасана Авдића*, гдје је *прича, испресавијана неколико пута, угурана испод једне ноге малог стола*.[12]

Тематска разноврсност, употреба језика са циљем постизања вјеродостојности онога о чему и о коме се пише, одабир форме која одговара времену у којем и о којем се пише те постављање оквира у виду бављења одређеном друштвеном проблематиком да би се добио одговор на питање о властитом постојању и идентификацији сопственог Ја у односу на друге и околину само су неке од карактеристика прича Лане Басташић. Језичка разноликост у виду преплитања разговорног стила и лирског исказа, сједињена са интересовањем за значај и функцију искоришћених мотива те смјелост да се о темама из живота савременог човјека пише без предрасуда и са јасно утврђеним ставом, указују на дјело чији се квалитети тичу и форме и материје, тачније дјело које је настало као резултат настојања да се пронађе најбољи начин за бављење појединим темама и које може да се схвати као успјело и на чисто естетском нивоу, али и као својеврсно свједочанство о времену у којем је настало.

Соња Леро

[11] Л. Басташић, *Тишина*, нав. дјело, стр. 97.

[12] Л. Басташић, *Арлекини*, нав. дјело, стр. 106.

[13] Л. Басташић, *Супруга Хасана Авдића*, нав. дјело, стр. 96.

ИСКУШЕЊА БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ДРЖАВНОГ ЕКСПЕРИМЕНТА

(Бранко Докић, *Држава апсурда*, „Графомарк“, Лакташи, 2012)

Бранко Докић је универзитетски наставник који је цијели свој досадашњи радни вијек провео на свом матичном Електротехничком факултету у Бањој Луци, прошавши сва наставн(ичк) а звања: од асистента до редовног професора. Уже поље његовог научног интересовања је електроника, из које области је објавио шест универзитетских уџбеника и преко стотину и двадесет научних и стручних радова, од којих је неколико њих објављено на страним језицима и у иностранству. Осим на матичном факултету у Бањој Луци, чији је дугогодишњи декан био, Докић више година предаје и на Електротехничком факултету у Источном Сарајеву, а као гостујући професор одржао је више предавања на факултетима у региону. Био је ментор и члан комисија за израду и одбрану магистарских и докторских теза већем броју кандидата, не само на „свом“, него и на другим факултетима. Дакле, Бранко Докић има неоспорну педагошку и научно-истраживачку каријеру, каквом може да се похвали мало који наставник Универзитета у Бањој Луци.

Међутим, осим наставно-научне дјелатности и резулата у тој сфери, аутор књиге о којој говоримо у овој скромној глоси је препознатљив и као запажен јавни радник, прије свега као политичар. Од бројних функција у тој сфери егзистенције, поменућемо само неколико најважнијих. Био је посланик у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине у три мандата, био је министар у Влади Републике Српске и Савјету министара БиХ, сваки пут у својој области: саобраћај, везе, телекомуникације итд. У двије политичке странке (СНСД и ПДП), чији је био оснивач, обављао је дужност потпредсједника. За наше услове врло респектабилна и релативно дуга политичка каријера, која можда још није сасвим окончана.

Све напријед наведено у функцији је потребе да се аутор књиге о којој пишемо што нијансираније представи. Сад, кад знамо ко је аутор публикације коју приказујемо, можемо, правнички казано, проговорити о њој у меритуму. Наравно, с обзиром на садржај, значење и импликације Докићевог манускрипта, видјеће се да претходне напомене, ма колико се некоме учиниле несврсисходним и преопширним, нису никакво зановијетање и гомилање пуких података из ауторове биографије. Напротив. Из наведених Докићевих животописних фрагмената јасно је да он, као аутор, има пуни легитимитет да се бави и промишља социјалне и политичке феномене о којима пише у својој књизи. Он то има без обзира што не долази из сфере новинарства, публицистике, односно наука о друштву, социологије, политикологије, међународних односа, дипломатике, права и сл., него из, како смо видјели, сасвим другог научног поља. Већ по томе, чак кад не би било ниједног другог повода и оправдања за читање *Државе апсурда*, Докићев рукопис побуђује пажњу и иште читаоце.

Као што потенцијални читалац дјела пред нама наслућује, Докић је не само свједок него и активни (са)учесник многих процеса, односа, збивања и догађаја о којима пише, које анализира, даје дијагнозе, нуди иницијативе, поставља питања, тражи и прозива одговорне за поједине исходе. Оно што су многи спозна(ва)ли из мање-више прикладне литературе, Докић је практично живио, био актер, тражио и моделовао рјешења, доносио и имплементисао законе, одлуке и друге правне прописе и политичке декларације. Он је, анегдотално речено, не само читао Андрићеву *На Дрини ћуприју*, него и ходао по њој. Због тога су његове анализе, посредоване конкретним (посланичко-министарским и др.) практичнополитичким искуством, али и критеријумима и узансама јавног интелектуалног дјеловања и изван сфере политике, додатно интересантне и вриједне критичких опсервација.

Књига Бранка Докића *Држава апсурда* − а не би било неутемељено и без покрића да јој је дао и наслов *Апсурдна држава*, што БиХ свакако јесте, о чему ће још бити ријечи у редовима који слиједе, односно да је на посљедњем слогу ставио потребни знак акцентуације па да се лексема „апсурда“ одмах (про)чита у множини, а не да то читалац схвати тек кад књигу прочита – јесте

публикација која је, у композиционом погледу, састављена од колумни, интервјуа, изјава, говора, писама и иницијатива које је наш аутор писао, давао, држао и подносио у посљедњих 16 година свог јавног дјеловања. Разумије се, у публикацију о којој је ријеч нису унесена сва Докићева писанија, него је приређивач (Радован Јовић, новинар и публициста, који је аутор и пригодног предговора) по својим критеријумима одабрао оне најрепрезентативније. Кад се зна да је у књизи публикован тек дио оног што је професор Докић написао у својим оглашавањима поводом јавних питања и проблема, онда то не може а да не плијени пажњу. Заиста, чињеница да су у *Држави апсурда* публиковане 43 колумне, писане разним поводима и за различите потребе, у дневним и недјељним листовима, од којих неки више и не излазе, као што су „Алтернатива“, „Репортер“, „Глас Српске“, „Независне новине“ и др., потврђује не само ауторову агилност него и својеврсну одважност изрицања. У наведеној форми, тј. у колумнама, које су заправо на средокрађи између новин(ар)ског текста и есеја, односно стручног коментара, инжињер електронике Докић се одлично сналази. На релативно малом простору он је успио јасно да артикулише своју мисао, да детектује и идентификује проблем, да га опише, постави тезу и експлицира аргументацију за оно до чега је њему стало, те пошаље поруку јавности. То исто се може казати и за неколике интервјуе, дијелове интервјуа и изјаве за штампане и електронске медије комуникације, попут већ наведених, али и других, као што су: „Љиљан“, „Патриот“, „Вечерње новости“, „Ослобођење“, „Прес РС“, „Нови репортер“, али и Радиотелевизија Републике Српске, СРНА итд., који су прештампани и заједнички „живе“ међу корицама ове књиге.

Поред колумни, интервјуа и изјава, *Држава апсурда* садржи и неколика излагања на политичким и стручним конференцијама, од којих овдје помињемо само нека: излагање на конференцији о 5. годишњици Дејтонског мировног споразума из 2000. г., излагање о теми „Дигитална земаљска телевизија – скора или далека будућност за БиХ“, из 2006. (што је више научни рад него пригодно слово); затим „Политика развоја информационог друштва БиХ“, из 2005., за које је аутор не крије да га је припремио заједно са сарадницима из Министарства транспорта и комуникација БиХ, што је и

најопширнији појединачни текст у цијелој публикацији (18 страница). Прегледности ради, наводимо и ауторова отворена писма која је он писао и достављао на разне адресе, не због себе, него општих ствари ради, прије свега српских националних интереса. Ради се о четири (4) епистоле, и то: лорду Раселу Џонстону, предсједнику Парламентарне скупштине Савјета Европе из 1999; делегатима Парламентарне скупштине Савјета Европе из априла 1999, у којем је тражио престанак бомбардовања Савезне Републике Југославије (Србије); Мирославу Лајчаку, високом представнику међународне заједнице у БиХ и Торнбјорну Јагланду, генералном секретару Савјета Европе из 2011. Од бројних говора, одржаних на разним мјестима и у разним приликама, аутор се, заједно са приређивачем, одлучио да уврсти тек један, а то је његов посланички говор у Представничком дому Парламентарне скупштине БиХ поводом иступа члана Предсједништва БиХ Хариса Силајџића у Генералној скупштини Уједињених нација и Парламентарној скупштини Савјета Европе из 2009. године.

Шта је то што Докићевим текстовима обезбјеђује актуелност и квалитет упркос томе што су неки од њих писани прије пуних 16 година (први текст је написан и публикован крајем октобра 1996, а посљедњи у јануару 2012. године)? Мислим да није претјеривање кад се каже да његове колумне нису доживјеле судбину вилиног коњица, тј. нису живјеле само један дан, колико су актуелне, трајне дневне новине у којима су мање-више биле објављене. Напротив! Већина њих се и данас чита као да су писане јуче или прије мјесец дана. То говори да је аутор препознао праве, животне, битне теме које се тичу судбине и позиције српског народа у Републици Српској и Босни и Херцеговини, које се односе на третман Републике Српске у постдејтонској БиХ, њен уставни статус и надлежности, затим теме које тангирају питања идентитета, развоја, квалитета живота, равноправности народа и грађана, образовања, технологије, науке итд., да их је солидно елаборисао, да је о њима казивао на лијеп начин, читљивом лексиком и пријемчивим стилом, резолутним патриотским ставом итд. У епицентру Докићевог занимања су односи у Босни и Херцеговини, функционисање тзв. заједничких институција, прије свега Парламентарне скупштине и Савјета министара БиХ, односи између ентитета и централних

власти, питање преноса надлежности са ентитета, углавном Републике Српске, на органе БиХ, те, у више текстова, о проблематици уставних промјена које су вишекратно актуелизоване у БиХ и у којима је и наш аутор био запажен актер. Иако није професор уставног права нити политиколог, Докић је успио једноставније и пластичније од њих да ширем читалачком кругу представи проблем ентитетског гласања и разлоге због којих Република Српска тако грчевито, а заправо принципијелно и уставно, брани тај институт. Такође, из више његових текстова на видјело дана избија јасна аргументација која показује кад и због чега је коришћен механизам ентитетског гласања, кад су се на њега позивали посланици из Републике Српске, а кад они из Федерације БиХ, те шта би било да тог механизма нема. Кад би се он укинуо или супституисао неким чисто грађанским принципом гласања, Република Српска би била само номинално државотворни ентитет, без стварних надлежности, права и одговорности у вршењу ефективне власти, а од конститутивности српског народа не би остало ништа: не само да не би био равноправан, него би мајоризација била свакодневна. Кад не би било ентитетског гласања, кад би се нарушио баланс етнички конституисане власти у БиХ и довела у питање двоентитетска конструкција и организација бх. државе, кад не би било механизма који се зове заштита виталног националног интереса итд., преко ноћи би се легализовале и имплементисале оптужбе на рачун Републике Српске да је геноцидна творевина и српског народа у њој да је злочиначки, агресорски, хегемонистички, које треба демонтирати и дератизовати, процесуирати и преваспитати казненим мјерама, а Босну и Херцеговину учинити државом тзв. темељног, тј. већинског народа, а то су Бошњаци.

Готово све и једна колумна садржи неки апокриф из којег избија доказ о апсурдности босанскохерцеговачке државе, државности и суверености. Докић се труди(о) да не „долива уље на ватру“, да не производи нове сукобе, него је тражио рјешења, излазе из политичких ћорсокака у које су западале институције БиХ итд. И као политичар и као колумниста, наш аутор је увијек заговарао равноправност народа, легитимност представљања и одбране српских и интереса Републике Српске, али не на уштрб било којег народа у БиХ или Федерације БиХ као једног од ентитета у њој. Он

је прави промотор културе дијалога, права на различитост, начела толеранције и уважавања искустава из развијенијих и демократски стабилнијих друштава и држава. Додуше, понекад и некритички глорификује и велича тзв. европске стандарде, призивајући их као рјешења за бројне домаће проблеме и овдашње обрасце понашања. То се види и по његовој вјери у европске институције и лидере, односно челнике неких њених органа и тијела, којима је упутио неколико писама обавјештавајући их о стању у БиХ и тражећи да интервенишу у овдашње прилике, али са више нијанси и уважавајући интересе свих страна инволвираних у босански караказан, не либећи се да отворено каже да се спрам Срба примјењују двоструки стандарди. Без обзира на то што о том сету питања мислимо различито, што је потписник овог текста евроскептик, а писац књиге о којој пишемо евроентузијаст, не може му се спочитнути необавијештеност о ономе што се колоквијално зове европске интеграције и шта су обавезе држава које стреме ка тој асоцијацији.

Као човјек примарно техничке културе и интелигенције, али са израженим научним еросом, социјалним сензибилитетом и упућености у друштвене феномене, процесе и збивања, Докић у већини својих текстова не остаје на нивоу пуке дескрипције, него предлаже рјешења, уноси нове перспективе и трага за могућностима коегзистенције различитости у хармонији, а не у конфликтима. Исто тако, његова прагматичност долази до изражаја у текстовима у којима анализује приједлоге неких закона, попут онога о универзитету или пак о безбједности саобраћаја. Текст под насловом *Није знање ради знања*, писан прије десет година, у којем вивисецира нека законска рјешења у вези са високим образовањем у Републици Српској и данас је поучан и требало би му се вратити у некој можебитној новој реформи легислативе у тој сфери живота. То само потврђује нашу полазну тезу у евалуацији Докићевог манускрипта и јавног ангажмана кад смо рекли да се он није примарно руководио дневнополитичким критеријумима и интересима, него му је (било) стало до тога да проблем освијести, стави га у адекватан социјални и политички контекст и јавности предочи све импликације његовог (не)рјешавања. Мора се признати, то је радио вјешто и корисно, не подилазећи тзв. ниским страстима и јефтином стицању наклоности тзв. широких народних маса.

На непостављено питање које бих његове колумне ипак посебно препоручио заинтересованим читаоцима којима је 250 страница Докићеве публикације обимна лектира, одговорио бих наводећи сљедеће текстове: *Политика равноправности и толеранције; Националистичке фрустрације; Ентитетско гласање; Федерација држи кочницу; Силајџићев руски рулет; Гдје престаје логика настаје Босна и Херцеговина; Дејтон свему мјера; Од Брисела три путића, Бутмирске мине; Жртвовање мира* и посљедњи текст под насловом *Великосрпска теорија завјере параноја Федералне телевизије* у којем је наш аутор заиста храбро и виспрено урадио оно што нису, а требало је, урадили позванији од њега: историчари, публицисти, новинари, политиколози и правници, писци и војни експерти. Наиме, поводом тешких оптужби на рачун Републике Српске и васцијелог српског народа поводом 20. годишњице њеног постојања које су изречене у специјалној емисији Јавног РТВ сервиса Федерације БиХ, одговорио је Бранко Докић разложно, смирено и аргументовано, одбацујући колективну кривицу и одговорност Срба за страдања која је у грађанском рату у БиХ претрпио бошњачки народ, али и други, укључујући и српски, само што многи с друге стране међуентитетске линије ниподаштавају њихове жртве. Тешко да би се на мање простора могла пласирати боља, ефикаснија и поштенија аргументација за побијање оптужби и дифамирања са федералне телевизије. Због тога, ваљда, с друге стране и није било додатне полемике, упркос армији тзв. аналитичара, историчара, полемолога, правника и иних (квази)стручњака међу бошњачким интелектуалцима и скрибоманима општег профила и намјене, нажалост ојачаних и понеким српским аутошовинистима, истренираним за промптно дјеловање чим се укаже и најмања прилика за напад на српски народ, културу, религију, науку, политику и све што је српско. На крају овог пасуса истичем ауторове заслуге и храброст видљиве у покушају скидања санкција, оличених у забрани политичког дјеловања и радног ангажмана једном броју српских политичара и званичника, укључујући и неке универзитетске професоре, којим их је казнио високи представник међународне заједнице у БиХ, а што је Докић међу првима окарактерисао као кршење њихових људских права и транспарентно – у већ поменутим епистолама европским званичницима − тражио укидање тих санкција.

Докићева *Држава апсурда* је вишеструко корисно штиво. Она је, прије свега, аутентично свједочанство о времену у којем су настајали текстови сабрани међу њене корице. Њен аутор је један од ријетких српских политичара који је оставио писани траг о свом јавном ангажману, што је од непроцјењивог значаја за будућа истраживања, првенствено историографска, али и политиколошка, правна, социолошка, демографска и др. Његови ауторски текстови данас, колико већ сутра могу бити историјски извори првог реда. Због тога би његов манускрипт у најмању руку требало да консултују сви будући истраживачи постдејтонске БиХ, са свим њеним апсурдностима и меандрима. С друге стране, Докићево писмено може послужити и као својеврсни подсјетник и приручник посланицима и министрима из Републике Српске који су данас или ће бити сутра на дужностима у институцијама БиХ, те „немогуће државе“ која своју реалност демонстрира већ скоро двије деценије. Она ће, може бити, послужити као изазов и стимуланс научницима и писцима из других области и жанрова да и они „зашиље“ своје оловке, угрију столице и подаре нам своје виђење Босне и Херцеговине у постдејтонској фази њене повијесне егзистенције, а унутар или изван ње и мјеста и судбине Срба.

Слободан Наградић

СТАРИ ЗАНАТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

(Аутор: Владимир Ђукановић: књига прва, Музеј Републике Српска, Бања Лука, 2012.)

Књига *Стари занати у Републици Српској*, *књига прва*, аутора Владимира Ђукановића, настала је у оквирима делатности Музеја Републике Српске, која је јавна установа културе и издавач ове веома вредне књиге.

Пре него што почнемо говорити о садржају књиге, сматрамо потребним да нагласимо да постоје збирке заната у свим нашим музејима. Већина музеја, посебно они старији, оснивани су као уметничко-обртни музеји у којима су се на почетку сакупљали и излагали лепи предмети народне уметности, пре свега производи тзв. уметничких заната и домаће радиности, са посебним нагласком на елементе оријенталног културног наслеђа. Тако је почео *Земаљски музеј Босне и Херцеговине* у Сарајеву (1888) и данашњи *Музеј Републике Српске* у Бањој Луци – у време оснивања *Етнографски музеј – Музеј Врбаске бановине* (1930).

Тек у време после Другог светског рата почело се више пажње посвећивати алатима и процесима израде занатских производа, а не само производима и њиховим естетским вредностима. У том смислу основни критеријум није био естетски, већ у много већој мери функционални. У средиште проучавања улазе сеоски и градски производни занати.

Уверени смо да нема нити једног нашег кустоса етнолога из друге половине 20. века који се на неки начин није бавио традиционалним занатима. Резултати тих активности су реализоване изложбе, стручни и научни радови.

Данас, када је UNESCO донео конвенцију о нематеријалном културном наслеђу (2003), занати на велика врата улазе у само средиште интересовања у музејима и другим установама које се баве традиционалном и културом. Тако се је и код нас у новије време интересовање за *старе занате* знатно повећало.

Проучавање *старих заната* подузето је и у *Музеју Републике Српске* у Бањој Луци. Тог посла прихватио се кустос овог музеја Владимир Ђукановић. Након вишегодишњих детаљних истраживања он је заокружио део тих истраживања и публиковао у овој књизи као *први део*.

У књизи, након пригодног предговора др Жељка Кнежевића (министар индустрије, енергетике и рударства) и Антона Касиповића (министар просвјете и културе), у којем су донесени разлози и намере двају наведених министарстава на подржавању проучавања и објављивања резултата истраживања старих заната у Републици Српској, аутор у делу књиге под насловом *Збирка заната Етнолошког одјељења Музеја Републике Српске* детаљно и аргументовано износи историјат ове збирке – доноси податке о набавци предмета и документацији – кустосима који су је водили, изложбама које су постављане, каталозима, стручним и научним радовима из ове проблематике – до данас. У оквиру тога издвајају се четири периода:

1. – Од оснивања *Музеја* (1930) до почетка Другог светског рата (1941), када су набављени за Музеј бројни предмети занатске израде високе уметничке вредности. Радило се у највећој мери о текстилијама, појединачним деловима и комплетима народних ношњи, накита и другог. Ти предмети били су изложени у сталној музејској поставци и објављивани у публикацијама Музеја и Врбаске бановине.

2. – Четрдесете, педесете године, мање и шездесете године 20. века – набављени су бројни предмети из одређених заната: ковачки, лончарски, израда млинова за кафу, плетарски, опанчарски, кујунџијски, казанџијски, алат за израду нанула, мутапџијски, качарски; посебна кампања за набавку и откуп предмета за ову збирку вођена је у оквирима реализације изложбе *Бања Лука у прошлости* (1956).

3. – Седамдесетих године 20. века дат је нови подстрек бављењу занатима, који су крунисани изложбама *Сеоски занати и рукотворине* (1975), аутора Фадила Седића и посебним местом заната у сталној музејској поставци (1980). Треба напоменути да се кустос Иванка Билић бавила *умјетним занатима* у Бањој Луци (1972−1975).

4. – Од 2007. године – проучавања заната Владимира Ђукановића.

Росле историјата збирке старих заната, аутор је у поглављу *Појам и дефиниција заната* обрадио основне појмове, користећи се законским и другим нормативним чињеницама које су биле на снази у време које се посматра у овој књизи (1930−2012) и простору на који се односи (*Врбаска Бановина* и *Република Српска*).

Главни део књиге носи наслов као и цела књига − *Стари занати Републике Српске*.

Ту су донети резултати истраживања 13 заната, и то:

- корпарско-плетарски занат и у оквиру њега плетење љесковим прућем и плетење врбовим шибама,
- лончарски занат (лончарство ручног кола),
- ћумурџијски занат,
- ужарски занат,
- самарџијски занат,
- сарачки занат,
- ковачки занат,
- ножарски занат,
- ћурчијски занат,
- казанџијски занат,
- бачварски занат,
- дрворезбарство (сеоски дрворез),
- израда традиционалних музичких инструмената.

Ради се о 13 студија о појединим занатима изнетим на истим методолошким основама. Аутор за сваки занат посебно доноси његов историјат уопште, историјат одговарајуће збирке у Музеју Републике Српске, публиковане радове и резултате личних истраживања. Посебну пажњу аутор поклања алатима и процесу израде занатских производа и производима, шта описује у тексту и приказује путем цртежа и фотографија. У сваком појединачном случају можемо пратити развој заната, његово прилагођавање савременим условима. Аутор у оквиру сваког заната доноси податке о занатлијама који се баве овим занатиам, показујући да се они традиционално баве тим занатом, доноси документе из породичних заоставштина, а користи и податке и наративе сачуване у личној и колективној меморији.

После овог дела књиге, аутор доноси закључак у којем резимира активности на проучавању заната у оквирима Музеја Републике Српске, обавештава нас да се та проучавања настављају и да можемо очекивати нове публикације у вези са тим. На крају, аутор се захваљује свима онима који су финансијски и на други начин помогли реализацију овог пројекта.

Након залључка, доноси се мањи део архивских прилога, оних који нису имали своје место у оквирима појединих заната; појмовник у којем се доносе објашњења стручних појмова, локализми и мање познате речи; литература; те рецензије музејског саветника Етнографског музеја у Београду Ранка Баришића и др Милине Ивановић-Баришић, научног сарадника Етнографског института САНУ из Београда, и поговор др Драге Његована, вишег научног сарадника из Музеја Војводине из Новог Сада.

На крају можемо закључити да је књига *Стари занати у Републици Српској, књига прва* оригинално дело, настало на основу досадашњих знања, објављиваних у стручним, научним часописима, или као посебна издања, те материјала и документације које се налазе у музејским збиркама, излаганим на сталним и повременим изложбама, које су биле пропраћене одговарајућим каталозима.

Али, више од тога, ова књига настала је већим делом на основу теренских и архивских истраживања и она у највећој мери доноси нову грађу, сакупљену приликом тих истраживања.

Књига је богато илустрована цртежима и фотографијама, црно-белим и оним у колору, факсимилима докумената. Највише фотографија је донео сам аутор и то умногоме повећава документарност и аргументованост.

Доносећи данашње стање и упоређивањем са рецентном грађом јасно се виде промене и трансформације у занатима. Јасно је да је опстанак заната у директној вези са функцијом њихових производа.

Начин на који је књига сачињена уклапа се у савремене токове истраживања и презентације заната. Када то кажемо, мислимо на очување културног наслеђа, а пре свега на заштиту нематеријалног културног наслеђа коју промовише UNESCO.

Мирослав Нишкановић

ХРОНИКА

И СРБИН И ГРАЂАНИН
In memoriam академику Чедомиру Попову
(1936–2012)

Много тога био је за недуга овоземаљског живота Чедомир Попов: сарадник и уредник студентског листа, руководилац Академског позоришта, уредник Драмског програма на Трибини младих, предсједник Савета за културу Новог Сада, директор Института за историју Војводине, предсједник Савета и декан Филозофског факултета, предсједник Самоуправне заједнице за научни рад Војводине, главни и одговорни уредник *Југословенског историјског часописа*, предсједник Издавачког савета часописа *Настава историје*, секретар Одељења друштвених наука и уметности ВАНУ, предсједник Огранка САНУ, члан Извршног одбора и Председништва САНУ, предсједник Одбора за историју Србије у XIX веку, члан Одбора за историју Српске револуције 1804–1830, те Одбора за историју Босне и Херцеговине, Одбора за историју Срба у Хрватској, Сентандрејског одбора, Вардарског одбора, члан Стручног савета Архива САНУ у Сремским Карловцима, руководилац пројеката *Јован Ристић, политичар, државник и дипломата* и *Грађанска Европа 1871–1914*, сарадник на пројекту *Европа и Српска револуција*, први предсједник и члан Уређивачког одбора Српске енциклопедије Матице српске и САНУ...

Посебан траг оставио је у Матици српској: њен члан постао је са 27 година, члан њеног Управног одбора био је без прекида преко четири деценије, био је и потпредсједник Матице у два мандата, годинама и члан њеног Извршног одбора; од јуна 2008. био је и предсједник Матице српске, а од априла 2012. и њен почасни предсједник; у међувремену, био је и члан Уредништва *Зборника за друштвене науке Матице српске*, безмало 40 година, и *Зборника за историју Матице српске*; цијелу деценију био је управник Рукописног одељења, у два наврата и секретар Лексикографског одељења; био је један од покретача и дугогодишњи главни уредник *Српског биографског речника*, Матичиног и, уопште, прворазредног лексикографског пројекта у Срба.

Био је Чедомир Попов и научник од формата, поштован ван ранијих и садашњих граница; академик, аутор преко 500 чланака, реферата, студија, приручника, монографија, незаобилазних синтеза и других радова којима је стручној али и широј јавности приближио и расвијетлио многе буџаке прошлости, кључне личности, преломне догађаје, суштинске односе и процесе европске и националне нововјековне прошлости, нарочито оне из тзв. „дугог“, 19. вијека. Посебно, управо колосално мјесто, има његов рад и укупни ангажман на српској енциклопедистици.

Чедомир Попов био је – како с пуним правом рече један његов сарадник и негдашњи ђак – „оличење правог универзитетског професора“. Предајући општу историју новог вијека, (по)учио је више од хиљаду студената из преко 40 генерација. Плијенио је топлом, питомом, равничарском душом, а његов вјечити, помало загонетни осмијех испод обрва и бркова чинили су га омиљеним међу студентима. Захваљујући тој топлини, ренесансној ерудицији и ванредној рјечитости, његова предавања била су прави празници, на које су знали долазити и радозналци са других факултета.

Нама са западне обале Дрине Чедомир Попов оставио је у аманет Друштво чланова Матице српске из Републике Српске. Њему ни компликовано покретање ове „филијале“ Матице српске у Бањој Луци није било на терет. Напротив, уприличио је све што је требало у Сербској Атини, а онда у неколико наврата са вриједним сарадницима дошао до нас. Тако се љета 2010. године – увелико управо његовим заузимањем – устоличила Матица у Српској.

Овај истрајни антифашиста, пред крај живота се немало разочарао у Европу коју је опхрвао сопствени егоизам и егоизам њених поданика. Постао је скептичан и према снази наше елите, снази српских интелектуалца који се нису снашли пред (само) наметнутом дилемом: или Србин или грађанин? Чедомир Попов је ту дилему ријешио у милетићевском маниру: био је и Србин и грађанин!

Нека му је лака земља.

Јеленка Пандуревић

In memoriam
ЛУКА ШЕКАРА
(1940–2012)

Док слушају о животу[1] драгог нашег професора Луке Шекаре и у мислима пролазе животним путем којим је он ишао, од родног Улога преко домова за ратну сирочад, избјеглиштва, до доласка у Бањалуку, сви они који га нису познавали – помислили би да смо у прољеће 1993. године могли срести тек истрошеног, уморног, помало патетичног човјека, будући да његов живот није био, како се у родној му Херцеговини каже – што про поља проћи.

Али прво што смо угледали када је те ратне године дошао нови професор био је широки осмијех, лијепе црте лица, ведре дубоке очи, помало шеретске и несташне, пуне љубави, снаге и разумијевања. И, наравно – хумора. Здравог, покретачког, љековитог... о који су се све његове животне недаће ломиле. Чврстина и истрајност којом им је одолијевао била је попут херцеговачког камена, а племенитост и велико разумијевање за људе, и за оне најслабије, оно чиме нас је придобио.

Нећу много говорити о томе како нас је тада, на Педагошкој академији, освјежила дубина његовог знања стеченог у библиотекама и архивима, испреплетеног са мудростима завичајног тла, али не могу да не поменем с каквим усхићењем смо га слушали како, на том првом предавању, говори о народној књижевности, бирајући срцем дјевојачким стихове који се не заборављају:

Јеленак ми гору ломи,
путак да му је,
за њим иде кошутица,
тек друг да му је….

[1] Говор на комеморацији проф. др Луки Шекари на Филолошком факултету у Бањој Луци.

Тумачио је професор поетику усмености, феномен комуникације у малим групама, услове које је потребно обезбиједити за добру причу, атмосферу која јој претходи. Мудро и дубоко, откривајући нам поруке и значења нама до тада недокучива, тумачио је живот. Али нико од нас, ни он сам, никада у перо не ухвати она чудесна казивања чије магије постајемо свјесни тек када покушамо да сами испричамо исто то – анегдоту, досјетку, причу из живота. Сви који су га макар једном слушали знају да то није било умијеће него умјетност причања. Када човјек оде, остану успомене. Много тога што је било, ипак ће у забораву заноћити, јер људи смо. Али чаролија његове приче и приповиједања је оно што ћемо засигурно памтити.

Жељела бих да кажем неколико ријечи о племенитости и оптимизму, који су били тако својствени нашем професору. Људи који су склони хумору често у томе претјерују и губе способност да се сретну са човјеком ван хумора. Он је, међутим, био другачији. Његов хумор долазио је као лијек, као најтоплији загрљај и као најљепша ријеч, која би нашу рану, наш страх, недоумицу, стрепњу, зебњу или очекивање претварала у наду да ће све бити добро.

То је био наш професор Лука. Човјек који је прошао дуг, тежак и трновит пут, као нико други сараспињао се са знаним и незнаним и свима онима који су за њега чули, да он некако може помоћи. И то је постало правило – кад нико није могао и знао, или није хтио, говорили би: *Моћи ће то Лука*.

А он као да је управо тог невољника чекао, са осмјехом у очима, великим од утјехе и љубави. Помагао је свима, а највише онима којима је предавао, својим студентима, тадашњим и бившим. Бринуо се о њиховим потребама, смјештао их у студентске домове, производио у академске грађане, магистре, докторе наука... Упућивао, посјећивао, бодрио и, као што само њему приличи, хумором преливао оне наше велике, „животне“ драме сплетене око најчешће сасвим безначајних ствари. Просто речено, знао је са људима: са колегама, комшијама, породицом, родбином, сугрђанима, студентима, знаним и незнаним, са својима и онима који то нису били.

Његов однос према Богу био је искрен и дубок. Једном ми је рекао: *Еее, да ми је заноћити једну ноћ у цркви на Обљу*. Одгоне-

тала сам дуго природу те жеље. Да ли да се обнови, или да се преуми, да ојача... У ствари, ми увијек гонетамо и одгонетамо оно што треба нама, уписујемо себе у тумачење сваке загонетке, а њему је, ето, требало само то *да занoћи једну ноћ у цркви на Обљу*.

Када су болести и ране, које је на себи носио као да их нема, почеле да сурово и бескомпромисно нагризају, топе и растачу његово тијело, уплашили смо се за нашег професора. (У ствари, да будем искрена, уплашили смо се за себе, јер плашили смо се да МИ не изгубимо Луку јер ко би га замијенио, нека га још мало са нама...). Уплашили смо се да ће слабост тијела прећи на душу и да ће је сахранити и расточити и прије него што смрт дође по своје, као што се дешава код многих који пате. Зашто смо се тога плашили? Зато што нисмо били сигурни да од таквога Луке не бисмо окренули главу, не налазећи у себи његову спремност да притекнемо ономе у немоћи, и спремност да му дамо дио наших снага, као што их је он несебично давао нама.

Ако будемо имали срца, одаћемо му признање за храброст у борби за живот, и у вољи за животом до посљедњег даха. И научити понешто, из прича о томе како је, како је сам говорио, ишао с ножа на нож, из операције у операцију, у условима који некад и нису личили на услове које треба да имају здравствене установе.

Када сам Вам, Мирјана, покушала исказати дивљење за пожртвованост, доброту и истрајност у свим недаћама којима вас је живот штедро засипао, одговорили сте ми: Вриједило је, сваког тренутка... И још сте ми рекли да Вас је љубави за ближњег, и оној бескрајној осјетљивости за туђу муку и невољу управо он научио. А ја знам да би он сада рекао да сте Ви то све њему у мираз донијели.

Чак и у посљедње вријеме, када бих га називала са страхом, очекујући да са друге стране не буде више мој професор, него неко испаћен и изможден, обрван смртношћу животном, дочекивала ме његова топлина, зачињена новом анегдотом. Медицинске сестре је звао родицама, јер, како рече, *да су ми сестре – чешће би ме обилазиле*. У његовом гласу није било ни трага од смрти, иако смо је, гледајући његово тијело, назирали присутну и страшну. Смрт нас, међутим, увијек затекне, изненади и отме што је њено. А колико нас ће смоћи снаге да јој упути осмјех, а колико тек да се нашали

с њом? Пријатељи ће се сјетити са колико хумора и дискретне ласцивности је професор Лука описивао сусрет са смрћу у предјелима свога сна, увјеравајући нас како то није била никаква стара и ружна женска наказа, него управо супротно.

Господ је свог Луку на најљепши могући начин увео у посљедње дане земног живота, дане његовог крсног имена и заштитника његове породице Светог великомученика Георгија, витеза, подвижника и исповједника, који је до краја био Лукин заштитник. И дочекује нас домаћин Лука, као и увијек, са истом радошћу и са истом надом, нудећи нас ђаконијама, причајући оне своје приче-чаролије, интересујући се за наше проблеме, и, као да се не ради о њему, опрости се с нама тихо и сигурно: *Ето, драги моји, дошло се до краја. Нема се више шта крпити. Остајте ми у миру и радости, будите у заједници једни са другима, и сви са Богом, а мени ваља ићи на пут*.

На самом одласку поздравио се са својом вољеном Миром, са Миланом и Ђорђем, једноставно, ужурбано, са пуно љубави: *Мили моји, држите се заједно, нећу се вратити*.

Е, па, драги наш Лука, нека је благословен овај твој пут, посљедњи пред задње буђење. Да те дочека онај кога си прославио пред полазак. И када станеш пред Васкрслог Христа, по чијој си ријечи и створен, да чујеш: *Ходите, благословени Оца мојега*.

И још нешто, сасвим лично: Много ћете ми недостајати, добри мој професоре. А од мене Вам, уз сву љубав и захвалност, тек ова бесједа – као недостојно уздарје.

БИОГРАФИЈА СА БИБЛИОГРАФИЈОМ
(књиге и избор научних и стручних радова)
ПРОФ. ДР ЛУКЕ ШЕКАРЕ

Лука Шекара рођен је 15.10.1940. у Улогу на Неретви (тада срез Невесиње). Основну школу завршио је у Улогу, средњу у Требињу, а Филозофски факултет у Сарајеву (група: Истроија југословенских књижевности и српскохрватски језик) 1966. године. Након завршетка студија биран је за асистента на Институту

за књижевност (који је основан при Катедри за књижевност) чији је секретар био до одласка на одслужење војног рока (1968). По повратку из ЈНА, кратко остаје на Институту, а потом извјесно вријеме проводи у Савезу синдиката БиХ и Савезу синдиката СФРЈ (секретар Комисије за образовање, науку и културу). Године 1970. добија стипендију југословенске владе и одлази у СССР, гдје борави нешто више од двије године као гост – иностранi сарадник Академије наука СССР (Лењинградско одјељење) радећи на пројекту руско-српских књижевних и културних веза.

Након повратка из СССР Лука Шекара наставља рад на Филозофском факултету у Сарајеву у звању предавача и вишег предавача. На овом факултету пријавио је докторску дисертацију *Наша народна пјесма у руској књижевности 19. и прве половине 20. вијека*, коју је одбранио у октобру 1988. године пред Комисијом у саставу: проф. др Љубомир Зуковић, проф. др Новица Петковић и проф. др Назиф Кустурица.

Др Шекара прошао је сва универзитетска звања, а од марта 2003. године радио је у звању редовног професора на предмету Народна књижевност. Извјесно вријеме предавао је и Српску средњовјековну књижевност, као и Историју српске културе на Одсјеку за српски језик и Одсјеку за журналистику.

Проф. др Лука Шекара учествовао је у раду више научних скупова које су организовале Академија наука и уметности Србије и Академија наука и умјетности Републике Српске, Матица српска, те филозофски факултети у Београду и Бањој Луци. Реферати са тих скупова објављени су у зборницима. Учествовао је, такође, и у читавом низу књижевних сусрета (Билећа, Невесиње, Источно Сарајево, Бијељина и Београд).

Био је први директор Института за књижевност и српски језик, који је радио при Одсјеку за српски језик и књижевност Филозофског факултета и руководио научним пројектом *Књижевно и језичко наслеђе у Републици Српској (и БиХ)*.

Лука Шекара објавио је мноштво научних, прегледних и стручних радова из народне и средњовјековне књижевности и историје српске културе. Био је рецензент неколико десетина рукописа, а те рецензије су, најчешће, објављиване као предговори

или поговори у рецензираним књигама. Коаутор је читанки за 5, 6, 7, 8 и 9. разред основне школе, као и читанки за 1, 2 и 3. разред средњих трогодишњих школа.

На Радију Републике Српске проф. Шекара имао је врло слушане и често репризиране десетоминутне емисије (седмично, у пријеподневном и послијеподневном термину) – један семестар из српске средњовјековне и два семестра из народне књижевности. Према оцјени књижевне и културне јавности, ове емисије су биле важан корак у правцу популарисања наше народне и средњовјековне књижевности.

Др Шекара је био уредник на Радио-Сарајеву и у ревији *Лица*, члан Удружења фолклориста Југославије и Удружења књижевних преводилаца Југославије. Био је члан Удружења књижевника Републике Српске и Србије, предсједник Умјетничког савјета Народног позоришта Републике Српске у Бањој Луци и предсједник Огранка Вукове задужбине у Бањој Луци. Био је генерални секретар Друштва наставника и професора српског језика и књижевности Републике Српске, члан редакције *Прилога настави српског језика и књижевности* и *Радова* Филозофског факултета.

Књиге:

1. *Библиографија радова о народној књижевности* (са В. Максимовићем и М. Богавац), АНУ БиХ, Сарајево, 1972.
2. *Љетописи 19. вијека* (са В. Максимовићем), Веселин Маслеша, Културно насљеђе, Сарајево, 1976.
3. *Горштакиње – избор прозе и кратка монографија Радована Тунгуза Перовића*, Сарајево, 1988.
4. *Антологија епских народних пјесама*, Другари, Сарајево, 1992.
5. *Антологија лирских народних пјесама*, Другари, Сарајево, 1992.
6. *Српска народна пјесма у руској књижевности 19. вијека*, АНУ РС, Бања Лука – Српско Сарајево, 2000.
7. *Одјеци и осврти*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 2002.
8. *Избор из српске народне поезије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 2002.

9. *Од бисера грана*, Антологија српских народних љубавних пјесама, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 2004.
10. *Народне лирске пјесме – обредне и обичајне*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 2004.
11. *Кнежева вечера, Избор из косовске епике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 2004.
12. *Пјесници о Алекси Шантићу* (са Ранком Поповићем), Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2007.
13. *Помози ми рећи – кратке народне умотворине из „Босанске виле“* (1886−1914), Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2007.

Научни и стручни радови (избор):

1. *„Хасанагиница“ в русских переводах*, „Русская литература“ АН СССР Нº1 (Лењинград 1978) 71−86.
2. *Počeci interesovanja za naše narodne pjesme u ruskoj književnosti*, Godišnjak Instituta za jezik i književnost XI (Sarajevo 1982), 153−179.
3. *Пушкин и наша народна поезија*, Годишњак Института за језик и књижевност XVI (Сарајево 1987), 49−75.
4. *Оснивачи руске универзитетске славистике према Вуку и нашим народним пјесмама*, Годишњак Института за језик и књижевност XIX (Сарајево 1990), 191−212.
5. *Николај Васиљевич Берг – аутор прве збирке превода на руски језик*, Знамен 1 (Петриња 1995), 103−114.
6. *Сакупљачки рад Станка Опачића Ћаниће*, „Зборник Матице српске за књижевност и језик“, књ. XLIII, Нови Сад, 2−3, 1995, стр. 235−239.
7. *Николај Васиљевич Берг – аутор прве збирке превода српских народних пјесама на руски језик*, „Знамен“ бр. 1, Петриња, 1995, стр. 103−114.
8. *Славјанофили, „Руска бесједа“ и Гиљфердинг*, „Значења“, Добој, бр. 22−24, децембар 1995, стр. 170−187.

9. *Лиричар прије свега*, „Глас српски“, Пулс, 27–28. јануар 1996, стр. 13. (О Сими Милутиновићу Сарајлији).
10. *М. Касторски – аутор прве књиге превода наших лирских народних пјесама на руски језик*, „Српска вила“, II, бр. 2, Бијељина, април 1996, стр. 54–58.
11. *Српски епос и његови руски одјеци*, „Путеви“, XLII, бр. 1, Бања Лука, октобар 1996, стр. 70–78.
12. *О једној црти поезије Ђорђа Сладоја*, „Путеви“, XLIII, бр. 1, Бања Лука, јануар–март 1997, стр. 55–57.
13. *Ламент над Херцеговином*, „Стварност“, I, бр. 3, Бања Лука, стр. 60–61. (Осврт на књигу Н. Шиповца *Херцеговина земља које има и нема*).
14. *Једно ново виђење лирике Момчила Настасијевића*, „Путеви“, XLIII, бр. 3, Бања Лука, јули–септембар 1997, стр. 79–86.
15. *Над најнпвијом збирком пјесама Бранка Брђанина Бајовића*, „Путеви“, XLIII, бр. 3, Бања Лука, јули–септембар 1997, стр. 93–95.
16. *Ка историји књижевне периодике,* „Путеви“, XLIII, бр. 4, Бања Лука, 1997, стр. 77–81.
17. *Филип Вишњић – посљедњи српски аед*, Научни скуп „Вишњићеви дани“, Бијељина, „Српска вила“, III, бр. 7, децембар 1997, стр. 20–25.
18. *Уз пето годиште „Данице“ Вукове задужбине*, „Путеви“, XLIV, бр. 2, Бања Лука, 1998.
19. *Добродошла књига*, „Путеви“, XLIV, бр. 3–4, Бања Лука, јули–децембар 1998, стр. 105–107. (Приказ књиге М. Телебака *Говоримо српски*).
20. *Ново виђење лирике Момчила Настасијевића*, „Књижевна историја“, XXX, бр. 105. Часопис за науку о књижевности, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1998, стр. 254–260. (Уз монографију М. Шиндића *Рецепција лирике Момчила Настасијевића*).
21. *Над Пери-Лордовом формулом научно и критички*, „Радови“, I, Филозофски факултет Универзитета у бањој Луци, 1998, стр. 61–70.

22. *Неколико запажања уз Ћоровићеве радове о народној књижевности*, Зборник „Српска проза данас“, Билећа–Гацко, септембар 1998, стр. 257–267.
23. *Стилске особености Пелагићевих текстова*, Живот и дело Васе Пелагића (Зборник радова са научног скупа САНУ и АНУ РС одржаног 6. и 7. маја у Београду и 8. маја 1998. у Бањој Луци), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 253–258.
24. *Пјесме пуне завичаја*, „Путеви“, XLV, бр. 2, Бања Лука, април–јуни 1999, стр. 95–97. (Приказ књиге Ђ. Дабарчића *Вријеме пјесника*).
25. *Ново читање нашег народног епа*, „Радови“, II, бр. 2, Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2000, стр. 257–266. (Приказ књиге Светозара Кољевића *Постање епа*).
26. *На путу настајања српског епа*, „Зборник Матице српске за књижевност и језик“, XLIII, свеска 1, Нови Сад, 2000, стр. 193–201. (Један поглед на књигу Светозара Кољевића *Постање епа*).
27. *Народна пјесма – огледало српске духовности*, Зборник радова са научног скупа „Наука и образовање битни чиниоци српске духовности“, I, Бања Лука, 2000, стр. 69–75.
28. *Усмена и писана књижевност – додири и прожимања*, „Прилози настави српског језика и књижевности“, I, бр. 1–2, Друштво наставника српског језика и књижевности, Бања Лука, 2000, стр. 43–48.
29. *Шантићева драма „Анђелија“ према Вуковој народној пјесми Бог ником дужан не остаје“*. Алекса Шантић – живот и дјело (Зборник радова са научног скупа АНУ РС, Бања Лука – Српско Сарајево), 2000, књ. 3, стр. 229–238.
30. *Епске ноте у дјелу Николе Кољевића* у књизи „Портрет стваралаца Николе Кољевића“, Срна Фест, Српско Сарајево – Бања Лука, 2001, стр. 61–76.
31. *Уз осмо годиште „Данице“ Вукове задужбине*, „Зборник за српски језик, књижевност и умјетност“, I, Матица српска РС, Бања Лука, 2001, стр. 217–220.

32. Свети Сава као књижевник, „Прилози настави српског језика и књижевности“, бр. 1−2, Друштво наставника српског језика и књижевности, II, Бања Лука, 2001, стр. 3−12.

33. У инат вјетровима, рецензија и приказ *Антологије украјинске поезије XVI–XX века*, Друштво српско-украјинског пријатељства и Завод за уџбенике и наставна средства РС, „Ослобођење“, 12. јуни 2002. године, Вријеме културе, стр. 12.

34. Ватромет горке свјетлости, „Значења“, Добој, XVIII, бр. 44/45, 2002, стр. 367−371. (Приказ књиге Ј. Стојчиновић-Николић *Горка свјетлост*).

35. Историја српске књижевности у средњовјековној Босни, „Књижевна историја“, XXXV, бр. 119. Часопис за науку о књижевности, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2003, стр. 125−130. (Оцене и прикази − *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави* др Драгољуба Данојловића).

36. Меша Селимовић – за Вука, уз дубоко поштовање његових противника, Научни скуп „Меша Селимовић и Скендер Куленовић у српском језику и књижевности“, Зборник радова, Бања Лука – Источно Сарајево, 2011, стр. 178−187.

НАШ СУСРЕТ СА ХАШКОМ ИСТИНОМ

Промоција књиге др **Зорана Арсовића**, ***Оно што након Хага остаје,*** Приједор, 18. април 2012.

Невелика књига др Зорана Арсовића, професора филозофске групе предмета на Филозофском факултету у Бањој Луци, под насловом *Оно што након Хага остаје* за врло кратко вријеме побудила је велику пажњу. Потврда ове тезе су неколики критички осврти и прикази у водећим часописима у Републици Српској, као што су нпр. „Политеиа“, „Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској“ и др., те досадашње њене промоције. Једна од тих промоција одржана је и у Бањој Луци, у организацији Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, поткрај 2010. године.

Арсовићев рукопис, којег је у двојезичном „паковању“: српски и енглески језик, објавио агилни бањалучки издавач „Арт принт“, у новоустановљеној едицији „Крајина плус“, у организацији нашег друштва промовисан је и у Приједору. Била је то прва манифестација Матице српске у Републици Српској у овом граду, а домаћин је била приједорска градска Галерија. О тој укорињеној филозофској расправи говорили су мр **Жељко Вујадиновић**, историчар са Филозофског факултета у Бањој Луци и **Слободан Наградић**, социолог и члан Управног одбора Друштва и сам аутор, др **Зоран Арсовић**, који је, такође, активни члан Матице српске. Промоцији је присуствовао и проф. др **Младенко Сапак**, члан Управног одбора Друштва.

Промотори су на пригодан али и компетентан начин истакли у чему се све састоји значај ове Арсовићеве публикације. Њена вриједност је вишеструка и исказује се не само у чињеници да је то прва књига неког аутора у Републици Српској о, колоквијално казано, Хашком трибуналу и факту да је објављена и на енглеском језику, што је квалитет по себи, него прије свега у томе што је то добра вивисексија духовне ситуације времена и нове политичке топографије савременог свијета у којој су первертиране фундаменталне људске вриједности, као и принципи правде, одговорности и сл. Након излагања промотора, о књизи и поводом ње говорио је и сам Арсовић, који је евоцирао мотиве који су га (по)гонили на стварање поменутог манускрипта, али и (не)моћ савременог

човјека да се одупре дехуманизацији савремене технолошке рационалности и на њој успостављене цивилизације.

Штета што поменутој промоцији није присуствовао већи број Приједорчана, а што је мање.више посљедица недовољне координације са домаћином манифестације у вези са анимацијом медија информисања, из чега треба извести одговарајуће поуке.

Слободан Наградић

О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ВИШЊИЋЕВОМ ЗАВИЧАЈУ

/ Извјештај са трибине Друштва чланова Матице српске у Републици Српској о теми СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС, одржане 7. маја 2012. у Бијељини /

Након Источног Сарајева и Приједора, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској представило се и у Бијељини. У највећем семберском урбаном средишту и другом граду по броју становника у Републици Српској, Бијељини, Матица српска у Републици Српској представила се јавном трибином о теми **СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС**, о којој је говорила проф. др **Миланка Бабић**, деканка Филозофског факултета у Палама и активисткиња Друштва. Трибина је одржана **7. маја 2012.** године, у просторијама Матичне библиотеке „Филип Вишњић“ у Бијељини, са почетком у 19 часова.

Осим др Миланке Бабић, трибини су присуствовали и г. **Зоран Пејашиновић**, потпредсједник Друштва, који је говорио о настанку Матице српске у Новом Саду и њеним главним резултатима у скоро двовјековној историји, посебно на пољу културе, науке, издаваштва и сл., те **Слободан Наградић**, члан Управног одбора Друштва, који је говорио о оснивању и досадашњем раду Друштва чланова Матице српске у Републици Српској и модерирао трибину.

Да је излагање проф. др Миланке Бабић било интересантно и инспиративно - а она се, најкраће казано, фокусирала углавном на неколика ововремена отворена, за неке и спорна, питања положаја српског језика и писма, ћирилице, у Републици Српској и Босни и Херцеговини, укључујући и присвајање српског језика од стране прије свега бошњачких интелектуалаца, њихових научних и образовних институција и појединаца, законодаваца и писаца, затим на (неадекватно) коришћење српског језика у медијима информисања, политичком дискурсу, административној комуникацији и др., као и на одсуство (син)ер(е)гије у борби свих релевантних друштвених, културних, научних, образовних, информативних и сл. институција и чиниоца у Републици Српској за очувања српског језика и писма – свједочи и жива, на тренутке и полемична, дискусија која се развила након њеног уводног излагања, а у којој су учествовали бројни посјетиоци, међу којима је било и оних из струке др Бибићеве, као

што су, нпр.: проф. др Бранко Савић, проф. др Јелина Ђурковић, мр Мирко Бабић, проф. др Драгутин Мировић и други.

Иако је било малих неспоразума са домаћином простора у којем се одржавала трибина, у вези са њеним оглашавањем, може се рећи да је посјета публике била задовољавајућа. Такође, прва промоција Друштва чланова Матице српске у Републици Српској и његове мисије и Бијељини, упркос свему била је солидно медијско-информативно третирана, нарочито на локалној телевизији, СРНИ, „Гласу српске“ итд.

Слободан Наградић

ЈУБИЛЕЈ СРПСКОГ ДУХОВНОГ ФЕНИКСА

Извјештај са обиљежавања 110-огодишњеице постојања Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“, Билећа, 27. јун 2012. године

Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ основано је прије сто и десет година, далеке 1902. у Сарајеву. Ово друштво је најстарија „невладина организација“, односно просвјетна, културна и духовна организација те врсте, „проседеа“ и намјене, не само међу Србима у Босни и Херцеговини, него у БиХ у цјелини. У својој 110-огодишњој историји српска „Просвјета“ је три пута забрањивана, односно под присилом престајала са радом, и то: 1915., 1941. и 1949. године, али се и три пут, попут митске птице Феникс, дизала из пепела: 1918., 1945. и 1990. и била лучоноша српске просвијећености, културе, умјетности, духовности, науке и стваралаштва у многим другим областима.

„Просвјетин“ велики јубилеј, 110 година од оснивања, ове године обиљежен је на више начина. Централна манифестација у част и поводом јубилеја одржана је у Билећи, у организацији Главног и Одбора СПиКД „Просвјета“ у Билећи. Манифестација се састојала из три дијела, и то: свечане сједнице Главног одбора српске „Просвјете“ у проширеном саставу, велике духовне академије у част слављеника за грађане и најширу јавност, с обзиром да ју је директно преносила Радио-телевизија Републике Српске, којом приликом су најзаслужнијим активистима СПиКД „Просвјета“ (проф. др Војислав Максимовић, њен почасни предсједник), сарадницима и онима који су у посљедње вријеме помогли њен рад (предсједник Републике Српске, Милорад Додик, начелници општина Гацко и Билећа, г. Милан Радуловић и г. Драган Бабић, те г. Драгану Давидовићу, генералном директору РТРС) уручена највиша признања овог друштва и изведен запажен умјетнички програм са гостима из Београда, те активног учествовања чланова „Просвјете“ у прослави Крсне славе, Видовдана, Војске Републике Српске, односно српског пука у Оружаним снагама БиХ који баштини Војску РС.

На сједници Главног одбора пренио сам честитке Друштва чланова Матице српске у Републици Српској СПиКД „Просвјета“,

захваливши се на свему што је „Просвјета“ до сада (у)чинила, пожелио јој успјех у будућем дјеловању и изразио жељу и спремност за заједничку активност у реализовању пројеката од општег, националног значаја за културу, духовност, традицију и стваралаштво српског народа у Републици Српској, БиХ и другим државама у којима живе припадници нашег народа.

Други дан, тј. 28. јуна присуствовао сам и Крсној слави Војске Републике Српске, која је обиљежена у порти манастира Добрићево на Билећком језеру.

Слободан Наградић

МАРГИНАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРЕ И ГОВОРА О ЊОЈ

„Огругли сто“ о теми „Култура и медији“, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бања Лука, 26. септембар 2012.

Настављајући своју мисију промишљања отворених питања и изазова нашег времена и трагања за рјешењима која би доприносила макар самоосвјешћивању, ако не већ и хуманистичкој еманципацији, појединаца и колективитета у нашем полису, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској уприличило је „округли сто“ о теми **Култура и медији**, који је одржан **26. септембра 2012**. године у просторијама Академије наука и умјетности Републике Српске у Бањој Луци.

Одржавање „округлог стола“ о овој теми само је дио програма рада Друштва у 2012. години, што значи да је он знатно раније конципован и да су завршне припреме за његово одржавање у септембру започеле још у јуну мјесецу. И заиста, након што је на сједници Управног одбора Друштва чланова Матице српске у Републици Српској за организовање овог облика јавне тебате на задату тему задужен г. Слободан Наградић, одмах се и приступило њеној операционализацији. У првој половини јула упућено је позивно писмо са широм експликацијом теза и образложењем циља „округлог стола“ о теми међуодноса културе и медија, прије свега код нас, у нашим условима данас, што ће рећи у Републици Српској, те „техником“ и динамиком пријављивања реферата и других прилога за скуп. У том смислу и с тим циљем су бирани и позивани потенцијални учесници реченог „округлог стола“. Друго писмо, са датумом одржавања и прецизном сатницом трајања ове манифестације, учесницима је упућено у првој половини септембра ове године.

„Округли сто“ је отворио и њим, како се то данас, „европски“ и популарно каже, модерирао г. С. Наградић, а нешто дужи поздравни говор са улажењем у сам „меритум“ теме, одржао је проф. др **Младен Шукало**, предсједник Друштва. Уводно излагање, у складу са ранијим договором, поднио је мр **Немања Ђукић**, млади али већ културолошки афирмисан виши асистент са Факултета политичких наука у Бањој Луци. Након њега о задатој

теми своје реферате изложили су проф. др **Богомир Ђукић** (редовни професор Филозофског факултета у Бањој Луци), др **Наташа Вилић** (доцент на Филозофском факултету у Б. Луци), др **Драгана Вилић** (доцент на Факултету политичких наука у Б. Луци), др **Ђорђе Вуковић** (доцент на Факултету политичких наука у Б. Луци и пјесник), проф. др **Татјана Тепавички-Дуроњић** (ванредни професор Факултета политичких наука и Б. Луци), др **Ненад Новаковић**, директор Народног позоришта Републике Српске, новинар и доцент књижевности), проф. др **Лука Кецман** (ванредни професор Академије умјетности у Б. Луци), проф. др **Дејан Ђуричковић** (књижевни историчар и критичар у пензији), мр **Александар Врањеш** (виши асистент комуникологије на Факултету политичких наука у Б. Луци), **Горан Дакић** (новинар „Еуроблица“ и прозни писац), **Зоран Костић** (пјесник и предсједник Удружења књижевника Републике Српске, **Миленко Стојичић** (писац и новинар Радија РС), **Јелена Којовић-Тепић**, (новинарка, пјесникиња, уредница културног програма на РТРС), **Татјана Марјановић** (новинарка и уредница на Телевизији Републике Српске), **Љиљана Лабовић-Маринковић** (новинарка и дирктрка Музеја савремена умјетности Републике Српске) и **Слободан Наградић**, социолог и културни радник.

Осим наведених учесника који су имали реферате или, пак, партициповали у дебати, „округлом столу“ је присуствовало још неколико културних, умјетничких, научних, образовних и медијско-информативних стваралаца и тзв. јавних радника из Бање Луке, тако да се, мјерено тим „кантаром“ и оцјењивано на основу броја присутних, може закључити да је „округли сто“ успио. Тако се бањалучка дебата у Матици српској може валоризовати и кад се на њу гледа, тј. кад се њен рад и резултати евалуишу и са квалитативне тачке гледишта, односно с обиром на садржај, квалитет поднесених реферата и прилога дискусији која је услиједила након поднесених расправа, истраживања и/или есеја о задатој теми. Јер, тема о релацијама и међуодносима културе и медија информисања, како на општем, теоријском, и то из перспективе више научних дисциплина (филозофија/естетика, социологија, културологија – ма шта то било – књижевно-теоријска мисао, комуникологија и др.) плану, тако и на плану праксиса, тј. конкретног ситуирања и елаборисања феномена културе, умјетности, духовног стваралаштва и сл. у медијима информисања нашег времена и нашег полиса, за наше услове и могућности, тј. с обзиром на амбијент, ресурсе и потенцијале Републике Српске, сасвим солидно је ела-

борисана и освијешћена и - урпкос, а можда управо захваљујући томе, повременој ескалацији вишка стваралачког ероса и полемичког жара код неких дебатника, чак и кад су евоцирали и експлоатисали искључиво приватне, личне мотиве и теме - трасирала правац и потребу неких будућих промишљања и емпиријских истраживања феномена културе и њене медијске презентације и њихове коегзистенције. А управо то, поред много чега другог, и јесте једна од мисија, друштвених, културних и духовних улога и задаћа које има и на чему (треба) да ради Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.

То тим прије што је једна од недвосмислених спознаја и по(р)ука овог „округлог стола“ - а из више разлога (поред осталог и због тога што ће сва излагања и дискусије бити објављене у зборнику радова истог наслова) нећемо шире експлицирати појединачна излагања, нити остале садржаје и поруке могућег резимеа расправа на њему - да је култура, посебно врхунска, класична и традиционална, у битном дефициту у односу на тзв. популарну или масовну, тј. оно културно и умјетничко стваралаштво које је (само)редуковано и поистовијећено са забавом, спектаклима и подређено комерцијалним ефектима, кад је посриједи њено промовисање, представљање и критичко валоризовање у медијима информисања, свеједно јесу ли у питању штампани (новине, ревије и сл.) или електронски, а да је сасвим маргинализована, обезвријеђена, често и злоупотријебљена, инструментализована, протјерана чак из неких медија информисања, посебно у односу на друге сфере егзистенције, нека животна питања и теме, интересе разних субјеката итд., као што су нпр. спорт, политика, туризам, мода, природни феномени, религија, ратови, комуникације и сл.

Да претходни утисак и рецепција „духа“ који је владао на „округлом столу“ о којем је ријеч и резултата које је он получио, није зановијетање доконог и чангризавог хроничара, скрибомана и таштог културног прегаоца општег типа, најбоље показује чињеница да његово одржавање, осим новинарске екипе Радио-телевизије Републике Српске, није пратила ниједна друга редакција, упркос факту што су о томе били на вријеме обавијештени и уредно позвани. Кога још култура занима?!

Слободан Наградић

ПРВО ПРЕДСТАВЉАЊЕ МАТИЧИНИХ ИЗДАЊА

***/ Промоција књига, часописа и каталога Друштва чланова Матице српске у Републици Српској*, Сајам књига, Београд, 24. октобар 2012. /**

Овогодишњи београдски Сајам књига, који је одржан на традиционалном мјесту, тј. у просторијама Београдског велесајма, у периоду од 21. до 28. октобра 2012. године, за **Друштво чланова Матице српске у Републици Српској** има, без било какве куртоазије и патетике, епохални, историјски значај и консеквенције. Наиме, на овогодишњој, 57. по реду смотри издавачке дјелатности на српском и другим језицима из окружења и „правог“ иностранства, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској по први пут је представило своја досадашња издања и наговијестило неколике пројекте, будуће едиције и појединачна остварења. С обзиром да је Сајам књига у Београду, по мишљењу и оних, српском идентитету и ставралаштву, несклоних аутор(итет)а, најзначајнија манифестација таквог садржаја, не само на српском језичком и културно-духовном простору, него и на територији цијеле Југоисточне Европе, јасно је онда да квалификација Матичиног првог наступа на тој приредби као историјског има пуни легитимитет, утемељење и покриће.

Представници Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, и то: проф др **Младен Шукало**, предсједник Друштва, књижевник г. **Ранко Рисојевић**, потпредсједник и г. **Слободан Наградић**, члан Управног одбора, су тог 24. октобра 2012. године на штанду Републике Српске, на којем су домаћини били Министарство просвјете и културе РС и Представништво Републике Српске у Србији - који је и ове године био „у знаку“ јубилеја Иве Андрића: 120-огодишњица рођења, због чега је био посебно дијазниран - представили досадашња издања Друштва, говорили о формирању и, већ, двогодишњем дјеловању и резултатима рада огранка Матице српске (и) у Републици Српској, те конкретним плановима и пројектима у наредном периоду.

Предсједник Друштва, професор Шукало, говорио је о формирању Друштва у Бањој Луци 2010. године, избору органа и радних тијела Друштва, судској регистрацији, усвајању програ-

ма рада, финансијског плана и других докумената, те о осталим активностима Матице у Републици Српској. Тежиште његовог излагања - поред основних информација које је дао о до сада објављеним издањима Друштва као што су, нпр. студија Јована Кршића *О српској књижевности у Босни и Херцеговини*, затим зборник радова *Статус српске књижевности у Босни и Херцеговини*, посвећен неким методолошким и другим релевантним проблемима проучавања српске књижевности у Босни и Херцеговини, који је резултат истоименог округлог стола, одржаног у Бањој Луци новембра прошле, 2011. године, те о првом броју часописа *Годишњак Друштва чланова Марице српске у Републици Српској* - било је на улози и значају које Друштво има на укупној мапи културних збивања у Републици, посебно на културном и духовном повезивању стваралаштва српског народа у Србији и у Републици Српској, али и изван њих, с циљем очувања и развијања његовог идентитета, традиције и сл., у коју сврху се конципирају и проводе неки пројекти, међу којима је посебно апострофиран пројекат српске књижевности у Босни и Херцеговини и публиковање репрезентативних књижевних дјела из едиције посвећене том насљеђу. Такође, најавио је скоро излажење нових публикација у оквиру едиције „Темељи“, а то ће бити дјела Јована Скерлића, Исидоре Секулић, Владимира Ћоровића и других класика српске културе и књижевности, те библиотеке „Студије и расправе“ у којој се планирају објавити, као репринти, Палавестрина *Књижевност Младе Босне*, Шиндићева *Књижевна Крајина*, те Тутњевићев манускрипт нових расправа и огледа под насловом *Босански књижевни лонац (о појму и континуитету књижевности БиХ)* и неколико књига из области наука о друштву (социологија, филозофија, политикологија, етнологија, историја и др.)

Шире о пројекту истраживања и публиковања српске књижевности у Босни и Херцеговини, укључујући одржавање „округлог стола“ о истој теми новембра 2011., говорио је г. Ранко Рисојевић, потпредсједник Друштва, који је нагласио да су друга два народа у БиХ, Бошњаци и Хрвати, већ публиковали своје едиције сличног садржаја, те истакао потребу да и српски народ у Босни и Херцеговини што прије добије својих стотину или педесет књига које би посвједочиле о његовом вишевјековном књижевном стваралаштву на овим просторима и тиме створене претпоставке за одбрану од крађа и прекрађа књижевних баштина у БиХ, чега данас има на дјелу. У том смислу он је позвао све књижевне ствараоце, писце, књижевне критичаре, историчаре и теорети-

чаре књижевности и друге, прије свих из Републике Српске и Србије, али и других геополитичких простора на којима се говори српским језиком и пише српским писмом, да се укључе у пројекат истраживања и презентације, тј. публиковања српских књижевних остварења у прошлости и садашњости, као и друге културне, научне, образовне, духовне и ине институције и организације да се прикључе Матичиним напорима како би пројектована едиција што прије угледала свјетлост дана.

О другим активности Друштва у протекле двије године говорио је Слободан Наградић. Он се посебно осврнуо на неколико „округлих столова“ који су одржани у организацији Матице у РС, при чему је нешто више ријечи казао о, за сада, посљедњем округлом столу о теми „Култура и медији“, одржаном у Бањој Луци 26. септембра ове године, чији резултат ће бити и зборник радова са истим насловом. Такође, он је истакао и значај неколиких јавних трибина одржаних у организацији Друштва са теметиком у распону од, кантовски казано, „звјезданог неба над нама и моралног закона у нама“, те промоцију нових књига репрезентативних аутора, у првом реду из Републике Српске, при чему нису дискриминисани ни ствараоци из других средина. Осим у Бањој Луци, јавне трибине и промоције нових издања одржане су и у Приједору, Бијељини, Источном Сарајеву, а планирају се и у другим већим градовима у Републици.

Прва промоција издања Друштва чланова Матице српске у Републици Српској на Сајму књига у Београду привукла је солидну пажњу књигољубаца и других сајамских посјетиоца. Међу бројном публиком, између осталих, представљању Матичиних издања у Београду, присуствовали су и академик проф. др Војислав Максимовић, проф. др Станиша Тутњевић, академик проф. др Радован Вучковић, проф. др Емил Влајки, потпредсједник Републике Српске, проф. др Милена Максимовић, књижевници Душко М. Петровић, Недељко Бабић, Сретен Вујковић, Радослав Братић и др., затим директор Представништва РС у Србији, г. Млађан Цицовић, г-ђа Ирена Солдат-Маринковић, помоћница министра просвјете и културе РС и бројни други представници јавног, политичког, културног и научног живота из Републике Српске и Србије. Промоцију је водила г-ђица Маја Кулунџија.

Слободан Наградић

ИЗВЈЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У РС
(април 2012 – мај 2013)

Матица Српска – Друштво чланова Матице Српске у РС у протеклој години наставило је преузете активности усмјерене ка развијању српске духовности у оквиру развоја научног и умјетничког стваралаштва. Реализоване су планиране активности у оквиру програма за 2012. годину, а тичу се расправа на округлим столовима и трибинама, затим издавачке дјелатности, повећања броја чланова, прикупљања донација, те израде нормативних аката.

1. Управни одбор Друштва чланова Матице српске у РС, у протеклом периоду, одржао је пет сједница:

Седма сједница УО:	10.05.2012.
(наставак седме сједнице:	07.06.2012)
Осма сједница УО:	10.10.2012.
Девета сједница УО:	22.12.2012.
Десета сједница УО:	12.04.2013.
Једанаеста сједница УО:	17.05.2013.

Чланови Управног одбора су на овим сједницама донијели низ одлука битних за функционисање Друштва, а овдје ћемо издвојити Одлуку о формирању Редакције едиције „Српска књижевност у БиХ“ (број 4/2013, од 10.01.2013). Осим тога активно су учествовали у раду Друштва, представљању наших издања, организовању трибина, промоција и предавања, а посебан труд је уложен у проширивање сарадње са другим културним и научним установама. Такође, УО је присуствовао и обиљежавању 110. годишњице постојања Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“, у Билећи, 27. јуна 2012. године.

2. Настављене су активности везане за одрганизовање и одржавање округлих столова, тако да су у претходном периоду одржана два округла стола, на којима се расправљало о актуелним темама:

1. КУЛТУРА И МЕДИЈИ (27.09.2012.)
Организатор: Слободан Наградић

2. СТАТУС СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У БИХ – МЕТОДОЛОШКИ ОКВИРИ (30.11.2012.)
Организатор: Младен Шукало

3. Даље, извјештај настављамо прегледом бројних манифестација које су организоване, а по чему је Друштво чланова Матице српске у Републици Српској већ постало препознатљиво. Посебно наглашавамо да су неке трибине организоване изван Бањалуке.

1. КЊИЖЕВНА ПРОМОЦИЈА: РАНКО РИСОЈЕВИЋ: ИШЧЕЗНУЋЕ
Учесници: Ранко Рисојевић, Ранко Павловић, Александра Чворовић
Домаћин промоције: Игор Симановић

2. НАУЧНА ТРИБИНА: СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У БИХ
Предавач: Др Миланка Бабић (Филозофски факултет, Источно Сарајево)
(Трибина је одржана у Бијељини)

3. КЊИЖЕВНА ПРОМОЦИЈА: ЗОРАН АРСОВИЋ: ОНО ШТО НАКОН ХАГА ОСТАЈЕ
Учесници: Жељко Вујадиновић (Филозофски факултет, Бањалука), Слободан Наградић (Факултет политичких наука, Бањалука) и Зоран Арсовић (Филозофски факултет, Бањалука)
(Промоција је одржана у Приједору)

4. КЊИЖЕВНА ТРИБИНА: ЗЛАТА БОЈОВИЋ: ДУБРОВНИК У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Учесници: Злата Бојовић (Филолошки факултет, Београд), Бранко Летић (Филозофски факултет, Источно Сарајево), Младен Шукало (Филозофски факултет, Бањалука)

Домаћин промоције: Мирјана Арежина

5. КЊИЖЕВНА ПРОМОЦИЈА: СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА (књ. 1)

Учесници: Иван Негришорац (Филозофски факултет, Нови Сад), Ненад Остојић, Жељко Вујадиновић (Филозофски факултет, Бањалука)

Домаћин промоције: Игор Симановић

6. НАУЧНА ТРИБИНА: ЧЕМУ ЈОШ ОБРАЗОВАЊЕ?

Предавач: Др Предраг Крстић (Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду)

Домаћин трибине: Зоран Арсовић

7. НАУЧНА ТРИБИНА: *О АУТОХТОНОСТИ И ФИЛОЗОФИЈИ*

Предавач: Владимир Милисављевић (Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду)

Домаћин промоције: Зоран Арсовић

8. НАУЧНА ТРИБИНА: *ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ СКОК – РАЗВОЈ ДИПЛОМАТИЈЕ ТОКОМ 18. ВИЈЕКА*

Предавач: Др Боро Бронза (Филозофски факултет, Бањалука – амбасадор БиХ у Швајцарској)

Домаћин трибине: Игор Симановић

9. НАУЧНА ТРИБИНА: *ЉУДИ И ОКОЛИНА ЛЕДЕНОГ ДОБА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ*

Предавач: Престон Тор Мирикл (Универзитет у Оксфорду)

Домаћин трибине: Ивана Панџић

10. КЊИЖЕВНА ПРОМОЦИЈА: РАСУТО ВРИЈЕМЕ (избор из савремене књижевности РС)

Учесници: Ненад Новаковић, Љиља Петровић Зечић, Татјана Бијелић, Тања Ступар Трифуновић

Домаћин промоције: Игор Симановић

11. КЊИЖЕВНА ПРОМОЦИЈА: 2. И 3. КОЛО ЕДИЦИЈЕ ДЕСЕТ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Учесници: Младен Шукало (Филозофски факултет, Бањалука), Славко Гордић (Филозофски факултет Нови Сад), Миро Вуксановић (Матица српска, Нови Сад)

Домаћинпромоције: Игор Симановић

12. НАУЧНА ТРИБИНА: *ЖАНА МЕРКУС:СРПСКА ЈОВАНКА ОРЛЕАНКА*

Предавач: Рене Гремо (публициста из Холандије)

Домаћин: Зоран Пејашиновић

13. НАУЧНА ТРИБИНА: *АРИСТОТЕЛОВ ПОЈАМ СВРХЕ И МОДЕРНО СХВАТАЊЕ ФУНКЦИЈЕ*

Предавач: Ева Камерер (Филозофски факултет, Београд)

Домаћин: Зоран Арсовић

14. ИЗЛОЖБА АКВАРЕЛА ЗОРАНА ЕГИЋА: *ДУНАВОМ ДО СЛИКЕ*

(Лакташи, Бања Лука)

15. СТИХОВИ И НОТЕ МЕЂУ СЛИКАМА (затварање изложбе акварела Зорана Егића)

Учествовали: Александра Чворовић, Невена Стошић, Мирко Вуковић, Миладин Берић, Берислав Благојевић, Огњен Радовић, Горан Веселиновић, Данијел Гатарић и ансамбл Здравка Ћосића

Домаћин: Ранко Павловић

16. НАУЧНА ТРИБИНА: ПОРЕКЛО СУВЕРЕНОСТИ: МАКИЈАВЕЛИ И VERITA EFFETTUALE

Предавач: Иван Миленковић (Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду)

Домаћин трибине: Зоран Арсовић

17. НАУЧНА ТРИБИНА: ДЕВЕТ ДЕЦЕНИЈА ЧАСОПИСА «ПРИЛОЗИ ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР»

Учесници: Злата Бојовић (Филолошки факултет, Београд), Младен Шукало (Филозофски факултет, Бањалука) и Мирјана Арежина (Филозофски факултет, Бањалука)

Домаћин: Драган Драгомировић

18. НАУЧНА ТРИБИНА: СТВАРАЛАШТВО РАДОВАНА ВУЧКОВИЋА

Учесници: Бранко Летић (Филозофски факултет, Источно Сарајево), Станиша Тутњевић (АНУРС), Младен Шукало (Филозофски факултет, Бањалука)

Домаћин трибине: Игор Симановић

19.НАУЧНА ТРИБИНА: ЊЕГОШ И НОВИ ПОЈАМ СУВЕРЕНОСТИ

Предавач: Александар Павловић (Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду)

Домаћин трибине: Зоран Арсовић

4. Друштво чланова Матице српске у Републици Српској је, у 2012. и првом полугодишту 2013. године, значајно проширило своје активности везано за **издавачку дјелатност** Друштва, која је понудила низ вриједних издања:

1. ЈОВАН КРШИЋ: *СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У БИХ* (приредио Дејан Ђуричковић)
2. ПРЕДРАГ ПАЛАВЕСТРА: *КЊИЖЕВНОСТ МЛАДЕ БОСНЕ 1 И 2*
3. МИЉКО ШИНДИЋ: *КЊИЖЕВНА КРАЈИНА 1*
4. ЗБОРНИК ТЕКСТОВА: *О СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ У БИХ* (приредио Драган Драгомировић)
5. ЗБОРНИК ТЕКСТОВА СА ОКРУГЛОГ СТОЛА: *КУЛТУРА И МЕДИЈИ* (приредио Слободан Наградић)
6. *ГОДИШЊАК* бр. 2/2012.

Важно је нагласити да је у припреми још неколико књига и зборника (Станиша Тутњевић, *Босански књижевни лонац*, Миљко Шиндић, *Књижевна Крајина 2*, Зборник радова са округлог стола *Српска књижевност у БиХ – методолошки оквири*), који ће ускоро изаћи из штампе.

Друштво је организовало представљање свих издања на међународном сајму књиге у Београду, као и на сајму у Суботици.

Након прегледа завршених активности Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, можемо закључити да је Друштво највећим дијелом испунило предвиђени план рада за протеклу годину, у мјери коју су дефинисале, прије свега, знатно смањене финансијске могућности. Поред свега, мишљења смо да овај извјештај показује да се Друштво развија у добром смјеру и све више постаје један од носилаца културног живота у Републици Српској.

Игор Симановић

ДОКУМЕНТИ

МАТИЦА СРПСКА
ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У РС
БАЊАЛУКА
Број: 4/2013.
Датум: 10.01.2013.

На основу члана 22 Статута Матице српске - Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, на 9. сједници одржаној 22.12.2012. године, Управни одбор доноси

О Д Л У К У

о именовању Редакције едиција „Српска књижевност у Босни и Херцеговини“

Члан 1.

Овом Одлуком именује се Редакција едиције „Српска књижевност у Босни и Херцеговини“ у сљедећем саставу:

1. Др Радован Вучковић, академик АНУРС – главни и одговорни уредник;
2. Др Станиша Тутњевић, дописни члан АНУРС – замјеник главног и одг. уредника;
3. Др Младен Шукало, редовни проф. Универзитета у Бањој Луци – члан редакције;
4. Др Бранко Летић, дописни члан АНУРС – члан редакције;
5. Ранко Рисојевић, књижевник, члан редакције;
6. Мр Драган Драгомировић – секретар редакције.

Члан 2.

Основни задаци Редакције су организовање рада на припреми за публиковање и публиковање дјела која припадају српској књижевној баштини Босне и Херцеговине од почетака писмености да данашњег времена.

Главни циљ рада је очување националне традиције, духовног, умјетничког и научног идентитета српског народа у Босни и Херцеговини.

Члан 3.

Редакција ће радити у сталном саставу, према Статуту Друштва, у складу са Програмом рада Друштва и Концепцијским начелима за припрему едиције „Српска књижевност у Босни и Херцеговини“.

Члан 5.

Редакција ће припремити Концепцијска начела за израду Едиције и ангажовати стручњаке компетентне за поједине области.

Члан 6.

Одлука ступа на снагу даном доношења.

Председник

Проф. др Младен Шукало

Достављено:

1. Именованим
2. Архиви

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ ГОДИШЊАКА

Моле се аутори да се придржавају сљедећих упутстава при писању текстова за часопис *Годишњак*.

Обим и формат текста:

- од 10 до 16 страна А4 формата у *Word*-у;
- фонт Times New Roman, величине12 pt и прореда 1.5;
- сажетак, кључне ријечи и подножне напомене словима величине 10 pt.

Рад садржи сљедеће елементе:

- име и презиме аутора, назив институције у којој је запослен, e-mail адресу аутора (у горњем лијевом углу);
- болдовани наслов рада;
- апстракт на језику на којем је рад (100 до 250 ријечи);
- кључне ријечи (до 10 ријечи);
- текст рада;
- попис цитиране литературе;
- резиме (уколико је рад на страном језику резиме се пише на српском језику).

Начин цитирања:

- један од устаљених начина цитирања по ауторовом избору (*MLA*, *APA*, *Harvard Manual Style* и сл.).

Напомена: Уколико рукопис не садржи неке од наведених елемената уредништво задржава право да их уврсти у рад.

Рукопис је потребно послати у штампаној или електронској варијанти. Штампана верзија рукописа доставља се на адресу Друштва (Бана Лазаревића 1, 78000 Бањалука, са назнаком: за Друштво чланова Матице Српске у Републици Српској), а електронска верзија на e-mail: drustvoclanovamatice.rs@gmail.com

ИЗДАВАЧ:
МАТИЦА СРПСКА – ДРУШТВО ЧЛАНОВА
МАТИЦЕ СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

За издавача:
Проф. др Младен Шукало

Лектура и коректура:
Мр Мијана Кубурић-Мацура

Превод садржаја и импресума:
Мр Бранко Црногорац

Превод резимеа на француски језик:
Жељка Ступар

Ликовно рјешење корица:
Зоран Егић

Штампа:
Comesgrafika

За штампарију:
Звонко Савић, дипл. правник

Тираж:
300

PUBLISHER:
MATICA SRPSKA – MEMBERS OF
THE SOCIETY IN REPUBLIC OF SRPSKA

For publisher:
Mladen Šukalo

Editing and proofreading:
Mijana Kuburić-Macura

Translation of table of contents and imprint:
Branko Crnogorac

Translation of summaries in French:
Željka Stupar

Cover design:
Zoran Egić

Print:
Comesgrafika

For print:
Zvonko Savić

Circulation:
300